N. IORGA

SFATURI PE ÎNTUNEREC

CONFERINȚE LA RADIO

FUNDAȚIA PENTRU LITERATURA
ȘI ARTA „REGELE CAROL II"

FUNDAŢIA PENTRU LITERATURĂ ŞI ARTĂ „REGELE CAROL II"

CPT.-COMANDOR P. C. FUNDĂŢEANU	*Libertatea mărilor şi prizele maritime*	epuizat

BIBLIOTECA „ENERGIA"

Au apărut		
M. CONSTANTIN-WEYER	*Cavelier de la Salle,* traducere din limba franceză de Paul I. PRODAN	Lei 40
I. F. ROUQUETTE	*In căutarea fericirei,* traducere din limba franceză de E. FLĂMÂNDA	Lei 40
ALAIN GERBAULT	*Singur, străbătând Atlanticul,* traducere din limba franceză de A. VIANU	Lei 20
COLONEL T. E. LAWRENCE	*Revolta în deşert,* traducere din limba engleză de Mircea ELIADE, cu o hartă	2 vol. Lei 60
RENÉ BAZIN	*Pustnicul din Sahara. Viaţa părintelui Charles de Foucauld,* traducere din limba franceză de Alexandru HODOŞ	Lei 30
MIHAI SADOVEANU	*Viaţa lui Ştefan cel Mare* (Ediţia a III-a)	Lei 30
C. ARDELEANU	*Domnul Tudor* (Ediţia a II-a)	Lei 30
R. P. HUC	*Descoperirea Tibetului,* traducere din limba franceză de Aprilliana MEDIANU	Lei 30
HOMER	*Odiseia,* traducere în proză din limba elină de E. LOVINESCU (Ediţia a II-a)	Lei 60
JAKOB WASSERMANN	*Viaţa lui Stanley,* traducere din limba germană de Radu CIOCULESCU	Lei 40
H. M. STANLEY	*Autobiografie,* traducere din limba engleză de Mary M. POLIHRONIADE	Lei 60
R. P. HUC	*In China,* traducere din limba franceză de Natalia BĂLUŢĂ	Lei 40
F. YEATS-BROWN	*Bengali,* traducere din limba engleză de Radu GEORGESCU	
JAKOB WASSERMANN	*Christofor Columb,* traducere din limba germană de I. SÂN-GIORGIU	Lei 40
DEAN FARRAR	*St. Winifred sau Şcoala şi lumea ei,* traducere din limba engleză de W. şi C. NOICA	Lei 60

BIBLIOTECA „INFORMATIVĂ"

Au apărut		
Ing. I. ORBONAŞ	*Manual de atelier mecanic*	Lei 80
H. STAHL şi DAMIAN P. BOGDAN	*Manual de paleografie slavo-română*	Lei 140

BIBLIOTECA „ARTISTICĂ"

Au apărut		
O. HAN	*Sculptorul D. Paciurea,* cu 24 de planşe	Lei 60
Al. BUSUIOCEANU	*Andreescu*	Lei 120

BIBLIOTECA „ORAŞE"

Au apărut		
MIRCEA DAMIAN	*Bucureşti,* cu 48 de planşe	Lei 120
TUDOR ŞOIMARU	*Constanţa,* cu numeroase ilustraţii în text	Lei 80

BIBLIOTECA „DOCUMENTARĂ"

Au apărut		
	Amintirile Colonelului Lăcusteanu, publicate de Radu CRUTZESCU	Lei 70
ELENA GENERAL PERTICARI DAVILA	*Din viaţa şi corespondenţa lui Carol Davila*	Lei 200
E. DVOICENCO	*Inceputurile literare ale lui B. P. Hasdeu*	Lei 60

BIBLIOTECA „ENCICLOPEDICĂ"

Au apărut		
CONST. C. GIURESCU	*Istoria Românilor, I,* ediţia a II-a, cu numeroase ilustraţii în text	Lei 200
Dr. G. BANU	*Sănătatea poporului român*	Lei 200

SFATURI PE ÎNTUNEREC

S'AU TRAS DIN ACEASTĂ CARTE, PE HÂRTIE VIDALON VĂRGATĂ, DOUĂZECI ŞI CINCI DE EXEMPLARE NEPUSE ÎN COMERŢ, NUMEROTATE DELA 1 LA 25

N. IORGA

SFATURI PE ÎNTUNEREC

CONFERINŢE LA RADIO

BUCUREŞTI
FUNDAŢIA PENTRU LITERATURĂ ŞI ARTĂ «REGELE CAROL II»
39, Bulevardul Lascar Catargi, 39
1936

I

NOUA DIRECŢIE IN INVĂŢĂMÂNTUL ROMÂNESC

Este multă vreme de când n'am avut prilejul să vorbesc cu d-voastră.

Astăzi, când acest prilej se înfăţişează, cred că este folositor, mai mult decât atât, cred că este o datorie să intru din nou în legătură cu ascultătorii mei cei nevăzuţi, la cari ţin fără să-i cunosc.

Nu mai este vorba de lămuriri cu privire la un subiect istoric sau literar.

Profesorul nu vorbeşte în această seară despre ceea ce i-a fost mai scump în viaţă.

In această seară şi, la aceeaşi oară, Lunea viitoare, vorbeşte Ministrul Instrucţiunii Publice către d-voastră, pe cari nu vă vede, dar vă simte, cari sunteţi învăţători, profesori de toate gradele, cari sunteţi părinţi de copii, având grija învăţăturii care se dă copiilor d-voastră şi scopului pentru care copiii d-voastră sunt pregătiţi în viaţă. Ministrul Instrucţiunii vă vorbeşte pentru a înlătura svonurile rău-voitoare şi interesate, pentru a face să iasă, aşa cum i-a fost intenţia şi aşa cum s'a făcut,

potrivit cu această intenţie, realizarea bine chibzuită şi cuminte, care este marea schimbare pe care a ţinut s'o introducă în învăţământul nostru. Şi, anume, astăzi va vorbi despre schimbările în învăţământul primar.

Vor urma alte comunicări cu privire la învăţământul secundar, la învăţământul profesional şi la învăţământul superior. In patru conferinţe veţi avea, miile acestea de oameni, cari mă ascultă fără a mă vedea şi pe cari îi presupun, pe toţi, oneşti, de bună credinţă, cu dragoste pentru învăţământ, cu respect faţă de autoritate şi cu oarecare recunoaştere faţă de lungii ani pe cari i-am consacrat binelui şcolii româneşti, o întreagă concepţie de reforme.

Am dreptul să aştept dela d-voastră nu numai o înţelegere, dar acea înţelegere simpatică fără care nimeni nu poate să înţeleagă în adevăr nimic.

Iubiţi ascultători, dacă priveşte cineva societatea românească de astăzi, o va vedea împărţită în două, în mare parte din vina învăţământului, — pe nouă zecimi din vina acestui învăţământ, întemeiat cu gânduri bune, dar cu desăvârşire greşite şi fără resultat. Va vedea de o parte ţărani, cari, ori dacă au trecut prin şcoli, ori dacă, din nenorocire, nu s'au apropiat de şcoală, pe cari şcoala nu i-a ştiut atrage, — căci şcoala trebuie să atragă, nu să silească, — sunt şi astăzi în aceeaşi stare în care erau acum câteva decenii.

Dar o ţară nu se întemeiază cu câţiva aleşi, cari au primit o învăţătură mai înaltă, ci se întemeiază prin faptul că partea cea mai mare a locuitorilor ei se împărtăşeşte de o cultură naţională, patriotică, umană, de

caracter practic, în stare să facă din nişte oameni cu mult mai mult decât ceea ce ar fi fost fără această învăţătură.

Avem o masă imensă de ţărani, cari, chiar dacă s'au apropiat de şcoală, nu au folosit nimic dintr'însa în ceea ce priveşte rostul lor. Adevărata învăţătură este aceea care ajută pe om la rostul lui, nu la rostul străin de dânsul. Şi un ţăran care, după ce a mântuit şcoala primară, lucrează pământul lui tot aşa de rău, un ţăran care alături de agricultura lui nu ştie să găsească alt izvor de venit, care şi agricultura aceasta o face pe linia strămoşească fără nicio îndreptare şi fără niciun fel de adaos, un ţăran a' cărui ştiinţă de a ceti îl ajută numai să priceapă gazetele proaste, care învenineazǎ sufletul, şi a cărui ştiinţă de a scrie îl ajută numai să facă denunţuri şi petiţiuni, ţăranul acesta mai bine nu ar fi învăţat la şcoală.

Iar, de-asupra acestor ţărani, rămaşi ca în vremurile vechi, se întinde o clasă ieşită din şcoli mai înalte, care, cel puţin pe jumătate, vede în Stat izvorul nesecat al unor venituri căpătate cu cât se poate mai puţină muncă, o clasă care are de zece ori mai multe pretenţii decât munca pe care o cheltueşte, o clasă care aparţine altei culturi decât cultura tradiţională a ţăranului, o clasă care trăieşte din ordinea de lucruri actuală.

Dacă mâne s'ar schimba această ordine de lucruri, clasa aceasta ar rămânea muritoare de foame, fiindcă, prin iniţiativa ei şi prin munca mânilor ei, acea nu poate să-şi câştige pânea.

Patruzeci de ani am văzut acest spectacol, patruzeci de ani cu mânile legate am văzut această operă de ruină, fără s'o pot îndrepta.

De câte ori a fost un prilej, de atâtea ori am spus că primul lucru care trebuie schimbat este şcoala: Veţi schimba şcoala, veţi schimba sufletul.

In afară de aceasta puteţi introduce, în orice domeniu, orice schimbări. Dacă şcoala nu va ridica mai sus sufletul cinstit al ţăranului şi dacă şcoala va continua să creeze sufletul fals al orăşenilor, ţara aceasta nu poate merge.

Eu nu am venit la Ministeriu, — când a sosit aşa de târziu pentru mine ceasul în care pot înfăptui ceva, atunci când atâţia alţii cari nu pot înfăptui nimic s'au găsit în locul unde astăzi, cu trudă şi în faţa unor duşmănii neleale şi nemeritate, caut să aduc schimbări de lucruri pe care foarte multă vreme le-am avut în conştiinţa mea, — eu nu am venit la Ministeriu cu improvisaţii de pe o zi pe alta; este gândul de patruzeci de ani al unuia din oamenii cei mai strâns legaţi de şcoală, şi, pot zice, al omului care în această ţară a fost mai strâns legat de şcoală şi de cultură decât oricare altul.

Am început cu o operă de legislaţie care nu a atins învăţământul primar; dar ceea ce n'am putut face prin legi şi ce a ce, poate, dacă nu voiu fi silit, nu voiu face prin legi, am făcut prin regulamente de îndrumare pentru acest învăţământ primar. In foarte puţine cuvinte caut să vă lămuresc aici, tuturor, oricării categorii din societate aţi aparţinea, aceia cari nu aveţi cultură sau aceia cari o primesc greşit, caut să vă lămuresc care

este sensul în care am început să refac învăţământul primar, în care cred că, ajutând Dumnezeu şi sprijinul Regelui iubit al acestei Ţări şi cu înţelegerea imensei majorităţi de oameni oneşti şi neinteresaţi, voiu putea duce la capăt osteneala mea pentru folosul României.

Şcoala primară a fost atâta vreme acecaşi şi la oraş şi la ţară, de şi nevoile dela oraş sunt unele, nevoile dela ţară altele. Şcoala primară dela ţară, ca să spunem adevărul, nu a fost decât o preparaţie pentru ca elevul să fugă dela ţară, să vină la oraş, unde trebuie să răsbată numai aceia cari sunt potriviţi pentru a ajunge mai târziu în rangurile cele mai înalte ale societăţii. O îmbulzeală de săteni declasaţi, acesta a fost în mare parte resultatul confusiei dintre şcoala de oraş şi dintre şcoala de sat. Veţi crede poate că gândul meu este să fac un tip de şcoală de sat. Nu: sunt atâtea feluri de oraşe, sunt atâtea clase în fiecare oraş şi, mai ales, sunt atâtea feluri de sate.

Prin urmare, va trebui pentru acest învăţământ fundamental, pentru singurul învăţământ pe care Statul este dator să-l ajute cu jertfele sale, va trebui ca pretutindeni să se găsească şcoala potrivit cu locul unde se găseşte, pentru ca nouă zecimi dintre elevii acestei şcoli să rămână acolo, să-şi îndeplinească datoria economică mai bine decât fără şcoală, sau cum, cu o şcoală mai proastă, o îndeplineau părinţii lor. Şcoala primară nu este o fabrică de coconaşi, cum, de altfel, nu numai la sate, dar şi la oraşe fabrica aceasta de coconaşi, nenorocirea acestei ţări, trebue să înceteze. Trebue să se facă, dacă se poate, din coconaşi oameni de muncă, şi

nu din oameni de muncă tot felul de coconaşi netrebnici, cari, când îi satisfaci, te laudă şi, când nu-i poţi satisface din bugetul acestei ţări stoarse, calomniază şi insultă. Caut, în noua alcătuire a şcolii primare, la care lucrez cu ajutorul devotaţilor funcţionari ai Ministeriului Instrucţiei Publice, în cari am găsit de la început atâta înţelegere şi atâta sprijin, caut să fac din această şcoală organismul de căpetenie al fiecărui sat. Nu satul de o parte şi şcoala de altă parte, fără niciun fel de legătură decât că domnul învăţător face cutare politică şi duce la alegeri pe alegător ca să voteze buletinul partidului său.

Mie îmi trebue satul care să primească din inimă pe învăţător şi învăţătoare, şi să fie însuşi sufletul întrupat al acelui sat, dintre învăţători, acela la care mă gândesc în rândul întâiu: directorul.

Eu ştiu ce a fost până acum în ceea ce priveşte direcţiile.

Poate o pătrime să fi fost direcţii acordate de ministru sau de organele Ministeriului după vrednicie; în cele mai multe cazuri au fost o răsplată pentru servicii politice. Eu nu fac nicio politică la Ministeriu. Eu n'am primit locul pe care îl ocup pentru a face politica nimănui, nici pentru a schimba politica nimănui. Eu nu sufăr în fruntea învăţământului oameni cari sunt acolo pentru rosturi politice şi cari sunt capabili să introducă numai turburare în ţară prin tot felul de adunări anarhice, care sapă autoritatea necesară, şi în învăţământ şi pretutindeni. Prin urmare, vreau ca directorul, în fruntea acelor învăţători cari trebuie să înţeleagă satul,

să-l întrupeze, să-l călăuzească, vreau ca acest director să fie ales de colegii săi, ca şi în învăţământul secundar; se vor aduna învăţătorii fiecării şcoli şi vor înfăţişa ministrului trei nume de oameni în cari îşi pun încrederea, iar ministrul va cerceta titlurile acestor oameni şi va alege pe cel mai vrednic. Il va alege nu ca să rămână până la o schimbare de guvern, pe care am toate motivele să o cred foarte îndepărtată, ci ca să rămână acolo sprijinit pe încrederea colegilor săi şi pe iubirea sătenilor, dacă se poate, o viaţă întreagă, cum erau vechii învăţători, înainte ca satele să fie otrăvite de politica de club.

Aceşti directori vor căuta să dea o şcoală pe care eu o doresc mai puţin tristă, mai puţin rece, mai puţin urîtă decât şcoala de acum. Eu doresc o şcoală cu cerdac de jur împrejur, în care copiii să poată alerga şi în recile zile de iarnă; doresc o şcoală împodobită cu scoarţe, cu covoare, cu tot ceea ce produce lucrul de mână, aşa de ales, al femeilor din sat; o doresc împodobită cu tablouri, cu icoane, cu portrete, nu ale ministrului, care se schimbă, ci ale oamenilor de ispravă de acolo, din sat, ale bătrânilor satului, ale binefăcătorilor satului. O şcoală luminoasă, care să fie deschisă de dimineaţa până seara sătenilor. Iar, când sătenii au nevoie să se adune undeva, şcoala să fie deschisă pentru dânşii seara — s'a şi dat ordin şi se vor face seara şezători; vor veni copiii şi vor ceti pentru alţi copii şi pentru părinţii lor. Şcoala va fi vie, de dimineaţa până seara, nu o şcoală urîtă, goală, care numai în anumite ceasuri se umple de sgomot şi în care vine fiecare copil aşa cum l-a lăsat

de acasă, neîmbrăcat, neîncălţat — şi unii oameni spirituali au crezut că este mai bine să vină copilul cu picioarele îngheţate sau pline de noroiu decât să se facă şi la noi ceea ce se face într'o bună jumătate din Europa: să se încalţe cu galoşi de lemn, cari se chiamă saboţi, şi au deslănţuit o întreagă campanie, care nu este de saboţi, ci de sabotaj. Copiii aceştia să fie primiţi cu un zâmbet de învăţători, pieptănaţi când nu i-a pieptănat cineva acasă, învăţaţi să-şi coase hainele de pe dânşii; să fie aşezaţi frumos, mulţămiţi, în băncile lor, hrăniţi din ce se poate, şi din pomana celor bogaţi, în loc să vină unii îmbuibaţi, iar ceilalţi lihniţi şi să li se dea aceleaşi note şi acelora cari nu au mâncat şi acelora cari au mâncat mai mult, ceea ce este o nedreptate.

In această şcoală să nu se predea teorie. Murim de teorie. Gazetele sunt pline de teorie. Cu cât ştie cineva mai puţină carte, cu atât face mai multă teorie. Să se înveţe, înainte de toate, lucruri care trebuesc unui om cult şi, mai ales, unui om cult de acolo, din locul unde se găseşte, pentru că altfel se pregăteşte un Englez sau un American şi altfel se pregăteşte fiul lui Badea Ioan.

Dacă fiul lui Badea Ioan va fi învăţat aşa cum este învăţat fiul lui Mister John, apoi fiul lui Badea Ioan este incult, fiindcă el are cultura unei ţări unde nu va trăi niciodată, şi nu are cultura ţării în care trăieşte.

Mai puţină teorie, mai puţine manuale învăţate pe de rost, mai puţine vânzări de cărţi pentru profitul domnului învăţător, mai puţină tarabă!

Cum Isus a gonit pe învăţători din templu, Statul român trebue să gonească din şcoli politica şi negoţul.

Nici tarabă, nici club.

De o parte școala, de altă parte biserica sfântă, cu slujbă la fiecare sărbătoare, la fiecare Duminecă, pentru că una se leagă cu alta.

Știu că lucrul acesta în sufletele seci nu pătrunde, dar eu n'am trăit pentru sufletele seci, eu am trăit ca să înviez sufletul omenesc, chiar atunci când nu era într'însul izvorul de viață.

Să se învețe în școala aceea de sat meșteșuguri, și școala de sat să producă prin aceste meșteșuguri.

Să nu fie, cum văd de la un capăt al țării la altul, curtea școlii uscată în zile de vară și acoperită de noroiu sau de zăpadă în lunile cele rele ale anului.

Când voiu intra în sat, să văd școala în mijlocul celor mai frumoase grădini.

Mânușițele copiilor să învețe de acasă a face un raiu în jurul școlii și școala însăși să fie împodobită de fiecare cu ce poate.

Mama, sora să aducă lucruri frumoase de mână. Cum se duce la icoane câte un ștergar, să se aducă la școală lucruri frumoase de mână, din munca întregii familii.

Și eu doresc încă un lucru: anume, ceea ce se lucrează în școli să se poată vinde; să fie bazarul școlii: să ajungă școala a se întreținea în parte din ceea ce lucrează copiii, și absolvenții sau absolventele școlii acesteia să vină să lucreze cu elevii, în loc să stea cu mânile încrucișate și în loc să văd ceea ce se vede în satele noastre: atâtea femei care se așează în pragul porții, în zile care se pierd și care represintă deficitul cel mare al nației românești.

Lumea de la oraşe, care se plimbă prin mijlocul străzii şi lumea de la sate, care se aşează pe pragul porţii, această lume pierde vlaga Ţării Româneşti; este sângele care curge din vinele deschise ale acestei naţii.

Şcoala să fie oglinda satului, şcoala să fie mândria satului, şcoala să fie iubirea satului, şcoala să fie marele atelier al satului; în loc să se strângă satele întregi în jurul agitatorului politic, care este primejdia cea mai mare a acestei ţări în momentul de faţă, trezind dureri şi unde nu sunt şi aţâţând durerile până la răscoală, de multe ori fără conştiinţa crimei pe care o săvârşeşte, în loc de aceasta, viaţa satului, înălţat, înobilat, să se strângă în jurul luminoasei şcoli, peste care inima largă a învăţătorului vrednic să stăpânească aşa cum stăpânea Mântuitorul în mijlocul ucenicilor săi.

Cine crede ca mine să mă ajute!

Cine nu crede ca mine, poate să ridice piatra împotriva acestei concepţii. Pietrele ieşite din asemenea mâni nu lovesc niciodată.

II

In a doua conferinţă despre ceea ce este pentru mine, în interesul tuturor, în interesul acestei societăţi româneşti, care trebue pusă odată pe baze sănătoase şi vrednice, reforma învăţământului românesc, va fi vorba despre acea parte din reformă, strâns legată de părţile celelalte, fiindcă nu este vorba de un lucru alcătuit din bucăţi, ci este vorba de realizarea unei singure concepţii

întrupată în deosebite şcoli, va fi vorba despre reforma învăţământului secundar.

Şi aici, de la început, ţin să spun un lucru: pentru mine învăţământul secundar nu este numai acela care se dă în gimnazii şi în licee, acelaşi pentru cele patru clase care formează gimnaziul, acelaşi pentru cele patru ale liceului, ci şi învăţământul normal şi cel comercial, şi, să nu se supere Biserica noastră, pe care am servit-o şi eu cu ceea ce am putut, şi înţeleg o a servi pe aceeaşi linie, şi pentru învăţământul seminarial.

Nu pot înţelege cum cei d'intâiu patru ani să fie deosebiţi pentru acela care învaţă la gimnaziu şi pentru acela care a intrat în seminariu sau se pregăteşte, dar nu în aceşti ani, ci mai târziu, pentru o carieră de învăţător. Nu înţeleg cum poate să fie în învăţământul de cultură generală, cum se va vedea, al acestor patru clase deosebiri esenţiale între învăţământul gimnazial, între învăţământul normal şi între învăţământul seminarial. Ar trebui să existe trei concepţii deosebite ale învăţământului, ar trebui să existe trei culturi generale, ar trebui să existe trei feluri deosebite de minţi omeneşti, copilăreşti, pe care să le aibă în vedere fiecare din aceste categorii ale învăţământului secundar. Şi preotul se va forma după ce va termina cele patru clase de cultură generală, învăţătorul va căpăta pregătirea lui particulară, fie cu şase clase, fie cu şapte clase — şi niciodată nu am înţeles de ce în învăţământul normal să fie o clasă mai puţin decât în liceu, — după ce va avea aceleaşi baze, şi nu într'un fel pentru învăţător şi într'un fel pentru acela care nu va fi nici preot, nici învăţător.

Omul acela, acel luminat Român de ispravă, pe care trebue să se sprijine tot viitorul nostru, aşa de ameninţat din mai multe părţi, şi de invidia din afară şi de păcătoasele intrigi d'inăuntru, acest om trebue să se sprijine, oricare ar fi cariera lui viitoare, pe aceleaşi idei sănătoase, limpezi şi luminoase ale culturii generale.

Ştiţi că, în legile care s'au votat în luna Iunie, nu sunt prevăzute clauzele care privesc învăţământul seminarial şi normal. Se va face mai târziu, în cursul sesiunii care se va deschide în curând, şi în felul acesta, —fiindcă noi avem superstiţia legalităţii şi nouă ni trebuie totdeauna o legalitate pe care s'o călcăm, în loc să avem în sufletul nostru ceea ce poate înlocui orice legalitate,— ei bine, în felul acesta, ca să mulţămim anumiţi critici, fireşte perfect legali în toată viaţa lor, se va avea şi o bază legală pentru această unificare a învăţământului secundar pregătitor de cariere.

Şi acum vin la sensul învăţământului gimnazial şi la sensul, cu totul deosebit, împotriva tradiţiei de până acum, al învăţământului liceal. Noi făcusem din învăţământul secundar ceva care, în esenţa sa, nu era unitar, ci dublu. Gimnaziul este gimnaziu şi liceul, liceu, dar noi am făcut din acestea două, aşa de deosebite în fiinţa lor adâncă, în rostul lor de învăţătură şi în rostul lor social, o îmbinare fără niciun fel de folos. Cei ce au făcut legile pe care s'a sprijinit tot trecutul învăţământului liceal au adoptat îmbinarea gimnaziului celui adevărat cu cele trei sau patru clase, care formau ceea ce se numia învăţământul superior secundar, clasele superioare ale acestui învăţământ. Dar, de fapt, nu poate

să fie vorba de un singur învățământ, ci învățământul acesta este îndoit în esența sa adâncă și în folosul pe care îl poate aduce societății. Și acest învățământ nu este un element de transiție de la școala primară la Universitate, ci un organism de sine stătător în fiecare din cele două părți din care el se alcătuiește.

Știți că în istorie până mai deunăzi se vorbea de un vag ev mediu, care se așeza între istoria veche și între istoria modernă și contemporană, și se spunea despre acel ev mediu, ale cărui margeni au fost fixate în chip deosebit de deosebiții istorici, ca de o epocă neavând un caracter al ei, o epocă luând ceva din antichitate, continuând ceea ce fusese antichitatea, tinzând de la o vreme, din ce în ce mai clar, către ceea ce va fi societatea modernă. Istoricii n'au socotit că mia de ani, aproximativ, a evului mediu, are o ființă vie, este un adevărat organism. Ei bine, același lucru, care s'a crezut fără dreptate despre evul mediu, mia de ani presupusă, nu numai întunecată, dar lipsită de orice contur și coloare, același lucru se poate spune despre vechea concepție a învățământului secundar. Adecă el n'ar trebui să corespundă unei nevoi pe care numai acest fel de învățământ o poate servi, ci ar fi plecat cineva de la școala primară, ar fi trecut la gimnaziu și liceu, ca pe scara care duce la învățământul superior. Așa încât orice băiețaș, de la oraș sau de la țară, care întră în clasa întâi a gimnaziului ar fi fost destinat să se înscrie la Universitate, pentru ca, acolo, să urmeze cei patru, cinci, șase ani ai învățământului superior și să se așeze în rândurile prime ale societății, adecă în rândurile

prime ale pretenţioşilor cari se cer satisfăcuţi în mare parte din bugetul Statului. Şi, din această cauză, a fost o necontenită sorbire de elemente muncitoare, harnice de la rosturile câmpurilor, atelierelor, prăvăliilor, de la rosturile serviciilor pe care fără dreptate le considerăm inferioare, — fiindcă nu există serviciu inferior decât acela pe care nu-l faci din toată inima, acela pe care-l faci fără onestitate, acela în care înşeli lumea, şi servicii înalte sunt toate acelea în care se vede o adevărată inimă de om încălzită pentru opera pe care o îndeplineşte, un adevărat spirit omenesc care are totdeauna conştiinţa demnităţii lucrului de îndeplinit.

Dar gimnaziul, în care întră copilul care şi-a terminat învăţământul lui primar, cu sau fără şcoală complimentară, — şi am introdus anumite avantagii pentru acela care pe lângă şcoala primară a urmat şi un învăţământ primar superior, — trebuie să fie în cei patru ani ai săi un organism şcolar deosebit, destinat culturii generale, dând nu numai cunoştinţile de care cineva are nevoie neapărat în viaţă, — de sigur şi acelea trebuie să fie, dar, înainte de toate, domnilor profesori, şi aceia cari socotiţi că trebuie atacat şeful vostru în gazete, care nu vă servesc pentru folosul învăţământului, ci pentru alte scopuri, aceia ce trebuie ca să formeze omul d'inăuntru, omul armonios, omul sănătos, omul cu iubire pentru lucruri vrednice şi folositoare, omul capabil de a da de la dânsul, fără a cere prea mult, ceea ce este necesar pentru desvoltarea unei societăţi. Omul de ispravă, Românul întreg, de care avem nevoie. Nu fabricaţiile acestea de până ieri, în care era ceva specialitate

și sub specialitatea aceea nimic. Căci nicio specialitate nu poate să fie în adevăr folositoare pentru oameni, și nu numai pentru o anumită ocupație umană, abstractă, decât când își înfige rădăcinile într'o cultură generală, ea însăși legată de instinctele cele mai vechi și cele mai sănătoase ale unui popor.

Din cele patru clase, după reforma de care, orice ar zice oricine, voiu rămânea mândru că am înfăptuit-o, și nu cred că vre-odată un om cuminte și luminat s'ar putea atinge de moștenirea mea în acest domeniu, din cele patru clase ale gimnaziului, pe care l-am întemeiat, trebue să iasă, prin învățăturile lucrurilor folositoare, minți rationale, cu cunoștințile de folos pentru ocupația practică a fiecăruia.

Să se predea înainte de toate lucrurile care curăță sufletul, care-l înalță, care-l împodobesc, care sunt capabile a face din copilul acela, când își va avea o carieră, unul care să nu râvnească nici la înalte situații oficiale, nici la ceea ce poate să fie mai strălucitor în domeniul științii sau literaturii. Anumite excepții da, dar eu vorbesc de generalitate.

Să facem înainte de toate un bun cetățean, un cetățean care să dea societății românești ceea ce nici unul la mie dintre Românii de astăzi nu-i dă în adevăr.

In acești patru ani să învețe matematici, să învețe limbi străine, — mai ales să învețe foarte bine o limbă străină, dar să aibă oarecare cunoștințe și despre alte limbi moderne, fiindcă altfel nu li înțelege literatura, și un copil între zece și patrusprezece ani învață uimitor

de răpede limbile străine. Dar, pe lângă ceva noţiuni de literatură, — limba greacă este prea grea şi trebuie trimeasă, cu toate imensele ei avantagii, de care are nevoie orice suflet omenesc: la liceu, — se vor învăţa ceva matematici, ştiinţe naturale. Iar înainte de toate partea care-i trebuie sufletului omenesc: planta nu va fi pentru elev un prilej de descriere a elementelor din care se compune şi al învăţării pe de rost a clasificaţiei lui Linné, cum nici geologia nu-i va împodobi mintea cu tot felul de termeni, greu de reţinut, pe cari îi învaţă cineva, cum mi s'a întâmplat şi mie de câteva ori în viaţă, dar aceasta nu împiedecă pe nimeni a-i uita de a doua zi. In toate ştiinţile acestea se va avea în vedere partea educativă şi umană.

De aici necesitatea schimbării programului şi de aici înlăturarea manualelor neînsufleţite, care nu transmit nimic direct de la profesorul-părinte la elevul său, de aici toate lucrurile pe care sufletele astupate nu le vor înţelege niciodată.

Pe lângă acestea, cât mai multă lectură literară, care formează nu numai stilul, dar însuşi sufletul omenesc. Sufletul acesta să devină accesibil prin lecturi bune la înţelegerea oricării literaturi, chiar şi la acela care, mai târziu, va fi meşteşugar, va fi ţăran cult, ca ţăranii aceia danezi, ale căror case cuprind tot ceea ce este necesar pentru prima treaptă a culturii. In rosturile acestea modeste ale lor, sprijinitori de căpetenie ai Statului, care se încrede în această clasă mijlocie, sprijinitori conştienţi, pe când ceilalţi sunt foarte dese ori sprijinitori printr'un admirabil instinct.

Elevul să ajungă în stare a aprecia tot ce este frumos şi tot ce este bun, şi pentru aceasta se vor face lecţiile altfel decât astăzi. Va fi pus, ca în Polonia, în faţa tablourilor şi celorlalte opere de artă din Musee. Să vedem şi noi ceea ce am văzut eu de atâtea ori în şcolile acestei ţări vecine, în care pulsează aşa de puternic sufletul unui mare popor trecut prin toate durerile: să vedem copiii atenţi, când profesorul sau profesoara li destăinuieşte tainele trecutului sau face să se simtă elementele frumuseţii unui tablou sau unei opere de sculptură. Să-i vedem şi pe ai noştri, cum am văzut de atâtea ori în America, nu uitându-se cu ochii asupra ilustraţiilor proaste dintr'un manual rău tipărit, în care în orice caz nu se pot da colorile, ci, cu carnetele în mână, alegând obiectele care li plac, copiindu-le, ducându-se cu o sfântă bucurie copilărească spre învăţătorul sau învăţătoarea lor şi arătându-li isprava pe care au făcut-o.

De aceea nu gimnaziul ca primă scară către pretenţia de gradul al doilea, care e liceul, şi către scara cealaltă, care duce la pretenţia de gradul al treilea, învăţământul superior. In ceea ce priveşte liceul, acest liceu cu cele trei clase ale lui este pregătirea pentru cultura generală la un nivel mai ridicat.

El trebue să dea lucruri care mai târziu se vor învăţa fundamental în Universitate.

Deosebirea dintre liceu şi Universitate e numai aceasta. In liceu se primesc deci cunoştinţile superioare de bază, dar fără ca aceste cunoştinţe să fie înfăţişate în feluri deosebite, fără a i se cere elevului ca el să aleagă şi să creeze. Pe când rostul Universităţii este, înainte

de toate, să asculte toate părerile, să judece cu mintea ascuţită toate problemele, să-şi găsească fiecare direcţia corespunzătoare sufletului său şi să dea societăţii cunoştinţe care să fie trecute în sufletul creator al tânărului.

Acelora cari critică, n'am pretenţia de a li închide gura, căci gura omului numai pământul o astupă, ci am numai intenţia de a li deschide puţin mintea. Fiindcă răutatea este pe trei pătrimi neînţelegere şi numai pe o pătrime în adevăr răutate. O anume inocentă prostie ascuţită se numeşte răutate.

De aici bacalaureatul reformat, o şcoală de judecată şi de exprimare, şi nu de reconstituire a cunoştinţilor, cum a fost până acum. Nu talantul care rugineşte, ci acela din Evanghelie, pe care omul de ispravă îl redă stăpânitorului mai bogat şi mai de preţ. De aici bacalaureatul de judecată şi de bună rostire, încredinţat înainte de toate profesorului universitar care presidează, fiindcă bacalaureatul nu este pentru profesorul secundar, ci pentru profesorul universitar, care îşi primeşte atunci viitorul ucenic. Căci nu se va mai întoarce tânărul înapoi acolo unde a învăţat, ci va porni pe drumurile unde călăuza trebuie să ştie dacă duc către ţinta pe care şi-au ales-o oameni în adevăr capabili să le urmeze.

Concepută astfel autonomia, ştiinţifică, culturală şi didactică, a gimnaziului şi autonomia, sub aceleaşi raporturi, a liceului, vom izbuti să dăm ceea ce n'am avut până acum: o direcţie potrivită cu tradiţia unui popor chibzuit şi cuminte, care nu ia din afară ceea ce nu se potriveşte cu sufletul său şi care are curajul de a vădi înaintea tuturor ceea ce bogăţia acestui suflet, format

în multe veacuri de cultură, este în stare să dea în civilizaţia generală a omenirii.

III

In această a treia conferinţă vreau să încerc a arăta, pe scurt, care sunt intenţiile, fiindcă până acum nu s'au votat legi trebuitoare, intenţiile privitoare la două alte ramuri de învăţământ, învăţământul comercial şi învăţământul industrial.

Incepem întâiu cu învăţământul comercial, pe care-l avem de o mulţime de vreme şi care produce foarte înzestraţi candidaţi la deosebitele funcţiuni de Stat, dar care a dat un număr foarte mic de negustori şi mai ales a dat un număr foarte mic de negustori mici. Fiindcă noi avem nevoie mai ales de aceşti negustori mici, cari să poseadă o cultură mai ridicată, dar înainte de toate să-şi aibă rosturile lor negustoreşti, putând începe de la foarte puţin ca să se ridice prin vrednicie şi prin economie la situaţiile cele mai înalte în viaţa economică a ţării.

Şcolile comerciale, cum se ştie, acestea, care produc în mare parte funcţionari şi în aşa de mică măsură negustorii de cari avem nevoie, sunt de două feluri: sunt şcoli comerciale inferioare şi şcoli comerciale de grad mai înalt, care se chiamă superioare.

Aceia cari au binevoit să urmărească aceste conferinţe ştiu că un învăţământ comercial superior, care se începe de la clasa I-a, ca învăţământ pur comercial, mi se pare greşit. Trebue ca primele patru clase să fie

ale gimnaziului, iar, după ce s'au terminat aceste clase şi după ce s'a căpătat acea cultură generală de care oricine, în orice situaţie, are nevoie, după aceea vin anii de specializare, şi, cum vin cei trei ani de specializare pentru preot, cum vin pentru învăţător, tot aşa vin şi pentru acela care se leagă de cariera comercială. Insă învăţământul comercial care începe de la clasa I-a şi merge până la clasa a VII-a pe linii comerciale îmi pare neinteligibil şi imposibil de admis. După ce s'a ajuns la însuşirea culturii generale, trebuitoare oricărui om care face parte dintr'o societate civilizată, numai după aceea vin anii de pregătire pentru cariera de negustor mare sau de funcţionar de bancă.

Dar mărturisesc că grija mea pentru şcolile comerciale superioare este mult mai mică decât cea pentru şcolile comerciale inferioare. Greşala noastră cea mai mare, de când am trecut la cultura europeană şi am părăsit tradiţia noastră, este că am vrut de la început să facem lucrurile cele mai mari, cu mijloace puţine sub toate raporturile, şi ca mijloace băneşti, şi ca mijloace intelectuale, fără concursul societăţii. Noi am vrut să facem o săritură de pe urma căreia, dacă nu ni-am frânt picioarele, este că aceste picioare erau solide, dar am ieşit cu oarecare pagubă dintr'o aşa de îndrăzneaţă încercare.

Pentru a recăpăta clasa de mici negustori în unele părţi ale ţării, unde au fost negustori români şi acum nu mai sunt, ori, cum este cazul pentru Ardeal, în care nu a fost o clasă de negustori români, afară de Compania grecească, în care erau înscrişi şi Români, ba,

după o bucată de vreme, a fost alcătuită mai mult din Români, pentru a crea deci clasa de mici negustori, fără a atinge drepturile nimănui, fără a îngusta pe Sas, pe Ungur, în rosturi pe care şi le-au câştigat, ci numai să aşezăm şi pe ai noştri acolo, ca să nu se mai vadă oraşe în Ardeal în care îţi umblă ochii pe firme şi este foarte rar să întâlneşti una românească, în acelaşi timp când la Bucureşti unii oameni de acolo se îngrămădesc după slujbe la uşile Ministeriilor, pentru aceasta trebue să dăm o atenţie deosebită şcolilor de comerţ inferioare. Şi, iarăşi, lucrul de de căpetenie în aceste şcoli de comerţ inferioare este reducerea teoriei la rostul pe care îl poate avea. Viitorul negustor nu trebue să fie lipsit de cultură generală, nu trebue să fie un om incapabil de a înţelege o reprezentaţie de teatru, de a deosebi un tablou frumos de un tablou urît, ci să aibă ca învăţătură a lui măcar atâta cât aveau înaintaşii lui, când la zugrăvirea unei biserici alergau la un meşter bun şi ştiau ce sfaturi să dea meşterului bun pentru ca biserica să fie o biserică bine zugrăvită. De sigur că acest negustor mic trebue să aibă oarecare experienţă de literatură, pentru ca să nu fie clientul celei mai păcătoase literaturi din lume, literatură care se răsfaţă la vitrina multor librării din provincie, întreţinută fiind de inexperienţa unor astfel de oameni. Dar el, înainte de toate, trebue să fie negustor.

Aceste şcoli comerciale inferioare trebue să dea cunoştinţe, de sigur, care se asamănă cu cunoştinţile de la gimnaziu. Dacă ar fi cu putinţă să se dea toate cele de la gimnasiu, ar fi foarte bine, dar trebue să se mai

taie ceva din ele pentru ca omul să aibă pregătirea lui specială.

Dar, mai ales, şi nu ştiu cum să subliniez mai bine lucrul acesta, ar trebui ca în şcoala comercială inferioară să se creeze spiritul negustoresc, precum în seminariu trebuie să se creeze spiritul preoţesc, precum în şcoala normală, care dă pe învăţător, trebue să se creeze un spirit anume, care este spiritul acestui învăţător.

Din cunoştinţe nu iese spiritul, dar din spiritul însuşi, din aplecarea sufletească, din dispoziţia aceasta particulară, se nasc, prin silinţi, prin străduinţe, cunoştinţile. Adevăratul negustor este acela care aduce acest spirit: un fel de vitejie, de curaj în a înfrunta riscul, de echilibru sufletesc. Se cere omul care să fie în stare a se împotrivi unui an rău, care să fie destul de dibaciu ca să se potrivească după împrejurări, să nu pretindă a impune clientului ceia ce vrea să vândă, ci să găsească mărfurile potrivite pentru gustul şi pentru nevoile clientului, să facă, adecă, aceea ce făcea comerciantul german înainte de războiu şi de sigur că, într'o măsură mai mică, face şi acum: să cerceteze piaţa cu nevoile ei, să întrebuinţeze cele mai mari silinţi pentru a crea legătura aceasta dintre negustor şi client.

In programul, — nu de caracter foarte precis, fiindcă de astfel de programe mă tem şi nu cred că un profesor bun are nevoie de ele, — dar în schiţa de program, mai curând în îndreptarul care ţine loc de program, vom căuta, eu şi ajutătorii miei de la Ministeriul Instrucţiei, să facem această mare prefacere. Să scoatem din şcoala

comercială inferioară, care este mult mai necesară, încă odată o spun, decât cea superioară, tot ceea ce este învățătură pentru notă, învățătură pentru examen, — care din fericire, acum, nu mai există, căci am desființat examenul de sfârșit de an, spre bucuria, nu numai a elevilor, dar și a profesorilor, — să scoatem orice învățătură care stă prin ea însăși și în locul aceleia să punem învățătura care servește un anume scop. Să miroase a comerț în școlile comerciale, cum să miroase a smirnă și a tămâie în seminarii. Să fie trudă multă într'un cadru smerit, iar nu pretenții nesfârșite fără multă muncă, într'un cadru pretențios. Ori facem altfel de școli comerciale, ori mai bine ne lipsim de dânsele, și să lăsăm pe aceia cari doresc să fie negustori a întra la un negustor, după datina cea veche. La început era greu, dar, dacă băiatul era de ispravă, ajungea și el la ceva, ba până și la mâna fetei jupânului, pe când de la școala comercială nu se alegea la urmă nici măcar cu o căsătorie cu una din fetele profesorilor, care, de obiceiu, nici nu aduc zestre. Ori avem a face cu o școală care să păstreze tot ceea ce era mai bun în tradiția cea veche, ori, atunci, ne întoarcem la tradiția cea veche și să nu mai întreținem în zădar școli care, sub formă comercială, nu pregătesc altceva decât funcționari. Dar eu cred că vom ajunge să biruim spiritul cel rău de acum și să atingem ce a ce este în adevăr folositor societății.

Vin acum la a doua parte a acestei conferințe, la școala de meserii, aceia care pregătește pe industriași. Aici sunt multe lucruri de spus, și mai ales sunt multe prejudecăți de înfruntat. Sunt și multe păcate de trecut,

pe care, cu durerea acelora cari folosesc de pe urma acestor păcate, trebuie să le înlăturăm.

Toată critica ridicată împotriva concepţiilor mele vine din deslocuirea unor oameni cari stau foarte comod într'o situaţie din care societatea nu folosea nimic. Imi pare foarte rău că i-am deranjat, dar îmi este imposibil să fac ceva decât deranjându-i. Nu este vorba de cultivarea mai departe a unei anumite categorii de parasiţi, ci este vorba de deparasitarea întregii vieţi publice, pentru ca această viaţă publică să nu înfăţişeze altceva decât oameni cari muncesc şi folosesc de pe urma muncii lor în proporţia în care muncesc.

In ceea ce priveşte şcolile de meserii, le avem şi mai modeste şi de un caracter mai înalt. Şcolile acestea de meserii se ţin puţintel într'o lume deosebită de lumea şcolilor de teorie: de o parte, gimnaziul şi liceul în vechea concepţie şi, de altă parte, şcoala de meserii, gimnaziul şi liceul uitându-se cam de sus la şcoala de meserii. Acolo se creează calfele, care vor deveni pe urmă patroni, dacă vor avea noroc, pe când, dincoace, este lumea supţire. Foarte mare greşală, şi, prin reforma învăţământului secundar, care este cuprinsă în legea pe care au primit-o mai toţi foştii miniştri de Instrucţie şi care a trecut în Corpurile Legiuitoare cu aprobarea aproape generală, am introdus în oarele de după masă lucrul manual în toate gimnaziile şi chiar, într'o anumită formă, în licee.

Ştiu foarte bine că până acum foarte puţini au pus în practică această cerinţă a legii. Dar eu sunt om răbdător, şi peste câtăva vreme o să am inspectorii mei,

iar inspectorii aceștia vor căuta să execute ceea ce prescrie legea. Natural, într'o formă la o școală, în altă formă la altă școală, după necesitățile și după posibilitățile de acolo. N'o să punem să lucreze lemnul într'o regiune în care nu este lemn, și n'o să punem tot temeiul, la școlile de fete, pe o anume fabricațiune industrială în legătură cu portul popular, într'o regiune în care nu este o tradiție în acest sens. Directorii vor avea toată libertatea să aleagă care este învățământul manual de dat în oarele de după amiază. Ei își pot alege colaboratori, pe cari eu îi văd foarte modești și foarte puțin plătiți. Pot chiar să fie, nu numai decât maeștri, ci tocmai elevii de la școala de meserii superioară, elevele de la școala de țesătorie, și astfel se pot înlocui și cheltuielile cele mari, banii risipiți fără gospodărie, până acum. Să se facă în anul întâiu puțină croitorie: să nu vină elevii cu coatele găurite și genunchii rupți; în al doilea an să se facă puțină cismărie — a-și face cineva ghete va fi poate o nevoie în societatea viitoare, după ce multe lucruri pe care nu le prevedeam noi se vor fi produs, și să fiu iertat să nu spun ceea ce prevăd în acest viitor, — iar, în al treilea an, se poate face ceva lemnărie, și, în anul al patrulea, lucruri de metal, cum se face în America. In felul acesta ar fi puțină școală de meserie și în școala care nu este de meserie: în gimnaziu și liceu, și aș dori chiar ca în cea de meserii să nu se mai facă lucruri de lux ca pentru expoziția de sfârșit de an, foarte lăudată. Este mult mai sănătos să se facă lucruri mai modeste, chiar dacă nu atrag privirea. Prea suntem, în toate domeniile, de

expoziţie. Să ne deprindem a fi modeşti, cum au fost înaintaşii noştri, cari nu aveau vitrina plină, dar din casa lor nu lipsea nimic.

Şi aş vrea ca acest învăţământ manual să producă şi lucruri de folos, care să se poată schimba, să se poată vinde, ajungând o şcoală să facă băncile şi catedra, să lucreze uniforme, unele şcoli de fete furnisând anumite lucruri pentru dânsele şi pentru alte şcoli, chiar şcolile de băieţi.

Şcoala de meserii trebue să fie ca un roiu de albine harnice. In loc să se audă cum se recită lecţiile înaintea profesorului sau cum scârţâie condeiul pe hârtie pentru a face o temă frumoasă, să se audă necontenit, în fiecare moment, ciocanul care loveşte pe nicovală, uneltele care taie lemnul. In rândul întâiu să fie acestea.

Şi se poate întâmpla ca teoria să treacă în ceasurile de lucru. In acest sens vom căuta să îndreptăm programul acestei şcoli. Cum, în mănăstirile de odinioară, călugărilor nu li se făceau lecţii de teologie, dar, când se adunau la trapezărie pentru prânzul lor, ieşea cineva în amvon, şi acolo cetea din scrierile Sfinţilor Părinţi, de se săturau călugării de pânea trupului şi în acelaşi timp li întra pe urechi şi hrana sufletului.

In felul acesta dorim practica: în rândul întâiu, practica aceea care cere cele mai mari silinţe şi dă cele mai puţine răsplătiri. Astfel se va ajunge a face din şcolile care ne costă atâta pentru a crea oameni netrebnici, şcoli care ar costa Statul foate puţin, fiindcă în cea mai mare parte s'ar întreţinea cum, în anumite penitenciare, se fac lucruri de cea mai bună vânzare, care

ușurează sarcinile Statului de (exemplu, tipografia, ceramica de la Văcărești).

Astfel, la școlile de meserii, maeștrii ar avea să treacă în primul rând, iar domnii profesori de teorie ar fi numai niște modești auxiliari. O răsturnare a scării valorilor. Acela care corespunde mai mult cu scopul școlii, acela primează acolo; celalt, teoreticianul, are alt domeniu, în care își poate manifesta aptitudinile.

In sfârșit, vreau să mai adaog încă un lucru: vechii maeștri de la noi se formau ca ucenici și calfe sub conducerea maestrului lor, mâncau împreună cu dânsul, participau la viața lui sub toate raporturile, își dădeau sama, în felul acesta, cum nu-și dă samă elevul de la școala de meserii, de greutățile vieții, și atunci se oțeleau înaintea ei și nu se dădeau înapoi înaintea greutăților pe care le întâmpină oricine la început. Cât de dulce este să biruie cineva aceste greutăți! Eu, care de vre-o douăzeci-treizeci de ani fac și tipografie, am lucrat în odăi fără foc ani întregi de zile, alergând în fiecare moment să controlez lucrul și materialul, să văd cum lucrează tovarășii mei, muncitorii, acolo înăuntru, și în felul acesta am învățat lucruri pe care nu le-aș fi învățat numai din cărțile despre istorie sau alt subiect. Și mi-au prins bine și această osteneală și acest frig. Să se deprindă și viitorii maeștri în contact necontenit cu învățătorii lor. Intre o școală de meserii și între atelierul din localitate să fie o legătură. Să fie chemat din când în când și un fost elev al școlii, care este acum un maestru, ca să lucreze împreună cu ceilalți, și ceilalți să se ducă din școlile lor bine încălzite,

bine luminate şi bine mobilate în sărăcia şi în modestia maestrului.

Eu voiu căuta, potrivit cu posibilităţile unui buget mai bine ordonat decât cele de risipă prostească de până acum, să fac un lucru: să subvenţionez atelierele care sunt în stare să primească şi să furniseze maeştri. Şi aş adăogi că, aşa cum suntem noi obişnuiţi să răsplătim după un număr de ani pe profesori, înaintându-i, dându-li gradaţii, să schimbăm baza gradaţiilor: ele să nu fie numai gradaţii de timp, ci, de la un capăt până la altul, gradaţii de merit, fiind plătit mai mult acel director de şcoală de meserii, împreună cu profesorii cari stau în jurul lui, care a izbutit să dea un număr mai mare de maeştri adevăraţi, iar acela care creează funcţionari să se aleagă cu satisfacţia că va avea pe pragurile Ministeriilor un mare număr de persoane cărora li va fi stricat, printr'o direcţie greşită, viaţa întreagă.

IV

Această din urmă conferinţă se va ocupa de învăţământul superior, învăţământ superior care însemna înainte numai Universitatea şi care, după reforma votată în Iunie, cuprinde, pe aceeaşi linie şi în acelaşi grad, şi alte aşezăminte, care erau considerate înainte de votarea legii ca nişte aşezăminte de specialitate, fără a li se recunoaşte caracterul acesta universitar. Adecă, de acum înainte, întră alături cu Universitatea şi Şcoala de Arte frumoase şi Şcoala de Muzică, devenită acum o Academie de Muzică, şi chiar, la Ministerele lor,

Academia de Comerț și Școala de Silvicultură, care și ele pot fi considerate în ramura lor ca reprezintând învățământul universitar.

De sigur că, în ceea ce privește acest învățământ universitar, care prin lege este lăsat acum cu desăvârșire liber, fără niciun fel de amestec al ministeriului, ceea ce înseamnă, în împrejurări obișnuite, fără niciun fel de amestec al politicii care a așezat pe ministru și care stăpânește pe ministru, și cere ministrului, atunci când nu samănă cu mine, anumite concesii, pe care ministrul se crede obligat să le facă, această autonomie, care lipsea cu desăvârșire Universităților, mă va împiedeca pe mine, și tot așa pe succesorii miei, de a ne amesteca și mai departe în această școală înaltă. Intr'aceasta este fără îndoială realizarea unei foarte vechi dorinți, pe care membrii învățământului superior au arătat-o mai mult decât odată, cerând ca acest amestec dăunător învățământului superior să înceteze, și acest învățământ superior, prin profesorii săi, în alcătuirea specială pe care i-o vor da-o necesitățile recunoscute prin lege, să-și caute singur, fără niciun fel de amestec, de nevoile sale. De aici înainte, rectorul, împreună cu Senatul universitar, împreună cu decanii, împreună cu Consiliul de Facultate, vor căuta să dea învățământului superior direcția care se potrivește mai mult cu chemarea Universităților și cu nevoile societății în mijlocul căreia Universitatea este așezată nu pentru a trăi ca o cetățuie de sine stătătoare, ci pentru a se împărtăși de toate curentele care vin din societate și pentru a trimite acestei societăți toate acele suggestiuni și pentru a

exercita asupra ei toate acele influenţe de care societatea are nevoie.

Universitatea aceasta cu desăvârşire liberă în scurtă vreme îşi va avea statutul său. Rectorii Universităţilor se vor aduna — vor trebui s'o facă în această lună Octombre, şi cel mult în cele d'intâi zile ale lunii Noiemvrie — pentru a elabora un statut. Iar regulamentele, care, acestea, pot să fie deosebite, pe când statutul se cere a fi unul singur pentru toate Universităţile, aceste regulamente se pot elabora şi pe urmă. Statutul însă, terminat până la deschiderea Corpurilor Legiuitoare, va fi supus Camerelor, pentru ca el să capete valoare de lege.

Fiindcă legea care s'a votat în luna lui Iunie nu prevede altceva decât libertatea Universităţilor, rămânând ca Universităţile să alcătuiască acest statut, care trebue să fie acelaşi pentru toate Universităţile, pe când, cum spuneam înainte, în materie de regulamente, Universităţile pot să fixeze deosebirile pe care le cere locul unde se găsesc şi îndatoririle la care ele sunt supuse faţă de o societate care se schimbă dintr'un loc în altul. Dar, bine înţeles, în ceea ce priveşte regulamentele — şi acesta este un vechiu vis al meu, — studenţii trebue să poată trece, la un curs sau la altul, de la o Universitate la altă Universitate.

Ascultătorii mei, pe cari nu-i văd şi cari mă ascultă în acest moment, sunt rugaţi a-mi îngădui să dau explicaţii cu privire la această dorinţă.

Universităţile au materii care sunt mai mult sau mai puţin aceleaşi, dar, dacă materiile sunt aceleaşi, dacă

adevărul științific se poate vedea într'un singur fel, predările sunt și trebuie să fie deosebite. Ideea aceea că este o știință obiectivă, aceeași pentru toată lumea, în care nimeni nu are voie să pună ceva din sufletul său pentru a însufleți materia, ideea aceea o las în sama oamenilor cu inima veștejită și cu spiritul strâmt. Pentru mine orice disciplină omenească are o valoare prin ea însăși, dar are o valoare de două ori, de trei ori, de zece ori mai mare prin omul care este acolo pentru a o preda. Orice știință este rezultatul unei trude omenești și ea este gata să primească rezultatul altor osteneli, ale altor oameni, și, în fiecare moment, pe lângă ceea ce s'a câștigat, este un câmp larg lăsat ipotezelor și interpretărilor personale. Istoria Universală predată de unul, la o Universitate, va fi într'un fel și în alt fel va fi Istoria Universală predată de un altul, în alt loc. Este imposibil ca în jurul aceluiași adevăr științific, totdeauna incomplect, totdeauna pe cale de revizuire, pe cale de întregire, să nu se grămădească elementele acelea colaterale, venind din sufletul omenesc, care fac valoarea adevărată a învățământului. Cu cât se închide mai mult un suflet de om într'un lucru, cu atât este mai mare valoarea lui. Așa încât e de mare interes pentru studenți — fără îndoială în ceea ce privește cultura, iar, în ce privește așezarea, numai întru cât o permit mijloacele Universității și mijloacele de traiu, așa de restrânse, ale Statului, — este de mare interes, zic, pentru studenți să asculte aceleași materii predate de un alt profesor. Nu se va găsi niciodată un profesor care

să întreacă pe colegii lui în aşa fel încât să facă fără valoare ascultarea altora.

Ceea ce ni trebuie nouă în momentul de faţă sunt, de sigur, Universităţile pe care le avem. Să ne ferească Dumnezeu să mai întemeiem altele! Erau unii cari vroiau o Universitate la Chişinău şi alţii o altă Universitate la Craiova. De ce nu o Universitate la Timişoara şi poate una la Sighet şi, ştiu eu dacă Universitatea de la Constanţa nu ar fi o necesitate? Dacă avem nevoie de Universităţile care sunt, dar avem nevoie, înainte de toate, de Universitatea unitară, care să-şi aibă aceleaşi strânse legături. De la aceea din Bucureşti la aceea din Iaşi, de la aceea din Cluj la aceea din Cernăuţi, acelaşi spirit pretutindeni; o colaborare, o bună înţelegere, un respect de ideile altora, în locul insultelor care pleacă prea dese ori de la sufletele acelea strâmte, de care vorbeam înainte, şi de la acea invidie oarbă a mentalităţilor inferioare. Şi ar trebui, împotriva necontenitelor cârâieli şi sâcâieli între profesori, care coboară pe unii dintre dânşii la nivelul unor anumite ziare şi unor anumite conversaţii de suburbie, în loc de acestea ar trebui o adevărată frăţie, şi profesorii, cari exercită asupra elevilor lor o influenţă enormă, ar fi factorii principali pentru formarea morală a acestor tineri, cari nu pot privi decât cu spaimă, une ori şi cu desgust, la luptele acestea dintre profesori, cari, părând că urmăresc adevărul, de fapt au ţinta de a face să iasă la iveală o personalitate — şi dacă măcar ar fi vorba de o adevărată personalitate! — în dauna altei personalităţi.

O Universitate liberă, conducându-se de sine, Universitate reprezintată prin mai multe formaţiuni universitare, care se găsesc în locuri deosebite, să poată urmări o ţintă deosebită, dar să formeze un singur mare aşezământ moral, un singur imens laboratoriu de adevăr, un singur izvor de veşnică însufleţire pentru oamenii cei mai luminaţi din societatea românească, iată ce ni trebue. Şi cred că legea care s'a votat în Iunie, tot aşa de solidar ca şi legile celelalte, nu prin veşnice ciocniri de pe vremuri, ci toţi repre entanţii deosebitelor partide învoindu-se pentru a satisface această dorinţă a Universităţilor, va ajuta fără îndoială scopul pe care mi l-am pus înainte.

Daţi-mi voie ca, în a doua parte a acestor explicaţii, să ating şi altceva: originea însăşi a Universităţilor, ca să vedem din această origine, şi la noi, care sunt îndrumările pe care acum Ministeriul nu le mai poate nici măcar suggera Universităţilor, fiindcă Universităţile sunt libere să facă de acum înainte, pe răspunderea lor, ceea ce vor şi, pe de altă parte, alături de arătarea acestor origini, pline de învăţăminte, ale Universităţilor, şi altceva: Din câte lucruri deosebite se cuprind într'o Universitate, aşa cum sunt Universităţile acum, care este lucrul de căpetenie? Cercetarea adevărului este aceia ce nu li se poate lua niciodată, fiindcă niciun alt aşezământ nu poate face acelaşi lucru, o Academie chiar nefiind decât un loc unde se pregătesc lucrări personale, dar unde contactul cu tineretul, prin însuşi caracterul Academiilor, nu se poate întâlni. Dar, alături de această misiune neapărată a Universităţilor, care nu li se poate

lua de nimeni, mai sunt alte misiuni încredinţate Universităţilor, în convingerea că ele pot în adevăr să răspundă la alte cerinţi şi, dacă s'ar întâmpla cumva ca Universităţile, fără voia lor poate, să nu răspundă la aceste cereri ale societăţii, atunci fără îndoială că societatea, reprezentată prin guvernul ei, nu ar putea împiedeca Universităţile de a face şi mai departe acele lucruri care s'au văzut că sunt fără spor, dar, alături de ele, societatea, reprezentată prin guvernul ei, trebue să creeze alte aşezăminte.

Unii îşi închipuie că totdeauna au existat astfel de Universităţi şi că aceste Universităţi au dat totdeauna avocaţi, medici, profesori. In această privinţă este o foarte mare înşelare la aceia cari nu au cunoştinţe istorice ori au aceste cunoştinţe istorice numai într'o formă cu totul superficială şi falsă, fără voia lor, fiindcă aşa a fost învăţământul pe care l-au primit. Universităţile de odinioară, cele vechi, erau numai Universităţi de religie, de teologie, şi, pe alături, de atâta filosofie, câtă era în serviciul discuţiilor teologice. Universitatea, alcătuită şi din profesori şi din studenţi, care forma un singur suflet de colaboratori şi de camarazi, Universitatea aceasta nu era legată de un loc; se putea ca un profesor într'un moment să părăsească Parisul, să se ducă la Orléans, şi, dacă profesorul era iubit de elevi, cari căutau de la dânsul adevărul şi nu cunoştinţile pentru întrebuinţarea practică, atunci plecau de la Paris şi mergeau împreună cu profesorul lor la Orléans. Era acea admirabilă legătură între studenţi şi între profesori care din nenorocire astăzi nu se mai poate întâlni.

Studenții au ocupațiile lor practice, care acestea îi leagă de multe ori de un profesor mediocru, a cărui notă este utilă, și îi fac să părăseească pe un alt profesor, cu mult superior, a cărui notă nu este numai decât utilă sau este de o utilitate mai mică. Mai târziu s'au creat școli de limbă veche, cum a fost Collège de France, unde se învăța, într'un spirit laic, nu bisericesc, latina, greaca și ebraica, aceasta din urmă necesară pentru interpretarea cărților sfinte. Și, cu aceste așezăminte: cu vechea Universitate de teologie, cu Colegiul acesta Regal, Collège de France, care era pentru trei limbi vechi, nu se acopereau toate nevoile învățământului superior. Pentru științile naturale, pentru matematici, nu era nimic. Acum, alături de aceste două așezăminte de caracter universitar, erau două școli considerate ca școli practice: era Școala de Drept și Școala de Medicină, care acestea sunt de origine foarte veche, Școala de Medicină de origine arabă sau mai bine bizantino-arabă, iar Școala de Drept, o școală de drept roman, plecată din Italia, și în special din Bologna.

Prin urmare, nu Facultăți de același fel, patru sau cinci Facultăți pe aceeași linie, ci formațiuni de origine deosebită, care nu alcătuiau o Universitate. Și nimănui nu i-ar fi trecut prin minte, până în timpul Revoluției franceze, ideea aceasta că Universitatea ar avea două chemări, pe care cea de astăzi le are și le îndeplinește mai bine sau mai rău, și de aici posibilitatea ca într'un viitor mai depărtat să se creeze și alte tipuri de Universitate, cum s'a încercat ici și colo.

Ar fi râs cineva în evul mediu când s'ar fi spus că la Facultatea de Teologie se pregătesc preoţi şi şi-ar fi bătut joc la Collège de France dacă i s'ar fi spus că de acolo iese profesorii de limbi vechi. De fapt, învăţământul secundar era în mâna clericilor iesuiţi, în Franţa, a clericilor protestanţi, în Germania, iar în celelalte ţări cam acelaşi lucru, şi aceştia aveau Colegii în care era cineva intern. In felul acesta se făcea învăţământul secundar.

Toată legătura de azi, recentă şi artificială, tot sistemul acesta de Stat napoleonian, tot spiritul acesta de cazarmă, cu creşterea galoanelor de la un grad de învăţământ la altul, acestea sunt lucruri abia înrădăcinate, şi numai în unele ţări.

In momentul de faţă, Universitatea, aşa cum rezultă din Revoluţia franceză, din sistemul napoleonian şi din creaţia germană de după anul 1800, Universitatea aceasta are trei misiuni deosebite, care pentru moment sunt încredinţate, toate trei, Universităţii absolut libere, rămânând să se vadă în ce fel această întreită misiune poate fi îndeplinită de către Universitate fără alt control de Stat decât acela al bunei ordini şi, în acelaşi timp, al unor anumite principii sociale şi politice, care sunt în legătură cu Statul, aşa cum îl avem astăzi.

Universitatea cultivă ştiinţa. Am spus că nimeni nu s'ar gândi vre-odată ca, în ceia ce priveşte această cultivare a ştiinţii pentru tineret, să răpească Universităţii ceva. Am arătat care este rostul Academiilor, care, pe aceeaşi treaptă sau pe o treaptă mai înaltă, se ocupă de problemele ştiinţii. Dar Universitatea dă, în acelaşi

timp, profesori, dă preoţi, dă avocaţi, dă medici. Aici să mi se permită să găsesc că în dublul rol al Universităţilor, cultivatoare de adevăr şi pregătitoare de practicieni, este un conflict de fiecare ceas. Cine apasă prea mult pe nevoile acestei practici se gândeşte să dea un bun medic la clinică, un bun advocat la procese, un bun preot la biserică, un bun profesor la catedră, şi se poate întâmpla să negligeze acel cult al adevărului absolut care cere mai toate momentele în studiul universitar. Se poate întâmpla iarăşi ca acel profesor care se gândeşte înainte de toate la adevăr, care, la medicină, cercetează înainte de toate marile probleme de caracter general, care pune probleme ce-şi vor găsi rezolvirea numai în viitor, acela care, la drept, nu se gândeşte de loc ce vor face viitorii săi ucenici, întraţi în societate, ci se preocupă înainte de toate de marile întrebări ale Dreptului, atât de atrăgătoare mai ales în epoca noastră de revizuire generală şi, în general, acela care, în ştiinţă se va ţinea în domeniul pur teoretic, poate să fie întrebat: Dar ce facem noi cu oamenii de practică, pe cari societatea îi cere?

A face o împăcare a acestor două cerinţe este un lucru de mare dibăcie şi de un tact foarte subtil. Noi urăm Universităţilor să ajungă a da şi una şi alta, şi societatea va fi mândră de cultivatorii adevărului, cari îşi vor crea elevi, însă societatea va fi foarte mulţămită şi dacă va căpăta dela Universitate oameni cari să-i poată servi în domeniul practicei. Dar, dacă s'ar întâmpla să nu-i poată servi în domeniul practicei, atunci, de sigur, pe lângă Universitate, societatea va trebui să se gândească

la altceva, şi Universitatea nu va trebui să se supere, fiindcă menirea ei de căpetenie, accea a cultivării şi răspândirii adevărului, nu va fi atinsă.

Dar mai este ceva, Universitatea nu trebue să fie numai pentru unii; ea trebuie să fie pentru toată lumea: să-şi deschidă larg porţile, să biruie concurenţa pe care i-o fac întreprinderile particulare, unele serioase, altele de o seriositate discutabilă. Toată lumea în timpurile noastre are nu numai dreptul, ci datoria absolută de a învăţa. Când toate problemele societăţii le dai în mâna celui din urmă dintre oameni, când cel din urmă vagabond, prin votul lui, influenţează în aceeaşi măsură ca şi mintea cea mai luminată asupra soartei Ţării, vă puteţi închipui cât de mare este rolul pe care trebue să-l joace învăţământul superior în pregătirea acestor oameni. Pregătire nu de ştiinţă înaltă, ci potrivită pentru minţile lor smerite, introducând în întunerecul permiţător de greşeli care pot să fie fatale la aceşti oameni raza necesară pentru a-i face să aleagă între ceea ce este bine şi între ceea ce este rău pentru dânşii şi pentru societate.

Şi nu numai atât. Nu este vorba numai de aceia cari n'au făcut studii universitare, dar cari trebuie să ajungă la o strecurare din lumina care îşi are focarele strălucitoare în Universitate; este vorba de aceia cari au învăţat şi cari dese ori nu-şi dau sama că ştiinţa se schimbă, de aceia cari sunt răspânditori ai unor neadevăruri care erau, pe vremea lor, adevăruri recunoscute şi proclamate. Societatea trebue să-şi revizuiască necontenit cunoştinţile, şi Universitatea va avea ceva de făcut în această direcţie. Trebue să recunoaştem că

până acum nu a făcut aproape nimic, și, dacă Universitatea va ajunge, prin sporul de puteri pe care i-l va da tocmai conștiința responsabilității rolului mare la care este chemată, dacă Universitatea va ajunge să răspândească această căldură, absolut necesară pentru a însufleți viața noastră într'o societate căreia îi lipsește orice unitate de vedere și orice bază serioasă de judecată, lucruri de plâns cu lacrimi de sânge, fiindcă este vorba de însuși viitorul acestei țări și al acestui neam, dacă Universitatea va reuși, bine; dacă nu, vom lăsa ca templul acesta de marmură să săvârșească tainele sale cele mai înalte și cele mai sacre în domeniul științii, iar, alături, fiindcă aceasta este o necesitate neapărată, societatea, reprezentată prin guvernele ei, pe care să le sperăm de acum înainte mai puțin influențate de pasiunile cele mai urîte și de interesele personale cele mai obraznice, societatea aceasta românească ea însăși va trebui să creeze Universitatea populară pe care Universitatea nu ar fi în stare a o reuni în chip armonios cu preocupațiile ei superioare.

Așa vede ministrul care acum câteva luni a dat Universităților deplină libertate și grea răspundere; așa vede el viitorul studiilor superioare în România și crede că se vor găsi în mijlocul colegilor cu cari a colaborat iubitor o viață întreagă destule minți prevăzătoare pentru ca din această reformă să iasă tot folosul pe care el l-a avut în gând, în momentul când porțile Universităților până atunci controlate s'au deschis pentru libertatea deplină.

1931.

II

SEMNIFICAŢIA ZILEI DE 24 IANUARIE

La 1859, un număr de oameni ai gândului şi ai cărţii, cari nu făcuseră politică şi nu ştiau măcar ce e aceea, poeţi, istorici, tineri boieri în contact cu nobila Europă romantică şi naţionalistă, profesori de toate gradele, şcolari chiar, au izbutit să se folosească de războiul Crimeii şi, înfrângând, în privinţe esenţiale, voinţa Marilor Puteri ale Europei, au dat Românilor dintre Carpaţi şi Dunăre, din două State, dintre care unul de două ori ciuntit, de Austria şi de Rusia, o singură ţară.

Ei au mers până la capătul marii lor opere politice. Nu s'au mulţumit cu alcătuirea Statului nou, aşa cum îl voiau nevoile noastre înseşi, cu părerile din străinătate, ci i-au dat şi un Domn nou, l-au încunjurat de o clasă de conducători noi, şi aceştia au alcătuit o Constituţie nouă şi legi noi, au schimbat, prin înlăturarea stăpânirii de pământ a călugărilor greci şi printr'un început, cel mai greu, de împroprietărire a ţăranilor, şi o bază nouă pentru ceea ce era să fie.

Până şi şcoala poporului a fost înoită prin legea dela 1864, şi o literatură nouă, înfăţişată de boieri cu sufletul

cald şi curat, a început a pregăti sufletele pentru viaţa mai largă şi mai sigură care se deschidea astfel.

Puţini mai sunt aceia cari au apucat pe oamenii de atunci: Un Kogălniceanu, un Alecsandri din Moldova, Brătienii din Muntenia, ori măcar pe un Dimitrie Sturdza. Cine i-a văzut la faţă şi li-a ascultat cuvântul ştie că din fapta lor cea mare li rămăsese, peste tot ce stricaseră luptele de interese personale şi de partid şi păcate legate de orice fiinţă omenească, o încredere oarbă, dar sfântă, în menirea poporului lor, în puterea lui de a sta în rând cu cele mai nobile seminţii ale lumii. Toţi au isprăvit, peste greşelile pe care le-au putut face, ca Sturdza, în chibzuirea împrejurărilor, cu o iubire nesfârşită pentru ţara şi naţia lor, cu dorinţa ca, după dânşii, oameni vrednici să li ieie moştenirea.

Cine a avut prilejul să vadă la douăzeci şi cinci de ani dela Unire pe văduva lui Alexandru Ioan I-iu Cuza, detronatul, care a refuzat să se sprijine pe străini ca să tulbure Domnia succesorului său, ştie că şi la femeile lor rămăsese până în ultima clipă o stare de spirit pe care o au numai făptaşii fără interes pentru ei ai lucrurilor mari prin care se întemeiează, se ţin şi se desvoltă Statele. Bătrâna micuţă care vorbea cu evlavie, peste suferinţile ei de soţie, despre « Măria Sa », era icoana însăşi a sufletelor femeieşti alese, vrednice de a sta lângă astfel de oameni.

Aceiaşi oameni, a doua zi după o Unire din care niciunul n'a înţeles să tragă foloase materiale sau de carieră, n'au mai văzut altceva decât România, singura, unica, sacra Românie.

Ieşenii ruinaţi s'au mângâiat de paguba lor şi de răpedea decădere a unui frumos oraş de veche glorie. Când se ridicau la Bucureşti măreţele clădiri nouă ale instituţiilor de Stat, ei priveau cu tristeţă, dar fără revoltă, iarba crescând pe străzile unde trecuseră oştile biruitoare ale lui Ştefan-cel-Mare şi triumfătoarele alaiuri ale lui Vasile Lupu. Mai mult decât atâta: cărturarii moldoveni, pe ideile cărora s'a clădit ţara şi la 1859 şi la 1918, au consimţit să se vadă scăzuţi la rostul de mărimi locale şi spiritul lor onest de mândră afirmaţie aristocratică nu s'a revoltat când politica ţării a fost făcută şi cu glumele proaste şi ironiile de chelneri ale reprezentanţilor de o anume categorie ai unei capitale meridionale, cu spiritul mai uşor, lesne sedus de strălucirea aparenţelor. Ei au fost marturi la umbrirea treptată, ca popularitate, a marilor lor scriitori, şi n'au protestat, din eleganţa discreţiei lor.

Ei făcut toate acestea fiindcă ştiau un lucru: că nimic nu poate înlocui adevărata valoare omenească. Modeşti, despreţuind fastul, scârbiţi de vorbele mari şi răspingători ai gesturilor de teatru şi de tarabă, adânc credincioşi, după tradiţia vechii lor patrii mai mici, ei s'au mulţămit să arăte, fără a se impune nimănui, ce sunt în stare să dea şi patriei celei mari. Tuturor pretenţiilor şi sfidărilor venite din locul unde se aşezase norocul, ei li-au răspuns prin sacrificiul lui Negri, prin subordonarea mărinimos oferită a genialului Kogălniceanu.

Iar literaturii de copie şi de aparenţă de aiurea a răspuns formidabila creaţiune onestă, gravă, religioasă a lui Mihail Eminescu.

Orice constatare are însă într'însa şi o învăţătură. Cine o poate găsi el singur n'are nevoie de niciun sfat. Acelora cari după o nouă Unire săvârşită prin minunea minunilor, din cele care au loc odată la două mii de ani, îşi închipuie că actul dela 1918 înseamnă crearea unei societăţi pe acţiuni în care oricine are dreptul după cât a subscris sau după cât pretinde că a făcut-o, conştiinţa încă sănătoasă a unui popor, care are nevoie de cu totul altfel de oameni, li opune exemplul dela 1859, care scrie, în faţa generaţiei de azi, impresionată de toate insolenţele şi stropită de toate obrăzniciile, ca un nou: « In acest semn vei învinge »: solidaritate, abnegaţie, sacrificiu.

« N. Românesc », 24 Ian. 1932.

III

10 MAI

Nimic nu e mai conrupător decât sărbătorile în care nu se încunună o muncă şi nu se cuprinde o credinţă, sărbătorile zadarnice şi moarte, care învaţă pe oameni cu formule care ucid înţelesul.

Nu e aşa cu sărbătoarea care uneşte două mari amintiri. Amintirea aşezării dinastiei româneşti, prin care s'a pus capăt luptelor pentru domnie care au otrăvit trecutul ţărilor noastre, punând pe tronul Moldovei şi Ţării Româneşti domni de trei ani, de doi ani şi chiar de câteva luni de zile şi împiedecând astfel orice desvoltare normală, orice înaintare spornică, şi cealaltă amintire: a zilei când ne-am desfăcut prin însăşi a noastră voinţă, şi nu din mila unui mai puternic, din acele legături cu împărăţia otomană, moştenitoare a Romei bizantine sub care ne adăpostisem ca un drumeţ în clipa furtunii de copacul de al cărui trunchiu nu înţelege să rămâie legat până la istovire.

Amintirea cea dintâi se întrupează în persoana văzută a Suveranului. Astăzi în Regele Carol al II-lea, Român ca noi, prin naştere, graiu şi suflet, întrupător al întregii noastre mândrii naţionale şi principalul factor activ în

conducerea Statului român. A-l vedea înaintea minunatei noastre oştiri, de care îl leagă o nesfârşită iubire şi o muncă de fiecare ceas, ostaş născut dintr'un neam de mari ostaşi, de vechi şi străluciţi cavaleri, ale căror porniri luptătoare le simte până în adâncul fiinţii sale, a prinde lacrima care-i răsare în ochi când flutură înaintea-i steagurile noastre aducătoare de biruinţă, a descoperi lângă dânsul dulcele chip al copilului cuminte care îşi stăpâneşte cu un sentiment de putere şi de bucurie căluţul alături de părintele său, învăţându-se încă de acum să se străbată de fiorul marilor spectacole militare, aceasta înseamnă a trezi în mintea tuturora, a miilor de oameni atenţi şi înduioşaţi sentimentul a tot ceea ce datorim înţelepciunii şi iubirii de ţară a acestei dinastii complet şi adânc confundate cu noi.

Aceste steaguri care flutură în vânt, aceste oţele care scânteie la soare, aceste uniforme legate de toate gloriile şi suferinţile noastre sunt, la fiecare întoarcere a serbătorii naţionale, nu numai amintirea lui Zece Mai 1877, a Independenţii, a întoarcerii la o independenţă absolută de care nu ne-am depărtat decât pentru un anume timp şi supt anume condiţii, ci încă şi ceva mai mult:

Hotărîrea noastră de a păstra cu orice preţ această independenţă întreagă şi definitivă, chiar dacă pentru aceasta, pe lângă hotărîrea oştirii, încunjurată de sprijinul unei ţări întregi, de a întra în foc oricând pentru a o păstra în hotare pe care, cu orice preţ, până la ultimul om, sântem gata să le apărăm, ar trebui aceea de a suferi orice îngustare în viaţa noastră de toate zilele, în

scăderea veniturilor noastre, în micşorarea felului nostru de a trăi, numai să rămânem ai noştri pentru noi, cu ajutorul oricui ne înţelege că nu putem fi altfel, săraci din veac în veac, prădaţi până ieri din generaţie în generaţie, ridicând casă nouă pe ruinele celei distruse de duşmani, îndărătnici în a ne întoarce şi a ne reface ca iarba cu adânci rădăcini în ţărâna românească, nestrămutat decişi, azi ca şi la 1396, la 1475, la 1595, să ni apărăm «sărăcia şi nevoile şi neamul». E de ajuns să fi auzit din nou trâmbiţile acestei zile de primăvară a sufletelor noastre pentru ca sălbatecul instinct de auto-conservare să zbucnească în sufletele noastre de dacică energie şi de romană conştiinţă a dreptului nostru.

Aşa fiind, o morală se desface din ziua de Zece Mai.

Aceea de a nu privi Statul român ca o operă artificială, sprijinită pe un contract, în care ambele părţi, cetăţenii şi Statul însuşi, s'au învoit pe o bază de servicii şi de plată ca să ni fie bine, iar, când nu-i e bine cetăţeanului, să se arunce cu o păgână furie împotriva autorităţii pe care cine are onoarea de a o servi ca funcţionar trebue să fie cel dintâi ca s'o respecte. Ci morala de azi e alta: aceea de a suferi orice, cum mult mai rău au suferit înaintaşii noştri prin foc şi sabie duşmană, numai să se păstreze această comoară nepreţuită, această floare sfântă ieşită din sângele morţilor căzuţi pentru patrie, care e România unită şi liberă; aceea de a da puterii legiuite tot ceea ce-i trebue pentru ca, solidă înăuntru, să poată reprezenta în afară interesele intangibile ale societăţii româneşti.

Glasurilor de ură, chiar dacă o nedreptate trecătoare le-a putut provoca, le opun, în numele acestui Stat român

pe care-l servesc din încrederea Suveranului, acest categoric imperativ de suferinţă eroic îndurată şi de sprijin dat organelor Statului, neslăbite în raza lor, pentru ca ele să poată birui greutăţile vremurilor.

Uniţi cu toţii în jurul Domnului românesc, care simte tot ceea ce se sbate azi în sufletele chinuite de vitregia unui timp aşa de aspru, dar nu poate decât să întrebuinţeze toate puterile sfetnicilor săi cari nu sunt cei din urmă din oamenii acestei ţări, spre a ajunge la îndreptările dorite, să ne inspirăm din priveliştea de mândrie pe care ne-a dat-o azi dimineaţă, mai strălucit decât oricând, oastea României şi să ne altoim sufleteşte cu virtuţile ei de ascultare, de supunere, de ordine, de disciplină şi de nestrămutată încredere în viitor, în ciuda celui mai mare duşman al ţării: demonul cârtirii din noi.

«N. Românesc», 11 Mai 1932.

IV

OPTIMISM MORAL

Când, acum mai bine de un an de zile, după un guvern care, cu toată bunăvoinţa, nu putuse realiza stabilizarea monetară, şi după un altul, care mă înştiinţase că, toate fondurile fiind epuizate, s'ar putea întâmpla ca funcţionarii să nu poată fi plătiţi, am avut curajul de a primi răspunderea de a guverna, am făcut-o dintr'un singur şi a toate hotărîtor motiv: din încrederea nesguduită pe care o am în însuşirile poporului românesc. Insuşirile acestea, şi nu sprijinul oricât de binevoitor de aiurea şi nici hazardul împrejurărilor, formează baza de siguranţă a prezentului şi viitorului nostru, însuşiri pe care le cunosc din tot trecutul acestui popor şi din viaţa lui actuală, văzută dela un capăt la celalt al pământului românesc, pot zice dela Tisa până la Nistru, într'un timp în care a face această călătorie, sub două stăpâniri străine, nu era chiar lucrul cel mai uşor şi cel mai lipsit de riscuri.

Această încredere în virtuţile poporului nostru, dovedite, cum am spus, în toată istoria lui şi în toată viaţa lui actuală, nu poate face pe cineva nici optimist nici

pesimist. In ceea ce privește cuvântul acesta chiar de optimist sau pesimist trebue de făcut o deosebire: eu cred că este mult mai bine decât a fi un optimist plin de planuri, care, planurile acestea, cad, și de a se găsi înaintea unei triste realități pe care nu a prevăzut-o, este mult mai bine să fie cineva un bătrân pesimist ca mine, care nu face niciun fel de planuri, care în viitor se așteaptă la lucrurile cele mai grele și cele mai triste, care se pregătește pentru astfel de vremi și care, când vremile sunt bune, se bucură, fiindcă nu le-a așteptat așa, iar când sunt rele, le înfruntă, pentru că s'a așteptat la și mai rău. Optimism și pesimism sunt vorbe cu care se joacă filosofii. Eu nici n'am fost, nici nu sunt și nici n'am de gând să fiu unul din mulții filosofi, economiști și financiari ai poporului român. Eu știu un lucru, sau, pentru a vorbi românește, știu una și bună:

Fiecare, în afară de optimismul sau pesimismul obișnuit, are de făcut un singur lucru: datoria lui, datoria lui întreagă, orice s'ar alege de dânsul după ce și-a făcut datoria, pentru că nu interesează acel care-și face datoria ci interesează datoria care s'a făcut.

Acest lucru, așa de dulce și de greu, care este datoria, nu se capătă prin formule filosofice, prin idei abstracte, printr'o pregătire școlară. Se nasc oameni pentru a îndeplini o datorie, precum sunt alți oameni cari n'au fost născuți pentru a îndeplini o datorie și cari, de câte ori este vorba de făcut un lucru, se întreabă: dar lucrul acesta unde mă duce? Și: lucrul acesta la ce-mi folosește?

Din fericire, poporul românesc nu-și pune această întrebare, iar cine are într'adevăr suflet românesc

nestricat prin şcoală străină, nestricat prin legăturile prea strânse cu gândul, cu simţirea, oricât de nobile şi interesante, care nu sunt ale noastre, ştie că în orice situaţie trebue să-şi puie cineva — dacă e cuminte în sensul românesc — o singură întrebare: ce e de făcut, şi ce pot face eu în ceea ce este de făcut? Restul e indiferent: poate să fie foarte înalt în ceea ce priveşte cugetarea, poate să fie foarte frumos în ceea ce priveşte forma, dar n'are interes atunci când datoria de neînlăturat, inexorabilă, se pune înaintea cuiva care este obligat, prin toate mijloacele sale — şi mijloacele nu se împrumută — să îndeplinească această datorie.

De ce cred eu în poporul acesta, capabil de a birui toate crizele? Este uşor de spus: *întâi fiindcă nu trebue să desperezi uşor de o naţiune.* Şi înţeleg pe cei cari desperă sincer; căci sunt desperaţi nesinceri cari, mâne, venind la putere, ar fi cei mai optimişti, iar astăzi sunt aşa de pesimişti fiindcă nu sunt la putere. E foarte vulgar, dar e foarte adevărat: sunt om bătrân şi cunosc lumea. Dar, vă rog, în ceea ce priveşte puterea poporului românesc de a înfrunta orice criză, de a trece peste desperările interesate, peste desperaţii de modă, nu fiindcă sunt desperaţi, ei dar pentru că au citit o gazetă desperată, şi Dumnezeu ştie câte avem foarte desperate în momentul de faţă, şi eu ştiu de ce — şi mulţi din dv. o ştiu ca şi mine — dar pentru a despera adevărat, fundamental, pentru a-şi pune cineva cenuşă pe cap, a rosti un «*Finis Romaniae*» ca acel «*Finis Poloniae*» care s'a atribuit unui luptător care, ori n'a spus niciodată acel cuvânt pe un câmp de bătălie, ori n'a crezut într'adevăr că Polonia s'a sfârşit,

pentru aceasta ar trebui, sub raportul moral, două lucruri: ori ar trebui să fie stors pământul românesc de toate bogăţiile pe care le cuprinde şi care sunt legate de dânsul, ori ar trebui să fie stoarsă naţiunea românească.

Pesimismul este îndreptăţit numai în acest caz când pământul a dat tot ceea ce era într'însul şi omul a făcut toate silinţile sale şi totuşi societatea nu merge. Societatea, nu Statul. Statul poate să nu meargă, dacă, el cerând prea mult, nu poate să dea ceea ce corespunde acestei cereri. Dacă Statul s'o amesteca în orice şi nu s'o îngriji de sănătatea morală a unei societăţi care să fie dispusă să-i dea cele de nevoie, atunci e criză de Stat, cum este la noi acum. Statul, dădacă universală — şi nimeni nu i-a cerut să fie dădacă —, Statul care a luat şcoala, care a luat biserica — şi Dumnezeu ştie ce n'a luat!, — dar care nu s'a îngrijit să crească o societate devotată faţă de Stat, Statul se găseşte în mare încurcătură. Incurcătura aceasta se va înlătura prin aceea că va trebui să retragem Statul de unde n'are ce căuta şi să înviorăm societatea ca să facă ea, cea vie, ceea ce nu poate face Statul abstract, care s'a amestecat în rosturi care nu-l privesc pe dânsul.

Dar se poate vorbi cu privire la societatea românească şi la pământul românesc, de stoarcere?

D'apoi pământul acesta aşteaptă de o mulţime de vreme o altă muncă. Trebue să spunem că din nenorocire această muncă nu vine. Posibilităţile ţării noastre sunt nesfârşite. Să ne coborîm în domeniul exemplelor, care pot fi vulgare: la doi paşi de Dunăre şi de lacul Greaca, Bucureştii nu mănâncă peşte; la doi paşi de Brateş, şi

lângă Dunăre, Galaţul jindueşte după acelaşi aliment. Iazurile de odinioară, din care se hrănea lumea în posturile cele lungi, care formau cam a patra parte din an, au fost secate şi date unei agriculturi proaste.

Dar ce nu ascunde pământul nostru? Doar în Ardeal se risipeşte în fiecare zi acel preţios gaz care ar putea da lumină şi căldură oraşelor şi chiar satelor noastre. Bogăţiile noastre răsar ca o mustrare înaintea lipsei noastre de iniţiativă şi de muncă. Preferăm să fim clienţi nedreptăţiţi ai unui Stat sărăcit, în loc să clădim pentru noi şi pentru ţara însăşi o nouă viaţă prin puterea noastră de întreprindere şi prin stăruinţa noastră de muncă.

Spunea cineva glumind, acum o bucată de vreme, că un Francez, glumeţ şi el, întreba: de ce nu consimţiţi dv. să treceţi unui consorţiu Ţara Românească împreună cu tot ceea ce are, pentru ca acest consorţiu să lucreze cum trebue şi să vă asigure o pensiune fiecăruia din d-voastră?

E un trist adevăr în această îndoită glumă.

In ceea ce priveşte puterea rasei, ce am făcut noi? Am sgândărit ceva la suprafaţă, şi atât. Printr'o şcoală abstractă, formală, proastă, paralizantă, noi am făcut tot felul de coconaşi şi coconiţe, cari nu reprezintă o forţă vie în viaţa poporului românesc. Dar, de câte ori vine un om şi se adresează la dânşii, nu ca unor elevi ieşiţi din şcoală şi purtători de diplome, ori ca unor funcţionari de cutare grad, dar când se adresează la dânşii ca oameni, rămâne într'adevăr uimit de ce se ascunde necercetat în adâncul sufletelor lor şi în valoarea, neîntrebuinţată, a unor energii de o putere instinctivă care uimeşte.

Am o şcoală la ţară. Iau biete normaliste asfixiate de învăţământ. Incapabile la început de a scrie o jumătate de pagină sau de a gândi personal asupra unui subiect, distruse fizicește, fără nicio încredere într'însele, splendide rezultate ale şcolii noastre, după câteva luni de zile, făcând apel la izvoarele de vitalitate care încă n'au fost ţâşnit niciodată prin lovitura cu toiagul misterios al încrederii care trezeşte încredere, eu ajung la rezultate de acelea care pentru mine sunt cea mai puternică încurajare de a persevera în acest domeniu şcolar, acolo şi oriunde aiurea.

S'a întâmplat că am înfăţişat lucrări de ale acestor învăţătoare unor profesori de universitate, zicându-le: «iată ce mi s'a dat ca teză pentru un doctorat universitar. Ce zici?». Răspunsul a fost: «foarte bună lucrare într'adevăr. O poţi admite la doctorat pe cine a făcut-o».

Dar, în orice domeniu, oricine a avut contact cu ţara ştie că, dacă am fi făcut un adevărat apel la forţele ei, dacă forţele acestea nu le-am fi slăbit prin această neîncredere de care suferim în rândul întâiu, noi am fi astăzi cu totul altă societate.

Dar oare, în afară de Stat, rasa noastră nu s'a ţinut, apărându-şi cu învierşunare toate drepturile, zdrobind orice încercare de desnaţionalizare din partea străinului, pretutindeni în părţile pământului românesc nelibere încă atunci? Dar poate fi o mai bună dovadă decât permanenţa de două mii de ani sub jugul străin a energiilor naţionale româneşti în Ardeal, care, împotriva tuturor vicisitudinilor vremurilor, împotriva barbariei

năvălirilor şi împotriva sistemelor perfide ale epocelor de civilizaţie, au rămas nu Români numai, dar din cele mai bune elemente ale poporului românesc? — Le stricăm noi astăzi printr'o şcoală nesocotită şi printr'o politică de căpătuială şi de ură. Acesta este adevărul. Pământul pe trei şferturi nefolosit; rasa abia întrebuinţată la opera positivă prin care se ridică o societate. Şi să ne plângem noi pentru că, la capătul unei operaţiuni financiare grăbite şi stângace şi cu un sistem de impozite împrumutat, cu mijloace de încasare primitive, fanariotice, pe care însă nu le poţi schimba într'un an, vă rog, ne găsim înaintea unei încurcături momentane în ceea ce priveşte salariile faţă de o societate care n'o fi vânzând cum vindea odinioară produsele sale, dar are atâtea din produsele sale ca să trăiască din ele şi să menţină intacte energiile care vor porni din nou, mâne, la o luptă menită să fie învingătoare.

Ştiu, pe de altă parte, cât e de rău acum să ştie cineva puţină carte. Aceasta este o scădere a omului care face politică. Dacă ştie ceva, trebue să uite; dacă e deprins a fi sincer, trebue să puie masca ipocriziei. A face altfel înseamnă a fi taxat de intrus în domeniul politicii, unde nesinceritatea încunună adeseori ignoranţa. Dar nu mă pot împiedeca de a şti, în ciuda unei guvernări de un an şi a unui amestec de vreo douăzeci de ani în viaţa politică, ceeace ştiu.

Imi dau foarte bine sama de faptul că trei şferturi din corifeii vieţei politice n'ar putea să treacă, în ceea ce priveşte istoria Românilor, un examen de patru clase secundare, şi am experimentat eu însumi că atâţia nou-veniţi

în vieaţa liberă a poporului românesc n'au pus niciodată mâna pe o carte de istorie a neamului lor şi mai ales a părţii totdeauna libere din neamul lor, dar eu am practicat istoria şi continuu a o face cu toată supărarea persoanelor care mă întreabă dela înălţimea lipsei de profesiune — o mare înălţime! — de ce eu continuu la Academie şi în toate şcolile să practic profesiunea mea. Pentrucă numai profesiunea garantează onestitatea. Onestitatea fără profesiune, o fi; dar eu n'am întâlnit-o până acum.

In această calitate de istoric, eu ştiu un lucru:

Greutăţile Statului român de astăzi, preţurile mici ale produselor noastre, reclamaţiunile îndreptăţite ale creditorilor noştri străini — cari au dreptul de a-şi apăra banul şi cari ne fac favoarea de a ne da sfaturi pe care le vom urma întru cât ne îngădue realitatea vieţii noastre naţionale, — toate acestea la un loc sunt floare la ureche pe lângă ceea ce a fost trecutul acestui popor. Veacuri întregi, începând cineva munca sa în primăvară, n'a fost sigur că va culege recolta: ce năvălire de barbari, ce trecere de oşti străine! A ridicat Românul o locuinţă, n'a fost sigur că la sfârşitul anului ea nu va fi o grămadă de cenuşă. A trebuit să ascundă omul nostru în adâncul pământului bogăţia lui prefăcută în câteva giuvaeruri ca să scape în felul acesta de prăpădul care putea veni şi venea aşa de deseori asupră ţării. Dar ce zicem noi, ăştia, delicaţii de acum, cari ne văicărim prin articole de gazete şi împărţim tot felul de blăstăme împotriva cui nu e vinovat pentru ultimele rezultate ale unor guvernări greşite? Toată această suferinţă de astăzi nu e nimic pe

lângă ceea ce am răbdat. Şi, fiindcă vorb·am de delicaţii de astăzi, dar delicaţii aceştia de astăzi nu sunt ei urmaşii mucenicilor generaţiilor de generaţii prin care s'a ţinut acest neam?

Şi, atunci, când se putea aştepta cineva la năvălirea în orice clipă a oricărui vecin, ce am făcut noi? Ne-am pus cu faţa la pământ, ne-am smuls părul, ne-am sgâriat obrajii, am încetat munca noastră? N'a mai scris nimeni, n'a mai muncit pământul nimeni? N'a mai lucrat cineva pentru operele de artă care sunt mândria noastră? Ba da! Şi datorim înaintaşilor noştri, prin cari trăim ca popor liber, să imităm măcar în parte virtuţile lor de resemnare, de răbdare şi de ascultare faţă de acei pe cari soarta i-a pus, îndurerându-i, să înfrunte greutăţile vremurilor.

Soluţia greutăţilor de astăzi să o căutăm cu mâna întinsă în toate părţile de unde nu se mai poate da nimic? Cu mâna de cerşetor care se poate întoarce înapoi plesnită până la sânge, — aşa să se caute soluţia crizei de care sufere acest popor?

Este un singur loc în care această soluţie se poate căuta, fiindcă numai acolo este succesul asigurat, cel mai nobil succes şi asigurat în chipul cel mai desăvârşit: în sufletul nostru însuşi. In sufletul nostru creator, din care pleacă încrederea în muncă, prin care toate cele rele se pot face bune, precum prin stricăciunea acestui suflet, prin lipsa de hotărîre, prin lipsa de solidaritate s'a ajuns acolo unde suntem acuma.

Nici cu petrecătorii cari o duc bine astăzi, nici cu criticii uşori cari nu văd bârna din ochiul lor şi au uitat

păcatele lor proprii de unde pleacă, nu păcatele, dar suferinţile acelor cari guvernează astăzi, nu cu aceştia se va drege România, ci se va drege, cu oameni tineri sau bătrâni, bărbaţi sau femei, cari ştiu ce e neamul lor, cari ştiu ce e ţara lor şi cari înţeleg că meritul unei societăţi nu stă în a vegeta în împrejurări bune, ci în a birui vremurile rele care ni stau împotrivă.

« N. Românesc », 31 Mai 1932.

V

DISCURS DE ZIUA EROILOR

Ziua aceasta e consacrată Eroilor.

Eroismul pe care-l sărbătorim azi e înainte de toate amintirea celor cari au căzut pe câmpul de luptă pentru dreptatea neamului şi întregirea patriei sfâşiate. Nu se pot cinsti în deajuns aceia cari cu mândrie şi-au dat viaţa pentru ca să trăim în marginile pământului locuit, muncit şi apărat de neamul nostru şi ale căror nume ar trebui păstrate recunoscător din generaţie în generaţie. Familiile lor, lăsate uneori în sărăcie, vor tresări de singura mângâiere pe care li-o putem da, la pomenirea numelor acelora cari au rămas vii în inimile lor pentru totdeauna rănite. Iar copiii lor, văzând cum nu se uită jertfa cea mai mare pentru patrie, vor creşte cu aceeaşi aplecare spre sacrificiu în folosul celor de un sânge cu dânşii.

Capitala ţării n'are un monument al morţilor, la care să mai lăsăm de-o parte duşmăniile sălbatece, pricina din care s'au tras totdeauna nenorocirile unui neam menit prin însuşirile sale cele mari la o soartă mai bună. Alţii au făcut-o şi pentru cei cari au murit în mijlocul unei înfrângeri pe care n'a putut-o împiedeca vitejia lor;

noi nu avem acest semn văzut de gratitudine naţională nici pentru aceia asupra cărora, la capătul silinţilor lor dureroase, a sburat îngerul victorios al pedepselor şi răsplătirilor.

Aceeaşi dovadă de nesimţire au dat-o şi alte oraşe, generaţia de azi neavând aceeaşi simţire ca aceea dela 1877—78, care n'a lipsit, măcar pe alocuri, ca la Ploeşti, dela această datorie morală. Dar satele, rezervorii nesecate de muncă, de cinste şi de jertfă, s'au întrecut, până la cel din urmă, să ridice din bănuţul lor ruginit de sudoare monumentul ostaşului în care fiecine poate să vadă pe al său ori ai săi, cari niciodată nu s'au mai întors acasă şi o lacrimă vine şi în ochiul trecătorului străin când la serbările naţionale, care au acolo un răsunet în sufletele tăcute, un tricolor improvizat se aşează în mânile aceluia care aminteşte pe cei morţi cu ochii la colorile sfinte ale ţării.

Veşnica lor pomenire, a tuturora, până la recrutul trimes de-a-dreptul în foc, până la bătrânul rezervist căzut alăturea de feciorul lui, care şi el face parte astăzi din pomelnicul naţional. Fiecare gând la dânşii este o curăţire morală pentru aceia cari, astăzi, se lasă ispitiţi de zădarnice mulţămiri ale vanităţii, ori de patima banului căpătat fără acea muncă prin care singură se îndreptăţeşte o avere.

Dar nu e vorba astăzi numai de aceşti eroi. Erou e — şi ce rău îmi pare că ne servim de un nume de împrumut la un popor care nu are cuvânt pentru eroism, fiindcă eroismul a fost, veacuri întregi, felul de a fi al unui popor întreg, bătut din veac în veac de toate furtunile!, — erou

e oricine fără gând la el însuşi a dat tot ce avea României; cu atât mai erou, cu cât a jertfit mai mult şi cu cât a cerut mai puţin, cu cât i-a fost mai puţin recomandat sau poruncit să fie aşa, cu cât a tras mai puţin din cărţi şi din exemple străine şi cu cât mai mult i-a venit să facă aşa din adâncul, neîntrebat şi necercetat de nimeni, al firii moştenite din strămoşi.

Eroi, săracii lăsaţi fără pâne la vatră, eroi cei ce au răbdat şi au plâns, au aşteptat şi au sperat, eroi cei ce au crezut în minunea care şi prin rugăciunile lor s'a căpătat. Eroism a fost acela al medicilor cari şi-au dat ultima suflare lângă agonia răniţilor, al femeilor, şi cu numele cele mai mari, care fără scârbă s'au aplecat asupra tuturor mizeriilor umane şi şi-au pus tinereţa şi frumuseţa lor prinos pentru pământul năvălit al naşterii lor, eroism acela, al sătencelor, « mironosiţele femei », cum li-a spus unul din cei mai de frunte poeţi ai noştri [1]), care au înfrânt suspinele lor la patul celui stropit de sânge şi au aprins în sătuţul lor lumânări, ca pentru cel veşnic pierdut; eroism al tuturor, al celor cari s'au împărtăşit de marea hărăzire de dureri pentru naţie, şi mai mare eroism al celor nevăzuţi, iar cel mai mare: al acelora cari nici n'au ştiut ce lucru sublim au făcut în ceasul supremei lor suferinţe.

Azi, să nu-i insultăm cu pompe vane! De aşa ceva n'au nevoie sufletele celor cari nu mai sunt şi ale celor cari, vii, nu cer altceva decât să fie lăsaţi în pacea amintirilor sfinte. Azi, când, prin ceaţa altor necazuri, şi mai ales a

---

[1]) D. Nichifor Crainic.

lipsurilor morale în care e adevărata noastră nenorocire, trec umbrele îndurerate că nu suntem fericiţi cum au vrut ei murind, să-i onorăm numai cu clipa de adâncă tăcere a reculegerii noastre, şi, prezintând sufleteşte arma acelora cari străbat văzduhul românesc, să şoptim în fundul conştiinţii noastre: Morţilor. pentru onor!

« N. Românesc », 11 Iunie 1932.

VI

INTANGIBILITATEA TRATATELOR

N-le VI şi VII sunt tradusă din limba franceză.

Contele Bethlen vrea să dovedească opiniei publice engleze, căreia i-a smuls o sută şaizeci şi nouă iscălituri parlamentare, absolut incompetente, pentru revizuirea, în favoarea alor săi, a tratatului din Trianon şi urmăreşte chiar, prin această demonstraţie între studenţii englezi, simpatia lumii întregi, că Românii din Ardeal sunt nişte venituri, că au fost primiţi un moment de generozitatea naţiei maghiare, că au abuzat de această generozitate, că şi-au permis să crească şi să se înmulţească după învăţăturile Domnului, şi că au dus această obrăznicie până la a pune mâna pe o ţară ai cării primi ocupanţi au fost Ungurii.

In concluzie: în loc de-a propune să li se ia ce-au uzurpat şi să-i facă să plece cu femeile şi poate cu averea lor, fostul preşedinte al Consiliului ungar consimte să-i lase să trăiască, însă cu două condiţii: să părăsească ce este unguresc şi pentru rest să se mulţămească numai cu ce le-ar servi într'o viitoare Sviţeră transilvăneană, aparţinând tuturor locuitorilor săi.

Să examinăm fără pasiune şi după datele istoriei, reunite printr'o operaţiune logică normală, aserţiunile întâiu, propunerile pe urmă.

Intâiu, dacă Românii ar fi venit din Peninsula Balcanică, ar trebui să se poată constata lipsa lor subită în vechea patrie. Dar, chiar în această epocă, regii Sârbiei le acordă o situaţie privilegiată. Şi astăzi chiar, descendenţii lor formează o parte foarte importantă din populaţia Tesaliei, Macedoniei, Albaniei, Serbiei şi dealungul întregului curs inferior al Dunării. Ar fi trebuit apoi ca ei să nu se oprească în drum spre Carpaţi şi Dunăre, pe când ei au format două State puternice în chiar epoca din veacul XII—XIV în care ar fi avut loc intrusiunea lor în Ardeal.

Ortodocşi, îngrijiţi de toate dominaţiunile balcanice, având drepturi şi spaţiu, şi, mai ales, legaţi în mare parte de ocupaţia lor de păstori transhumanţi, care îi ducea din Pind în Tesalia, ocupaţie care nu poate fi transportată aiurea, ei nu puteau să treacă de bună voia lor într'o ţară catolică, care persecuta ritul oriental, între oraşe săseşti care erau preocupate de a păzi recoltele lor contra turmelor, sub Domni de pământ cari menţineau ca şerbi pe orice ţărani fără privilegiu. Ei n'ar fi putut să inventeze o nouă transhumanţă, care există, pentru că datează dela cele mai vechi populaţii preistorice, ale regiunii.

Regii Ungariei colonizaseră pe rând pe Saşii de pe Mosela, pe Cavalerii Teutoni, cari au fost apoi izgoniţi, şi pe grănicerii secui; ei erau acuma capabili să apere ţara contra barbarilor din stepă. Ce profit ar fi avut ei din

acest nou val de locuitori cari ar fi adus feluri de-a trăi opuse concepţiilor Angevinilor?

Apoi de ce populaţia românească se găseşte în masă mare în Ardeal, ocupând regiuni întregi, văile principalelor râuri şi versantele Carpaţilor, pe când Ungurii apar împrăştiaţi, afară de zona din graniţa Secuilor, în mici pachete în jurul cetăţilor de defensivă militară şi a minelor de sare?

Singura populaţie ardeleană, lipsită de privilegii, fără a-i excepta pe Cumani şi pe Ţigani, sunt Românii. Dar nu se colonizează niciun element străin fără a-i da un statut.

Românii nu l-au avut niciodată. Nobilimea lor a fost agregată mai târziu, după ce-a devenit catolică, la aceia a Ungurilor. Din contra, în Polonia, unde a fost de fapt o colonizaţie românească de ciobani deveniţi agricultori, se recunoaşte până în cele mai mici amănunte starea lor juridică.

Indigenul năvălit, vechiul proprietar cucerit, e singurul care nu poate prezenta hrisov pe pământul său de moştenire.

In loc să avem în Români nişte străini cari pierd puţin câte puţin drepturile, asistăm, dimpotrivă, la o ridicare continuă a acestor Români din Ardeal şi Ungaria, cari, sub regii angevini, din şefi de grupe rurale, devin cavaleri ai Coroanei şi ajung până la regenţa Ungariei prin Ioan Hunyadi, până la regele Mateiaş. Şi ei izbutesc chiar să câştige locuri în oraşele privilegiate ale Saşilor. Tocmai aşa a fost desvoltarea populaţiei greceşti sub Otomani după catastrofa imperiului bizantin.

Pentru a doua parte:

Sub regimul românesc, fără nicio silinţă de desnaţionalizare, fără eliminarea funcţionarilor de altă rasă, fără persecuţii contra şcolilor celor de alt neam, fără procese de presă şi fără închisoare politică, Saşii n'au nimic de regretat din trecut şi conaţionalii lor din Banat şi din părţile Oradiei au pentru prima oară dreptul de-a se declara şi a se menţinea Germani. Vreau ei deci să se întoarcă la un trecut în care locul lor era cu mult mai modest şi nesfârşit mai puţin sigur?

Au cerut-o vreodată, în România sau în afară de dânsa?

Sub acelaş regim românesc, Secuii au devenit mici proprietari în rând cu Românii înşisi. Vreau ei să rişte ce posedă astăzi, trecând sub regimul feudalităţii din Budapesta?

Ţăranii unguri au scăpat şi ei de exploatarea, aşa de aspră, a marii proprietăţi. Un partid întreg se opune întoarcerii aristocraţiei lor. Vreau ei s'o aibă din nou în spinare?

Dar toţi aceşti neromâni doresc ei să treacă în stare de copărtaşi cu Românii?

Dacă nu se gândeşte cineva, ceeace conştiinţa chiar a epocii noastre n'ar tolera-o, să facă din Românii singuri o naţie fără drepturi, cum ei ar fi în majoritate, majoritatea aceasta a lor ar domina toată viaţa politică viitoare.

Insă, între un nou regim cu Români din Ardeal, cari n'ar mai avea atunci satisfacţiile politice de care se bucură astăzi în Vechiul Regat şi ar păstra totuşi

ambiţia hrănită prin tot ce au avut, dominând uneori viaţa ţării întregi în România Mare, şi între un regim de stat condus din Bucureşti şi cu participarea toleranţei, uneori ignorantă, totdeauna generoasă, a Românilor cari au fost totdeauna liberi şi cari poartă pecetea acestui fapt în toleranţa concepţiilor lor, cred că naţionalistul maghiar cel mai convins ar opta pentru cel din urmă.

Astfel este realitatea.

Dacă însă contele Bethlen vrea s'o schimbe, nu este decât un mijloc: violenţa, adecă războiul.

Ţara sa vrea să-l facă?

Şi este cineva în Europa, printre acei cari hrănesc cu speranţe zădarnice instinctele de revanşă ale Budapestei, visând de întoarcerea regatului apostolic al Sfântului Ştefan, care să fie dispus să sacrifice şi oasele unui singur soldat pentru această ruptură a unei stări de lucruri consacrată prin tratate?

« N. Românesc », 15 Dec. 1933.

VII

UN NOU RĂSPUNS CONTELUI BETHLEN

Incercând să « dovedească », în conferinţile sale dela Oxford, că Românii n'au în Transilvania decât un drept de simplă majoritate pe lângă celelalte drepturi naţionale existând în provincia care va trebui să fie transformată într'un fel de Elveţie multi-naţională, contele Bethlen a uitat un argument pe care l-ar fi putut invoca înaintea unui auditoriu care nu cunoştea nici chiar elementele a ceeace din fericire nu mai este — şi nu va mai putea să fie — « chestiunea transilvăneană ».

El ar fi putut să facă să se observe că Transilvania n'a fost numai o provincie a vechiului regat al Ungariei, dar, mai mult decât atâta, refugiul vieţii naţionale ungureşti în timpul unui întreg secol şi jumătate între catastrofa de la Mohács, cu moartea ultimului rege « apostolic », medieval, căruia Habsburgii i-au moştenit numai titlul, şi cucerirea de către Imperialii austriaci a moştenirii prinţilor maghiari din Transilvania.

Inainte de a arăta cât de superficială a fost dominaţia acestora din urmă, să amintim că vechii regi ai Ungariei, de descedenţă arpadiană, au străbătut

defileurile Carpaţilor Ardealului printr'o lentă împingere şi, puţintel, printr'un act de cucerire numai în al XII-lea secol.

Inaintea acestei epoce se găsea în această regiune o organizaţie a vechilor locuitori români şi câţiva Slavi, de multă vreme romanizaţi, cari aveau în fruntea lor un duce, un voevod.

Insă Ungurii, cari şi ei intitulaseră aşa pe şeful lor înainte ca Papa să-i fi acordat lui Vajk-Ştefan coroana, cu misiune de cruciată, a regalităţii apostolice, au păstrat această formă voevodală, singura care există în limitele Statului lor, — şi Voevodul a avut multă vreme toate drepturile de judecată, de stabilire a impozitelor, care se ţin de autoritatea deplină a unui prinţ independent.

Un sentiment neted separatist n'a dispărut niciodată din acest Ardeal ai cărui locuitori privilegiaţi, şi ceilalţi, adecă marea masă românească, trăiau după vechile lor obiceiuri, neinfluenţate de Statul cu care se uniseră fără a fi abdicat dela un lung trecut de viaţă cu totul osebită. Când rasa lui Arpad s'a sfârşit, pe când Ungurii s'au raliat la Carol Robert de Neapole, primul Angevin, Saşii din Ardeal au susţinut pe candidatul bavarez, care, de altfel, a găsit un aliat dincolo de Carpaţi în Domnul românesc care rezista încă în munte. Contra noului rege a fost apoi o mare revoltă, care a putut abia să fie potolită.

Această atitudine a fost reluată apoi sub regele Mateiaş Corvinul. Din nou oraşele săseşti s'au răsculat, şi au trebuit să fie supuse cu forţa. Revolta a fost susţinută,

data aceasta, de Domnul Moldovei Ştefan-cel-Mare, una din figurile care, mai ales pentru apărarea contra Turcilor, domină tot acest secol al XV-lea. Mateiaş, învingător, a încercat să-l pedepsească pentru aceasta, dar surprinderea norocoasă a armatei sale, acum aproape desfăcută, l-a silit a părăsi ca fugar această ţară românească năvălită.

Dar, îndată, acela care visa de imperiu şi care trebuia să moară la Viena, a lăsat în sama acestui războinic neobosit grija, plină de riscuri şi de primejdii, de a păzi Dunărea contra Islamului. Ceeace odată îndeplinise, până la sfârşitul zilelor sale, tatăl regelui Mateiaş, Ioan Hunyadi, a fost de acum înainte misiunea lui Ştefan. Păstrăm scrisoarea prin care unul din oraşele săseşti îl recunoaşte ca pe adevăratul şi singurul lor apărător. Şi în armata care a învins pe Turci la 1475 pe pământul moldovenesc erau şi Secui cari ascultau de Domnul Moldovei ca de stăpânul lor, pe de-asupra autorităţii unui rege totdeauna absent şi urmărind alte scopuri.

In bătălia catastrofală dela Mohács, Ardealul n'a luat nicio parte. Voevodul lui, Ioan Zápolya, va fi rege, cel puţin rege de partid, contra Austriacilor celuilalt rege, Ferdinand de Habsburg. Dar ocupaţia turcească l-a restrâns la provincia pe care o guvernase până atunci, împreună cu anexele ei, fortăreţele din Apus, dela Timişoara la Oradia, care fac parte şi ele din regatul de astăzi al României.

După dânsul şi după fiul său, nobili ardeleni au fost voevozii, fără acest titlu regal, aşa de trecător, şi printre

concurenţi e şi un Român, de viţă nobilă, Gaşpar Becheş; se pare chiar că şi cancelariul Báthoreştilor, Iojica, român şi el, visa de a avea căciula de voevod. In veacul al XVII-lea, prinţul Acaţiu Barcsai, era incontestabil de sânge românesc.

Dar toţi aceşti cârmuitori ai unei ţări căreia nici vechea regalitate nu-i dăduse niciun monument de artă afară de catedrala dela Alba-Iulia şi de mănăstirea cisterciană dela Cârţa, opere ale unor artişti occidentali, alături de măreaţa înflorire artistică a Saşilor singuri şi de vechea artă populară a Românilor despreţuiţi, n'au avut de fapt de cât simpla presidare a unor corpuri privilegiate după felul evului mediu.

N'au avut nicio Capitală, căci ei rătăceau dintr'un castel la altul, Saşii refuzând să-i primească împotriva dreptului între zidurile cetăţilor lor. Nicio Curte în jurul sărăciei lor. Aproape nicio trupă permanentă, fiind siliţi, în caz de războiu, să recurgă la chemarea nobililor maghiari şi la contingentul acelor oraşe germanice. Abia o meschină vistierie. Nicio adevărată creaţiune, care să le aparţie.

Dela sfârşitul secolului al XVII-lea, ordinea imperială austriacă a fost stabilită, aproape imparţială, între deosebitele naţiuni, sprijinindu-se totuşi pe Saşi, pentru motive de rasă. Tentativa Maghiarilor de a obţinea în 1848 reunirea cu Ungaria a micii lor patrii ardelene, a căzut. Numai prin actul de graţie al dualismului, stabilit în 1867, această reunire, urîtă de Români, cu greu primită de Saşi, a avut loc.

Incheierea e uşoară de tras: N'a fost în Ardeal dominaţie directă a regatului Ungariei decât între 1867 şi ocupaţiile româneşti din 1916 şi 1918, urmate de actul european al tratatului din Trianon.

« N. Românesc », 28 Dec. 1933.

VIII

CATALONIA ŞI REVOLUŢIA CATALANĂ

De curând Catalonia, devenită o parte autonomă din republica spaniolă, şi-a ales un nou preşedinte în locul meritosului colonel Macia, care a avut o parte aşa de mare, prin riscul şi jertfa sa, în desvoltarea conştiinţii catalane.

Catalonia, care se numeşte aşa după Goţi şi Alani, popoare germane care au stăpânit o bucată de vreme pământul acesta, ca şi alte regiuni din Spania, e partea de lângă Marea Mediterană a peninsulei iberice. Pământul roşietic e potrivit pentru orice fel de cultură şi el se acopere în fiecare an de sămănături; nu lipsesc livezile, de şi ele n'au bogăţia şi frumuseţa celor din Andalusia. Apa se găseşte, şi Ebrul e râul care udă mai bogat această margine de Mare. Cadrul de natură e vesel, vioiu, îndemnător la viaţă şi la muncă. O climă blândă, pe care o îndulceşte vecinătatea luciului de apă, în mijlocul căruia sunt împlântate frumoasele insule Baleare: Ivica, Maiorca şi Minorca, unde străinii îşi află însănătoşirea şi fericirea, face ca, o mare parte din an, vegetaţia să se păstreze destul de vie.

Oraşele Cataloniei sunt vechi, ridicate pe ruinele aşezărilor feniciene din vremea cea mai depărtată, a celor elenice, peste care a trecut influenţa romană întâiu, cucerirea Cartaginezilor apoi, iar mai târziu aceea a Noii Rome bizantine, stăpână peste un veac pe acel mal catalan. Splendidul oraş Barcelona, care păstrează probabil în numele lui pe acela al familiei Barca, din care făcea parte Hanibal, e capitala, care a cuprins multă viaţă istorică la deosebite epoce, a provinciei. Taragona-şi înalţă catedrala în mijlocul străduţelor înguste în marginea unei aşezări medievale cu pecetea Bizanţului. Şi alte centre orăşeneşti împodobesc această fâşie de pământ între munte şi valuri.

Interesantă e rasa, una din părţile alcătuitoare ale latinităţii. Nicăiri în toată peninsula n'a fost mai intensă opera de prefacere a Romanilor. Ca şi în Dalmaţia, pe coasta de apus a Balcanilor, cetăţenii romani s'au aşezat şi au prosperat aici, contopindu-şi între dânşii elementele anterioare până la pătura iberică primitivă. Din acest amestec au ieşit oameni deştepţi, iuţi, gata să creeze şi tot aşa de gata să şi dărâme, suflete cutezătoare care au dat pe cuceritorii Neapolei şi ai Siciliei, pe năvălitorii Greciei, pe stăpânitorii Atenei în evul mediu, dar şi pe prădătorii pe la 1200, sub străinul Roger de Flor, ai tuturor regiunilor europene din Imperiul de Răsărit, pe care-l priveau ca o pradă lăsată de Dumnezeu pentru câştigul şi plăcerea lor: până în Asia au pătruns aceşti Almogavari, ale căror fapte de necrezut le pomeneşte şi cronica lor proprie şi analele Imperiului bizantin.

Acelaşi spirit de cutezanţă l-au adus Catalanii şi în gânduri ca şi în scrisul lor. Din aceste părţi a fost pe la 1300 misticul Ramon Lull, care a înviat o filosofie nouă şi, un veac mai înainte, isprava din « Grecia » a găsit în Ramon Muntaner, tovarăş şi ţiitor de socoteli al războinicilor din neamul său, un povestitor care vădit simte plăcere în a pune în scris actele de vitejie pe care le-a îndeplinit faimoasa Companie catalană.

Prin aceste campanii Latinii din depărtatul Apus au ajuns, de sigur, în părţile « Valahiilor » greceşti, şi în legătură cu elemente din rasa Latinilor de Răsărit cari suntem noi. Atâta atingere putea să aibă loc la distanţe aşa de mari şi în aşa de deosebite împrejurări!

Catalanii erau mai legaţi de Provenţalii dela Sudul Galiei decât de Spaniolii aspri din Aragonul nobiliar, decât de cei săraci, şi de aceia despreţuiţi, din Castilia stearpă. Bogaţii negustori dela Barcelona se socoteau — cum şi astăzi se socot — cu mult mai presus decât aceştia. In schimb, în formaţiunile feudale din veacuri de mijloc, aceiaşi conţi erau domni de o parte şi de alta a Pirineilor, rasa catalană trăind şi până astăzi, fără a-şi uita cu totul limba, în vechile provincii, cedate regilor francezi numai la sfârşitul secolului al XV-lea, Cerdagne (Saldanha) şi Roussillon (Roussillò).

Limba catalană, uşoară şi dulce în acelaşi timp, foarte potrivită, prin maiestatea ca şi prin duioşia ei, pentru poezie, a dat o întreagă literatură de cântece de iubire şi de luptă, cu care se mândresc urmaşii de astăzi ai Catalanilor medievali. Unii trubaduri, cântăreţi lirici, sunt reclamaţi în acelaşi timp şi de Provenţa şi de Catalonia.

Apoi, sub exploatatoarea stăpânire a regilor Spaniei, legaţi de Italia, de Imperiu, ţara decăzând, şi literatura s'a oprit pe multă vreme.

Ea a înviat numai în veacul al XIX-lea, când a dat un mare poet epic, câţiva lirici şi un număr de prozatori de valoarea unui Verdaguer, tradus, acuma câţiva ani, şi în româneşte.

Această operă de refacere a trecutului, de îmbinare cu nevoile presentului, de sintesă între ce a fost şi între ce mişcă astăzi pe urmaşii negustorilor şi cuceritorilor de pe vremuri e una din cele mai extraordinare dovezi de credinţă, muncă şi stăruinţă pe care, oriunde şi oricând, nu se poate să nu le încunune succesul. Şi-au făcut o Academie, o societate de conferinţe, unde am avut şi eu onoarea să vorbesc, o fundaţie care, într'o admirabilă execuţie tipografică, a dat cărţi din toate domeniile, până la o colecţie de autori clasici de o exemplară îngrijire; arta lor, ale cării mărturii se păstrează în bogatul museu episcopal din Vix, a format obiectul cercetărilor unui învăţat ca d-l Puigi Cadafalch, care a fost şi la noi, cu prilejul unui congres de studii bizantine, a cercetat mănăstirile şi bisericile moldoveneşti, găsind şi într'însele elemente care deosebesc toată arta preromanică bine reprezintată în Catalonia.

Orice operă de cultură formeazā însă baza unei mişcări politice, cum nicio creaţiune politică nu se poate lipsi de baza culturii. Deci Catalanii şi-au cerut dreptul de a trăi pentru ci. Incetul pe încetul şi-au smuls drepturi foarte largi. Aşa-numita *mancomunitad*, dispunând de fonduri proprii, a construit şosele perfecte, s'a îngrijit

de învăţământ, a purtat grija tuturor nevoilor micii patrii.

Când a fost suprimată violent, avântul naţional s'a înviersunat şi mai mult. Marea şi frumoasa expoziţie generală spaniolă dela Barcelona a fost boicotată de militanţii catalani. De şi se credea că idealul lor stă prea sus ca să poată fi ajuns, vremea când orice e cu putinţă a venit, şi astăzi Catalanul se simte domn în ţara ostenelilor sale.

Sub raportul solidarităţii în sforţări, a vitejiei în urmărirea scopului, a vioiciunii mişcărilor, ca şi, mai ales, al iubirii tuturor pentru literatura câtă o au, mica ţară latină din Apus ni poate da preţioase învăţături.

« N. Românesc », 20 Ian. 1934.

IX

CONDIŢIUNILE MORALE ALE PĂCII

Dorinţa de pace străbate astăzi omenirea întreagă, numai cât mijloacele care se întrebuinţează pentru a o asigura nu vor putea să deie roadele pe care le aşteaptă o lume îngrozită de descoperirile unei ştiinţi criminale, capabile de a stârpi elementele cele mai preţioase ale rasei noastre şi de a distruge în acelaşi timp moştenirea cea mai strălucită a atâtor veacuri de civilizaţie.

De aceea, şi trebue s'o spunem cu durere, *numai* de aceea se doreşte cu atâta patimă menţinerea situaţiilor de acuma aşa cum sunt: ca să nu se înceapă otrăvirea aierului însuşi în care trăim şi secerarea prin mijloacele mecanicei celei mai perfecţionate a milioanelor de oameni de toate vârstele, cari vor sângera pe front, pe când ai lor de acasă se vor înăbuşi de răspândirea gazelor ucigaşe.

Acel strigăt către pace nu se răspândeşte însă împrejur în societatea însăşi, ci se înalţă ca o plângătoare dorinţă către acei cari conduc lumea de astăzi, către acei, bine înţeles, cari o conduc în ordinea materială.

Odată, un astfel de apel avea însă alt sens decât astăzi. Atunci Statul aparţinea monarhilor cari nu erau îngrădiţi

de instituţii şi cari nu erau legaţi de vicisitudinile electorale. Aceşti monarhi aveau o înaltă cunoştinţă de datoria lor, ca unii cari se credeau în adevăr din graţia lui Dumnezeu, şi Dumnezeu, cu toate amintirile de lupte cumplite şi de triumfuri crude din Vechiul Testament, era bunul Dumnezeu creştin, care priveşte pe toţi oamenii ca pe fiii săi şi le cere să fie fraţi unii cu alţii. Iar, pe de altă parte, un puternic simţ dinastic făcea pe fiecare stăpânitor să aibă oricând înaintea ochilor opera săvârşită de înaintaşi şi pe care se ferea a o primejdui, înţelegând în acelaşi timp ce greu apasă asupra conştiinţii lui şi obligaţia de a lăsa această moştenire intactă, dacă nu sporită, urmaşilor.

Oameni aleşi pentru meritele lor şi păstraţi pentru sporul continuu al muncii lor stăteau la îndemâna acestor Suverani. Acei cărora le se dădeau în seamă legăturile cu alte State, erau deprinşi, printr'o lungă iniţiere şi o ridicare treptată, cu delicateţa nesfârşită a acestui contact şi ei îşi simţeau neîncetat o grea răspundere către monarhul atotputernic de care atârnau desăvârşit, şi numai de dânsul, iar nu de opinia publică, şi a ultimului gălăgios de pe stradă şi a ultimilor autori de articole, cari se aruncă atât de uşor, aţâţând în jurul lor, la problemele de a căror deslegare atârnă fericirea şi viaţa milioanelor de oameni. In general, războaiele erau pentru necesităţi de Stat care nu puteau fi servite altfel. Statele moderne se formau şi hotarele lor naturale trebuiau atinse. Nimeni nu s'ar fi gândit la înlocuirea printr'o naţiune a oricării alte naţiuni, nimeni n'ar fi săvârşit actul de sălbatecă nebunie de a căuta să strivească orice

altă formă de activitate omenească, pentrucă aceasta ar cere-o puterea la care a ajuns propriul său popor. Trăiau şi formaţiuni politice mai mici fără să fi îndrăznit cineva să spuie că numai grupele cele mari au dreptul la existenţă, celelalte putând fi suprimate îndată ce stau în calea unuia mai mare. Şi, în sfârşit, aceste războaie se purtau de profesionişti, şi de pe urma lor sufereau regiuni mărginite, traiul celorlalţi urmând ca şi mai înainte, alături de locurile unde se dădeau lupte având caracter cu totul local.

Azi, curentele de jos sau capriciile unei politici nestatornice încredinţează soarta globului unui număr restrâns de persoane, care nu servesc ele politica generală, ci sunt ispitite a se servi de politica generală pentru dânsele.

Garanţiile de pace sprijinite pe o bază atât de şubredă şi de un patent formalism neînsufleţit nu pot da ceea ce se cere prin desperatele rugăciuni ale atâtor suflete adânc îngrijorate.

Urmează de aici că aceste suflete, cărora nu li se poate da decât aparenţe nestatornice, iluzii menite a se împrăştia dela o zi la alta, trebue să se îndrepte la ele însele.

Pacea nu poate veni numai dela dorinţa de pace, ci dela suprimarea instinctelor de războiu, de războiu pentru plăcerea, pentru voluptatea războiului.

Pentru aceasta, în afară de ce strecoară o şcoală care toată nu face decât să cultive forţa şi să încurajeze violenţa şi de ce se poate culege dintr'o publicistică de continuă iritare, se cere o atentă şi răbdătoare operă de autoeducare a generaţiei actuale, care apoi să facă tot

posibilul pentruca urmaşii să fie crescuţi în acest spirit.

Este viaţa o luptă? Desigur. Dar esenţa însăşi a umanităţii, câştigată prin milenii de desvoltare, stă în aceea că această luptă e îngrădită de anume îngustări şi renunţări, din ce în ce mai numeroase, care, dacă există în ordinea unui Stat, trebue să se introducă şi în ordinea generală a Statelor.

Din faptul că e cineva mai puternic fiziceşte, mai inteligent şi mai îndrăzneţ, nu urmează că are dreptul să răpească pe femeia care-i place, să se instaleze în casa pe care o vrea, să-şi însuşească averea de care simte nevoie. Cine face aşa e pedepsit. Dar tot aşa un grup de oameni nu trebue să-şi aroge dreptul de a ajunge prin silă contra oricui acolo unde-l pot duce puterile sale în nestăpânita lor desfăşurare.

Pentru a nu ataca pe altul trebue, însă, întâiu să te sileşti a nu râvni ce nu ţi se cade. Dar în fundul sufletului acelora cari nu vor războiul este adesea dorinţa ascunsă, râvna tenace de a căpăta ceea ce deţine cu un drept sfânt vecinul. Cei mai mulţi pacifici nu sunt decât amânătorii loviturii pe care ştiu bine că n'o pot da azi sau de ale cării şanse au motiv să se teamă.

Dar, chiar în înfrânarea de acasă a patimilor, ceea ce hotărăşte, din nenorocire, e prea mult frica de Statul care pedepseşte, şi nu o nobilă hotărîre, care ar face din singura bunătate, din iubirea şi mila de oameni ceea ce puterea publică n'ar fi la un anume moment în stare să oprească.

Şi între margenile unei singure societăţi avem numai morala de constrângere.

Morala de bună voie, aceea singură, consolidată, acasă, se poate întinde asupra lumii întregi.

Şi această morală, străină de răsplătirile şi pedepsele divine peste viaţă, care odată aveau atâta putere, poate găsi cel mai puternic sprijin în ce ar putea să devie o nouă religie a viitorului: cultul a tot ce e frumos şi nu admite nicio stridenţă şi nicio silă.

« N. Românesc », 5 Febr. 1934.

X

LIGA CULTURALĂ, CE A FOST, CE ESTE, LA CE FOLOSEȘTE

Tot ce se face astăzi la noi pentru a aduce linişte, bună rânduială, respect pentru puterea legiuită nu poate să aducă folos dacă nu se uneşte cu o adevărată şi adâncă înrâurire asupra sufletelor omeneşti. Căci nu e vorba să legi numai mânile acelui care a făcut sau e bănuit că are de gând să facă răul, ci trebue ca sămânţa răului s'o nimiceşti în locul chiar unde ea încolţeşte. Şi, mai mult încă, nu ajunge să împiedeci pe cineva de a săvârşi ceva dăunător societăţii, lăsându-l bleg, fără nicio pornire, şi biată maşină omenească aşteptând să fie împinsă pentru a merge înainte unde vrei şi cât vrei, ci trebue să înlocueşti îndemnul către fapte stricătoare prin necontenita dorinţă de a săvârşi pe aceea care poate fi de folos altora, fraţilor tăi oameni, tuturora dacă se poate.

Această parte din prefacerea dorită a unei naţii de ispravă n'o poate lua însă asupră-şi Statul cu funcţionarii săi, cari au alte sarcini şi au fost aleşi după cum sunt potriviţi pentru aceste sarcini. Dintr'un bun ţiitor

de registre, dintr'un încasator de impozite, căruia nu-i scapă nicio fărâmiţă din averea contribuabilului, dintr'un agent poliţienesc în stare să-ţi găsească pungaşul şi în gaură de şarpe, nu vei face un predicator de adevăruri morale, un călător printre miseriile omeneşti, un răspânditor de lumină în adâncurile întunecate ale neştiinţii, un călăuz pe drumurile aşa de întortochiate cu care ne ispiteşte şi ne înşală viaţa.

Şi, chiar dacă ar fi cu putinţă ca Statul să fie marele sfătuitor şi orânduitor şi în ordinea morală, el n'are, în mijlocul luptelor politice cu dese înlocuiri, acea statornicie de fier care se cere pentru a săvârşi asemenea lucruri.

De aici nevoia neapărată a unor societăţi, a unor întovărăşiri libere pentru ca prin ele să se facă aceea ce e neapărat acestor societăţi omeneşti, mâncate, roase de atâtea elemente disolvante, ca să mai poată dăinui altfel decât în bătaia tunului şi sub ameninţarea bombelor din aeroplane.

Noi n'avem, din nenorocire, multe societăţi adevărate, deşi sunt atâtea acelea care vreau să facă binele, dar n'ajung niciodată să-i definească firea şi să găsească mijloacele potrivite pentru a-l atinge, ba chiar şi mai des societăţile în care e vorba numai ca unul şi altul să aibă rosturi de preşedinţi, vice-preşedinţi, secretari şi membri în comitetul de direcţie.

Altfel de societăţi, vrednice de a fi bine înţelese şi ajutate de fapt sunt acelea care vin dela sine, dintr'o mare necesitate naţională, socială ori morală care-şi caută neapărat şi imediat un organ. Aşa a fost când

Statul românesc, format din unirea celor două Principate, era închis şi strâmbat între Carpaţi şi Dunăre. iar dincolo de îngustele lui hotare se chinuiau vreo cinci milioane de Români cari n'aveau, în Basarabia, nicio şcoală în limba lor, aveau în Bucovina un învăţământ fără suflet, iar în Ardeal, în Banat aşezămintele de învăţătură ale celor două Biserici se luptau cu greu ca să ţie un învăţător flămând şi amărît între zidurile umede ale unei căsuţe sărace. Iar, în ce priveşte scrisul românesc, el nu putea trece graniţa Prutului, şi dincolo de Carpaţi ochii veghetori ai stăpânului străin cercetau cuvânt de cuvânt ca să găsească motiv de oprelişte.

Dar, dela un timp, peste tirania asupra sufletelor s'a adaus aceea care prindea trupurile înseşi şi pentru orice afirmaţie îndrăzneaţă a unităţii naţionale le închidea, după o judecată de batjocură, între păreţii închisorilor de Stat.

Atunci, în tineretul dela Universitate s'a format, la Bucureşti, o Ligă, al cării scop era să sprijine lupta aşa de grea, lovită în fiecare moment, dându-i, pe de o parte, îndemnul moral care poate ieşi din sentimentul că aceşti luptători nu sunt singuri în sforţările şi suferinţile lor, iar, pe de altă parte, strângând sumele trebuitoare pentru a ajuta biserici, şcoli, ziare, pentru a se plăti amenzile grele prin care Statul duşman căuta să strivească împotrivirea.

In scurtă vreme un curent puternic a sprijinit pe aceşti studenţi. Oameni în vârstă s'au smuls dela preocupările politice curente, cari veştejeau sufletele, şi prin cuvântul şi autoritatea lor au crescut însemnătatea noii

societăţi. Dela Statul însuş, care nu putea să se amestece de-a dreptul, oprit fiind nu numai prin consideraţii de drept internaţional, care pe vremea aceea se ţineau în samă, dar şi prin legătura de alianţă cu Austro-Ungaria — căci de Românii din monarhie era vorba, aproape exclusiv —, pe care ni-o impusese la toţi teama de o cotropire din partea Rusiei, veneau subsidii în bani ce nu se puteau împărţi decât printr'un asemenea mijlocitor cum era Liga. Şi, în sfârşit, un om de o credinţă tare, Grigore Brătianu, prea răpede dispărut din nenorocire, şi-a făcut din conducerea Ligii un scop al vieţii sale.

Intr'o lungă activitate, al cării spor nu se cunoaşte în deajuns, căci nu s'au ţinut arhive şi puţinul ce era în cancelarie a fost distrus pe vremea ocupaţiei austro-germane, Liga n'a recurs niciodată la acele arme care stau mai mult la îndemână şi uneori folosesc mai mult, dar pe care le răspinge o conştiinţă ca aceea a poporului nostru: ea n'are a-şi imputa niciun îndemn la violenţă, niciun amestec la vre-un complot, nicio aţâţare de ură. Chiar atunci când loviturile atingeau mai greu pe fraţii neliberi şi se auzeau la întrunirile ei strigătele pătimaşe, de sigur îndreptăţite, de « Jos Austro-Ungaria », răspunsul nostru a fost totdeauna: « Trăiască poporul românesc! ».

Aşa cum era şi atunci lumea la noi, nu s'a putut ca Liga să nu treacă şi prin momente de grea criză, înainte de a ajunge secretarul şi apoi preşedintele ei acela care vă vorbeşte, dar şi după aceea. Partidele în luptă nu scapă din vedere orice mijloc le-ar putea folosi, şi astfel

s'a încercat, şi nu odată, a se face din Ligă, fluturându-se tricolorul ei, inteţitoarea la o răsturnare de guvern, şi în fruntea ei s'au pus oameni cari aveau misiunea de a o câştiga pentru o grupare politică; au trebuit mulţi ani de împotrivire statornică pentru a deprinde pe oricine cu ideea că asemenea încercări sunt şi trebue să rămâe zădarnice. Au fost şi oameni cari fără Liga Culturală ar fi fost mai puţin decât cu dânsa şi cari căutau astfel mijlocul de a se servi pe sine. Când s'au pus anume chestii grele, cari nu se hotărăsc în pripă, prin câteva broşuri şi prin câteva strigăte, s'a încercat îndreptarea acestei societăţi în direcţii care n'o privesc. Ba chiar, în preajma Marelui Războiu, au fost şi de aceia cari au cutezat să folosească Liga contra scopurilor fireşti ale poporului nostru.

Dela un timp însă în programul dela început s'a introdus o schimbare, care ni s'a părut că e cerută de noile împrejurări. Pentru ca să lupţi dincolo de hotare în vederea păstrării şi întăririi « unităţii culturale », cum scrie pe steagul nostru, trebue ca o cultură românească puternică să fie în chiar vatra de libertate a naţiei, în Statul român. De aici o îndoită datorie: a curăţi cultura românească de tiraniile modei străine, şi pentru aceasta s'a lucrat la revista « Sămănătorul », şi, al doilea, a face ca această cultură să nu fie numai o podoabă a celor de sus, a cărturarilor, ci să se coboare, izvorîtoare de puteri, în păturile cele mai adânci ale acestui neam.

De atunci « Liga » a fost o prietenă de fiecare zi a culturii populare.

Azi, când ajutoare peste graniță se pot trimete numai în Banatul iugoslav, în ceva sate maramurășene, care nu sunt ale noastre, în Macedonia și, când se va îngădui aceasta, la sutele de mii de peste Nistru, Liga are ca întâie îndatorire să cheme la lumină acele mulțimi din România unită și prin silințile ei, care au azi prin votul universal menirea de a conduce Statul.

Dacă opera aceasta mare n'a putut fi întreprinsă mai spornic, aceasta vine din faptul că n'am înțeles să cerem vre-odată ca Statul să ni dea un budget, ceea ce ar fi mai periculos pentru libertatea noastră. Pe de altă parte, alături de atâta lume care a sărăcit material, e și aceea care ar putea să ajute, dar e săracă de mult și la cap și la inimă; trântorimea națională, ca și falsa aristocrație înstrăinată, ne-a acoperit totdeauna cu un dispreț care ne onorează.

Dar, ca buni gospodari, ne-am creat cu greu o avere întrupată în Palatul care e una din marile clădiri ale capitalei României. O grea sarcină, de zece milioane aproape, apasă încă asupra ei, deși Statul promisese să ia asupră-și datoria noastră la Casa de Depuneri. Ea ne leagă mânile. Când se va ridica de deasupra noastră, Liga, asigurată azi prin statutele ei cele noi contra cui ar voi s'o cucerească pentru a o robi sau a o stoarce, va arăta ce este în stare să facă, pe drumul bun care s'a tras, pentru sufletul smeriților acestui neam, cari și azi sânt chemați, frățește, la adunările ei.

«N. Românesc», 22 Febr. 1934.

XI

CÂTEVA SFATURI PENTRU MUNCITORI

Mă îndrept către muncitori, către lucrători, aş zice mai curând, căci, după a mea părere, lucrul e viaţă şi bucurie, nu muncă, cu un drept pe care nu cred să mi-l poată cineva tăgădui: acela pe care mi-l dă o muncă neîntreruptă, pornită din anii copilăriei aproape şi dusă până la aceea a unei bătrâneţi destul de înaintate.

O muncă pe care n'o preţuesc mai mult decât a lor, fiindcă fiecare face ce poate în locul unde l-a aşezat soarta şi asigur pe oricine că aş căuta să mătur o stradă cu tot atâta devotament şi cinste cu care pregătesc şi fac o lecţie la o Universitate sau scriu o cercetare, dar, adaug, nici n'o preţuesc mai puţin decât a lor.

Pentrucă e o greşală, care se face prea adeseori, să se creadă că este muncă grea şi este muncă uşoară. Pentru un om slab sau bolnav e greu desigur să mişte o sapă sau să clintească o grindă, dar un om sănătos şi voinic se joacă bucuros cu aşa ceva. Tot aşa, dacă, după multe învăţături, un cărturar nu se oboseşte învârtind gândurile, cine n'are această pregătire se trudeşte asupra celei dintâi operaţii de cugetare de-l trec

toate sfârşelile. Este numai deosebirea, aceea în adevăr foarte mare şi după care singură se judecă oamenii, între munca pe care o primeşti cu plăcere, fiindcă numai ea îţi dă dreptul de a trăi şi de a mânca o pâne, şi între munca pe care o faci în silă gemând şi blăstămând. Cea dintâi întăreşte trupul şi sufletul împreună, cealaltă e o adevărată otravă, în stare să distrugă şi naturile cele mai puternice şi mai bine înzestrate.

Cum s'a ajuns însă la credinţa, aşa de răspândită, care face omenirii atâta rău, în zilele noastre, că există două feluri de oameni: aceia cari, muncind cu braţele, răsuflă greu şi sunt prea puţin răsplătiţi pentru ostenelile lor şi alţii, cari, nelucrând cu braţele, se bucură de o stare mult mai bună, şi cari nu sunt vrednici de atâta răsplată, aşa încât ceeace se chiamă dreptatea socială ar cere să fie izgoniţi cu biciu de foc, ca în Rusia, din locurile unde cu obrăznicie s'au cocoţat?

In Vechiul Testament, care a fost întâia carte a Evreilor, se spune că Adam şi Eva, copii iubiţi şi fericiţi ai Domnului din Cer, trăiau fără niciun fel de silinţă şi cheltuială de puteri prin raiul care li întindea poamele sale în cântecul de toate zilele al păsărilor, făcute anume ca să-i bucure. Dar, când s'a făcut păcatul, atunci numai atunci s'a pus sapa în mânile bărbatului şi în mânile femeii furca.

Dar de jur împrejurul nostru, natura, care e fără păcate, nu face decât se mişcă, se luptă, munceşte. Pe munca oricui înfăţişează viaţa cea mare a lumii se sprijină tot ce există. Din muncă se face tot sporul, şi munca înfloreşte în toate felurile de frumuseţă care sunt.

Odihna veşnică e mai rea decât cea mai rea dintre morţi.

Pentru a simţi însă binele muncii se cer unele condiţii pe care orice om le poate îndeplini în viaţa sa.

Se poate să o faci pentru altul, şi atunci e firesc să-ţi zici: ce păcat că ostenelile mele sunt închinate interesului cuiva căruia poate nu i se cuvin şi care nu are faţă de d-ta nici recunoştinţa, nici adevărata prietenie care se cer! Nu eu voiu tăgădui că, precum sunt atâţia trântori, atâţia oameni se bucură de munca altora mult mai buni şi mai de ispravă decât dânşii.

Dar nu e serviciu pe care să-l fi făcut şi celui mai rău dintre aceştia şi despre care, gândindu-te ceva mai adânc, să nu-ţi dai sama că foloseşte peste capul lui atâtor altora, şi după ce viaţa lui de simplă stoarcere se va fi isprăvit. Robii cari au lucrat la drumurile, la porturile de care se servesc şi astăzi atâţia, şi-au blăstămat ceasul când sfărâmau pietrele cele grele, dar după dânşii mii şi milioane de oameni au fost ajutaţi astfel în rosturile lor.

Apoi orice muncă bine făcută, nu pentru cine ţi-o cere, ci pentru ea însăşi, este o plăcere, cea mai mare dintre plăceri.

Te simţi om, numai atuncea când ai adaus ceva la ceeace era înainte de a te apuca de lucru. Când ţi-ai pus braţul sau gândul în ceeace ai făcut, eşti în ele tu însuţi, şi, pe când, după câteva luni sau câţiva ani, tu te vei duce în nefiinţă, ceeace ai făcut rămâne şi te înlocuieşte pentru atâta vreme.

Pentru a căpăta însă o mulţămire sigură în lucrul pe care îl faci este şi alt mijloc. Să dai dela tine ce nu

ţi s'a cerut. Sunt multe milostenii pe lume, şi de pe urma fiecăreia e mai bucuros cine a dăruit decât cine a primit numai. Dar între ele este şi această milostenie, dovadă de iubire a oamenilor, dar şi mulţămită pentru tine însuţi, că te-ai ridicat mai presus de cel care ţi-a pus jugul de gât prin aceea că ai întrecut tot ceeace se putea cere dela tine.

Şi lucrul poţi să-l faci în două feluri: Sau ca toată lumea, fără să te cobori într'însul, şi atunci eşti un om cinstit căruia tot cinstit trebue să ţi se plătească. Sau îl faci aşa cum inima ta o cere şi atunci isprava este altfel: o frumuseţă pe care nu au cerut-o alţii şi tu însuţi n'ai aşteptat-o vine atuncea dela sine. Şi nu e mai mare fericire decât să te găseşti deodată înaintea acestei vădiri de frumuseţă.

De obiceiu oamenii cântăresc munca lor pe ceasuri. Ba chiar, în timpurile acestea rele şi aspre în care trăim, cântărirea se face cu cea mai mare scumpătate, şi muncitorul îşi cere neapărat socoteala deplină a îndatoririi sale. Stăm cu ochii la ceasornic ca să se sfârşească odată şi binecuvântăm clopotul care înseamnă închiderea. Aceasta nu înseamnă însă că lucrul a fost rău pentru noi, ci numai că noi n'am lucrat bine, căci lucrul bun e totdeauna cu dragoste.

Nu ne place să se uite cineva în calitatea lucrului nostru, şi sunt muncitori cari nu îngădue ca alături de dânşii alţii să facă mai bine şi să merite astfel o mai mare răsplată. Nu poate fi un mai sigur mijloc de nedreptate, care isprăveşte cu demoralizarea, decât acesta. In orice se face trebue să fie ranguri câştigate, şi e o

nenorocire să se oprească mijloacele mai mari, voia bună mai hotărîtă de a ajunge mai sus. In toată natura dincolo de oameni aşa este, şi de aceea e bogată şi frumoasă. Pe cine izbuteşte mai mult, să nu-l urăşti, ci să aibi de dânsul admiraţia cuvenită şi să-ţi dai silinţa pentru a te apropia tu de dânsul, în loc ca pe el să-l împiedeci.

Cu apucături de acestea s'a ajuns însă astăzi la tovărăşia nemulţămiţilor, din care pleacă războaiele din lăuntru, nedrepte şi făcătoare de atâta rău, ale societăţilor. Se adună oamenii pe bresle după singurul interes material şi pentru a da loviturile vrăjmăşiei contra oricui li stă în cale. Dar tovărăşiile omeneşti cele bune sunt numai între sufletele care-şi samănă.

Iar sufletele acestea au valoarea lor, oricare ar fi îndeletnicirea, averea şi situaţia, oricare ar fi chiar inteligenţa.

Cei dintâi creştini, dela cari, din nenorocire, nu ne-au rămas decât cărţi şi forme, aşa făceau. Puteau sta alături, mărturisindu-şi cele mai adânci din lucrurile din lăuntru, şi sclavul ca şi sfătuitorul Cesarului. Şi nu e recomandaţie mai de folos cui munceşte şi simte o amărăciune, care, cum s'a văzut, poate fi totuşi înlăturată, decât a-şi spăla cineva sufletul, până atunci înegrit de fumul muncii, în apele vii ale gândului, prin care orice om poate sbura sus deasupra tuturor blăstămurilor care apasă asupra noastră a tuturora.

Suntem, cum suntem, mult sub înaintaşii noştri, pentru că munca a încălecat pe om, — felul de muncă, forma muncii, sgura pe care o lasă asupra noastră focul ei cel tare. Omul însă, care e creatorul muncii, trebue să

fie şi stăpânul ei, să fie peste dânsa şi, oricând vrea, şi dincolo de acest fel mărginit al ei. Intre noi să se facă legături peste semnul cu fier roşu pe care ni l-a pus specialitatea noastră în frunte. Să căutăm prietenul nostru unde e suflet ca al nostru şi înseninarea noastră până unde, tot ridicându-ne, ne pot duce aripile. Să nu ţinem ochii în jos, la ce ni-a fost durerea, ci să avem hotărîrea de a ni-i îndrepta spre zările unde sunt totdeauna mângâieri pentru cine le ştie căuta.

Din cele mai vechi vremuri cântecul întovărăşeşte munca: ritmul armoniei întăreşte sforţările. Un cântec înăuntrul inimii ajunge ca şi în munca socotită mai răspingătoare să fie mângâiere şi îndemn.

« N. Românesc », 8 Martie 1934.

XII

LA FRAŢII DIN APUS. CREATORI ŞI CREAŢIUNI

Condiţiile noi ale vieţii fac ca în Apusul pe care l-am vizitat din nou acum câteva săptămâni să se încerce creaţiuni de alte drumuri şi de alte locuinţi decât acele care ni s'au păstrat dintr'un trecut mai apropiat de noi sau mai depărtat şi decât acelea care s'au făcut în grabă fără niciun fel de teorie abstractă, dar şi fără niciun fel de potrivire practică în veacul trecut şi în ce a trecut din acela în care ne găsim.

In împrejurimile Parisului, mergând la Orléans, frumosul oraş în care, ici şi colo, se conservă câte ceva din cetatea medievală plină de amintirea Ioanei d'Arc, şi în Italia, atât pe locurile întinse, de pustiu şi de boală, din vecinătatea Romei, cât şi la Veneţia, acum în urmă de tot, am putut observa felul cum oameni plini de iubire faţă de ţara şi de neamul lor, harnici şi chemând la o hărnicie care totdeauna îşi află răsplata şi pe alţii, au înţeles să facă faţă acestor nevoi ale timpului.

A vorbi despre aceste înfăptuiri e mai de folos astăzi decât oricând. Pentrucă, îndată ce am trecut graniţa acestei dragi Românii a noastre, n'am putut să nu observ

cu o adâncă durere că Munca, de toate felurile, nu mai priveşte în viitor cu acea încredere pe care se cuvine s'o avem, să ni-o impunem cu toţii, fiindcă numai dintr'însa vine dorinţa de viaţă şi de muncă şi ea nu se trudeşte să întrebuinţeze puteri care sunt, şi încă aşa de mari, pentru a face ca zi de zi aspectul patriei să fie mai bogat şi mai frumos, ca unii ce avem şi noi datoria de a arăta urmaşilor că prin ostenelile noastre am adus spor locului în care ne-am născut şi faţă de care n'avem ca oameni niciun drept, ci numai toate datoriile.

Apusenii de aceeaşi rasă cu noi se feresc să facă lucruri de amestec şi de zăpăceală ca în Bucureşti, unde fiecare clădeşte cum îl tae capul, punând cea mai ciudată casă-corabie, fără coperiş, fără adevărate uşi şi fereşti, ci numai cu nişte fâşii sparte cu deschizături care n'au niciun cadru şi nicio simetrie lângă bisericuţa armonioasă a veacurilor isprăvite şi lângă câte o curte boerească pe care am iertat-o de distrugerea furioasă cu care ne aruncăm asupra tuturor rămăşiţilor zilelor de eri. Ci, ca la Siena, în Italia, unde două oraşe, cu totul deosebite, stau unul lângă altul: unul tocmai ca în veacul de mjloc — şi e o frumuseţă să rătăceşti printr'însul, — iar altul după toate cerinţile igienei de astăzi. Lângă bătrânele ziduri se ridică păreţii în care e să se întrupeze gândul vremii noastre.

Parisul, cu toate largile lui bulevarde, aşa de îngrijite, cu toată refacerea, prin geniul baronului Haussman, pus în serviciul ambiţiilor nobile ale lui Napoleon al III-lea, a secularei împleticiri de străduţe strâmte, întunecoase

şi mucede, cu toate frumoasele lui grădini şi parcuri ţinute necontenit în curent cu schimbarea anotimpurilor de grădinari cari, după ai Arabilor de pe vremuri, sunt cei mai meşteri din lume, cu toată deschizătura largii Seine, care-l ventilează dela un capăt la altul, cu tot curentul viu care vine dela Ocean prin arterele larg deschise şi cu toată nesfârşita iubire şi grijă pe care i-o poartă locuitorii, de orice origine, ai lui, nu poate fi socotit ca oraşul cel mai sănătos din lume. Milioanele grămădite acolo, cu mizeriile lor, adună ceas de ceas aburii strădaniilor lor, şi trebue o nesfârşită muncă pentru ca bolile să fie relativ destul de rare.

Idealul nu este să stai acolo pe piatră şi între pietre, închis şi întemniţat, ci să te afli sub cerul larg deschis şi în mijlocul unei bogate naturi pe care omul să n'o fi ciocârtit şi artificializat cu foarfecele lui.

Deci oraşul de muncă, atelierul, laboratorul, fierberea minţilor şi sbuciumul braţelor de o parte, loc trudnic şi serios, aspru şi purtând tristeţa încordărilor sale. Dar, odată închise uşile fabricilor, prăvăliilor, şcolilor, bibliotecilor, e colţul de retragere senin şi vesel. Uşurinţa comunicaţiilor îngădue să se ajungă, nu peste măsură de târziu, acolo. Şi, oricum, dacă muncitorul care nu şi-a putut face din economiile sale o mică vilă, o « cutie » de vreo şaizeci de mii de lei în suburbia Parisului, nu are decât rare ori putinţă de a ieşi dintre negrii păreţi ai culcuşului său, care poate aici e mai puţin îngrijit decât în Germania, în Scandinavia, în Austria, măcar intelectualii şi, alături de dânşii, oamenii cari şi-au dat societăţii anii

de vlagă să aibă o retragere de care visează, în mijlocul ostenelilor sale, orice fiinţă omenească.

In marginea multor oraşe sunt căsuţe care adăpostesc bătrâneţile, care permit reculegerea necesară cugetătorului, scriitorului, artistului. Dar noi suntem oameni nărăviţi ai unei civilizaţii pretenţioase, care şi-a înmulţit nevoile, făcându-le cât mai multe, mai felurite şi mai gingaşe. Deci lăcaşul retras al fiecăruia se potriveşte mai puţin pentru aceste cerinţe, de care nu ne putem desvăţa, decât marea casă comună, cu apă, cu electricitate, cu săli comune, cu putinţa de a găsi în colaboraţie prin cât mai puţină osteneală ce-i trebue fiecăruia.

Din toate aceste consideraţii a ieşit ideia oraşelor-grădini, cu care poate gustul nostru de a trăi fiecare pentru sine nu s'ar împăca uşor, dar care reprezintă o formă caracteristică a culturii contemporane.

Astfel s'a ajuns la forma caselor pentru mai multe, pentru foarte multe familii, — care se vor înţelege cum vor putea şi, dacă ar fi multe obiceiuri ca la noi, apoi nu s'ar putea înţelege deloc, fiindcă fiecare s'ar crede stăpân pe toată uriaşa casă, — case cu tot confortul modern, dar şirurile acestea de odăi să fie despărţite prin linii de arbori, iar de jur împrejur pacea, aierul bun, mireasma unei naturi în mijlocul căreia n'ar fi să se clădească mai mult.

Am văzut, astfel, la Fontenay-aux-Roses, orăşelul din margenea Parisului unde avem şcoala noastră pentru absolvenţii Universităţilor din România cari caută acolo uşurinţi de lucru pe care nu le avem şi mai ales atingerea folositoare cu vieaţa franceză, un întreg front uriaş de clădire nouă în care se pot aşeza atâtea familii de

intelectuali, departe de fumul, de freamătul şi de vuietul imensului oraş care i-a obosit atâta vreme.

Dar şi mai departe, pe acel drum spre Orléans, dealurile de lut se spintecă şi aceleaşi grămezi de locuinţe nouă se oferă tuturor celor cari au ajuns a dori altă viaţă decât a metropolelor gigantice în care e desigur prea multă lume îngrămădită fără măsură şi fără socoteală.

Adecă se face acuma acolo în Franţa altceva decât ce se petrece de o bucată de vreme, din nenorocire, la noi, unde se părăsesc plăcutele orăşele sănătoase din apropierea capitalei şi, de altfel, şi atâtea altele până la capătul ţării, pentru ca lumea să alerge în Bucureşti, socotit locul unde sunt cele mai multe distracţii şi plăceri, ba chiar — ciudată închipuire! — unde s'ar găsi mai uşor de lucru, fără să se ţie în samă că, şi dacă ar fi în adevăr ocupaţii pentru noii veniţi, viaţa e cu mult mai îngustată şi cu mult mai scumpă decât acolo de unde au venit aceşti nesocotiţi, a căror sănătate va fi în curând zguduită de noile împrejurări. E o jale să vezi prin astfel de târguşoare casele părăsite care pe încetul se dărâmă, prăvăliile deşertate, de unde nu se vor mai ridica lacătele de de-asupra umezelii distrugătoare din năuntru, livezile sălbătăcite, gardurile căzute sau furate, pentru ca într'un fund bucureştean, cu o singură curte pentru multe gospodării, să descoperi, grămădit cu nevastă şi copii, supus igrasiei din zidurile de mahala în pripă înjghebate, omul care odinioară era domn în cuprinsul larg al unor case albe, înflorite, în jurul cărora se ridicau pomii sădiţi de mai multe generaţii. E o mare prostie şi un mare păcat, de care necunoştinţa noastră de igienă, ignorarea lucrurilor

din ţări mai cuminţi sau ajunse la o mai mare cumin-ţenie, n'are habar. Când vor veni neapăratele păreri de rău, va fi prea târziu.

Şi, adaug, greşala e cu atât mai mare, cu cât în Bucureşti nu s'a făcut nimic, absolut nimic pentru a primi valul acesta de oaspeţi cari s'au îndrăgit, molipsindu-se unii dela alţii, de dânsul. Ii aşteaptă aceleaşi mahalale ţigăneşti, aceleaşi coteţe pentru oameni necăjiţi, în loc ca şi aici, ca în margenile încântătoare ale Berlinului, în cartierele muncitoreşti ale Vienei, unde s'au ridicat adevărate palate colective, spiritul de întreprindere, care ar avea la îndemână şi material ieftin şi muncitori cari, în lipsa de acuma, cată aşa de puţin să se ridice, să fie, şi nu numai pentru marii bogătaşi ai Parcului Filipescu, o adevărată Capitală a celor mulţi şi mărunţi cari ne ţin cu munca lor.

Să nu se vorbească de criză şi de lipsă de bani. Materialele de construcţie sunt mai la îndemână aici decât aiurea, iar România e plină de oameni cari, de văietat, se vaietă, dar stau cu mânile încrucişate şi cu gândul la tot felul de lovituri, în loc să se puie pe muncă sănătoasă şi răsplătitoare. Dacă nu vor ei, acest Stat al nostru, care prea stă cu mânile legate, el să-i silească!

Aceasta a înţeles-o în Italia, cu desăvârşire înoită, omul care nu e un dictator de trufie şi paradă, cum şi-l închipue vânătorii de putere, aşa de nevolnici la lucrul adevărat, dela noi, ci conducătorul, nespus de harnic el însuşi, al hărniciei, scoasă la muncă, a întregului său popor, d. Mussolini.

In pustiul bântuit de boală din vecinătatea Romei glorioase el a secat bălţile, a redat pământul culturii, l-a împodobit cu aşezări omeneşti făcute după un plan bine

socotit şi a aşezat acolo foşti luptători pentru ţară, legiuni ca ale lui Marius, Sulla şi Cesar, şi nu cine ştie ce leneşi cari pângăresc locurile frumoase în care-i lasă cineva să-şi facă sălaşul; — poftesc pe oricine să vadă ruşinea naţională de neîngăduit, pe care eu ca ministru aveam de gând s'o înlătur, a ţigănimii care se târşeşte prin case de lut acoperite cu stuh fără o floare, fără o despărţire măcar de şoseaua asfaltată suedes, ca o batjocură, la doi paşi de Ploeşti, sau noile bordeie sămănate nu departe de Bucureşti de toate părţile sau, în sfârşit, cele ce se aciuează de un timp şi în apropierea acelei păduri de lângă Ploeşti care ar putea deveni o minune de parc pentru oraşul împuţit de gazele nesuferite şi, totuşi, suferite ale rafinăriilor străine.

Astfel, pe când în Roma trecutul marilor strămoşi se scoate la iveală, chiar dacă ar fi să piară sute de cocioabe, iar aici clădiri grosolane acopăr obraznic ce a mai rămas din vieaţa noastră istorică menită peirii în murdărie şi părăsire (vezi Biserica Doamnei, la doi paşi de Poliţie), dincolo de cuprinsul ei răsare o nouă, zdravănă şi mândră viaţă naţională, clădită pe amintirea unei jertfe pentru patrie.

Dar grija omului cu suflet mare, plin de încredere în poporul său, nu se opreşte aici.

De atâtea secole, la Veneţia, spre marea încântare a străinilor căutători de pitoresc, dar spre nenorocirea locuitorilor trăind în mlaştini, vecinătatea ei era un deşert de lagune şi se putea ajunge la cetatea fără păreche numai cu trenul sau cu vaporul.

D. Mussolini a voit altfel. Nu să modernizeze, cum fac atâţia prosteşte, fără niciun respect faţă de sfinţenia

trecutului. Veneţia va rămânea ce este: nicio piatră consacrată de secole nu se va clinti, şi drumul vremii noastre nu va merge pe ruinele atâtor construcţii respectabile, pe care le-a sărutat soarele atâtor glorii. Dar, acum, peste lagune secate, unul din cele mai frumoase drumuri ale lumii suie, încălecând adâncul: frumosul pod, de o linie antică aşa de pură, care duce până în marginea Veneţiei, unde se opreşte cu datoritul respect faţă de ce nu se poate atinge decât de un barbar.

Intrebaţi: cu ce mijloace? Cu mijloacele care erau. Cu acelea pe care le reprezintă atâtea braţe care stăteau fără îndeletnicire şi care au putut hrăni astfel gurile flămânde, iar, în ce priveşte materialul, s'a luat acela care era la îndemână şi pe care admirabila tehnică italiană din timpurile noastre l-a ştiut preface şi întrebuinţa. Cu gândul la construcţiile de cărămidă ale Romanilor, s'a revenit — şi cu ce succes! — la practica lor pe nedrept părăsită.

Azi, această cale e un triumf pentru geniul italian. Şi, continuând o asemenea operă înalt civilizatoare, pe povârnişurile sterpe ale Istriei pietroase, adăugită prin războiu la Italia-mamă, cazmaua lucrează zi de zi, culegând şi orânduind bolovanii cari lasă deschise pentru cultură câmpiile de hrană ale anilor ce vin.

E uşor, vă asigur; numai să încercăm. E ceva mai uşor decât o politică proastă....

«N. Românesc», 26 Aprilie 1934.

XIII

VALOAREA NAŢIONALĂ A LUI CONSTANTIN-VODĂ BRÂNCOVEANUL

Aşezarea din nou în mormântul dela Sf. Gheorghe Nou, unde o candelă pioasă pusă de Doamna Maria arăta singură locul în care se odihnesc oasele soţului tăiat la Constantinopol, a oaselor lui Constantin-Vodă Brâncoveanu, dă prilej să ne îndreptăm un gând de recunoştinţă către acela care, acum mai bine de două sute de ani, a fost un măreţ stăpânitor al Ţării Româneşti şi un binefăcător al neamului său, în toate domeniile culturii, ba, mai mult decât atâta, un milostiv sprijinitor şi dăruitor al întregii lumi din Răsăritul creştin până în ţările Arabilor.

Multe se pot preţui la mucenicul jertfit, cu toţi copiii lui, de sălbătăcia unui mare-vizir nebun, în anul 1714, dar, dintre toate însuşirile lui, una mai ales ni se impune azi, când cultura ocrotită, aşa de puternic de dânsul, e orientată, fără îndreptăţire şi fără folos, către curente care n'au a face nimic cu viaţa noastră însăşi: partea din sufletul nostru pe care el a întrupat-o, expresia de românism care se înfăţişează printr'însul.

Inainte de lunga lui domnie, oameni destoinici lucraseră în direcţii străine care-i ispitiseră. Unii, oricare ar fi fost sângele lor, oricât de sigură coborîrea din stăpânitorii cari fuseseră odinioară, veneau din Constantinopole, unde îşi petrecuseră toată tinereţa şi de a cărui puternică înrâurire nu se mai puteau desface. Ei erau întovărăşiţi adesea de oameni cari se ţineau de acelaşi mediu şi cari, uneori cu Doamna însăşi în frunte, îi încunjurau de îndemnurile şi de sfaturile lor. Limba românească o ştiau mai mult sau mai puţin, dar ei nu s'ar fi gândit să cheme pe cineva la o operă de înfăţişare literară. Ţara o înţelegeau prin ceea ce până atunci văzuseră şi admirascră în capitala Sultanilor, care nu putuse să nu farmece tinereţele lor. Ca scop mai înalt al cârmuirii lor ei îşi puneau ţinte care erau alături de noi sau ne întreceau cu mult. Cutare, Mihnea Radu, un om curios şi interesant, bănuit că a trecut la legea turcească şi de aceia căutând să dea cele mai mari dovezi de alipire la cea creştină, înţelegea să deie în greceşte norme pentru toată Biserica Ortodoxă şi, pricepând greşit titlul de duce de Făgăraş şi Amlaş al înaintaşilor săi, se întitula « arhiduce » şi-şi punea ca stemă o pajure cu două capete care nu era a Bizanţului. Iar Cantacuzinul Şerban, mândru de coborîrea sa din Impăraţii Răsăritului se gândia cu tot dinadinsul la putinţa ca, ajutat de împăratul Apusului, să ajungă la moştenirea sa bizantină.

Boierimea, fireşte, se lua după stăpân, iar oraşele erau locuite de o lume pestriţă în care Grecii şi vorbitorii de greceşte erau în număr foarte mare.

Ridicarea în scaun a Brâncoveanului a fost în gândul acelora cari l-au voit şi l-au susţinut o întoarcere către lucrurile cele adevărate şi cele vechi ale ţării, oricât în această înălţare a modestului boier ar fi fost marea mândrie, în sensul Constantinopolului şi în acela al Renaşterii, pe care o reprezinta unchiul după mamă al celui ales, Constantin Cantacuzino Stolnicul.

Intâiu are însemnătate felul cum noul Constantin-Vodă a căpătat cea mai înaltă putere.

Alţii fuseseră trimişi dela Ţarigrad unde stătuseră trainic sau, ca Şerban Cantacuzino, alergaseră ca pribegi ca să-şi afle acolo bani şi patroni. De mult nu mai venise cineva din străinătatea cealaltă apuseană, unde să-şi fi adăpostit suferinţile şi visurile. De mult ţara însăşi nu-şi arătase dorinţile în ce priveşte omul menit s'o cârmuiască. Afară de şubreda improvizaţie a bietului moşier sărăcuţ Antonie-Vodă din Popeşti, care amintea originea lui din vechea dinastie, nu mai fusese Domn ales dela acel Constantin Basarab poreclit Cârnul, care-şi căpătase locul la moartea lui Matei Basarab, de pe urma unui pronunciament al soldaţilor, dorobanţi şi mercenari, cari, prin anarhia pe care au provocat-o, au făcut să li se plătească scump ajutorul pe care-l dăduseră candidatului de care fuseseră câştigaţi prin ispita banilor.

Alegerea Brâncoveanului s'a făcut însă altfel. L-a proclamat «ţara» şi cu oştenii, dar nu aceştia fiind în frunte pentrucă ar fi fost atraşi prin făgăduelile de favoruri. Nu mai era, după zdrobirea celuilalt Constantin de către trupele ardelene ale lui Gheorghe Rakóczy al II-lea, nicio adevărată oaste. Slujitorii de atunci nu

făceau decât să se adauge mulţimii, al cării glas domina. Pe când pe Basarabul dela 1654 îl voiseră numai unii dintre boieri, contra candidaturii lui Brâncoveanu nu s'a ridicat nimeni. O adevărată unanimitate naţională, răsărită spontaneu şi manifestată prin sgomotoase aclamaţii.

N'a mai fost, ca altădată, la întronarea lui Vodă Matei, o adevărată solie care să ceară Turcilor iertare pentru ce s'a făcut şi să li ceară umil întărirea. Noul simţ naţional, pornit şi din sufletul hrănit cu atâta cultură al Stolnicului, admitea atâta: răscumpărarea dela Turcii prinşi într'un greu războiu cu Imperialii austriaci, necontenit învingători dela despresurarea Vienei încoace, a unui act naţional îndeplinit în conştiinţa drepturilor, de atâta timp părăsite, ale unei ţări în fond libere.

Şi titlul luat de ales e caracteristic şi plin de înţeles.

Radu-Vodă Şerban, străbunul lui Brâncoveanu prin Elina, mama Cantacuzinilor şi a maicii lui însuşi, Stanca, ţinuse a-şi îndreptăţi Domnia luând, pe o bază pe care nu prea încercăm a o desluşi, numele de urmaş, de «nepot» al lui Basarab, deci de membru al dinastiei în care nu totdeauna de atâta vreme se căutaseră Domnii. Constantin Cârnul s'a numit Basarab din cauza acestui Radu al cărui copil din flori era. Dar Brâncoveanu nu avea legături strânse şi netăgăduite cu seminţia acelui Băsărabă din Argeş, al cărui trup s'a găsit, aşa de bine păstrat, în zilele noastre. Şi totuşi el şi-a zis tot Basarab; mai târziu numai, scurtând acest d'întâiu titlu până la singura literă dela început, şi-a adaus numele, în sine fără un deosebit înţeles — dar poate cu gândul la Brancovici, despoţii Serbiei, de a cării înviere se vorbia

acuma când Imperiul Otoman pârîia din toate încheieturile sale —, al moşiei de pe Olt a familiei, Brâncovenii.

Cei ce strigau bucuroşi pentru Vodă cel nou s'au gândit desigur şi la îndoita jertfă de sânge pe care o adusese această familie.

Tatăl, Papa din Brâncoveni, pomenit până azi de crucea de piatră în josul dealului Mitropoliei, perise de mâna anarhiei pretoriene, stârnită de slăbiciunea Cârnului. Bunicul, Preda, fusese ucis de Constantinopolitanul vanitos şi de turburea minte care fusese « arhiducele » Mihnea Radu. Mucenicia trebuia să fie — şi Vodă Brâncoveanu n'o gâcea, — de altfel, o grea şi sfântă moştenire a acestei seminţii, de o fatală ursită.

Constantin Brâncoveanu era un tânăr bine crescut. Scrisoarea lui e supţire, meşteşugită; fraza plină şi elegantă. Dar nu fusese ucenic al unor dascăli greci pe cari, când s'a format el, pe la 1650, nici nu i-am putea găsi. Drumul în străinătate nu l-a făcut. Tânărul era în curentul acelei mişcări curat româneşti pe care o înfăţişează, afară de o uşoară modă rusească, mai târzie, epoca patriarhală, smerit indigenă, cald tradiţionalistă, a lui Matei.

Dela gustul acelei epoci vine şi înţelegerea Brâncoveanului pentru artă. Creaţiunea lui, aşa de bogată, nu e decât reeditarea largii risipe de ctitorie a rivalului lui Vasile Lupu. Aceleaşi norme de construcţie, aceeaşi împodobire, afară de nota mai veselă a unei fresce influenţate de Italia şi de cea, pompoasă, a unei sculpturi de stâlpi care vine, pe o cale uşoară de recunoscut, din Veneţia lui Constantin Stolnicul. Doar marelui ctitor

artistic i-a plăcut să semene lângă lăcașurile dăruite lui Dumnezeu propriile sale palate, de o strălucire fără exemplu.

Pentru Șerban Cantacuzino, Moldova fusese altă țară, Ardealul îi era indiferent, — un lucru al împăratului căruia i se închinase. Brâncoveanu a avut mintea necontenit îndreptată spre această Românie de Nord moldovenească, unde fiica lui, Maria, a fost Doamna lui Constantin Duca, numit prin aurul muntean, iar ochii Domnului din București s'au întors la orice prilej ce i se părea favorabil spre Carpații de către Transilvania, unde s'a visat stăpân, ca odată Mihai Viteazul, al cărui nume, dar și al vechiului Mihail Șaitanoglu îl, purta unul din unchii lui.

Așa fiind, Constantin-Vodă nu are să ceară dela Imperialii austriaci nimic mai mult decât ce avuse ca titlu, creșterea situației lui viindu-i apoi, se pare, dela sine. Oricum, el nu se vede domnind sau căpătând mai mult decât Domnia sa din partea patronilor dela Viena. O politică de continuă observație nu vrea să se lase robită de nimeni. De aceea și neîncrederea în Ruși, așteptarea, la 1711, a biruinții acestora, care din fericire nu s'a produs, ca să se ia o atitudine față de dânșii.

Dacă Brâncoveanu ar fi fost al cuiva, poate că intrigile rudelor sale cantacuzinești și ferocea poftă de bani a Vizirului Gin-Alì nu l-ar fi putut duce până la locul execuției. Om al țării sale, el a căzut mai ușor, dar a rămas în amintirea acestei țări, cu o duioșie deosebită, mai adânc.

«N. Românese», 31 Mai 1934.

XIV

DATORIA NOASTRĂ FAŢĂ DE DINASTIE

Datoria noastră faţă de Dinastia României e hotărîtă, de o potrivă, de simţul pe care acest popor l-a avut totdeauna faţă de cârmuitorii săi şi, pe de altă parte, de condiţiile în care a fost aşezată actuala seminţie domnitoare.

Un vechiu instinct roman făcut pe Români să dorească ordinea sprijinită pe continuarea puterii în acelaşi neam, pregătit din generaţie în generaţie pentru chemarea gingaşă a conducerii. Acea ordine care e una din părţile cele mai de preţ ale moştenirii celei mai nobile a acestui neam. Ordine care să nu poată fi călcată de toate poftele nebune ale oricui, pe merite adevărate chiar sau pe închipuiri despre sine, îşi închipue că are misiunea de a se sui în capul celorlalţi şi a-i îndrepta după ce-i trece prin minte în fiecare zi.

De cum s'a început viaţa de Stat la noi, întâi în Muntenia, apoi în Moldova, înaintaşii noştri au socotit că aşa trebue să treacă puterea: din tată în fiu. Nu, ca aiurea, la ruda cea mai de vârstă, ci la odrasla acelui care până la moartea sa a stat în frunte. Nu se ţinea în

seamă cine era mama și nici legăturile ei cu Domnul: ajungea coborîrea din cel ce fusese uns pe frunte cu mirul stăpânirii.

Urmașii lui Basarab din Argeș au purtat astfel coroana fără tăgăduire din partea nimănui, luptele pentru tron urmându-se numai între membrii, legitimi sau nelegitimi, recunoscuți de țară sau impuși din străinătate, ai aceleiași familii.

In Moldova, dela cel dintâi desrobitor maramureșean care s'a socotit fără legături cu Ungaria și a stat de sine în Scaun s'a tras șirul Voevozilor până la Ștefan-cel-Mare și dela Ștefan înainte până la cel din urmă vlăstar al urmașilor vechiului Bogdan-Vodă.

Așa de necesară era această rânduială dinastică, încât străinii cari se lăcomeau la Domnia pământului nostru își căutau și ei o descendență dela întemeietori, dela ctitorii patriei. Fanarioții ei înșii, coborîtori prin femei în ce privește pe Mavrocordați — și dela ei spre ceilalți — din Alexandru-Vodă Ilieș, erau mândri că pot să înfățișeze, și în fruntea cronicilor scrise sau legate, potrivite din porunca lor, că se trag dela vechii stăpâni, a căror operă se credeau chemați s'o urmeze.

Era ca un caracter sacru în ideea dinastică. Aceia cari ca boieri purtaseră numele botezului lor îl schimbau atunci când se așezau pe jețul domnesc, și astfel ei ajungeau, în Muntenia, Basarabi, Razi, Vlazi, iar în Moldova li plăcea să poarte numele de Alexandru și acela de Ștefan. Intocmai cum cardinalul care e ales Papă își schimbă numele, luând pe al aceluia dintre predecesori a cărui

tradiţie înţelege a o urma. Ajungând Domn, erai alt om şi te legai de cine a fost Domn înainte.

Se amesteca în acest fel de a înţelege şi de a simţi concepţia românească despre moştenire. Precum un sat e făcut de moşul dela care pleacă sătenii următori şi în acel sat nimeni nu e cu drept decât cine are sângele acelui moş, iar îndreptările vin dela bătrânii cari sunt mai aproape cu trupul şi timpul de acel întemeietor, tot aşa cei din viţa descălecătorului se ţin laolaltă, păzitori ai unui drept care nu se împrumută şi nu se poate fura, iar din mijlocul acelora răsare ca să prindă frânele cine e pe linia transmisiunii îndătinate: *Drept din drept, Domn din Domn.*

Pentru orice locuitor el e părintele, şi în faţa lui şi cel mai umil dintre ţărani poate sta drept şi sigur de plângerea sa. Niciun regim monarhic n'a cunoscut o mai strânsă legătură patriarhală decât aceea care unea cu acest Suveran îndătinat al nostru obştea toată a fiilor ţerii. Nici eticheta de Bizanţ, nici moda de Stambul n'au putut rupe cu totul aceste legături dintre tată şi copii.

De aceea Domnul se lăuda dacă era bun ca om, dar această bunătate era un dar al lui. Nu era o datorie decât numai pentru creştinul din el faţă de Dumnezeu, în mânile căruia îşi simţea soarta. Incolo, dela dânsul se cerea atâta: ca în războiu să fie viteaz, în pace drept, şi să lucreze cu sfetnici buni, cât mai siguri şi mai îndelung dăinuitori. Nimeni nu era îndrituit a-i lua zi de zi socoteala de ce vrea şi de ce face: nu era un tribunal de opinie publică necontenit deschis pentru cercetarea lui. Ajungea

că în rostul de Domn să fie în adevăr Domn. Iar. dacă în acest rost el scăpăta, numai în acest rost, atunci, da, lucrul se înfăţişa altfel. Petru Şchiopul poate fi lăudat că a fost «ca o matcă fără ac», dar nu aceasta se cerea dela dânsul. N'avem un Suetoniu, nici un Tacit între cronicarii noştri, fiindcă de aşa ceva nu era nevoie, nu trebuia să fie vorba.

Fiecare popor îşi are rosturile sale: în ce priveşte Domnia, ale poporului român, bune ori rele faţă de alte criterii, acestea erau.

Când, la ieşirea din epoca Fanarioţilor, am avut voie a ne hotărî prin alegere domnitorii, principiul dinastic a ieşit la iveală dela sine, potrivit cu acelaşi secular instinct.

Boierii cari au fost chemaţi în 1822 la Constantinopole de Sultan pentru alegerea noilor Domni de ţară, s'ar fi putut opri asupra cuiva dintr'un neam care să nu fi domnit, ba chiar asupra unuia plin de merite, care să nu fi făcut parte nici din boierime. Şi totuşi Muntenii au voit pe Grigore Ghica, nepot de frate al Domnului cu acelaşi nume, ucis de Turci în reşedinţa sa dela Iaşi, iar, dacă Moldovenii au scos înainte pe Ioan Sandu Sturdza, să nu uităm că înainte cu vreo două secole se oferise unuia dintre ai lui Scaunul Moldovei, pe care n'a vrut să-l primească. După introducerea Regulamentului Organic care prevedea prin dublul abuz, al suzeranului turc şi al protectorului rus, că alegerea putea să cadă asupra oricărui membru al nobilimii din cele două principate, Muntenii au avut pe încă un' Ghica, Alexandru, fratele celui care domnise până la 1828, iar în Moldova a încăput ruda lui Ioan Sturdza, Mihai-Vodă, a cărui bunică era o domniţă

fanariotă. Mai târziu, e drept, boierii munteni, având acum putinţa de a alege, care li fusese tăiată întâiaşi dată după schimbarea regimului, au făcut un Domn din fiul modestului boierinaş oltean Dimitrie Bibescu, care s'a învrednicit deci să fie pomenit în titlul domnesc al fiului său, Gheorghe Dimitrie-Vodă. Cum a intervenit revoluţia dela 1848 şi iarăşi s'a făcut deci o numire de Domni dela Constantinopol şi Petersburg, străinii cari-şi arogaseră dreptul de a ni da porunci au ţinut totuşi în samă principiul dinastic, şi astfel Muntenia a avut pe Barbu Ştirbei, fratele lui Gheorghe Bibescu, iar Moldova pe încă un Ghica, Grigore, ruda ultimului stăpânitor cu acest nume.

Să ne gândim chiar la faptul că, deşi ales pentru a face loc, când va fi momentul, Domnului străin, de mult dorit — şi el însuşi a recunoscut aceasta fără nicio părere de rău, — Cuza-Vodă a fost aplecat un moment să lase puterea unuia din fiii pe cari-i avuse cu Maria Catargiu, măritată Obrenovici, fii recunoscuţi public cu învoirea bolnavei Doamna Elena, şi în ţară a fost pentru această hotărîre o sinceră bucurie, cum se vede din manifestaţiile populare ce s'au produs cu acest prilej. Imprejurările însă s'au desvoltat altfel, şi dela Alexandru Ioan I-iu s'a trecut la Carol I-iu, din familia de Hohenzollern dela Rin.

Cum a înţeles lumea politică dela noi această schimbare?

S'a spus, şi nu fără dreptate, că s'a voit astfel împiedecarea nenorocitelor lupte pentru Domnie. A fost deci o prefacere în decisiune politică solemnă a străvechiului proverb: « Schimbarea Domnilor, bucuria nebunilor ».

Dar s'a înțeles că trecerea la dinastia adusă de peste hotare s'ar fi făcut contra voinții acelora cari până atunci stăpâniseră și ale căror familii ar fi putut avea pretenții la tron.

De fapt însă nu e așa. Bibescu însuși, care, cândva — cum o dovedește scrisoarea pe care o publicam acum aproape treizeci de ani în revista mea «*Floarea Darurilor*» — ar fi voit să se întoarcă fără a precisa în ce calitate, dacă într'adevăr țara l-ar fi dorit — și el recunoaște că nu a fost așa —, n'a făcut Domniei celei noi greutățile de care mai târziu, în alte circumstanțe, a fost învinuit viteazul și talentatul său fiu, o figură desigur respectabilă. Mihai Sturdza, care dorise la 1859 să se întoarcă în Domnie, a dus ani de zile până la târziul sfârșit al său o viață de absolută demnitate, fără nicio încercare de aventură. Barbu Știrbei a fost de o perfectă loialitate față de Carol I-iu, în serviciul devotat al căruia a pus pe fiul său cel mai mare, Gheorghe, care dăduse dovezi de o distinsă inteligență și de talent, îndeplinind cu succes o misiune în Rusia, a cării descriere e plină de pătrundere și spirit.

Cuza-Vodă însuși, detronatul printr'o mizerabilă conspirație de politicieni și de ofițeri sperjuri, a refuzat lui Napoleon al III-lea o întoarcere contra urmașului său de origine străină, și, de grija liniștii patriei sale, n'a voit să calce măcar pământul țării care era să-l acopere în curând. Dar într'un prețios carnet al lui D. A. Sturdza găsesc o scrisoare a fostului Domn al Moldovei, Grigore Ghica, urmărit de infame calomnii în refugiul de lângă Melun, în Franța, unde era să cedeze unui moment de

supremă indignare, sinucizându-se, scrisoare care fixează şi mai limpede, şi politica acestuia faţă de Unire şi de Domnul străin, şi felul cum acest suflet nobil concepea dinastia străină:

« *Le Mée, 8 April 1857.*

« Divanul ad-hoc trebuind să se adune în curând, e de datoria fiecărui bun patriot să se pătrundă de ideea că este în interesul ţării sale ca principiile cele două ale Unirii şi prinţului străin să fie puse în acelaşi timp; şi cred că prinţul străin *ar trebui să fie imediat ales, pentru ca Adunarea să poată proceda sub auspiciile lui.*

« Unirea nu mai oferă greutăţi astăzi, aşa încât sperez că va fi unanimitatea asupra acestui punct. Cât despre celalt principiu, care nu e mai puţin important, s'ar putea desigur să se mai întâlnească vreo opunere din partea unor persoane care nu şi-au dat samă încă bine de valoarea lui. In această memorabilă sesiune care stă să se deschidă, Divanul va avea să specifice drepturile şi scutirile ţării, care sunt apărate şi până acuma prin capitulaţii. Două Puteri vor încerca evident să le denatureze prin toate mijloacele cu putinţă. Dar cine altul decât prinţul străin, pus în capul naţiei româneşti, va fi mai în stare să apere drepturile ei faţă de Comisiunea internaţională şi de Puterile Europei? Poate un caimacam ori un Domn de ţară? Nu, de o sută de ori nu! Atunci de ce nu s'ar stărui, încă dela deschiderea sesiunii, pentru alegerea imediată a unui prinţ străin? *De ce ne-am lipsi de acest sprijin solid, care oferă toate garanţiile ce s'ar putea dori?* Pentrucă Divanul are dreptul de a rosti dorinţile naţiei,

s'o facă în toată siguranţa; Puterile nu vor putea decât s'o respecte.

« Iată ce trebue să insinuezi partidului naţional şi să-l faci să înţeleiagă şi ace·a că, dacă nu stăruim pentru alegerea imediată a prinţului străin, drepturile noastre politice sunt în primejdie să fie compromise pentru totdeauna ».

PRINŢUL GRIGORE GHICA

Deci: stabilitate, oprirea intrigilor pentru tron, poate chiar şi pentru puterea ministerială cerută de partide şi de fracţiuni. Dar şi altceva: nu orice prinţ străin, nu, desigur, un Răsăritean, şi mai ales un Rus, nu un Austriac din vecinătate, ci unul din Apus, care să ne poată reprezinta în locul său de plecare, deci să ne puie în contact continuu cu acea civilizaţie a Apusului de care eram aşa de râvnitori.

Carol I-iu a îndeplinit cu o mare strălucire acest rost care se defineşte aşa de limpede în scrisoarea dela 1857, doi ani înainte de alegerea lui Cuza, de Domnul moldovean martir al pasiunilor boiereşti. Când a avut să aleagă între Occidentalii desbinaţi, Ferdinand I-iu a luat ca normă interesul ţării, chiar dacă-i cerea să lupte cu cei din sângele său. Şi el şi-a făcut această datorie.

Lui Carol al II-lea să-i dorim, nu numai să facă a birui meritul singur în conducerea ţării sfâşiate de pasiuni, dar şi a izbuti să înlăture, prin farmecul personalităţii sale, orice, astăzi, — şi nu cu totul fără vina unora dintre noi, — întunecă numele bun al iubitei noastre Românii.

« N. Românesc », 13 Mai 1934.

XV

DOAMNA LUI ALEXANDRU IOAN CUZA-VODĂ

Acum câteva săptămâni, cu Suveranul în frunte, un grup de înţelegători şi de pioşi s'au adunat pentru actul de omagiu al desvelirii în faţa şcolii întemeiate de dânsa, la Cotroceni, a bustului aceleia care, cu un rar sentiment de modestă demnitate, a fost dela 1859 la 1866 Doamna României.

Elena Rosetti, măritată după Domnul Unirii, merita fără îndoială acest omagiu.

Ea însăşi, — cândva, la împlinirea a cincizeci de ani dela crearea Patriei unite, când, cu două studente ale Universităţii din Bucureşti, m'am dus s'o cercetez la Piatra Neamţului, unde stătea în casa pusă la dispoziţie de familia Bacalu, după ce-şi dăduse toată averea pentru scopuri de binefacere şi se prefăcuse, cât o mai ţineau puterile, într'o măicuţă îngrijitoare de bolnavi la spitale, — îmi vorbea de prefacerea minunată care se petrecuse în soţul ei, înfăţişat şi cu o oarecare dreptate ca un tânăr boier petrecător, din ceasul în care a fost chemat de o neprevăzută şi extraordinară soartă să fie căpetenia poporului său. De a doua zi după această

minune, pentru dânsul ca şi pentru noi, el a fost altul. Spiritul vechilor Domni întemeietori şi păstrători de ţară s'a coborît asupra lui. De acum înainte el a ascuns cât a putut mai mult pe omul care nu putea să dispară, dar care nu trebuia să se vadă şi a rămas numai, cu un uimitor simţ de maiestate, Domnul.

Ea, care-i păstra memoria cu o extraordinară devoţiune, neîngăduind să se rostească un singur cuvânt despre slăbiciuni pe care le cunoştea, le îngăduise şi — o spunea cu mândrie — le iertase, ca singura care pe lume putea să aibă acest drept, n'a căutat să explice acest miracol. Simţea însă desigur de unde vine: din surprinzătoarele adâncimi nestrăbătute ale acestui admirabil neam care, şi în rău, dar mai ales în bine, e capabil de lucrurile cele mai neaşteptate. Şi, simţind că la «Măria Sa», Domnul ei, acesta nu era un lucru de care să se mire cineva, ea se mulţămea să constate că aşa a fost, că, pe când prinţilor dintr'o dinastie le e mai uşor să recurgă în ceasurile mari şi grele la rezervele seculare pe cari le-au grămădit strămoşii, acest simplu fiu de boieri moldoveni, şi nu dintr'un neam mare, a dovedit că şi fără acest sprijin poate cineva care vine dintr'un neam nobil să dovedească aceeaşi demnitate.

La dânsa nu s'a gândit ea însăşi, şi, din nenorocire, într'o societate pe care o atrag prea mult altfel de lucruri, şi chiar la cărturari, la cercetători ai trecutului, cari întrebuinţează prea mult cea mai grea trudă ca să lămurească lucruri din cel mai depărtat trecut, de fapt aproape indiferente, nimeni altul nu s'a gândit la viaţa şi la sufletul ei, al celei care şi ea, fără a fi nevoie

să biruie niciun fel de pornire spre greşeli, îngropând un trecut, a făcut aceeaşi minune de înălţare până la rangul cuvenit.

De fapt, noi nu ştim până acum nimic, absolut nimic despre aceea care cu cea mai mare simplicitate a fost dusă, după încetarea dintr'o viaţă care era numai o licărire, gata de mult să se stingă, la locul de odihnă al cimitirului dela Soleşti, nici măcar la Bistriţa Neamţului unde o aştepta o mai cuvenită piatră de mormânt.

Roseteştii sunt mulţi, şi din multe ramuri. Niciunul nu a crezut că trebue să însemne desfăşurarea familiei, din acel veac al XVIII-lea, când o familie de Levantini iscusiţi a părăsit Constantinopolul strămoşilor ca să împlânte în Moldova neamul încunjurat de multă prietenie devotată şi tot aşa şi de cumplită duşmănie, al acestor Rusetești. Pe lângă un Antonie, care a fost Domn, având după mamă sângele Cantacuzinilor imperiali, Cupăreştii, fiii Cuparului, ai Păharnicului, nepoţii lui, au jucat uu rol hotărîtor în istoria Moldovei. Numai istoricul Radu Rosetti, în interesantele lui amintiri, a vorbit pe scurt despre ce a însemnat în trecutul moldovenesc această energică şi pricepută familie, de mari tradiţii.

Nu ştim nimic despre părinţii aceleia care trebuia să fie Doamna ţerii. Roseteştii dela Soleşti în judeţul Vaslui sunt cunoscuţi numai prin fraţii soţiei lui Cuza-Vodă, ambii oameni de cea mai aleasă educaţie şi de o fereală deosebită de orice ar putea să pară sgomot şi pompă: unul, Dimitrie, pe care l-am văzut şi eu în copilăria mea, şi-a petrecut toată viaţa la Iaşi, unde era

o figură mai respectată decât simpatică; pe celalt, care, în puţinul ce l-a scris, s'a vădit, la «Convorbirile Literare», un cugetător adânc şi curagios şi un scriitor de o formă clară şi stăpânită, împrejurările politice l-au făcut, de sigur peste aşteptarea şi contra voinţii lui, să fie, la 1888, în clipa când se prăbuşea cârmuirea, roasă de multe mizerii, a lui Ion Brătianu, preşedinte al Consiliului de miniştri. Inţeleptului rege Carol i s'a părut că, în această clipă când se deslănţuiau toate patimile, nimeni n'ar putea să le domine mai mult prin nepărtcnirea sa decât înaltul magistrat care presida Curtea de Casaţie. Astfel Teodor Rosetti a stat în fruntea unui guvern de câteva luni, răspândind în dreapta şi în stânga cuvinte de împăciuire şi chiar de promisiuni, pe care nu le-a putut îndeplini pe toate, ceea ce i-a făcut un nume rău şi i-a dat o poreclă pe care nu vreau s'o spun şi pe care de sigur omul onest şi în ce priveşte valoarea cuvintelor sale n'o merita. Una din aceste făgăduieli ştiu însă că a îndeplinit-o: aceea pe care mi-a dat-o mie, slăbuţ licenţiat, pe care mulţi îl credeau că nu va face zile bătrâne, cum, să mă iertaţi, am de gând să le continuu, în ciuda celor cari nu încap de mine; prin frumoşii bani de aur pe cari mi i-a dat am făcut la nouăsprezece ani neîmpliniţi întâia călătorie în Italia.

Elena Rosetti a primit o creştere foarte îngrijită: aş crede nu numai în Moldova ei, ci şi în străinătate, la Paris, căci nu numai vorb»a, dar scria limba franceză cu acea puritate, de altfel obişnuită la generaţia ei, care făcea pe răposatul prieten al nostru, Émile Picot, să spuie că a cunoscut numai un om capabil de a vorbi

franţuzeşte ca în epoca lui Voltaire, pe generalul Mavros, bunicul răposatului doctor Ioan Cantacuzino. Dar din cetiri alese ea îşi formase un suflet de o înălţare deosebită, de o fineţă duioasă, pe care puţini l-au cunoscut şi pe care ni-l vădeşte admirabila scrisoare adresată prietenei sale, Moldoveanca Hermiona Asachi, care, după moartea soţului român, se căsătorise cu însuşi Edgar Quinet. Reproduc traducerea pe care am dat-o într'una din atât de multele mele cărţi necunoscute, «Scrisori de femei»:

«Ai un suflet de înger, care se vădeşte adesea aşa de bine în câte unele din frazele d-tale, aşa încât mă cuprinde dorinţa să te sărut cetindu-le. Acesta e efectul pe care mi l-a produs ultima d-tale scrisoare. Ai despre fericire o idee foarte înaltă, Hermionă, şi-ţi mulţumesc că ai avut destulă bună părere despre mine ca să fi văzut inima mea în stare să meargă să-l caute în regiunile unde o pui. Mulţămesc: e din acele înţelegeri care mă fac aproape mândră, pe mine, biată femeie, mai puţin despărţită decât d-ta de meschinele vanităţi ale acestei lumi, al cărui unul din cele mai rele neajunsuri e că ni micşorează cugetările şi ni astupă cerul unde străluceşte soarele adevărului. Hermionă, acel loc din scrisoarea d-tale te-a făcut aşa de mare încât aproape n'am curajul să-ţi doresc fericirea cum o înţeleg de obiceiu oamenii. Şi iarăşi nu-mi simt puterea să-ţi spun: singurătatea d-tale şi virtuţile cu care o luminezi te fac aşa de sfântă, încât cea mai bună dorinţă ce aş putea să formez pentru d-ta la începutul acestui an e să rămâi ce eşti. Nu, chiar de ar suferi puţin prestigiul

d-tale, îmi place mai bine să-ţi doresc întoarcerea în patria aşa de dorită, în această Franţă, unde îmi lipseşti mie.

Nu crezi niciodată în plăcerea ce am avea trăind una lângă alta? Ai fi sufletul micului nostru cerc; aceasta-ţi revine de drept. Dar, Doamne, de ce să-ţi vorbesc d-tale, biată exilată, (Edgar Quinet era în exil)!? Pentru că eşti nobilă şi tare nu e un cuvânt să vin să-ţi trezesc durerile. Iartă-mă? ».

Sunt mulţi oameni cari scriu frumos, dar nu totdeauna viaţa le este ca scrisul. La Doamna Elena nu era nicio deosebire între cuvântul pe care-l punea pe hârtie şi traiul pe care-l ducea, pe o linie trasă odată pentru totdeauna.

In acei şapte ani de Domnie, din colţul de umbră în care se aşezase, printr'o voinţă neînfrântă, soţia stăpânitorului ţării, n'au ieşit decât discrete milostenii şi fapte de cultură, una din ele fiind chiar acea şcoală, românească pentru fete române, pe vremea când, şi mai mult ca azi, numai ce era străin atrăgea snobismul unei societăţi cu minţile uşoare şi primitoare, acea şcoală maternă pentru orfanele care altfel ar fi fost menite mizeriei sau desfrâului: Azilul Elena Doamna, către care trebuiau să se îndrepte în atâtea generaţii mii de suflete recunoscătoare.

Intr'o lume unde se ascunde doar cine n'are nicio însuşire, s'ar crede că această fereală a Doamnei era datorită lipsei de însuşiri fizice sau intelectuale. E adevărat că micuţa femeie slabă cu ochii mari negri are o înfăţişare puţin simpatică în marile portrete oficiale

înfăţişând-o ca Doamnă. Cunosc însă — şi l-am reprodus — un alt portret, în care bandoanele care schimbă faţa sunt înlocuite printr'o coafură care modelează liniile unei figuri în care adânca melancolie înţelegătoare nu înlătură farmecul privirii.

*
* *

Şi, dacă la adâncile ei bătrâneţe nimic nu rămăsese decât umbra pierdută în imensul fotoliu, scrisoarea de mulţămire întovărăşită de urările unei sfinte pentru copiii mei, arată că nici pe pragul spre « dincolo » flacăra din scrisoarea dela 1861 nu se stinsese.

« N. Românesc », 28 Iunie 1934.

XVI

VALOAREA DE ARTĂ A BISERICILOR NOASTRE

Noi n'avem, din vitregia împrejurărilor, în fiecare colţ de ţară o bibliotecă de cărţi şi documente vechi, un Muzeu, o veche clădire de artă, tablouri în care să trăiască o întreagă lume dispărută, cu oamenii cari au fost atunci şi a căror înfăţişare măcar să se păstreze. Locurile noastre, călcate de mulţi duşmani şi adese ori de cei mai sălbateci, pentru cari nu era cruţare şi milă, n'au putut adăposti astfel de comori şi, văzându-se ce trecător e tot ce ne învrednicim a face, gustul însuşi de a lucra ca să rămâie pentru alte timpuri a dispărut. Nu e ca în Italia, unde la fiecare sat trebue să te opreşti pentru ca să găseşti o urmă de frumuseţă sau un semn de amintire, — ţară binecuvântată între toate celelalte!

Din tot ce a cuprins ca îndeplinire de artă trecutul nostru, un singur sălaş al lucrurilor frumoase ne-a rămas: biserica.

N'o ştim preţui în deajuns. O vedem prin sate şi chiar prin oraşele noastre ajunse atât de trufaşe, o vedem aşa de mică şi de săracă, aşa de părăsită, afară de câţiva

credincioşi mai în vârstă cari simt nevoie de învăţătura şi de mângâierea ei, aşa de puţin socotită de aceia cari astăzi stăpânesc lumea, încât paşii a foarte puţini numai se opresc, în afară de ceasurile menite rugăciunii, pentru a cerceta ceea ce a lăsat în ele meşteşugul vremurilor de întemeiere.

Şi cu toate acestea cea din urmă din vechile biserici, clădirea mărunţică de cărămidă care se macină, înjghebarea aplecată spre pământ a bârnelor care încep a putrezi, închide adesea mai multe lucruri vrednice de admiraţie decât palatele cele mai răsfăţate din ziua de astăzi, în ale căror linii fără noimă şi fără farmec proprietarul a grămădit ce i-a căzut subt mână, fără să fie în stare să facă deosebirile de nevoie.

Bisericuţa aceea pentru ţărani, pentru mahalagii asemenea cu dânşii, pentru câte un biet boier dela ţară, este, întâiu, bine închegată. Ziditorii sau tâmplarii cari au făcut-o aveau în sufletul lor un canon al frumuseţii pe care nu-l înţeleg atâţia dintre absolvenţii celor mai vestite şcoli de arhitectură din timpurile noastre. Fiind din acelaş neam cu săteanul care, alăturea, chibzuieşte din minte şi socoate din ochi ce n'ar putea să găsească pe hârtia lui arhitectul cu diplomă, aceşti meşteri de odinioară nu numai că nu pot face lucruri nepotrivite între ele şi care să nu şadă bine faţă de cadrul de natură de pe care se desfac, dar nu pot, chiar dacă le-ar fi voia, să repete modelul pe care l-au avut în minte mai mult ca un punct de plecare. Potrivită cu încunjurimea, potrivită cu locuinţile dinprejur, potrivită cu firea oamenilor din ele, potrivită cu scopul ce se

urmăreşte, cu ceea ce se petrece într'însa, astfel e biserica românească, mare ori mică, fără deosebire.

Dar ea primeşte o zugrăveală. Nu una ca astăzi, când pictorul pune în uleiu câteva tablouri mari asemenea cu acelea care înfăţişează tipuri şi scene care n'au a face cu închinarea şi cheltuiesc din gros colorile cele mai tari cari împiedecă gândul omenesc de a se ridica spre sfintele lucruri nelămurite. Ci se înşiră, ca într'un strălucit covor, multe chipuri şi multe privelişti, luate după canonul care nu se poate călca decât doar de noi aceştia cari nu ne oprim la nicio poruncă, şi, în toate, ceea ce se caută este trezirea în adâncul credinciosului a unei simţiri potrivite cu cerinţile religiei de care se ţine. Lângă sfinţi, de o parte şi de alta a uşii smeriţi, ctitori cari din banul lor au făcut să se ridice lăcaşul îşi strecoară sfios trăsăturile, şi astfel biserica, ea singură de cele mai multe ori, ne ajută să cunoaştem figuri din trecutul ţării care altfel s'ar fi şters pentru totdeauna.

Şi toate meşteşugurile şi-au adaus darurile lor. Stâlpii, cadrele uşilor şi ferestrelor, pietrele de mormânt arată ce s'a putut face atunci mai bine în domeniul sculpturii, în care ai noştri au ajuns să poată lucra tot aşa de gingaş ca Veneţienii, Dalmatinii, Saşii din Ardeal, Cehii, cari le-au fost învăţători. Şi fără ucenicie la străini săpătorii în lemn, urmând numai îndemnurile lor spre frumuseţă, au săpat catapetesme minunate ca o horbotă migăloasă, la care s'au trudit cu anii de zile până a venit stucatorul cu ipsosul lui şi poleetorul cu foile de aur supţiri, apoi cafasuri pecetluite cu vulturul, străni,

dela aceea a Domnului, a Doamnei, a episcopului la cele, mai simple, ale credincioșilor, une ori și un fel de fruntare deasupra despărțirilor de piatră între încăperile bisericii. Din partea lui, argintarul a îmbrăcat icoanele, nu topind după ce i se pune înainte, ci bătând răbdător cu ciocanul până ce metalul se sapă în dungi și se ridică în reliefuri asemenea cu liniile icoanelor de desupt sau și după o altă socoteală care place mai mult artistului; dela el vin candelele cu flori și frunzișuri, anaforniţele, ripidele care se duc în fruntea alaiurilor, cădelniţele uneori cu înfăţișări de clădire, legăturile cărţilor sfinte, ale Evangheliilor cu icoana hramului la mijloc și în cele patru colţuri chipurile celor patru evanghelişti. Să nu uităm pe ţesătorii de perdele, de mătasă, de catifea, cari fac din fire de aur pe această urzeală stema ţării, literele dela începutul titlului domnesc, figura chiar a celui sau celei ce zace, ca și tot felul de podoabe, iar mai ales cei mai preţuiţi dintre meșterii acului, aceia cari vrăjesc plângerea lui Isus coborît în mormânt cu sfintele femei și îngerii veniţi să se închine: aierele sau epitafele.

E o întreagă comoară, la care se adaugă a icoanelor înseși, cu atât mai preţioase, cu cât sunt mai vechi, cele noi de tot, chiar românești, cu atât mai puţin cele rusești, făcute cu hurta, pentru vânzare, nefiind vrednice de vre-o ţinere în samă, și colecţia cărţilor.

Aceste daruri ale înaintașilor, dela piatra zidirii până la opera lemnarului și iscusirea — Slavii zic la artă: iscustvo — femeilor pricepute a ţese, sunt încredinţate de cei ce nu mai sunt, dar au dorit să se păstreze nesfârșit

ceea ce au închinat lui Dumnezeu și sfinţilor lui, grijei și a preoţilor și a credincioșilor veniţi după dânșii. Și slujitorii altarului și aceia cari se îndreaptă spre taina din el au anume datorii, foarte sigure și aspre, pe care, din nenorocire, prea mulţi le calcă, spre paguba zestrei de frumuseţă pe care încă o mai avem.

Le calcă din răutate mai rare ori, dar de cele mai multe ori din neștiinţă, o adâncă și vrednică de plâns neștiinţă.

Prin cuvintele rostite aici în această seară vreau să ajut la înlăturarea ei, în credinţa că se vor găsi și minţi deșteptate la acea datorie a lor care mă vor înţelege și-mi vor mulţămi.

Un îndemn pentru parohii bisericilor.

Se poate întâmpla ca zidirea veche să înceapă a se clătina. Ei se simt îndatoraţi să adune bani din dreapta și din stânga, cu cel mai bun cuget, ca să o repare. Arhitecţii se înfăţișează și preotul uită să întrebe Comisiunea Monumentelor Istorice, a cării chemare este să judece și știinţa acestui arhitect și planul după care el înţelege a lucra. Se mai întâmplă și aceea că satul s'a făcut mai mare, că oamenii cer să se mărească lăcașul așa ca să-i poată încăpea pe toţi la zilele mari sau la împrejurările din viaţă când clădirea se umple de lume. Și iată că părintele se simte ispitit să se adauge ctitor, mărind biserica, ori se gândește ca, dărâmând-o, să facă alta mai «frumoasă» tocmai pe locul ei.

Dar aceasta nu se îngăduie. Biserica trebue păstrată cum e, fiind o icoană a vremii din care vine și pe care noi nu trebue să cutezăm a o schimba după gustul sau

lipsa de gust din zilele noastre. Ea nu se poate mări după plac, iar s'o desfiinţezi fiindcă n'ai loc de o nouă clădire e un foarte mare păcat. Comisiunea de care am vorbit are după lege dreptul de a da în judecată pe cine face aşa, ca să se înveţe şi alţii din pedeapsa care i se cuvine, oricât s'ar îndreptăţi prin aceea că n'a ştiut. Cu cât mai cuminte fac cei cari, ca în cutare sat din Argeş sau Prahova, au înălţat noul lăcaş lângă cel vechiu rămas în picioare. Dar bine înţeles şi cel vechiu trebue îngrijit, iar nu lăsat să se dărâme. Cu câtă durere ne uităm azi la vechea biserică Visarion din Bucureşti ruinându-se lângă cea nouă, aşa de strălucitoare, şi ce rău ne pare că nici comuna, nici Statul nu ne pot ajuta să facem din ea, cum doreşte de mult Comisiunea, un Muzeu pentru odăjdiile frumoase care putrezesc prin podurile cu praful de câteva degete, alături cu icoane mucede şi cu obiecte de metal ruginite!

Aceasta în ce priveşte construcţia. E bine să se audă şi la Bucureşti, unde se fac zilnic atâtea greşeli.

Multor preoţi li se pare că e urîtă vechea pictură aşternută pe tencuiala proaspătă, de unde se şi chiamă frescă, dela cuvântul italian *fresco*, adică neuscat, proaspăt. Ii atrage pictura cu uleiu, la care se pricepe multă lume care nu are însă nici simţul frumuseţii, nici al evlaviei. Unii cel puţin trec cu penelul peste fresca pe care o putem scoate din nou la iveală, spălând uşor cu leşie uleiul, cum am făcut noi, dela Comisiune, în multe locuri, aducând la lumină privelişti minunate, ca la biserica din Popăuţii Botoşanilor, la Episcopia din Roman, la mănăstirea din Râmnicul-Sărat şi la cea din

Vălenii-de-Munte, la Biserica Galbenă dela Urlaţi. Alţii, sălbateci, ciupesc zidul ca să se prindă astfel mai bine tencuiala cea nouă pe care o muruiesc cu uleiu. Iar barbarii cei mai vinovaţi sunt cei cari rad cu totul întâia tencuială zugrăvită. Adaug că, atunci când se pune numai — şi aceea totuşi o greşală — tencuială peste tencuială, putem răzbi la cea veche. Aşa s'a făcut la Biserica Domnească din Argeş, unde a trebuit să se treacă prin două straturi suprapuse ca să se ajungă la zugrăveala fără păreche în toată ţara a celor dintâi meşteri din veacul al XIV-lea, când se întemeia Domnia.

Peste stâlpii de piatră goală unii lipesc tot felul de îmbrăcăminte de ipsos care le strică tot rostul, sau măcar îi dau cu colori de marmură falşă. Ba adesea, ca să nu mai fie osebite femeile după datină în tinda lor, se taie stâlpii care o despart de partea din mijloc a bisericii. Lucru de neiertat! Nu mai vorbesc de lipsa oricării îngrijiri pentru pietrele de mormânt, şi ale Domnilor chiar, de pe care picioarele care se freacă ajung a şterge orice inscripţie, atunci când e aşa de uşor să se puie de-asupra măcar o rogojină.

Câte icoane de mare preţ nu se aruncă prin poduri, câte nu se scot din cadrele catapitesmelor! Ba am văzut şi de acelea care erau cu totul răzăluite ca să se zugrăvească din nou de cine ştie ce nepriceput.

Obiecte de argint se dăruiesc cocoanelor care le caută pentru taina ictacurilor lor, — scandal şi impietate, — şi sunt preoţi cari desfac cu cuţitul discurile de teracota de supt streşina bisericilor lui Ştefan cel Mare şi le îmbie persoanelor cu trecere. Câte un preot face

schimb cu Evrei din Galiţia, dând cele mai frumoase piese de argint săpat pentru urâciunile ce se trimet de acolo.

Şi câte cărţi vechi, câte manuscripte se hărăzesc amatorilor ori se lasă a putrezi prin dulapuri umede! Abia dacă vezi prin biserici o bibliotecă închisă într'un colţ uscat.

Dar şi credincioşii au o vină. Cu bună inimă dăruiesc biscricilor toate bălţăturile care se potrivesc ca nuca în părete: icoane de să urli văzându-le, perdele de altar cu numele dăruitoarei ţesut în ele, tablouri catolice cu inscripţii străine. Cutare preot din mijlocul Bucureştilor, care face slujbe de noapte, a adus acolo orice litografie i-a căzut în mână.

Suntem chemaţi, cucernici preoţi şi credincioşi plini de evlavie, a păstra, nu a strâmba şi a sluţi ceea ce ne-au lăsat oameni mai pricepuţi decât noi.

Vă rog să mă credeţi şi aşa să lucraţi, căci numai aşa e bine.

« N. Românesc », 5 Iulie 1934.

XVII

CĂMINURI PENTRU STUDENŢI

Una din problemele cele mai importante şi mai grele ale momentului de faţă e educaţia fetelor.

A tuturor fetelor, fiindcă — o spun părinţilor car mă ascultă şi au de ce să se ia pe gânduri, chiar fără să li-o spun eu —, atât timp cât există mediul detestabil de astăzi, cu toată zădărnicia şi chiar cu toată stricăciunea lui, silinţile cheltuite în unele familii, prea puţine, nu ajung decât rare ori la rezultate cu totul fericite.

Iar a crede că se mai poate păstra alcătuirea de astăzi a societăţii cu femei care, în clasele de sus, de unde apoi se infectează şi celelalte, nu sunt câtuşi de puţin pregătite pentru muncă şi economie, pentru sprijinirea şi mângâierea bărbaţilor, pentru naşterea şi creşterea copiilor, e o simplă iluzie. Ne ducem, ori de ni dăm sama, ori ba, ori de îndrăznim a privi adevărul, ori dacă ne măgulim cu minciuni iscodite de noi înşine, către ceva mult mai rău decât bolşevismul aşa de criticat, care cel puţin are principiile sale şi o etică de un caracter special: către completa desfacere anarhică a tuturor legăturilor care ne ţin împreună, împiedecând bestia ascunsă în om

de a face tot ce-i cere pofta, tot ce-i porunceşte patima.

Intrarea fetelor în învăţământul superior a fost salutată, acum vreo jumătate de veac, cu bucurie de toţi cei cari înţelegeau cât mai avem de învăţat ca să ni luăm rangul şi în civilizaţia de astăzi, precum şi în cea de odinioară, pe vremi cu mult mai grele, au ştiut a face înaintaşii noştri.

Am apucat această apariţie a celor dintâi studente. Era o vreme când un ideal însufleţia tineretul, care era să fie cucerit numai după aceea de idealul naţional, pentru care, în mijlocul ieftenelor ironii şi «zeflemele» junimiste, a lucrat generaţia mea. Pe atunci nu în faţa muncitorilor dela oraşe, puţini încă şi fără legături între ei, ci înaintea marii mizerii materiale şi morale a poporului dela ţară, cu totul uitat de cârmuitori cari se mărgeniau a copia pentru Statul român forme apusene, potrivite sau nepotrivite, mila, iubirea de aproape, simţul de frăţie ne făcea socialişti. Socialişti ca Marx, pe care cei mai mulţi nu-l cetiseră, ca, între cei mai în vrâstă, fraţii Nădejde şi generosul fecior de boier bucuros de frumoase cărţi franceze, Vasile Morţun, care a ajuns un tot aşa de bun liberal ca Ion Nădejde, dar, din cauza legăturilor sale sociale, mult mai norocos decât acesta.

Intre colegele noastre, unele-şi păstrau cosiţele după care au bătut atâtea inimi, acum îmbătrânite, dar câte una, tăindu-şi părul, ceea ce era atunci o pretenţioasă inovaţie revoluţionară — dar bărbaţii se puteau deosebi, ca unii cari aveau curajul, admirat chiar, al mustăţilor

și bărbilor firești, — se manifesta astfel ca o luptătoare pentru idealul de desrobire socială.

Socialismul avea baze științifice foarte învechite, cu toată pretenția lui de a fi tot ce se poate mai nou, dar el cuprindea ca morală multe elemente cari păcat că au perit din sufletul generațiilor următoare.

El făcea pe om mai bun, mai desinteresat, mai gata de ajutor pentru oricine, mai aplecat către jertfă. Și el impunea în relațiile dintre sexe o frăție curată, care a ajutat multe căsătorii între băieți muncitori, îndrăznind să întemeieze o familie, și fete cărora nu li era rușine nici de o casă săracă, nici de mulți copii urmându-se pe brațele lor iubitoare.

Naționalismul, care nu exclude sentimentele nobile cultivate de vechiul socialism, care el nu avea nimic din epileptica violență a bolșevismului de astăzi, este desigur un crez mai firesc, — căci natura n'a creat *omul*, ci multe feluri de oameni, deși toate trebue crescute pentru umanitatea întreagă, — și el e de cea mai mare nevoie pentru o societate așa de puțin închegată și așa de amenințată din toate părțile ca a noastră. In prima lui perioadă, în care nu se dădea cu ciomagul la cap și nu se trăgea cu revolverul, șeful firesc fiind nu cel mai îndrăzneț calău, ci mintea cea mai mare și inima cea mai caldă, nimic nu se schimbase în lumea intelectuală cât privește viața împreună pe băncile Universității a băieților și a fetelor. Gluma, pe care am auzit-o cu urechile mele, a regelui Carol I-iu, când arăta în vechea Universitate din Iași, la grupul studenților și la acela al studentelor, ca să exclame: «A, dumnealor sunt aici ca să nu învețe

dumnealor », adecă noi, nu era întemeiată: admiram frumuseţa colegelor noastre, le împrumutam cavalereşte caietele de note, eram gata să le suflăm la examene, dar ne-am fi socotit, lipsind de respect acestor « surori » întru duhul sfânt al învăţăturii, cei din urmă dintre rândaşi.

Şi mai era şi vechea familie patriarhală, cu adânca iubire pentru mamă, cu teama de tată, cu sfiala de opinia publică.

Astfel învăţământul pentru fete nu oferia nicio primejdie.

De altfel cele care veniau de aiurea decât din însuşi centrul universitar erau găzduite pe la rude, uneori şi prin vre-un pension care ţinea la reputaţia lui şi pe care un singur scandal petrecut în cuprinsul lui ar fi fost în stare să-l distrugă.

După războiu, totul s'a schimbat. Naţionalismul exclusiv, intolerant, de zvâcniri, a câştigat tineretul, şi toate silinţile noastre pentru a-l readuce la celalt au rămas aproape zădarnice, până la valul de cumineenie, din fericire în creştere, care se observă, spre marea noastră mulţămire, de o bucată de vreme. Asămănătoare cu « fecioarele roşii » ale comunismului, de felul unei Louise Michel, ne-a fost dat să găsim studente care, plecând la manifestaţia unde se doria vărsarea de sânge, luau cu ele praf de ardeiu roşu pe care să-l arunce în ochii agenţilor poliţiei şi ai soldaţilor.

In mijlocul multelor nevoi, familiile au pierdut ceea ce le ţinea odată aşa de strâns unite. Copiii încep prin a nu voi să se gândească la părinţi decât pentru a evita

viața împreună cu dânșii; obosiți de atâtea alte griji, învinși în sforțările lor iubitoare de a-și reținea odraslele până în momentul când pot în adevăr, fără de riscuri și primejdii, să-și aibă o viață de sine stătătoare, mulți părinți isprăvesc părăsind soartei pe care și-o vor nu numai pe băieți, ci și pe fete. Firește că acei cari fac așa nu se gândesc în ce hal moral și chiar fizic se întorc cele care au plecat mărturisindu-și numai ambiția de a ști mai mult decât cele fără studii înalte. Odată ce se speră la sfârșit o diplomă care ar putea să asigure fetei o leafă cu care să se întreție și chiar să ajute pe cei din casa părăsită fără părere de rău, ce să-și mai bată capul părinții chinuiți și desgustați!

Viitoarele profesoare, doctorițe, avocate, arhitecte, artiste și actrițe locuiesc în căminuri, și scopul de căpetenie al acestor cuvinte e să feresc pe oricine de ceea ce înseamnă, în cele mai multe cazuri, depozitele de umanitate tânără care sunt atâtea din aceste căminuri. Experiența pe care am făcut-o ca rector al Universității din București, comunicată astfel, ar putea să împiedece multe boli nelecuibile, multe tragedii grozave și atâta rușine, știută și neștiută, din ziua de astăzi.

Am apucat — și aiurea decât în București, cine știe? poate chiar în București, fiind și reluată după plecarea mea — acea confusie morală, acea dobitocească promiscuitate, care se chiamă căminul mixt, întreținut de administrații județene care făceau demagogie cu tinerii sau își propuneau să ajute și astfel pe partizanii politici cu fircasca excludere a celorlalți. Nu e nevoe să adaug că însuși supraveghetorul sau supraveghetoarea, cu totul

nechemaţi pentru aşa ceva, simpli exploatatori cu ochii închişi la toate păcatele, dacă nu erau chiar dispuşi să participe la dânsele, îşi datorau postul unor legături de aceeaşi natură.

Am găsit în aceste incalificabile amestecături de sexe o murdărie fără pereche, o părăsire a normelor igienei celei mai elementare, o lipsă a celor mai indispensabile condiţii de viaţă, o uitare a oricării bune cuviinţi, afişarea neruşinată a celor mai brutale instincte, băieţii mergând până a reclama dreptul de a avea cu dânşii tovarăşe, de a căror obişnuinţă nu se puteau desface — şi a trebuit să ameninţ cu intervenţia poliţiei, pentru a sfărâma aceste menajuri universitare, după care a trebuit să învăţ adesca pe fetele aşezate în localuri îngrijite, ba chiar elegante, ca acelea din Aleia Regnault, din Strada Romană, să-şi îngrijească patul, să-şi pieptene cât păr îşi mai suportau pe bietul lor cap zăpăcit de o existenţă sub-omenească. Şi cât am avut de lucru cu intervenţii neaşteptate!

După ce le despărţisem de nobilii lor cavaleri, a trebuit să interzic intrarea cutării rude masculine, — un tată —, care, neavând locuinţă în Bucureşti, pretindea să locuiască în căminul pe care-l creasem fetelor scoase din mocirla cu care aşa de mult se deprinseseră.

Bibliotecile existau tot aşa de puţin ca şi grădinile de flori, ca şi curţile de plimbare şi de exerciţii. Pătucenele se îngrămădiau supt tavanurile joase într'o atmosferă de asfixie şi de infecţie. Incetul pe încetul şi fata cea mai bine crescută de acasă se părăsia cu desăvârşire: neîngrijirea trupească, indiferenţa morală le cucereau şi le

copleșeau. La unele oboseala, la altele cinismul, care revolta casele cinstite din vecinătatea a ceea ce se numea un cămin. *Se defeminisau*, pierdeau acea drăgălășie, acel farmec care deosebesc femeia și o înalță în ochii noștri, ai bărbaților, și în conștiința ei de ea însăși.

Unele căminuri private grămădeau și în mansarde, prin poduri transformate superficial pentru acest scop pe candidatele la oftică și la isterie.

Am vorbit ca de lucruri care au fost. Mă întreb dacă ele aparțin trecutului, dacă și puținul bine ce s'a putut face e în stare să reziste puhoiului de neglijență și de imoralitate care degradează în aceste fete tinere ce poate să fie mai curat și mai nobil în creațiune.

Reorganizarea căminurilor, supravegherea gazdelor printr'o autoritate universitară dispunând de alte mijloace decât cele de azi sunt din principalele cerințe pentru curățirea societății de astăzi, care primește ca întemeietoare de familii victime istovite sau naturi pervertite de acele vulgare familiarități între sexe care tind să aducă omenirea la fazele primitive ale brutalităților goliciunii trupești și necunoașterii vreunui principiu moral.

Păziți-vă fetele, părinți cari voiți să li dați o carieră onestă! Păziți-le, căci vă asigur că unde le trimeteți e prea puțină lume dispusă să le respecte!

« N. Românesc », 21 August 1934.

XVIII

TRAGEDIA STUDENTULUI ROMÂN

Tragedia studentului român nu e în legătură numai cu condiţiile grele în care trăieşte acela care mai târziu va avea rostul său în viaţa ţării.

Este astăzi o părere, pe care o cred greşită: aceia că, îndată ce un tânăr îşi arată dorinţa de a învăţa dincolo de clasele liceului, societatea întreagă, din ce are, din ce n'are, trebue să-i vie în ajutor numai pentru că e sărac şi familia n'are cu ce să-l ţie la studii, — aceasta indiferent de faptul că acel tânăr este sau ba în stare să ducă mai departe pregătirea lui prin şcoală.

Decât să se ajute mii de băieţi şi de fete cari vădit n'au niciun talent şi, une ori, şi nu numai din vina lor, nicio putere de muncă, ar fi cu mult mai bine să se sprijine locul modest din care s'au ridicat şi în care trebuie să se întoarcă, pentru ca din munca tuturora să iasă bogăţia şi fericirea ţării.

In zădar se tot vorbeşte de concurenţa cu neromânii din ţară, cari, dacă nu vor fi mai mulţi Români cu atestate de studii înalte, s'ar aşeza ei în locurile de sus. Şi pentru dânşii ca şi pentru ai noştri problema se pune tot aşa:

să nu se încurajeze neputinţile pretenţioase care cred — ele şi părinţii lor — că atestatele ce li se dau de profesori sunt o îndrituire pentru a nu munci din greu, căci, neputându-se da acestor tineri ceea ce cred că au dreptul de a cere, se creează armata periculoasă a celor cari-şi închipuie că sunt prigoniţi şi cari se duc oriunde li se făgăduieşte că prin turburări ar putea să capete ceea ce nu li dau vremurile liniştite şi ordinea sprijinită pe legi.

Carte multă pentru capetele bune, sfaturi cuminţi pentru ceilalţi, cari trebue îndemnaţi la ogor şi la meşteşuguri, dreptate fără greş pentru toată lumea, iată singurul program prin care putem ieşi din aşa de periculoasele îmbulziri de astăzi.

Când într'o societate sunt mulţi muncitori şi nu de ajuns cărturari, şi fără şcoală, din cetiri folositoare se ridică acei călăuzi intelectuali de care se simte nevoie, dar e vai şi amar de societatea în care oamenii cari n'au alt temeiu decât cartea se găsesc strivitor de mulţi deasupra unui prea mic număr de braţe care lucrează.

Mai ales în ce priveşte învăţământul superior, care nu e pentru oricine vrea, ci pentru puţinii cari pot, mai mult folosesc şcoli puţine şi bune, frecventate de oameni cari au o adevărată iubire pentru ştiinţă, decât o grămadă de profesori pentru cari catedra e un mijloc de traiu şi o platformă socială, având sunt dânşii o plebe de studenţi pe cari nu-i iubesc şi cari, la rândul lor, nu-i respectă pe profesori şi nu-i ascultă.

Dar, neputându-mă opri, la început, să dau aceste sfaturi ale unei experienţe de profesor care a început la 1894, prin urmare acum patruzeci de ani, ceea ce vreau

să desluşesc în această seară e altă tragedie decât a studentului care nu are cu ce să se întreţie şi a licenţiatului care, cum era de aşteptat, nu are unde să se plaseze.

E vorba de pregătirea sufletească a acelora cari întră în Universităţile noastre, şi rămân, în condiţii care nu pot decât să aducă adesea tristele rezultate pe care, în loc să le criticăm cu o asprime, de altfel meritată, ar fi mai bine să facem aşa, prin schimbarea condiţiilor, încât aceste rezultate să nu se producă.

Direcţia învăţământului secundar trebue schimbată cu totul şi în toate privinţile, chiar dacă ar fi ca încă odată, ca împotriva mea, împotriva ministrului care ar încerca-o, să se ridice, şi cu anume înteţiri politice, ceea ce rutina are mai lipsit de înţelegere şi mai plin de duşmănie.

Dacă unii profesori în şcoala primară îţi dau astăzi mulţămirea să vezi acolo copii vioi şi veseli cari nu se sfiesc a-ţi comunica părerile lor şi a-ţi pune tot felul de întrebări, — când eram ministru, unul, la excelenta şcoală dela Şosea, nu s'a lăsat până nu m'a descusut de-a-fira-părul în ce priveşte casa pe care i-am spus că o am la Mangalia, — în gimnazii, licee şi în şcolile de comerţ şi industrie corespunzătoare te loveşte neplăcut, dela cel dintâi contact, lipsa de orice iniţiativă şi încredere în sine, absenţa originalităţii în fond şi în formă, deficitul de experienţă personală. Aceşti adolescenţi, — şi la fete defectul e încă mai supărător, în dauna graţiei lor fireşti, — nu ştiu decât ce li s'a predat şi cum li s'a predat. Cetirea proprie e rară şi se rătăceşte uneori până la poezia de prefăcuţi nebuni poetici şi de romancieri cari

nu ştiu povesti, iar spiritul critic e în majoritatea cazurilor interzis.

Bucherul, premiant sau ba, — şi ce groaznici sunt unii din vânătorii printr'o pasivitate răbdătoare ai notei zece! — trece bacalaureatul, în care un profesor care nu-l cunoaşte şi de care el se sperie de obiceiu îi pune întrebări de specialitate, care cad la noroc şi adese ori au drept scop să arăte ce ştie examinatorul, care roteşte ochii încântaţi asupra spectatorilor pe cari vrea să-i uimească, şi se înscrie la Universitate.

La o Facultate sau şi la două, ca să arăte că, precum în şcoală secundară a învăţat zece materii, e în stare acolo unde a ajuns acuma, să îmbrăţişeze mai mult decât un câmp de cercetări.

Dela început studentul se găseşte complet desarmat şi, în scurtă vreme, iremediabil zăpăcit înaintea unor profesori cari nu sunt uniţi prin acelaşi spirit, cari nu pleacă dela aceleaşi principii şi cari de atâtea ori nu reproduc măcar ce li s'a format în suflet, ci numai ce au putut culege dela ultima carte ieşită în streinătate — ce e la noi se priveşte prea adesea cu despreţ — şi li serveşte de izvor al tuturor cunoştinţilor.

Aici nu mai e cartea care trebuie învăţată pe de rost, — de şi din nenorocire mai sunt profesori cari, cerând aceasta, arată că nu erau făcuţi pentru misiunea lor. Critica e liberă: tânărul poate primi şi poate răspinge. Examenul, întru cât are o importanţă, trebue să învedereze numai cunoaşterea câmpului de cercetat, iar nu ţinta avută în vedere şi drumul ce se alege către dânsa; alăturea sunt alte păreri, alte metode se înfăţişează şi ele.

Se produce atunci o uimire care ori desgustă de orice alta decât urmarea mecanică a cursurilor în vederea carierei, ori duce la o cugetare personală care se pare cui şi-o descopere foarte îndrăzneaţă numai pentru că-i lipseşte o adevărată bază şi pentru că nu vrea să ţie samă de nicio disciplină. Cazul din urmă e şi mai rău decât cel d'intâiu, fiindcă introduce în societate încă un element de critică iresponsabilă, de stearpă negaţie sau de pretenţie obraznică, pregătind revoluţiile care ne ameninţă azi în toate ţările.

A preface pe ascultătorul pasiv, din banca şi cu cartea lui, cu ochii la catalogul în care i se trece nota de care atârnă aşa de mult cariera, în spiritul liber şi vioiu, sigur de sine şi vesel, plin de toate curiozităţile, dar gata şi de toate recunoaşterile, aceasta e marea problemă care se deschide în faţa tragediei de astăzi a studentului român.

Ca să poată fi un cercetător pe sama lui, un judecător al părerilor ce i se prezintă, un apărător de convingeri gata totdeauna să fie verificate asupra realităţilor schimbătoare, îi trebue întâiu cultura generală pe care la ieşirea din liceu n'o are. N'o are fiindcă ea trebue să reprezinte o unitate organică, iar nu o înşirare de bucăţele răsleţe dintr'o ştiinţă a cării legătură intimă îi scapă elevului.

Trebue, peste Facultăţi, cultura generală universitară. Cultură cu orizont, cultură cu însufleţire, cultură care să ţie cald şi inimii şi care să îndemne către acţiune — şi nu acţiunea violentă de zvâcniri, care « detrachează » la sfârşit, şi mintea, ci acţiunea cu scop, cu disciplină şi răspundere.

Tinerii o simt necesară. Când, ca rector, am creat asemenea cursuri peste Facultăţi, menite să facă şi pe jurist să înţeleagă ceva teologie şi pe filolog să-şi dea samă de ţesătura de instituţii a societăţii în care trăieşte, şi pe medic, care trebuie să fie simţitor, milos, bun, să ştie ce e mai frumos în poesie şi pe oricine să cunoască istoria lumii şi, în ea, în legătură cu ea, aceea a ţării şi a poporului său, vasta sală dela Drept era totdeauna plină. Din nenorocire nu s'a mers mai departe pe un drum care se deschidea aşa de larg.

In al doilea rând, pentru orientare, care e neapărată şi fără care ştiinţa se preface într'un adevărat balamuc, trebuie să se permită, să se impuie discuţia.

Discuţie între studenţi, fără patimă, fără îndărătnicie, fără trufie proastă, aşa ca în cluburile englese, care sunt de o mie de ori mai bune decât societăţile şi « centrele » studenţilor dela noi.

Discuţie, nu în seminarii de ştiinţă pură, ci în jurul marilor probleme, cu profesorii înşii. Se poate ca în acestea să fie şi învinşi, şi nu e nicio ruşine: orice om are ceasul fericit în care e mai bine decât altul şi ceasul, mai puţin norocos, în care gândul său se vede nevoit a ceda.

Şi, mai ales, în al treilea rând, lectura. Lectura în toate sensurile şi direcţiile. E bine ca tânărul care-şi închipuie că în adevăr crede ceva să cetească tocmai ce e mai opus credinţii pe care socoate că o are. Numai printr'o astfel de verificare ea-şi capătă o valoare permanentă.

Lectura aceasta în biblioteci alese cu cea mai mare îngrijire de toţi profesorii, cari să aibă un suflet comun măcar faţă de studenţii lor, face mai mult decât cele

mai strălucite rezultate la examenele de simplă prezintare a unor cunoștinți care în mare parte se uită așa de răpede.

Minți clare și activități bine conduse, — aceasta se cere mai mult decât orice, astăzi. Dacă Universitățile nu le dau, mai bine să rămâie atunci biblioteci deschise oricui și, pentru cine are nevoie de un om, cercetarea lui, în raport cu ceea ce acel om are de făcut. Invățaților cari nu se preocupă de aceste cerinți li se poate servi pentru a-și continua cercetările solitare o simplă pensie acasă fără obligația de a face din știința lor un mijloc de educație de care, din nenorocire, sunt, oricât ar fi de iluștri ca descoperitori, incapabili.

« N. Românesc », 11 Sept. 1934.

XIX

INIŢIATIVA PRIVATĂ ŞI STATUL

Poate nu e ţară de pe lume în care Statul să fie înţeles mai puţin în ce este, în ce poate fi şi în ce poate da şi totuşi să i se ceară mai mult decât România.

Nu România de pe vremuri. Aceea ştia că în fruntea ţării, moşie, « moştenire », a tuturor fiilor ei cei adevăraţi, este un Domn, o puternică fiinţă vie, care e datoare să fie vitează, bună şi miloasă, şi la care orice dreptate poate să pretindă, în formele de bună cuviinţă de mult pierdute, tot ceea ce i se cuvine.

Fiind vorba de un om deasupra celorlalţi oameni nu putea să fie vorba de o cerere fără motiv, şi cu atât mai mult de una care, peste margenile dreptului şi ale dreptăţii, să impuie satisfacţii nepotrivite cu meritul şi cu munca.

Indată ce, de pe vremea lui Cuza-Vodă, dar mai ales dela Constituţia din 1866, s'a răspândit ideea Statului care nu se cuprinde într'un om, a Statului care nu se poate vedea, căruia nu i se poate vorbi, care nu e dator cu niciun element de moralitate publică şi nu poartă nicio răspundere, lumea nu şi-a mai căutat adesea nici de cele

mai fircşti datorii ale ei, n'a mai crezut să-şi poată dobândi orice printr'o necontenită muncă bine ordonată, ci s'a gândit cum să poată căpăta tot ce-i trece prin gând, adresându-se acestui imens Stat abstract, care face bani şi dă funcţii, — fără sfârşit şi unii şi celălalt.

Faţă de dânsul, cel nesfârşit de bogat şi gata de toate darurile, izvorâtor de toate rosturile, nu mai e nevoie de niciun scrupul. I se poate cere orice şi oricum, iar, dacă nu dă, atunci nici cetăţeanul acesta rătăcit şi râsgâiat nu se mai crede îndatorat la nimic faţă de dânsul.

Nu voiu uita pe tânărul învăţat pe care l-am întâlnit o dată la Biblioteca Naţională din Paris şi care, întrebat de mine ce lucrează, mi-a declarat că se pregăteşte pentru cutare catedră din Bucureşti, şi, obiectându-i eu că nu poate fi aşa de sigur cum se arăta că poate s'o aibă, căci şi alţii au dreptul să se prezinte la un concurs, mi-a aruncat această frază indignată: « Dar bine pentru asta am mers eu ca ofiţer în campania din Bulgaria? »... Din nenorocire, după Marele Războiu, s'a răspândit de sus, în chip necugetat, ideea că şi această jertfă, cea mai mare, dar şi cea mai firească, trebuie să fie răsplătită prin avantagii materiale.

Dela o bucată de vreme, sărăcia generală de după acea uriaşă sforţare şi suferinţă naţională, neajunsul budgetelor, tot mai simţit din an în an, au făcut pe unii să înţelcagă în sfârşit că nu curge dintr'un necunoscut izvor apa de binecuvântare nesfârşită pentru orice cetăţean care n'a suferit doar vre-o pedeapsă infamantă. Şi, cum, în aceste vremi de democraţie,

reprezentanţii Statului, până şi cei mai înalţi, nu mai stau de o parte, încunjuraţi de prestigiul ministeriului, ci se amestecă între oameni şi se frământă cu dânşii şi, cum, lipsind talentele în aceeaşi măsură în care au crescut îndrăznelile, s'a putut vedea că înfăţişarea Statului prin funcţionarii săi nu e aşa ca să le cadă dela sine lumea în genunchi, a început a se răspândi ideea, în sine aşa de fericită, că Statul o fi unde o fi şi o fi cum o fi, dar întâia datorie a orişicui e să caute să se ajute el însuşi sau cu cei cari se găsesc mai aproape de dânsul.

S'a mai ajuns la o înţelegere. Statul e un mecanism care umblă greu, care nu prinde răpede schimbările ce se petrec în societate şi, chiar dacă ajunge la conştiinţa lor, nu se ştie îndrepta după dânsele, că el are o veche zestre, care-l ajută adesea, dar de care se şi împiedecă uneori, că această tradiţie, uneori foarte veche şi deci cu prisosinţă învechită, stă în calea înoirilor care i se cer şi de oameni şi de împrejurări şi că deci nu dela el se poate avea revoluţia paşnică prin care necontenit se înoiesc popoarele. El n'o poate face şi pentru altceva: având să-şi apere un prestigiu aşa de preţios pentru societatea însuşi, el nu poate trece prin riscul de a se vedea că a încercat un lucru, că n'a izbutit şi că a fost silit deci să se întoarcă la ce folosise. Incercările e bine să le facă alţii, cari se pot ferici, dar şi nenoroci cu dânsele, iar el, la vremea lui, după ce experienţa s'a făcut pe deplin, vine şi-şi însuşeşte, sigur că nu e expus a greşi, ceea ce s'a învederat că poate să biruie şi să folosească.

Ceea ce numim «inițiativă particulară» s'a oferit deci în multe și felurite domenii. Un întreg tineret a cutezat să meargă pe căi până atunci necălcate. Forme neașteptate au răsărit ici și colo, după ideea acelor cari socoteau că trebue părăsite cele vechi, fiindcă trec prin prea multe morminte și sunt pline de cenușa morților. Monstruosul și absurdul s'au găsit alături de inovația înțeleaptă, bine chibzuită.

Ne găsim astfel în momentul de față între Stat care, măcar pe alocuri, înțelege să nu mai poată ținea pentru sine ceea ce luase într'o clipă de prea mare încredere în sine, și între această inițiativă care se aruncă în locuri și în domenii pe care nu le cunoaște deloc și în care, mai ales, nu aduce nimic din însușirile adevăraților binevoitori.

Nu e departe clipa în care asemenea aruncări în golul plin de fantasme ar putea duce la compromiterea chiar a acestei inițiative cetățenești de care de fapt avem așa de multă nevoe, Statul rămânând iarăși la biurocrația, la formalismul și rutina lui, atacate câtăva vreme fără resultat de toți acești bravi nepricepuți, încrezuți în sine și a doua zi după înfrângerile care se pot mai puțin tăgădui.

O definiție, o mărgenire mi se pare deci de folos.

Unde trebuie să ne amestecăm noi fiindcă Statul nu poate veni dela sine, iar o petiție a noastră către dânsul ar putea să rămâie fără răspuns?

In multe domenii, — acesta e răspunsul. Intâiu, Statul administrează mult, dar mai adesea în aparență, pe hârtie, raportul gol urmând ordinului naiv, iar lucrurile

rămânând tot aşa cum sunt, în ciuda laudelor pe care cel care a poruncit e dispus să şi le deie, în discursuri sau în volume de auto-proslăvire.

Deci noi înşine trebuc să-l ajutăm, uneori chiar să-l înlocuim cu totul.

Să nu se creadă, în această ţară de maidane şi străzi neîngrijite, de trotoare sparte şi de şosele pe care nu se poate merge, că Statul sau celelalte organe ale vieţii publice pot ajunge pentru ceea ce dorim să fie aici, spre a ne păstra alături de naţiile civilizate. Mă gândisem odată la un organ care să ajute în oraşe administraţia comunală, la un fel de asociaţie a acelor cari locuiesc în aceeaşi stradă şi au deci aceleaşi nevoi de higienă, de cuviinţă şi frumuseţă, murdăria dela unii trimeţându-şi praful la ceilalţi şi boala celui neglijent putând să treacă şi la acela care îngrijeşte mai mult de cei şi de cele ale lui, dar nu umblă cu gândul mai departe decât hotarele propriei gospodării.

Am rămas totdeauna mirat cum se poate ca oameni cari-şi împodobesc casa şi înlătură din ea tot ce poate fi urît să sufere în faţa lor un trotoar pătat şi spart, cu copac care se ofileşte fiindcă nimeni nu-l sapă şi nu-l udă, o stradă care-i trimete praf şi miazme. Dar cine ar încerca singur să o facă e în primejdie să fie luat în râs de acei cari cred că e bine cum sunt lucrurile acum, ba chiar să vadă munca sa făcută zădarnică de cel dintâiu şoltic care, în treacăt, îi mâzgăleşte zidul cu cărbunele sau de cel dintâiu om cu carul care, având nevoie de o vărguţă, îi ucide pomul, rupându-i o şuviţă de scoarţă până la rădăcină.

Am văzut în Olanda femei, poate servitoare, dar poate și stăpâne, care, Sâmbăta seara, se apucau să spele nu numai tot zidul de cărămizi aparente, dar și partea din stradă care se afla în fața locuinței lor. Și trebuie să spun că, nu în mândrele orașe, dar în sate umile, fără o silă ca aceea a ocupanților nemți în aceste orașe, am întâmpinat și la noi gospodine a căror mătură se întindea, harnică, și până la ulucile casei vecine.

Hotărît, nu vom avea alt aspect al țării de cât atunci când, fără a mai aștepta dela organele de Stat ce nu pot să dele — cum e, între altele, deszăpezirea străzilor, care e o problemă și pentru marile cetăți americane unde cade năprasna viscolelor neașteptate și une ori repetate tocmai când ai curățit pe urma lor, — nu pot să dele, zic, ceea ce, cu toate experiențele, ne tot înviersunăm să cerem dela dânsele, — numai de la dânsele. In ce privește curățirea zăpezii, fiindcă am vorbit de dânsa, Primăriile, în loc să mai încerce pentru a mia oară cu circulări de care nu ține samă nimeni, — une ori chiar cei cari au iscălit amenințătorul îndemn —, ar face mai bine să ție la dispoziția celor cari nu pot munci cu mânile și n'au rândași, echipe pe care atâția am fi bucuroși să le plătim.

Inițiativa particulară ar putea fi de cel mai mare folos și în ce privește o justiție populară, spontanee, imediată, care e în stare a face lucruri de care nu e destoinică justiția de Stat cu paragrafele ei de zăbavă și putințile de veșnică amânare, fără a insista asupra faptului că ea, care trimete la închisoare pe femeia cu copiii

plângând când a furat o pâne, n'are cum să pedepsească pe bărbatul grosolan cu soţia sa, pe tatăl crud cu propriile sale odrasle, pe mama care nu-şi caută de casă, pe prietenul care-şi înşeală prietenul, — miile de mii de cazuri în care neomenia cea mai ticăloasă nu poate fi atacată după niciun articol de lege.

Am văzut adesea la Paris publicul de pe stradă intervenind hotărîtor pentru lăptăreasa căreia o trăsură răpezită sălbatec îi vărsase marfa şi vinovatul căuta s'o şteargă cât mai răpede, şi, în câteva minute, până să vie sergentul de stradă, judecata era făcută şi paguba după dreptate împlinită. Societăţile americane merg până la vărsări de sânge în cazuri când o crimă odioasă nu şi-ar putea găsi decât o sancţionare târzie şi insuficientă. Dar la noi mi s'a întâmplat să găsesc în faţa unei nedreptăţi o lume întreagă care dă din umeri şi trece. Nu odată am trecut peste orice consideraţii şi — n'am tăcut. Orice putea să mi se întâmple dela un mojic, judecător în procesul care nu mă atingea în nicio privinţă pe mine. Ce mare lucru e când fiecare ştie că în orice om de lângă dânsul poate fi un judecător şi unul care nu se sfieşte a şi pedepsi!

Dar nicăiri iniţiativa particulară nu e mai necesară decât în domeniul culturii, înţelegând nu numai şcoala, dar orice înălţare sufletească.

Să ne gândim că fiecare din noi, prin felul cum trăieşte, curăţă sau pângăreşte societatea din care face parte. Toţi suntem, fără a ne da sama, şi ucenicii şi învăţătorii altora, prin orice cuvânt, prin orice faptă, prin orice gest al nostru.

In afară de această continuă acţiune a tuturora asupra tuturor, ce nu putem face în ce priveşte grija frumuseţii, care e atestatul cel mai nobil al unui grup uman! Statului, Comisiei Monumentelor Istorice, de pildă, li se aruncă adesea în obraz de câte ori se săvârşeşte din prostie sau din răutate cutare atentat faţă de zidirile legate de trecutul nostru. Dar cel ce pârăşte public a făcut el ceva pentru ca păcatul să fie oprit, a înştiinţat el măcar în chip cuviincios, înainte de a critica până la clevetire? Aşa legal cum a fost, gestul unor tineri din Iaşi, cari n'au permis cotropirea şi profanarea unei biserici, merită de sigur laudă, chiar dacă ar fi fost expuşi unei sentinţe corecţionale.

Fără a mai vorbi de faptul că niciodată şcoala, biata şcoală de Stat, înfăşurată în vechile ei pelinci, nu va putea fi de oarecare folos societăţii decât atunci când aceasta o ajută şi la nevoie e în stare, cu profesorii ei cu tot, s'o şi domine pentru a o îndrepta şi înoi.

Curajul cuminte al oamenilor cari ştiu ce pot e necesar Statului. El va trage folosul, nefiind silit a se amesteca unde nu i se cuvine şi nu poate, dar a lor rămâne lauda.

« N. Românesc », 25 Sept. 1934.

XX

CE E O HÂRTIE VECHE

In toate suferim de două mari neajunsuri: negligenţa şi despreţul.

Lăsăm să decadă, să se distrugă atâtea lucruri a căror importanţă n'ar fi greu s'o înţelegem, dacă ne-am opri un singur moment asupra lor. Câte case strălucite nu s'au risipit, ajungând depozite de grâne, grajduri poate, locuinţi rău îngrijite ale unor oameni cari nu sunt în stare să le preţuiască, după o expropriere care trebuia făcută nu în grabă, de o administraţie nepregătită şi cu preocupări demagogice, ci cu grija de a nu se strica nimic din gospodării, din care cele moldoveneşti, vechi de secole, meritau fără îndoială tot respectul şi toată preţuirea. S'a repetat astfel vechea şi enorma greşală dela cealaltă expropriere, a călugărilor greci, în ale căror frumoase case egumeneşti s'a aciuat imediat cea mai desăvârşită ruină, — noroc încă de acelea, din care, călcând în picioare voinţa ctitorilor, am făcut case de nebuni ori adăposturi de criminali cari-şi primblă osânda şi nenorocirea prin gingaşele pridvoare cu stâlpii înfloriţi în capitele şi se strâng pentru noapte în cămările

unde Nicolae Mavrocordat adunase, la Văcărești, comoara cărților sale: în acest caz, se poate ca mai târziu oameni cu socoteală la cap și cu delicateță sufletească să restituie scopurilor de pietate și de cultură ceea ce așa de grosolan a fost usurpat.

Alături de această neîngrijire este însă și ușurința cu care, fiecine crezându-se îndrituit la aceasta, pentru ceva studii sau o fărâmă de inteligență ori de talent, luăm în deșert oameni și lucruri.

De ce nu s'a râs în această țară, și de cine? Se crede că atitudinea aceasta de răsvrătire și răsturnare e ca un atestat de superioritate, și orice batjocoritor obraznic găsește îndată ceata, mai mare sau mai mică, a celor dispuși să-i admire obrăznicia.

Așa s'a procedat, și ca negligență și ca despreț, față de hârtia veche, spre a cării valoare, une ori și sfințenie, vreau să chem atenția respectuoasă și iubitoare a celor cari mă ascultă.

De atâtea ori ea se aruncă. Obiceiu foarte vechiu, datând pe pe vremea când din pagini de neprețuite manuscripte, din care a rămas doar câte o filă, destul de frumoasă ca să regretăm restul, se făcea căptușirea legăturilor unui volum nou, de multe ori fără nicio însemnătate. Trebuie să deslipim astăzi cu grijă acea filă care poate veni din vremile în care scrisul nostru era mai rar: cu câtă bucurie o vedem, în baia de apă caldă, desfăcându-se de pe tartaj! Alte ori aceiași înaintași, asămănători cu noi și în defectele lor, neavând carton pentru scoarțele unei cărți de întrebuințare zilnică, lipiau

împreună multe foi ale unei cărţi sfâşiate pentru a găsi astfel o înlocuire.

Aruncăm orice nu putem recunoaşte, orice ne stă în cale şi ne încurcă. Sunt extrem de rare familiile care-şi formează o archivă, din care urmaşii ar putea culege ce a fost şi în sufletul acelora, duşi de mult sau mai de curând, ale căror chipuri, mai mult sau mai puţin asămănătoare, se văd în urîte portrete pe păreţi sau în albumele cu legătură veche — une ori şi cu muzică! — în care se înşiră fotografiile îngălbenite, care dau mai adesea numai stângacea pretenţie sau timiditate a momentului în care au fost prinse victimele.

Nu se înţelege câtă viaţă, cu grija, suferinţa şi puţina ei bucurie, se găseşte în aceste rânduri a căror scrisoare se îngălbeneşte cu vremea. Sunt acolo cântece de mulţămire şi sfâşietoare strigăte de durere. Biete suflete se mărturisesc ce au avut mai intim şi mai sfânt. Uneori atâta simţire adevărată se ridică până la înălţimea unei literaturi, unei poeme, mai frumoase decât ceea ce scriitorul de profesie izvodeşte pentru a merge la tipar. Sunt şi afaceri al căror rost nu s'a isprăvit cu totul şi care pot servi în procese eventuale. Din ele se poate afla ceea ce se îndreptăţeşte o durere, ceea ce sprijină mândria unei sărăcii oneste, ceea ce ajută la reabilitarea unor prigoniţi şi calomniaţi de pe vremea lor, care din momentul unde i-a aruncat înainte de vreme răutatea oamenilor îşi cer astfel în zădar dreptatea.

Sunt însă şi taine. Nu e om care să nu le aibă, nu e om care să nu se gândească uneori la ce grozav ar fi dacă s'ar şti sentimente şi suferinţi pe care le-a ascuns

cu eroism, ţâşnind doar ele în clipe de desperare pe o hârtie care a plecat la alţii, cari aveau sau datoria de a distruge sau aceea de a păstra cea mai atentă discreţie. Şi cel care a primit mărturisirea, de care corespondentului i-a părut poate rău a doua zi după ce a scris, dispare, iar, în graba grosolană şi impie, a celor cari, laconi, îi răscolesc moştenirea, se găseşte şi această vădire de conştiinţă, această revărsare de inimă şi, împreună cu vechi registre de socoteli, cu hârtii oficiale netrebnice, ea merge la anticarul care nu poate ceti, şi nu e în stare a-şi da sama, iar de acolo la clientul care-şi poate petrece cu descoperirea misterelor unui neam de care nu e legat prin nimic. De câte ori n'am găsit astfel lângă cărţile poştale ilustrate, cu salutările, glumele şi povestirile naive ale copiilor, ale tinerilor, pagini de grave şi triste spovedanii ca înaintea lui Dumnezeu!

Intre hârtiile care se aruncă se află une ori şi ce trebue pentru a cunoaşte viaţa unor oameni a căror amintire face parte din tezaurul istoric al neamului nostru. Din această oarbă risipă vine că trecutul nostru mai recent îl cunoaştem, calp şi şters, după acte publice, după desbateri parlamentare şi articole de gazetă, interesate şi nedrepte, şi că istoria noastră literară e lipsită şi de preciziune, dar mai ales de acea intimitate care nu poate veni decât dela aceste revelaţii intime care nu erau menite publicităţii. Ce săracă e astfel, în comparaţie cu ce au alte popoare, povestea oamenilor reprezentativi sau conducători ai Românilor! Din ce a fost mai adânc în ei ştim aşa de puţin, încât înfăţişarea ce li-o dăm după cunoştinţe aşa de sărace e ca aceea a

unui daghereotip veşted dela începuturile artei fotografice.

Chiar când se păstrează ceva, trece o generaţie două, până ce se apropie cineva de aceste hârtii. Merită toată lauda acei membri ai familiei, cari, cu un rar simţ de solidaritate morală, scot la iveală ceea ce se ascundea în saltarele cu iz de mucegaiu ale vechilor scrinuri. Cât de mult nu spun astfel scrisorile, de curând apărute, ale familiei lui Ion C. Brătianu ori ale fratelui său Dimitrie! Se poate face azi un act de dreptate recunoscând superioritatea intelectuală, nobilul idealism al fratelui mai mare, lăsat în umbră de strălucitul noroc al celuilalt, şi acesta apare ca un modest gospodar, bun soţ şi bun părinte alături de o soţie al cării stil cu mireazmă de tradiţie întrece pe al omului politic deprins cu cetirea gazetelor.

Nu e om al cărui scris să nu poată fi interesant, pentru persoana lui ori pentru vremea căreia-i aparţine. Răvaşul familiar sau amical, cu aparentele lui nimicuri, poate să fie adesea de mult mai mare preţ decât actele în care-şi face rapoartele ori îşi dă poruncile oficialitatea unui timp. A păstra orice — eu nu arunc, de aproape jumătate de secol, nimic, ci adun, cos şi leg, prezintând astfel oricui povestea fără ascunzişuri a vieţii mele întregi — e o datorie pentru casnici şi rude, dar, în acelaş timp, când vine vremea şi se prezintă ocazia, şi un dar care se face pentru cunoştinţa unei societăţi.

Unii cred că e de conservat numai impunătorul pergament domnesc cu pecetea atârnată sau apăsată cu roşu ori « cartea », înscrisul purtând dedesubt iscăliturile

meşteşugite şi peceţile, nu odată aşa de frumoase, ale boierilor; moşnenii, răzeşii strâng în traiste ori în saci de piele, ascund prin firide astfel de mărturii ale trecutului, pe care le comunică foarte greu chiar omului celui mai cinstit şi mai de încredere, închipuindu-şi fără rost că din prezenţa în casa lor a acestor acte, vechi une ori de mai multe veacuri, atârnă stăpânirea netulburată a bucăţii de pământ pe care au moştenit-o. E o lungă şi grea trudă să ajungi până la o comoară pe care nu ai de gând să li-o răpeşti. Ei nu-şi dau samă că stăpânirea timp de un număr oarecare de ani este un titlu de drept, că s'au dus vremurile când înaintea altui Domn puteai să vii din nou cu pârile tale ori să te găseşti târît la judecată de un adversar neastâmpărat. O statistică a acestor documente care pot peri în focurile aşa de dese prin satele noastre ori se pot distruge de umezeala care dăinueşte în căsuţele aşa de rău construite ar trebui făcută cât mai răpede, şi prefecţii, prin organele lor administrative, ca şi preoţii, învăţătorii, s'ar putea însărcina, aceştia din urmă prin influenţa lor locală, cu această adunare, aşa de utilă istoriei.

Unii, ajungând în stăpânirea unor asemenea documente, mai ales când ele sunt pe pergament, îşi închipuie că ele au o valoare enormă şi cer preţuri nebune, retrăgându-se jigniţi când li arăţi cât merită în adevăr ceea ce ei consideră ca o marfă deosebit de preţioasă, ca un mijloc de a-şi plăti datoriile — când se plăteau — ori de a face zestre unei fete.

Trebuie ştiut însă un lucru. Scrise în slavoneşte, actele cele mai vechi n'au niciun preţ în ce priveşte limba.

Iar, cum forma e mai totdeauna aceeaşi, şi din neştiinţa scriitorului român, ele nu prezintă surprinderi. Doar ici şi colo se strecoară pomenirea unui fapt istoric sau un element de viaţă pitorescă. Incolo, ele au însemnătate doar pentru cronologie, pentru numele boierilor marturi, în afară de ce priveşte proprietatea de care se ocupă, şi unele legături de familie.

Se poate ca o hârtiuţă de pe la 1820—30, înainte de a se crea prin Regulamentul Organic Statul cel nou, să fie mai bine venită decât un solemn act de proprietate dela Petru Rareş sau dela Mircea Ciobanul.

De aceea nimic nu trebuie aruncat, nici de particulari, nici, până la hârtilăritul de astăzi, de autorităţi. Dar despre crimele, care se continuă, ale acestora faţă de urmele scrise ale trecutului, în data viitoare.

«N. Românesc», Octomvrie 1934.

XXI

CE S'A FĂCUT PENTRU ARCHIVELE NOASTRE

Trecutul unei ţări, parte integrantă din prezent, căci noi trăim prin «oameni cari au fost», în aşezămintele lor, în bogăţia adunată de dânşii prin munca lor, încunjuraţi de frumuseţa pe care au realisat-o în monumente şi alte opere de artă, ni hrănim cunoştinţile din agonisita pe care ni-au lăsat-o şi ne mângâiem, ne îndemnăm prin poezia rămasă dela dânşii, se cuprinde în cronici şi istorii, dar şi în scrisorile particulare pe care le uităm prin saltare sau le distrugem, şi în actele publice, de multe feluri, dela un biet raport al celor ce s'au petrecut într'un sat până la actele cele solemne, iscălite şi pecetluite pentru afaceri importante sau mari evenimente politice de înalţi demnitari şi de Suverani.

De mult încă ele s'au păstrat, în vederea împrejurărilor care se pot produce sau în legătură cu interese care dăinuiau, în archive, ceea ce înseamnă «deposit de lucruri vechi», ba unele din aceste documente chiar în tezaurul unei ţări.

Cu schimbările dese ale Domnilor noştri, cu lipsa de legături între unul şi altul, la noi se vor fi păstrat foarte

puţine acte de Stat în vremea mai veche. Oricum, nicio urmă nu ne-a rămas de asemenea aşezăminte, pe când orice localitate, cât de măruntă, din Italia poate să ne lămurească din vremile cele mai îndepărtate asupra vieţii ei în toate privinţile, prin hârtii şi acte de socoteli care ni s'au păstrat.

Unele socoteli ca ale lui Gheorghe Ştefan, Domnul Moldovei la jumătatea secolului al XVII-lea, pe care le-am tipărit în volumul V din studiile şi documentele privitoare la istoria Românilor, arată că măcar la Vistieric era grija conservării unor însemnări.

Archive în toată forma, şi nu colecţii particulare ale Domnilor, cari le luau la plecarea lor din Scaun, ajungând astfel a se risipi cu totul, le găsim în ţările noastre spre sfârşitul secolului acestuia, al XVII-lea. Astfel Constantin Brâncoveanu făcea să i se copieze în registre şi notele cheltuielilor sale, din care se făcea ceea ce după moda turcească se chema un anatefter, şi unele porunci şi hotărîri privitoare la dăjdiile aruncate asupra supuşilor săi. Li-am făcut loc şi unora şi altora în acelaş volum. Şi de sigur că un Domn aşa de învăţat ca Dimitrie Cantemir din Moldova va fi făcut o regulă în ce priveşte scrisorile şi socotelile sale, pe care apoi le-a dus în Rusia exilului său, risipindu-se acolo.

Primejdia era aceasta pe care am arătat-o dela început: în lipsa de legătură, de interese comune, de solidaritate între Domniile care se urmau. In felul acesta s'au adus cele mai mari pagube cunoştinţii istoriei noastre. Doar când şi când, dintr'o archivă personală împrăştiată, dacă prindem câte o scrisoare cu caracter politic, cum e

casul, unic, al hârtiilor luate în pribegia lui prin Apus, dela 1591 la 1594, de Domnul moldovean Petru Șchiopul: faptul că Imperialii austrieci, între cari a murit la Bolzano (Bozen), în Tirol, au pus mâna pe tot ce a rămas de la dânsul, ni le-a conservat în întregime.

Fanarioții ni-au adus în această privință, prin spiritul lor îngrijit biurocratic, cele mai mari servicii. Avem condica în care Vodă Constantin Mavrocordat punea să se însemne poruncile trimese dregătorilor săi, totdeauna în românește — i-am făcut loc în volumul VI din aceeași culegere a mea, — așa încât cunoaștem toate resorturile unei administrații la noi pe la jumătatea secolului al XVIII-lea.

Alți Domni, și anume în Muntenia, au făcut, îndată după aceasta, și mai mult: anume au ordonat condici de ordonanțe, pe care le lăsau după dânșii, nefiind vorba de acte politice și mai ales secrete. Răposatul V. A. Urechiă a tipărit această adevărată comoară. Registre de socoteli se păstrau la Iași, deși între însemnările lor puteau să fie unele neplăcute pentru Domni și cei din jurul lor.

Pentru o astfel de operă culturală eu luasem, de altfel, însumi măsuri, printr'un articol din legea învățământului secundar, articol care n'a fost abrogat, dar care nu s'a aplicat, cum s'a făcut, de altfel, cu acela pe care continuu a-l judeca foarte folositor, care silia pe orice profesor să facă un număr de oare la altă școală decât a sa, ca să se îndemne astfel cei învechiți și fără lectură, cei cari se lasă furați de alte ocupații și-și negligează catedra.

Prevedeam că în orice localitate, din tot corpul didactic, de orice grad, dela rectorul de Universitate până la cel mai nou şi mai modest institutor, să se formeze un Consiliu Cultural în sama căruia să fie, în toate direcţiile, supravegherea şi îndemnul.

Nu s'a făcut nimic în acest sens.

S'ar mai putea face oriunde o societate a amicilor trecutului, ca aceea a amicilor Universităţii din Paris. Cum s'au întemeiat societăţi de amiciţie pentru ţările prietene, ba uneori şi pentru cele care n'au avut şi nu pot să aibă o prietenie cu noi, de ce nu s'ar încerca şi astfel de tovărăşii?

Numai în acest chip, cu oameni din partea locului, având ochii deschişi asupra ceea ce se petrece, se poate împiedeca pierderea unei informaţii fără care istoria e condamnată să rămâie pentru totdeauna o înşirare cronologică de evenimente curat politice, având un caracter central, pe când ea trebue să cuprindă orice manifestaţie de viaţă oriunde şi ori în ce proporţii ea s'ar fi petrecut.

Cum am rugat adesea pe ascultătorii miei la cursuri şi conferinţe să-mi trimeată spre consultare scrisori private din saltarele lor — şi puţini m'au ascultat, o, cât de puţini! —, tot aşa rog pe acei ce mă ascultă în această seară să facă poliţia nimicitorilor de archive şi, cum găsesc la un magazin dovada jafului, să mă înştiinţeze pentru a încerca să-l împiedec. Cum nu s'a făcut după votarea legii mele pentru archive statistica, pe care o ordonasem, e singura cale prin care s'ar putea împiedeca răul.

Când Regulamentul Organic, la 1834, a întemeiat, după sistemul francez, trecut pe la Ruşi, noul sistem

birocratic, Archivelor li s'a dat o ființă ca în Occident.

Astfel putem cerceta dela această dată înainte și pentru Moldova și pentru Țara-Românească toată corespondența administrativă.

Directori pricepuți, ca un Dimitrie Onciul, istoric pătrunzător, ca fostul mieu bun elev d. C. Moisil sau prietenul mieu bucovinean, acum la Iași, d. Sever Zotta, li-au dat o organizație vrednică de cultura timpului. Se poate lucra din ce în ce mai liber și mai ușor în aceste așezăminte, care au prilejuit descoperiri din cele mai interesante. D. Moisil a întemeiat chiar o școală de archiviști la București, cum Francezii au demult una în Școala de Carte (des Chartes) din Paris. Secularizarea averilor a adus la archive zeci de mii de documente și sute de condici.

Dar n'am ales acest subiect numai pentru a da aceste îndreptări, care pot fi de folos, și a manifesta sentimente firești de recunoaștere pentru bunii păstrători ai acestor scumpe hârtii.

Și nu voiu insista asupra faptului că astăzi o lege făcută de mine pune mai sigur la adăpost aceste comori. Ci e vorba de o critică pe care vreau să o aduc în public în credința că greșelile, crimele de până acum nu se vor repeta.

Până la legea mea, care cred că nu se aplică, precum nu s'a aplicat nici legea bibliotecilor și a muzeelor despre care voiu avea prilejul să vă vorbesc altă dată, nimeni n'a reglementat alte archive: acelea ale deosebitelor autorități de Stat și ale Primăriilor.

Jaful pe care l-a făcut în ele prostia omenească şi totala desorientare a celor pe cari vremea i-a pus în locuri de care nu erau vrednici nu se poate înfiera în de ajuns.

Une ori pentru « a face loc » în clădiri neîncăpătoare şi rău împărţite, alte ori pentru a ajuta câte o mică afacere cu fabricile de hârtie, din timp în timp « se vindeau », se dăruiau de fapt pe preţuri de nimic singurele urme după care se putea reconstitui istoria unei localităţi.

Din hârtii de pe la începutul veacului al XIX-lea, când era încă aşa de interesantul « vechiul regim » al nostru, se făceau învelişuri de mărfuri la băcănii sau cornete la fructele ce se oferiau în gări.

Câteva din aceste păcate de neiertat trebui să le desvăluiesc, cu părerea de rău că nu pot da şi numele dobitocilor răufăcători cari le-au săvârşit.

Am văzut cu ochii miei vechea Archivă dela Primărie a Botoşanilor, din care am şi extras câte ceva. Azi a rămas numai un maldăr de acte scăpate Dumnezeu ştie cum dela o nemiloasă distrugere. Dar meritosul director C. C. Iordăchescu mă asigură că au rămas câteva registre şcolare. In turnul bisericii Ospenia din acest oraş al naşterii mele am găsit lăzi de documente ale vechii protopopii, în care erau ştiri despre familiile de acolo; din ele n'a rămas nimic.

La Focşani am cumpărat în gări fructe învelite în hârtii de pe la 1820: o întreagă archivă pare a se fi răspândit aşa.

Nu ştiu ce se mai păstrează la Galaţi, dar e o minune că Brăila, bine gospodărită, şi-a păstrat registrele dela refacerea ei după scoaterea de sub stăpânirea turcească.

In schimb, la Giurgiu se dă vina pe bombardarea bulgărească din Marele Războiu pentru totala distrugere a oricării urme de trecut, așa încât istoria modernă a orașului nu se va putea scrie niciodată.

Pagini din registrele de pe la 1830 ale Tribunalului din Ploești mi-au fost aduse de prieteni tot așa de revoltați ca și mine de această operă de inconștient vandalism.

In general, instanțele judecătorești aveau în depozit maldăre de documente depuse de părțile în litigiu. Din fericire, s'au depus unele din ele, ca ale Tribunalului Iași, la Academia Română, unde nu odată mi-au fost de mare folos.

Archivele Mitropoliei bucureștene erau aruncate claie peste grămadă în nu știu ce șură și abia acum în urmă au fost culese și puse în ordine.

In țările adause, ce a fost în sama Românilor a avut adesea aceeași soartă. La Sibiui cred că s'a nimicit cu totul bogata Archivă cu atâtea registre grecești total necercetate de la protopopia de acolo. Rupea oricine voia fără a-și da samă ce face. Iar în Archivele moștenite de la alte stăpâniri nu știu dacă s'a păstrat totdeauna buna ordine obișnuită.

A venit vremea ca astfel de sălbătăcii să nu se mai petreacă. Se pot înlătura, cu bună socoteală, numai actele după același tipic ale vremii noastre de birocratism banal. Tot restul merită a fi ținut cu grijă și cu pietate.

Astfel s'ar salva măcar o parte din imensul material care a fost odată în această țară unde s'a scris mult și bine.

« N. Românesc », 1 Nov. 1934.

XXII

CE SUNT AZI MUSEELE NOASTRE

Ce drept am să vă vorbesc de problema Museelor, care se pune nu numai la noi, unde suntem numai la începutul unei opere mari şi grele, dar şi într'o lume care a avut mai mult răgaz decât noi pentru a desvolta o civilizaţie mai înaltă, şi care problemă capătă în Europa soluţii fricoase şi ieftene, pe când America de Nord, conştientă de nevoile culturale adevărate ale epocei noastre, face, mai mult din banul particularilor, silinţi uriaşe pentru a ajunge la Museele care se cer astăzi?

In scurta mea guvernare am putut crea pentru Museele româneşti lucruri care cred că vor rămânea, şi face să se voteze o lege, a cării punere în executare, cu mult prea zăbovită, ar însemna totala prefacere a unor aşezăminte de un aşa de mare folos.

Am găsit ce stau să vă spun în provinciile noi, afară de unele înjghebări mai de mult, şi bine îngrijite, de altfel extrem de puţine, ca Museul Asociaţiei dela Sibiiu şi museul minoritar, adecă galeria de pictură a Saşilor din acelaşi oraş, chiar o altă creaţiune a acestei minorităţi, culte, harnice şi solidare, la Braşov, apoi creaţiunea,

vrednică de toată lauda, a singurului om cu o mare pregătire în acest domeniu, dar atât de puţin susţinut, d. Vuia, care a strâns un tezaur de artă populară într'o clădire oarecare dela Cluj. Ceva care merită ţinut în samă mai e la Timişoara, apoi un Museu de ştiinţe naturale rezultat din inteligenta strădanie a unui străin şi a soţiei lui la Chişinău, iar în capitala celui mai istoric ţinut românesc o adunătură fără alegere şi fără rânduială la Cernăuţi [1]), decât care merită mai multă atenţie ceea ce a făcut un om de bine, învăţător nesprijinit şi, până ieri, când l-a distins Comisiunea Monumentelor Istorice, nerăsplătit, la Rădăuţi.

In judeţele vechii Românii, un pustiu. Iaşul n'are decât arhaicul depozit de păsări împăiate şi haine domneşti, plus un elefant care a făcut uimirea respectuoasă a mai multor generaţii, de de-asupra vechiului magazin de fierărie al fraţilor Bachstez şi o îngrămădire de pietre sepulcrale şi rădvanuri de pre vremuri într'o sală oarecare cu aparenţă de şură. Apoi ce s'a putut strânge din donaţia Bibicescu, iarăşi lucruri de tot felul, la Severin, unde truda statornică a d-lui Bărcăcilă a pus de o parte ceva din descoperirile făcute în acel centru roman, care ar trebui desgropat întreg pentru a chema Românimea toată la vederea fundamentelor romane, traianice şi post-traianice, ale vieţii sale de astăzi, cum, de altfel, aşa ar fi trebuit să se facă de mult la Sarmizegetusa, unde nu sunt decât ruine spintecate, de unde amatorii au putut să fure ce au voit, iar la Adam Clisì, *Tropaeum*

---

[1]) Acum s'a făcut un frumos Museu.

Traiani, nu este astăzi decât un vast câmp de rămășițe nerânduite și neîngrijite, atunci când și aici ar fi trebuit adus tot tineretul ca să se vadă din ce măreție au purces umilele suferinți răbdătoare ale existenței noastre istorice, iar înaltul deal dela Hârșova se fărâmițează încetul pe încetul, cum iar s'a făcut atâta vreme cu zidurile bizantine, genoveze, moldovenești dela Cetatea-Albă și, de altfel, cu alcătuirile preistorice și cu zidăriile românești în toate colțurile țării.

La București, urmele preistorice, elenice, din Scitia Minoră dobrogeană, și romane se amestecau într'un haos fără păreche cu odoare și odăjdii ale evului mediu românesc, cu icoane și bune și rele, cu pietre dintre care unele erau încrustate în ziduri și acoperite cu scaunele din față, — toate acestea unde? In odăile de jos ale îmbătrânitului Palat al Universității, care, până am putut scoate, ca rector, de acolo, pe «părinții conscriși» ai patriei, era ocupat, adecă usurpat într'o așa de largă măsură, de ședințile Senatului [1]). Un particular, zelos și zăpăcit, cu intervenții cerșite, își găsise un luxos adăpost pentru o sumă de obiecte disparate luate fără niciun drept din dreapta și din stânga. Un măreț Palat pentru arta populară era abia început. Colecțiile Comisiei Monumentelor Istorice erau nevizitabile. Museul Kalinderu, revizuit apoi de gustul d-lui Steriade, păstra, și păstrează, defectele primei sale formațiuni, iar Museul Aman, care reprezintă o întreagă perioadă a artei noastre, rămânea ignorat.

---

[1]) Și l-a recăpătat și-l adauge: d. Samtgeores.

Până să ajungă în subsolul dibaciu amenajat al Palatului Ateneului, Pinacoteca Statului era doar o *chambre de débarras* şi un capitol budgetar. Pentru epoca modernă o înlocuia bogatul museu de pictură modernă datorit d-lui Simu.

Ce proastă figură făceau toate acestea faţă de minunatul museu de zoologie, operă de ştiinţă, de ordine şi mai ales de iubire!

Ceea ce am reuşit a face în câteva luni mi se pare a merita oarecare atenţie, dacă nu şi acea recunoştinţă la care cineva, când face un lucru bun, are aşa de puţin drept într'o lume dezorientată şi gata oricând a nedreptăţi şi cele mai bune intenţii şi cele mai serioase realizări.

Am scos nişte biurouri din pompoasa Casă Kreţulescu din Strada Ştirbei-Vodă şi, reunind cu colecţiile dela Universitate o parte neevacuată, ca atâtea comori artistice şi istorice ale noastre, la Moscova, din ce se putuse strânge la Comisiunea Monumentelor Istorice, am creat, cu ajutorul d-lui Virgiliu Drăghiceanu, şi cu gândul ca supravegherea să fie a zisei Comisiuni, un Museu pe care-l putem prezinta astăzi şi celui mai pretenţios vizitator străin. E păcat că aşa de puţină lume merge acolo, unde, împotriva unor critice răuvoitoare, oricine poate să fie admis astăzi, când tot Museul Archeologic administrează şi acolo. Archeologia însăşi a fost aşezat în casa pe care o lăsa Ministeriului de Instrucţie Publică un mare proprietar, Macca, şi unde se aşezase un foarte sărac Muzeu Pedagogic, cercetat în oarele de seară de un public de copii din şcolile secundare, care mi s'a părut că se şi amuzau puţin înaintea masivelor

dulapuri şi a sobelor de faianţă colorată amintind gustul unei epoce pretenţioase. Astăzi, nu numai obiectele greco-romane au un adăpost vrednic de dânsele, dar şi atât de bogata recoltă de preistorie făcută de şcolarii lui Pârvan în toate părţile ţării, în care se văd strălucitele însuşiri de artă pe care cei mai depărtaţi strămoşi ai noştri le-au transmis ţăranilor noştri, moştenitori ai unei de mai multe ori milenare parte reistorice.

Bine înţeles am desfiinţat Museul de adunături al colecţionarului doritor de a avea o frumoasă locuinţă fără sarcini de chirie. Acolo am pus tablourile moderne, unele foarte bune, pe care cumpărături întâmplătoare le sămănau fără alegere prin birourile funcţionarilor dela mai multe Ministere: nu toate aveau o valoare deosebită, dar reprezintau ca o expunere a dibuirilor şi izbânzilor noastre dela marii realizatori, ca Grigorescu, Andreescu, Mirea şi Luchian încoace. Am fost silit să le adun într'o odaie de deposit în Casa Kreţulescu când mi s'a cerut una din acele chirii de după războiu pe care Statul nu le mai poate plăti. Dar din budgetul, scăzut de mine până la ultima limită, al Prezidenţiei Consiliului, destinasem vreo două milioane pentru aripile acestui Museu, unde avea să figureze pictura contemporană: nu voiu spune ce destinaţie au căpătat după plecarea mea aceşti bani.

Era vorba să se dărâme, în vederea unui mare bulevard proiectat, Casa Moruzi, de fapt Cantacuzino, de lângă Academia Română, frumoasă clădire gospodărească, perfect împărţită, lângă care nu trebuia să se îngăduie o nenorocită improvizaţie comercială, care

cade astăzi în bucăţi. Am stăruit ca această singură veche casă boierească netransformată de pe Calea Victoriei să rămâie, şi am reuşit. Acolo zelul admirabilului primar curagios care a fost d. Dimitrie Dobrescu — şi opera sa se continuă sub d. Donescu, orice i-ar despărţi din punctul de vedere, total neglijabil, al partidului,— a aşezat un Museu al Bucureştilor, a cărui ideie mă urmăria de mult. Colaboratori inteligenţi şi zeloşi până la entusiasm, ca d-nii Rosetti şi Florescu, au ştiut să facă din lucrurile donate sau achiziţionate cu preţuri de nimic o splendidă enciclopedie bucureşteană, care li face cea mai mare onoare, adăugându-se şi un şir de explorăţii archeologice ale d-lui Rosetti în marginea de către Mostişte şi până la Snagov, care au avut darul să arăte, contra ideii unui şes muntean puţin locuit şi barbar, ce puternică vieaţă însufleţită de tendinţi artistice s'a desvoltat aici din cele mai vechi timpuri. Nu pot vorbi încă de valoarea tablourilor din Museul de pictură mai de curând format al aceleiaşi Primării.

Dar legea votată în 1932 şi care, cum am spus, aşteaptă să fie aplicată, cuprinde un întreg sistem de Musee, care ar salva ce nu s'a pierdut încă de generaţii ignorante şi negligente şi ar pune la îndemâna oricui, şi din regiunile cele mai depărtate de drumurile mari, acest admirabil instrument de cultură care poate fi museul în condiţiile pe care voiu căuta să le arăt în altă conferinţă. Pretutindeni trebuia să se facă adunarea obiectelor care mucezesc şi se pierd prin case particulare, mai ales ale familiilor nobile astăzi aşa de sărăcite şi care aşa de frumos îşi ascund marea sărăcie. Fără cheltuieli

deosebite ele trebuiau să fie supuse unei clasări chibzuite, îndreptându-se către aceste modeste aşezăminte întâiu şcolile şi apoi cealaltă lume căreia îi place a se numi cultă. Ce-am putut reuşi să fac pentru icoane, mai ales pentru acelea în stil popular, la Vălenii-de-Munte, multe din ele meritând să fie prezintate în publicaţia mea recentă « Artele minore în România », arată ce se poate culege din vecinătatea unui orăşel de provincie.

Să nu luăm în uşor sarcini ca aceea a Museelor. Când se tot vorbeşte de puterea din jos în sus, nu strică se se coboare asupra ei şi ceva care să vie cât de mai sus.

« N. Românesc », 13 Nov. 1934.

XXIII

MUSEELE. CE SUNT ŞI CE TREBUE SĂ FIE. EXEMPLUL AMERICEI

Credem prea adesea că un Museu e un depozit unde aduci obiecte de deosebite feluri: artă, istorie, ştiinţă naturală, tehnică, lucruri de curiozitate, le aşezi în nişte odăi largi şi luminoase, le potriveşti frumos unele lângă altele, li pui uneori şi inscripţii lămuritoare, iar pe urmă pofteşti lumea, care ştie ori nu ştie, pricepe ori nu pricepe, să se uite la dânsele. In biurou lucrează la corespondenţa administrativă directorul, funcţionarii fac socoteala lucrurilor cuprinse şi, mai ales, servitorii atenţi bagă de samă ca nimic să nu se atingă, cu atât mai puţin să se fure, şi aceşti oameni de încredere se uită des la ceasornic pentru ca la vre-un şfert de ceas înainte de momentul închiderii scris la uşa de întrare să facă zgomotul ce trebuie pentru a da afară şi pe omul cel mai îndărătnic în dorinţa de a sta.

Aşa e la noi, aşa e în ţări mai înaintate decât a noastră în această Europă care în multe privinţi a rămas aşa de seacă şi de formalistă şi de aceia cultura de

care se arată aşa de mândră e, de fapt, cum o dovedesc tulburările şi revoluţiile, aşa de superficială.

De fapt, şi aici America, ţara democraţiei luminate, e un strălucit exemplu.

Museul, care sufere în chip firesc de atâtea neajunsuri, trebuie ca, prin toate mijloacele, să caute a fi altceva.

Să ne gândim întâiu la un lucru: obiectele adunate şi expuse n'au fost făcute pentru aşa ceva. Niciunul, până la pictorii şi sculptorii de azi, cari, lucrând, se gândesc să-şi vădă opera cumpărată, spânzurată şi înşirată într'un Museu, n'au avut în vedere acei păreţi, unul ca altul, pe care se bat în cuie pânzele ori lângă care pe sprijinuri de lemn sau de metal oarecare se aşează statuile ori, în dulapuri cu sticlă, se înşiră vasele sau bibelourile sau şi minunăţiile naturii, care nici acestea n'au fost făcute pentru ca să stea împăiate, naftalinizate după acele geamuri reci.

Şi ce a ieşit din mâna omului şi ce face parte din uriaşele tezaure ale naturii a fost în legătură cu un mediu încunjurător.

Animalele şi plantele se amestecau în măreaţa simfonie a lumilor, şi ele numai astfel, sub un anume cer, în legătură cu păduri, cu şesuri, cu ape, îşi aveau rostul lor. In această privinţă măcar în parte Museul de zoologie dela Şosea — pe cel de Botanică îl aşteptăm încă — poate fi socotit că răspunde unor concepţii altele decât acelea care prea multă vreme şi-au continuat înţepenirea.

Dar aici mă gândesc la materialul artistic sau istoric al Museelor.

Acestea sunt părţi dintr'o viaţă, şi în jurul lor trebue vrăjită viaţa din care le-am desfăcut sau le-am găsit smulse.

Dacă e vorba de ceva scos dintr'o casă, această casă cu toată încunjurimea ei trebuie s'o vedem. De aceea a fost o înoire fericită ce a făcut întâiu la Stockholm ca să treacă apoi şi la Oslo şi, cred, şi în Danemarca, un mare iubitor al lucrurilor şi oamenilor ţării sale în aşa numitul «skansen», pe locul vechilor şanţuri ale oraşului, aducând acolo omul însuşi şi cu dobitoacele lui chiar, făcându-i o casă ca a lui, cu mobilele pe care categoria lui le are de obiceiu şi dându-i putinţa de a trăi, pe cât se poate, aşa ca în locul şi satul lui. Am văzut astfel pe Eschimos în bordeiul lui, în jurul flăcării roşii a focului, şi de-a lungul grădinii turme de reni cu bătrânii în frunte mergeau să guste, la ceasurile hotărîte, ca acolo sus, sub pol, hrana lor zilnică de muşchiu al extremului Nord. Altceva decât poliţe, rafturi şi scrinuri cu obiecte sau păpuşi!

Dar alături de această hotărîtoare nevoie a unei armonii corespunzătoare realităţilor arbitrar sfărâmate şi pe care se cere să încercăm a le reface pe cât se poate, mai este ceva.

O aşezare în Museu nu trebuie să fie veşnică, în aşa chip încât, afară de marii adoratori ai frumuseţii, să plece cineva cu satisfacţia că «a văzut» şi prin urmare «ştie» şi n'are de ce să se întoarcă. Afară de reconstituirile permanente care corespund unei mari necesităţi educative, să fie necontenita orânduire nouă pentru cutare sau cutare prilej. Personalul unui Museu e a stfel

necontenit ocupat nu numai cu primirea, clasarea şi expunerea, odată pentru totdeauna, a obiectelor, ci şi cu acele trecătoare expoziţii care trezesc şi satisfac o curiozitate necontenit nouă.

In acest sens s'a lucrat de câţiva ani la Biblioteca Naţională din Paris, a cării imensă zestre e, într'un anume sens, şi de Museu. In anumite legături, miile de obiecte preţioase au ieşit la iveală, formându-se, la fiecare nouă invitaţie a publicului, un nou capitol din viaţa civilizaţiei umane. Publicul s'a îngrămădit imediat cu cea mai călduroasă dorinţă de a şti, şi efectul pentru cultura generală a fost recunoscut ca foarte mare. Unele expoziţii de acest fel ale Academiei Române, cu mult prea puţin cercetate, au vădit la d. I. Bianu, aşa de harnic şi de în curent cu vremea la o vârstă aşa de înaintată, o lăudabilă aplecare către răspândirea cunoştinţelor.

Şi, în sfârşit, Museul trebue să creeze în jurul lui alte aşezăminte complementare, alte creaţiuni de ajutor, fără care el nu-şi poate îndeplini misiunea.

America ne e în această privinţă marea învăţătoare.

Personalul, care cunoaşte perfect cele încredinţate îngrijirii sale şi păstrează în multe dulapuri mii de obiecte care nu pot fi expuse — mi s'au arătat astfel mie, care veneam cu zeci de covoare româneşti de dar, de către domnişoare care aveau acest compartiment, probe după toate felurile de ţesături pe care le găsea imediat cu o siguranţă uimitoare, — caută el, îndeamnă, încurajează, conduce publicul, chiar când e vorba de oameni aproape fără cultură. Şcolile umplu sălile şi cu îngrijiri părinteşti

li se explică obiectele, ba, mai mult, se văd copii așezați jos pe scânduri cari copiază sub ochii plini de bucurie ai profesorilor sau profesoarelor și supraveghetorilor ce li s'a părut mai frumos sau mai interesant. Pe alocuri, cataloagele nu sunt niște simple liste, ci o adevărată istorie a artei cu specială privire la obiectele pe care le posedă Museul.

In odăi vecine, ca și la biblioteci, atât de omenește și de omenos primitoare, ar trebui să fie lăcașuri de conferințe, de lucru împreună. O caldă atmosferă de frăție intelectuală între cine știe și cine nu știe, între cine înțelege și între cine trebue să fie învățat să înțeleagă e absolut necesară pentru ca societatea pe care o îndobitocesc grijile materiale de azi să se deștepte din nou spre o viață care singură e în adevăr vrednică de trăit.

Va trebui oare să așteptăm multă vreme încă pentru ca un popor așa de inteligent și de doritor de lumină ca al nostru să ajungă a avea la îndemână ceea ce-i trebue pentru a reveni la cele mai bune tradiții ale sale și a ajunge astfel să dea civilizației ceea ce multe generații în vremuri neprielnice au fost împiedecate de a o face?

« N. Românesc », 11 Dec. 1934.

XXIV

INDREPTĂRI LITERARE

Nu-mi trece prin minte să încerc a da îndreptări, adică sfaturi literare. In scrisul său, cine e sincer urmează linii care-i vin dela toată moştenirea sa, dela toată creşterea pe care a primit-o, dela toate înrâuririle care s'au exercitat asupra lui. Nimic nu e mai urît şi, adaug, mai zădarnic decât a face pe cineva să iasă din fiinţa lui adevărată pentru a gândi, a simţi şi a vorbi cu un altul.

Ceea ce vreau să spun în această convorbire de un şfert de ceas cu ascultătorii mici nevăzuţi nu e că aş avea dreptul să impun altora a fi altfel de cum cred ei, de cum sunt ei siliţi a fi prin puteri mai mari decât dânşii, ci că prin puterea împrejurărilor, prin urmările chiar ale scrisului lor, prin refuzul din partea publicului sănătos, care există alături de doritorii tuturor stricăciunilor şi de preţuitorii tuturor divagaţiilor şarlatanici sau neputinţei ambiţioase, o schimbare spre bine se pronunţă din ce în ce mai mult. O constată şi scriitorul francez citat chiar azi în « Curentul » de d. Nicolae Roşu.

Ea porneşte fără îndoială şi dela popoarele care ne-au trimes influenţe nenorocite pe care ne-am grăbit a le primi. Literatura cea mare a popoarelor de veche cultură se îndreaptă, ajungând a birui nevrozele şi psihozele de după războiu. Cugetarea unui Paul Valéry cercetează tot aşa de onest pe cât de curagios toate problemele spiritului omenesc şi cine a avut plăcerea să se apropie de marele poet francez a putut să se încredinţeze cât de mult caută el personal să evite tot ce ar putea să fie aparenţa că vrea să se deosebească în gând, în atitudine şi în purtări de oricare alţi oameni. Vremea oamenilor posedaţi, stăpâniţi de închipuite duhuri rele, scuturaţi de patimi fatale, lăsând să se întrevadă în ei sumbre adâncuri ce nu se pot cerceta, epoca în care un scriitor se credea cu atât mai înălţat, cu cât mai mulţi draci l-ar fi zguduit, a trecut de mult.

Intr'o limbă de o puritate virgiliană scrie acel Jammes, care s'a îndreptat către aceleaşi privelişti de natură, pline de atât de sănătoase învăţăminte, ca şi plugarul genial dela Mantova. Aspectul acestuilalt reprezentant de frunte al literelor franceze actuale e provincial de robust şi ţărăneşte de normal. Nici lui nu-i place a se arăta ca un demoniac prigonit de furii. Cu tot caracterul abstract şi abstrus al poeziei sale, d. Claudel, un diplomat de carieră, trecând din Japonia în America de Nord nu caută să stoarcă vorbelor ce nu pot da şi să răstoarne după un capriciu care e şi insolent şi pueril, şi legăturile logice dintre lucrurile prinse în adevărul lor şi raporturile stabilite de veacuri între formulele filosofice care încearcă să le cuprindă.

Poezia germană, cu toate tainele de care se atinge puterea de visionar lucrând prin sugestie a lui Rilke, cea engleză şi americană, cea italiană, revenită la secularele învăţăminte ale unei tradiţii de disciplină şi de armonie nu jignesc nici obiceiul firesc de a lega sănătos noţiunile, nici deprinderea cu vorbele cuminte cântărite, arătând bucuros ce voiesc să spuie, nici acea ruşine de urît şi de imoral şi mai ales de cinica lor exhibiţie, care e cea dintâi dovadă de civilizaţie, de deprinderea cu cruţările pe care se sprijină înseşi posibilităţile de viaţă împreună a oamenilor.

Şi totuşi în aceste ţări singularizările şi bizareriile, silinţile desperate de a părea, în fiinţa şi în scrisul tău, că eşti altfel, cu totul altfel de cât toţi cei ce sunt şi au fost, ar putea găsi, dacă nu o adevărată legitimare, cel puţin o îndreptăţire, mai multe chiar, şi iată care ar fi ele.

Numărul intelectualilor cari fac literatură e foarte mare şi lupta dintre dânşii pentru a cuceri puţină notorietate e permanentă şi plină de învierşunare. Ce greu este acolo să se poată câştiga un loc sub soarele gloriei! Oameni cari pe urmă vor scrie ca toată lumea caută la primele gesturi să sperie, să scandalizeze şi să indigneze pentru ca numele lor să se impuie unui public care nu se mărgineşte numai la cetitorii unei singure naţii.

Pe când la noi talentele sunt relativ puţine, publicul, care nu e obosit de o prea lungă defilare de celebrităţi, se arată aşa de înţelegător şi de plin de prietenie încât nu trebue ca arlechinii să bată din talgere pe platforma

panoramelor cu încăperi misterioase numai pentru o anume categorie de iniţiaţi, cărora nu le e frică de nimic.

Pe de altă parte, scrisul e în Apusul european, în America o profesiune. Literatorul nu face altceva decât să-şi urmeze o activitate care-i dă un nume şi în acelaş timp şi mijloacele de traiu. De aici sforţările desperate pentru a se face cunoscut cineva şi cele, nu mai puţin încordate, pentru a păstra locul odată dobândit.

Dar la noi nu e aşa. Versificatorul, povestitorul e un om cu funcţie sau cu profesie. Medic cu clientelă, mai mare ori mai mică, avocat care-şi caută de procesc, diplomat care-şi urmează cariera şi mai ales funcţionar care şi-a dat toate silinţile ca să capete un rost de birocrat capabil să-l susţie, ori de se cere, ori de se răspinge marfa lui de literatură, care de multe ori nici nu e pusă în valoare, de el însuşi sau de un editor interesat şi priceput.

Mulţi trăiesc din sinecurele pe cari le-au procurat înrudiri, legături de prietenie sau răsplata politicii la care au avut grija să se alipească în vederea nelipsitei răsplătiri. După cât ştiu, numai d. Sadoveanu a fost totdeauna îndreptat către singurul mijloc de traiu al unei literaturi care şi din acest motiv e aşa de fabulos de abundentă.

Şi atunci din acest motiv ca şi din celalt de ce atâtea deşanţări, atâtea scrânteli ale bunei logice de armonioasă elenică origine, ale bunului gust purtând încă pecetea divinei Atene clasice?

Popor chibzuit am fost totdeauna, şi popor decent.

Nu ne-a plăcut să ne aruncăm orbeşte după toate fantomele fără trup, să «împuşcăm în lună» şi să

escaladăm norii. O vânjoasă proptire pe pământul sigur ne-a făcut să evităm unele catastrofe cărora le-au căzut jertfă vânătorii încrezuţi ai tuturor nălucilor. Am avut şi noi aventurieri, unii dintre dânşii minunaţi ca inteligenţă scăpărătoare, uimitori ca îndrăzneală, urmărind ce e mai înalt pe lume fără nici-o fărâmă de drept chiar, dar ei au rămas totdeauna indivizi izolaţi şi nu s'a ţinut de dânşii, ca de nişte adevăraţi călăuzi şi ca de nişte zei autentici, un popor întreg.

Dar mai ales nu ni-am scos la iveală ca Ţiganii la şatre şi ca Ruşii cu bogdaproste la hramuri neajunsurile şi păcatele.

Am lăsat străinilor şi robilor sarcina tristă de a-şi arăta toate rănile şi mutilările sufleteşti. N'am scos ochii nimănui, pentru ai căpăta gologanul zvârlit de milă şi cu scârbă, n'am fabricat ciontul mâinilor tăiate şi umflăturile picioarelor putrezite. Nu ne-am plâns trăgănat la toate bâlciurile ochii orbi şi bodolanele oloage. Greşelile le-am ascuns în noi pentru a le curăţi prin pocăinţă, în loc să le reedităm necontenit, făcând din ele un mijloc de atracţie şi un capital de câştig. Se uimeşte glumeţul din clasa intelectuală când vede felul cum jocurile lui de cuvinte sunt înlăturate printr'un singur gest de refuz, fără strigăte de indignare, din partea unui meşter, unui sătean cari trăiesc curat în casă curată. Primim nu odată lecţii dureroase din partea celui dintâi om fără aşa-zisa cultură a noastră, dar de pe armătura de diamant a căruia lunecă imediat orice încercare de pângărire. Bordeiul umil, smerita căsuţă nu suflă ceea ce face plăcerea şimândria cortului, la uşa căruia, cum

spune formula populară, se vorbeşte aşa cum nu se coboară a o face nici cel mai liber în cuvinte dintre aceia cari sunt cu adevărat ai noştri.

Un amestec de ţigănie de şatră şi de cafenea orientală a putut da oraşelor noastre pe ghiduşul cu vorbele urîte şi cu mişcările de dănţuitor prin seraiuri, dar genul care-i asigură o tristă celebritate se opreşte la rohatca târgurilor în care se adună lumea adusă de vânturile celor patru colţuri ale văzduhului.

Poezia populară e în adevăr moartă sau aproape moartă în greaua concurenţă a cărţii tipărite, dar înţelepciunea populară, transmisă din generaţie în generaţie, aceea a rămas tot aşa de vie ca pe vremuri când prin ea se cârmuia ţara.

Ceva din lucrurile pe care caut să le rostesc aici a pătruns încetul pe încetul întâiu la cetitorii cari vreau să audă un cântec, un cântec pe care să-l înţeleagă, să-l simtă, să-l poată cânta şi cu care să-şi mângâie viaţa, şi să afle o poveste, una despre oameni ca dânşii trăind în împrejurări deosebite de cele, aşa de şterse, în care lor le e dat a trăi şi dincolo de care li place să afle că mai este un orizont.

Apoi scriitorul însuşi, care începea să nu se mai simtă susţinut decât de plebea umană a nebunilor şi a stricaţilor sau de inconştienţa unui copilăret nedeprins a alege sau, în sfârşit, de proşti cari privesc mai bucuros ce nu înţeleg şi se încântă fudui de ce-i ofensează mai mult în ce are umanitatea mai ales şi mai gingaş, s'a întors pe încetul la acea normalitate de care cu atâta ostentaţie se declarase străin.

Pentru anume pagine din recenta mea « Istorie a literaturii contemporane » am primit rânduri calde dela aceia chiar al căror talent, recunoscându-l, era criticat în direcţia pe care momentan o apucaseră. Şi mi-a fost dat acum în urmă chiar să văd cum un tânăr scriitor ardelean, care începuse cu adânci documente de cugetare personală ca să se piardă, prea încrezut sau vrăjit de nesănătoase ispite străine, în poeme, lirice, dramatice, din care bunul simţ nu găsea nimic de ales sau într'o filosofie falşă în care noţiunile se ciocnesc fără să scaperê nimic, cum acest om de merit, d. Blaga, se coboară, deocamdată stângaciu până la banalitatea cea mai ştearsă, către subiecte din viaţa trăită, care înlătură jucăria vorbelor cu atât mai mari, cu cât e mai adânc golul pe care vor să-l ascundă.

Ceva se dărâmă astăzi: construcţii de faţadă cu colori tari pe linii strâmbe. Mă bucură zgomotul ce-l fac căzând. Pe acelaşi loc se vor ridica modeste case de eternă datină care au măcar o însuşire, dar ea ajunge: că pot fi locuite.

« N. Românesc », 16 Ian. 1935.

XXV

SOLIDARITATEA NAŢIONALĂ

Când am ales ca subiect pentru conferinţa din această seară « solidaritatea naţională », nu m'am gândit că voiu vorbi la 24 Ianuar, când un obiceiu fericit cere să se pomenească unirea celor două ţări româneşti libere, până atunci în chipul cel mai nefiresc osebite, în 1859. Mă bucură însă că astfel pot să pun în legătură comemoraţia cu care suntem datori şi consideraţiile pe care anunţasem că le voiu desvolta cu privire la acţiunea morală comună aşa de folositoare în orice moment din viaţa unui popor şi, natural, mai ales în acelea când e vorba sau de o schimbare esenţială în formele lui sau de avântul care trebue pentru ca aceste forme să fie în adevăr însufleţite.

Intâiu o observaţie cu privire la însemnătatea actului de atunci, pe care, asămănându-l cu minunea pe care am văzut-o cu ochii şi n'o ştim preţui îndeajuns, am fi aplecaţi s'o scădem.

La 1859 am afirmat că principiul naţional trebuie să fie la baza alcătuirii politice a Românilor, că orice e în afară de dânsul nu-i poate sta în faţă ca o piedecă,

amintirile istorice, nu totdeauna vădind cuvenita frăție, ne mai având nicio valoare, — și atât de puțini le-au ridicat înainte, în Moldova singură, pentru a nu se îndeplini lucrul care se impunea.

Odată, tot ce ne privește, în orice domeniu, cultura, viața economică de o potrivă cu însuși regimul politic, era așezat pe aceste temelii: restul venia dela sine și de aceea săvârșirea norocoasă a isprăvii românești de acum peste trei sferturi de veac e de sigur nu numai înaintașa, dar și îndemnătoarea Unirii aproape depline a poporului românesc.

Mijloacele prin care s'a ajuns la aceasta din urmă au fost din cele mai grele și unite cu jertfele cele mai mari. Am sângerat din toate vinele noastre și morminte încă proaspete stau sub pământul în sfârșit adunat împreună, morminte de ostași de aici din Vechiul Regat, cum i se zice, pe care soarta le-a voit a se afla nu numai în părțile unde steagurile noastre duceau vestea desrobirii, dar și în acest ținut de baștină, sfințit din nou prin acest cel mai mare sacrificiu. Cum însă la 1859 n'a curs sânge, multora li se pare că ar fi fost o întreprindere ușoară aceea a creării unei singure Românii libere, spre care să se îndrepte speranțele legitime ale Românilor celorlalți, că, urmând spiritul vremii, n'am fi găsit în lumea întreagă, sau măcar la învingătorii Rusiei în războiul Crimeii, decât o înțelegere, o prietenie care ar fi făcut din noi Veniaminii Europei sprijinite de acum înainte pe dreptul național, proclamat din Paris de Napoleon al III-lea.

Se știe azi până în cele mai mici amănunte că n'a fost tocmai așa, că dușmănii puternice au trebuit să fie

biruite, că în Franţa însăşi nu toţi erau gata să sprijine statornic drepturile noastre, că una era politica unui Impărat cu începuturi ideologice, de naţionalism şi democraţie, şi altele obişnuinţile de spirit, tendinţile tradiţionale în unele ramuri politice şi intelectuale, ba chiar şi în diplomaţie, care avea instrucţii să ajute pe Români, şi că însuşi Napoleon s'a clintit uneori în ce priveşte soluţia cerută de bunicii noştri, până ce a venit vremea când însăşi existenţa ca Stat a României a ajuns pentru dânsul, care se gândia, acum, mai mult la problema italiană, un element de compensaţie.

Nu, Unirea din secolul al XIX-lea, ni-am dat-o noi, în rândul întâi, în anume momente chiar numai noi. Şi aceasta fără să avem o organizaţie militară, fără să întrebuinţăm mijlocul, foarte răspândit atunci — de atâta vreme la fraţii italieni, — al conspiraţiei, al atentatelor şi al ridicării cu arma, ba chiar, ceea ce e de cea mai mare importanţă, fără ca în fruntea noastră să se găsească Români capabili de a reprezenta punctul nostru de vedere şi de a-l apăra cu toate mijloacele oficialităţii, puterea fiind încredinţată de diplomaţii Congresului dela Paris unor caimacani de o autoritate foarte slabă, neavând nimic din însufleţirea societăţii pe care trebuiau mai mult s'o ţie în frâu decât s'o ajute, ba un Vogoridi, care guverna Moldova, fiind, cu toate legăturile lui, şi de familie în ţară, un hotărît vrăjmaş, până la violenţă, al idealului românesc din acel moment.

Am biruit prin solidaritatea noastră aproape perfectă. Căci ce putea să însemne pe lângă înfrăţirea milioanelor de oameni, uniţi prin conştiinţă sau şi numai

printr'un sigur instinct, dorința de tron a celor doi Sturdzești ai Moldovei, tatăl și fiul, Mihai-Vodă și beizadea Grigore, sau și în Țara-Românească speranțele de întoarcere pe un tron abia părăsit ale lui Bibescu sau Știrbei?!

Inainte de a trage din această solidaritate un fel de doctrină a ei, cu aplicații la așa de grelele momente de astăzi, e folositor să vedem de unde a venit izvorul, principiul însuși.

Desigur nu dela o boierime cu așa de nobile tradiții, care a jertfit aspirațiile sale la Domnie ca să se realizeze voința celorlalți. Intre privilegiați erau mulți cari nu voiau, și mai mulți aceea cari nu puteau înțelege. N'a fost măcar la noi, ca la Poloni, alături de o democrație națională, o altă formațiune politică, de caracter istoric și monarhic, sprijinită pe marile familii, ca în jurul acelui Czartorycki, care trebuia să fie regele Poloniei înviate. Boierii, în general tineri, cari au fost factori ai Unirii, au jucat frumosul lor rol din alt motiv decât acela al nașterii lor.

Legenda lui «moș Ion Roată», țăranul pălmuit de stăpânul moșiei lui și sărutat ca o reparație de Domnul Unirii, ar face să se creadă într'un îndemn venit din fundul, așa de harnic și de onest, al clasei muncitoare de pământ. Aceasta măcar pentru Moldova, în care răzeșii și mazilii aveau fără îndoială un oarecare simț de valoare politică, ieșit din trecutul lor de vitează participare la războaiele, câștigate sau pierdute, ale țării.

De o burghezie ca aceea care, în Apus, a reprezentat forța de mânare înainte a societății nu poate fi vorba la Românii dela jumătatea veacului trecut. In București

atâta lume negustorească şi de meşteşugari câtă să poată da public uşoarei şi uşuratecei «revoluţii» dela 1848; ceva de acest fel, cu mulţi străini de peste Dunăre, la Ploeşti; unele elemente de clasă mijlocie, iarăşi amestecate şi cu străini balcanici, la Craiova. In Moldova, miile de Evrei nu puteau înlocui, în ei înşii şi în situaţia în care se găsiau, burghezia naţională.

Rămâneau deci numai intelectualii. In Muntenia cei cari se formaseră în şcoala lui Lazăr, a lui Eliad şi a numeroşilor ucenici ai acestuia, apoi, prin sate, cei foarte modeşti cari ieşiseră din şcolile de pregătire a învăţătorilor sub Alexandru Vodă Ghica, în sfârşit câţi trecuseră prin şcoala, dar cotită un moment către o covârşitoare influenţă franceză, care ieşise întreagă din buna chibzuială a unui Petru Poenaru.

In această ţară însă cărturarii de toate treptele au avut o mai mică influenţă, şi foştii revoluţionari cari predicaseră câţiva ani în Franţa refugiului lor au trebuit, în Ianuar 1859, să recurgă la o ameninţare a ţăranilor şi a mahalalelor. In Moldova, opera clasei mai luminate din oraşe a fost mult mai mare. Şcolarii Academiei Mihăilene, asupra cărora trecuse pe rând spiritul lui Asachi şi al Ardeleanului revoluţionar, de crez roman, Laurian, s'au unit, fiind încă pe băncile acelui aşezământ sau trecuţi acum în funcţiile de toate gradele, cu cei mai însemnaţi reprezentanţi, purtaţi şi prin străinătate, ai literaturii şi publicisticei, precum şi cu cele mai înfocate temperamente din tânăra boierime.

Inainte de toate răsare figura impunătoare a lui Mihail Kogălniceanu, faţă de care nu ni-am plătit nici

până astăzi, câtuși de puțin, datoria de recunoștință. Apoi un grup de strălucită intelectualitate, pe care o servește cu devotament o largă parte din funcționarii administrativi. Cum am spus, nu lipsesc numele mari, în legătură cu trecutul, Cantacuzinii, Moruzeștii, Mavrocordații. Față de ei viitorul Domn Cuza reprezintă o naștere mai modestă. Orice pretenție cade înaintea scopului suprem al neamului.

Fără zgomot, ținându-se în marginile discreției strămoșești, ajutându-se pe tăcutele, vădind, spre nimicirea caimacamului bulgaro-grec, pe care-l trădează, pentru binele național, însăși soția lui, fiica poetului și intelectualului boier de frunte Conachi, o înțelegere desăvârșită în momentul hotărîtor al alegerilor pentru Divanurile ad-hoc.

Solidaritatea morală e aceasta.

Ea înseamnă întâiu recunoașterea necesității unor scopuri cărora oricine trebuie să li închine credința și munca sa, gata să înfrunte orice primejdii și să primească asupră-și orice suferință. Idei personale nu se încap în margenile acestui sacru decalog și consideațiile de interes nu se pot apropia. Instinctiv, toată lumea trebuie să reacționeze în același fel îndată ce se prezintă unul din punctele acestui program ieșit din desvoltarea însăși, de lungi ani de zile, a culturii naționale. Exemplul dat de Germanii din Saar trebue să servească de învățătură oricui, și mai ales nouă pentru cari a ajuns să fie obiect de discuție și ce trebuie să se găsească adânc înrădăcinat la temelia însăși a vieții naționale unde scormoniturile ideologilor înnebuniți de teorii, care sunt adesea de împrumut, nu se îngăduie.

Cultura e aceea care pregătește această neapărată și făcătoare de minuni situație morală. Ea însăși nu se poate pierde fără pericol pe toate drumurile ispititoare care se deschid în deosebite direcții. In ce se spune într'o școală italiană de astăzi se simte ușor același fel de a gândi și simți ca în oricare alta: experiențele ambițioase ale spiritelor iubitoare de a se singulariza nu se îngădue. Același fel de însuflețire e în Universități, care nu înseamnă o adunare de oameni cari nu sunt legați decât de același program de oare și cari contribuie prin divergențele stridente din lecțiile lor la confuzii catastrofale în mintea tinerctului. Oricâtă deosebire de direcție ar fi între o școală literară franceză și alta, e cu neputință sa nu se recunoască aceea ce numim spiritul francez, pe când la noi fiecare-și face lege din tot ce trece, adus de vânt, prin minți care n'au nici experiență, nici răspunderi, dar pretind să dea o direcție unei societăți prea mult lipsite de posibilitatea de alegere. Dar critica, menită să înlăture ce e zăpăcit și bolnav, a fost de mult înlocuită prin reclama editorilor și a cenaculului.

Această solidaritate are însă nevoie să fie condusă, iar conducătorii să nu trebuiască a fi căutați orbește în momentul amenințărilor, precum, iarăși, legătura, schimbătoare, cu dânșii să nu fie a unui calcul material. Ei trebue să fie totdeauna la locul de unde se dă cuvântul de ordine, iar acest cuvânt să nu se caute în bobote prin toate colțurile de întunerec. Ierarhia de funcții să corespundă pe cât se poate cu ierarhia naturală a valorilor și meritelor, ca să nu ajungă a fi călăuza mai nesigură decât aceia cari se cer călăuziți. Dar, peste tot ce poate

da organismul de Stat, autorități morale permanente să se bucure de tot sprijinul devotat al acelora cari nu printr'o recunoaștere și convertire de ultima oară să fie aduși a cere dela dânsele îndreptarea care, venită prea târziu, să nu mai poată folosi la nimic.

Anume atitudini față de împrumutul de refacere, anume semne de gravă anarhie spirituală, anume idolatrii de orizont mărginit m'au îndemnat să trezesc astfel de amintiri și să dau astfel de recomandații.

« N. Românesc », 26 Ian. 1935.

XXVI

MIHAIL KOGĂLNICEANU

Ceea ce deosebeşte pe Mihail Kogălniceanu de toţi contemporanii săi e cât de nou şi de viu e astăzi. Nimic din ideile sale nu aparţine unui trecut isprăvit, unei mode care ar fi dispărut; în stilul său nu e nicio artificialitate părăsită, nicio îndemânare pe care să trebuiască a o răspinge. Deşi crescut la o şcoală franceză, de şi corespondenţa de adolescenţă cu surorile lui e în limba franceză, a «lumii bune» de atunci, el scrie întocmai ca acuma fără ca vreun element veşted să ne surprindă şi să ne jigneasca. Iar ideile pe care le-a cules din aşa de largi lecturi în cele două limbi pe care le cunoştea mai bine, ori care au răsărit de pe urma acelor cetiri într'o minte de un aşa de perfect echilibru, acestea au un caracter atât de general uman, în concepţia unui naţionalism cultural activ, încât ne simţim prin el întăriţi în credinţile noastre cele mai scumpe.

El e în adevăr actual şi contemporan. Il simţim nu numai în noi, prin ce am luat dela dânsul, dar alături de noi, mergând pe acelaşi drum, spre o ţintă care este şi aceea a vremii noastre. Ne bucurăm de un astfel de

tovarăş, ne simţim asiguraţi şi încurajaţi prin aceea că umbra marilor lui paşi se proiectează lângă aceea a silinţilor noastre. El e astfel, pentru cei cari sunt obişnuiţi a se gândi măcar din când în când la dânsul, o forţă a vremii de azi prin îndemnul ce porneşte din scrisul şi chiar din acţiunea lui, prin mustrarea ce se desface din exemplul pe care l-a lăsat.

Tinereţa tuturor scriselor sale se menţine intactă. Ea e făcută din încredere şi din generositate. Mama trebue să-i fi transmis aceste însuşiri aşa de mari şi aşa de folositoare pentru societatea în care a trăit, căci tatăl era un gospodar bun, un socotitor sigur, dar un boier de spirit cu totul mediocru.

Ceea ce am spus despre calităţile lui sufleteşti se manifestă în toate domeniile, fapta dintr'unul din ele legându-se strâns de cele din altele. Şi de obiceiu nu îmbrăţişăm cu privirea toate ramurile de viaţă şi de gândire în care el ocupă cel dintâiu loc, şi nu numai pentru spaţiul destul de întins al vieţii sale.

Actele prin care a contribuit într'o aşa de mare măsură şi într'un chip aşa de hotărîtor la desvoltarea contemporană a Moldovei sale, a României care s'a făcut în primul rând printr'însul, acelea sunt mai mult sau mai puţin în faţa oamenilor vremii noastre. Ei ştiu că Mihail Kogălniceanu a fost unul din alcătuitorii partidului de continuă luptă prin care mai ales s'au săvârşit toate aceste înfăptuiri, că a dus o luptă înteţită contra acelui Domn dela care avea numele de botez şi dela care primise atâta sprijin, dar a cărui politică i se părea că reprezintă principala piedecă pentru servirea idealului generaţiei

lui. Ei îşi dau samă cât de mult a dat el din strălucita sa inteligenţă pentru ca în patria cea mică să se ajungă la înlăturarea candidaturii Sturdzeştilor şi la alegerea acelui colonel Cuza, căruia-i era prieten, dar înaintea căruia s'a plecat când l-a avut ca Domn şi căruia i-a servit ca monarhului român având dreptul la omagiul şi la respectul tuturora. Ei îi pun în socoteală vitejia actului, împărţit cu Alexandru Ion I-iu, prin care s'a asigurat ţăranului bucata de pământ, a cărui stăpânire trebuia apoi încunjurată cu garanţii şi supraveghiată cu procedări pe care le-a împiedecat revoluţia de palat din Februar 1866, ca şi lipsa de orice temeri personale când a fost vorba de a arunca asupra duşmanilor împroprietăririi sentinţa unei neaşteptate disolvări. Când tronul Domnului Unirii s'a prăbuşit prin uneltiri pripite, căci trecerea la alt regim, dorit şi de Cuza, se putea face fără desonorarea armatei şi tulburarea periculoasă a spiritului public, când dinastia a păşit la hotărîrea plină de răspundere a războiului de neatârnare, se recunoaşte uşor, de istoricul imparţial, — căci n'a rămas un partid după Kogălniceanu, cu datoria de a-i servi religios cultul, — de acela măcar, dacă nu de judecătorii influenţaţi şi interesaţi, că, în greutăţile provocate la 1877—1878 de obrăznicia lăcomiei ruseşti, acela care ştia de mult că ni se va lua Basarabia-de-jos, în ciuda nepreţuitului ajutor pe care l-am dat primejduitelor oşti împărăteşti, a avut o linie dreaptă şi sigură pe care n'au înrâurit-o măgulirile şi n'au întrerupt-o ameninţările, că nimeni n'a apărat cu mai multă competenţă şi cu un mai puternic talent cauza ţării biruitoare, dar sfâşiate, decât

acest emisar a cărui inteligenţă era în stare să biruie în orice discuţie. Şi oricine admite că, după aceea, în apărarea dreptului nostru asupra Dunării bătrâneţa experientului om de Stat a adus aceleaşi servicii patriei ca şi o tinereţă voinică. Cu părere de rău se constată că Domnul României independente, regele încoronat s'a lipsit prea uşor de sfaturile aceluia care, timp de vreo cincisprezece ani, părăsit, bolnav, sărac şi dator, asista fără invidie la instalarea ca stăpân a rivalului său mai fericit, dar de loc superior, Ion Brătianu.

Cu toate criticele unei epoce de lucru mai metodic, dar în condiţii de care el nu se bucurase, rămânea ca bază sau numai ca îndemn, din ceea ce a făcut el, puţin pe apucate, în mijlocul unei vieţi zbuciumate, pentru cunoaşterea unui trecut românesc din care s'a inspirat în toate acţiunile sale atâta: cartea, de îndrăzneaţă gândire, despre istoria Românilor de pretutindeni, cutezătoare întreprindere pentru un om aşa de tânăr, apoi broşurile lui în legătură cu anume probleme ale culturii şi vieţii noastre în genere, alte produse ale acestei vrâste pline de avânt, răbdătoarea adunare împreună şi inteligenta înfăţişare a Cronicelor Moldovei, la care apoi a voit să adauge şi pe ale principatului vecin, încercarea revistei istorice *Archiva Românească*, discursul, aşa de avântat, chiar dacă se admit influenţe de formă străine, cu care a deschis la Academia Mihăileană un curs care a fost răpede închis. Toate purtând pecetea unui românism fără deosebire de graniţă.

Mai puţin cunoscut e amestecul lui într'o literatură militantă, căreia desvoltarea poporului românesc i-a

datorit aşa de mult. Crezul unirii necesare între toţi Românii l-a proclamat el şi prin titlul şi prin cuprinsul acelei publicaţii periodice, *Dacia literară*, în care e şi înţelegere pentru orice lucru românesc şi spiritul celei mai înaintate cugetări apusene, pe care o cunoscuse în Franţa ca şi în Germania. Dar s'au uitat, pentru a fi doară din când în când semnalate de specialişti, întâmplătoarele versuri, contribuţiile lui la repertoriul Teatrului din Iaşi, nuveletele de debut, înjghebarea unui roman pierdut în foiletonul *Albinei* lui Asachi, povestirile în formă literară scoase din istoria, pe care o cunoştea aşa de bine, a Moldovei.

Oratorul e de sigur obiectul unei admiraţii pe atât de generale, pe cât de slab hrănite prin cetirea paginilor unei atât de autentice elocvenţe. Ce păcat că în discursurile pe care însuşi le-a scris, ca şi în cele care, mai târziu, au fost stenografiate, nu s'a făcut o alegere pentru a publica un volum sau mai multe care ar da lamura acestui talent aşa de puternic, trecând fără sforţare, din singurul său prisos sufletesc, dela un registru al rostirii la altul: ne-ar mângâia de colecţiile, îngrijit făcute, ale atâtor cuvântări care dincolo de chestiunea în discuţie şi de amănunte care nu se mai înţeleg astăzi nu mai au pentru noi niciun interes. Dar nu se ştie ce mare avocat a fost Kogălniceanu în anii tinereţii sale ieşene, când lua cuvântul ca să apere, ca în pledoaria, pe care din fericire am descoperit-o, pentru văduva Maria Cananău, atacată de fiul pe care cu atâtea îngustări îl crescuse, cauzele care prin dreptatea şi nobleţa lor îl chemau la o apărare totdeauna cu adânc răsunet.

Această activitate multiplă nu samănă cu a celor cari în fiecare din domeniile pe care le ating se inspiră dela alt model, indigen sau străin. E în toate acelaşi suflet puternic, vibrant, cald, avântat, pe care l-a păstrat până în anii din urmă, până la scrisoarea, înaintea operaţiei fatale dela Paris, prin care-şi mărturisia duios greşelile, multe, înaintea aceleia pe care înţelegea măcar acum cât de mult o jignise.

Dacă ar fi să se găsească o formulă pentru acel care nu e decât o necontenită revărsare de vieaţă ce nu slăbeşte nicio clipă împingerea înainte a altor unde, ea n'ar putea să fie alta decât aceea a *realismului organic.*

Realism, adecă, pe vremea romanticilor prea adesea înşelaţi de teorii sau ameţiţi de propria lor retorică, simţul totdeauna sigur al lucrurilor de sprijin, al nevoilor la termin, al datoriei care se cere îndeplinită în rândul întâiu. Instinctiv, şi nu de pe urma unei argumentări încete, răbdătoare, el ajunge la constatarea acestui imperativ categoric desfăcut din golurile produse, din puterile ce se înfăţişau pentru a le umplea. Pe când alţii se pierdeau în chiţibuşării pierzătoare de vreme, dar dătătoare de satisfacţii mărunte, el se arunca drept asupra chestiilor mari şi le cuprindea în toată întinderea lor, fără a-şi ascunde greutăţile, dar şi fără a se speria câtuşi de puţin de dânsele.

Este însă şi un realism brutal, pentru minţile inferioare şi pentru voinţile greoaie, care apasă şi strivesc. Acesta e motivul unui oportunism care nu vrea să privească orizontul care i se pare în afară de rostul firesc al unei acţiuni satisfăcute prin ca însăşi. Nu pentru aşa ceva

harul Dumnezeiesc dăduse Românilor o putere ca a lui Mihail Kogălniceanu. Realismul lui era nedespărţit de permanenta preocupare a marilor probleme în care încadra orice acţiune de moment.

Teoriile era capabil de sigur să le înţeleagă, oricât ar fi fost ele de noi şi în orice veşmânt de metafisică propriu-zisă, sau politică, socială, economică, s'ar fi prezintat. Dar el nu credea, în nicio parte din fericita sa faptă, că din afara realităţii în mişcare pot veni puteri în stare s'o prefacă, ci căuta chiar în acest proces organic ceea ce trebuie să exprime gânditorul, ceea ce omul de Stat e chemat să realizeze. Astfel el nu s'a găsit niciodată înaintea unui faliment ideologic din acelea care, din nenorocire, nu ating, une ori chiar mortal, pe acela singur care prin reverii de falsă ştiinţă le provoacă.

Om întreg, el a trăit din viaţa societăţii întregi, interpretată printr'o inteligenţă care nu făcea decât să rezume cu strălucire această viaţă, pentru ca din această concentrare însăşi să se desfacă impulsul voinţii menite să ducă mai departe societatea în continuă mişcare.

« N. Românesc », 7 Febr. 1935.

XXVII

NOI, RISIPITORII DE CELE SFINTE

Mândria şi puterea morală a unei naţii nu stă atâta în elementele materiale de care dispune şi care s'ar putea chiar să nu împiedece căderea unei societăţi decăzute, cum s'a întâmplat adeseori în istorie cu prăbuşirea multor ţanţoşe ghiftuiri de nuanţă cartaginesă, cât în legătura sufletească dintre membrii actuali ai naţiei şi peste vremea lor, dintre aceştia şi înnaintaşii cari lasă o moştenire din care partea cea bună trebuie păstrată cu cea mai mare îngrijire, vii şi morţi fiind laolaltă în adăugirea acelulaşi tezaur.

In el se cuprinde două mari forţe ale gândului şi inimii: mărturiile de viaţă — deci materialul istoric — şi îndeplinirile de frumuseţă — deci arta.

Pentru păstrarea lor trebuie cea mai mare şi, adaug, cea mai duioasă grijă. Să ne apropiem de ele cu sentimente de buni fii iubitori, plini de înţelegere pentru orice idei şi orice emoţie, chiar dacă nu se mai potrivesc cu ale noastre de astăzi, de respect pentru ceea ce au făcut acei oameni pe vremea lor, care de cele mai multe ori a fost mult mai grea decât a noastră, aşa încât fapta lor ni

poate servi de învăţătură, şi de simpatie pentru forme artistice în faţa cărora vremea noastră ridică şi sprijină altele.

Să recunoaştem însă că până în ultimele timpuri, ce zic?, până astăzi, n'am avut atitudinea care se cuvine faţă de aceste nepreţuite mijloace de întărire şi de îndemn.

In adevăr, ce nu s'a risipit, de când ne-am lăsat ispitiţi de aparenţele unei civilizaţii care n'a putut fi mutată la noi, peste o altă producţie culturală de mai multe secole, cu acele rădăcini şi cu acel aier care sunt de nevoie pentru ca vitalitatea ei să rămâie neatinsă!

Intâiu, pe vremea Domnilor Regulamentului Organic, vechile noastre monumente au fost tratate cu o grijă neinteligentă cu mult mai rea şi decât cea mai desăvârşită şi mai vinovată părăsire. Un Bibescu, un Ştirbei în Muntenia, cărora în această privinţă li-a sămănat, din fericire, prea puţin deşteptul Mihai Sturza în Moldova, n'au avut niciun simţ pentru o altă frumuseţă decât aceea pe care, ca tineri studenţi desţeraţi înainte de a se fi putut forma sufleteşte la vatră, o admiraseră în Apusul francez, unde amândoi şi-au făcut studiile. De aici chemarea unui număr de arhitecţi austrieci, cari au stricat cât au putut acele aşa de respectabile biserici, răzând frescele ori astupându-le sub un strat de tencuială grosolană, aşezând, în faţa altarelor, ciudate catapetesme gotice şi diformând uneori până şi caracterul general de arhitectură al clădirii. Ca triste dovezi dăinuitoare, — căci, chiar cu cheltuielile mari ce s'ar cere, încă nu vom putea restitui formele dela început —, sunt, între altele,

mănăstirea Dealului, dăruită şi cu o clopotniţă total ridiculă, mai veclica mănăstire a Tismanei şi Bistriţa, în care nu se mai pot descoperi nici urme din ceea ce a fost odinioară.

Merită să se pomenească gustul ales şi dreapta judecată pe care le-a arătat şi în această privinţă înaintaşul lui Bibescu, atunci când s'a întors în calitate de caimacam înaintea Unirii Principatelor: Alexandru Ghica. Fiind vorba de încă o năprasnică ispravă de acestea, el s'a împotrvit cu toată hotărîrea şi a rostit neuitate cuvinte în care a cuprins ideia că numai cu o nesfârşită delicateţă ne putem apropia de astfel de ctitorii venerabile. Se cunoaşte omul care pentru ultimii săi ani va şti să aleagă încântătorul mediu natural şi artistic al raiului de lângă Neapole.

Documentele, prin care se vede întreaga viaţă de odinioară — şi aceasta li dă sfinţenia, căci nu pot întrebuinţa un alt cuvânt, — n'au fost mai fericite. Cel puţin la acele reparaţii neghioabe era ca bază dorinţa de a consolida zidiri îmbătrânite care păreau că ameninţă să cadă, pe când împrăştierea, aruncarea într'o desăvârşită uitare — în momentul chiar când, dar mai mult pentru un scop practic, în legătură cu luarea în samă a averilor mănăstireşti, era necesar să se ţie la îndemână material pentru procesele viitoare, se înfiinţau Archivele Statului —, părăsirea într'o astfel de uitare desăvârşită a atâtor mii de acte familiare, mai ales răvaşe private, de care, pentru a înţelege astfel de vremi, suntem aşa de lipsiţi astăzi şi ajungem a da simple scheme cronologice atunci când s'ar cere o măiastră înviere, e şi mai condamnabilă.

Nu voiu uita sentimentul ce m'a cuprins când, într'o vizită la frumoasa mănăstire, azi şi ea un spital, Brâncoveni de lângă Olt, am găsit în căsuţa mai mult decât modestă a proprietăţii, de unde abia plecase arendaşul grec Skedaresi, am găsit, zic, adânc cufundat într'un praf de mai multe decenii, tot preţiosul material privitor la mândra ctitorie a lui Vodă-Brâncoveanu, Hurezul. Mi-a trebuit ceasuri ca să culeg hârtiile una după alta şi am plecat spre Bucureşti cu satisfacţia celui care a dat peste o nepreţuită comoară.

Pe când Ungurii şi Polonii conservă în familiile lor nobile nesfârşite acte privitoare la trecut, astăzi câte sunt aici familiile cu trecut istoric care să aibă, în clădiri noi, une ori măreţe, un colţişor unde să se păstreze în scris amintirea înaintaşilor? Poate de aceea atâţia dintre urmaşi se înstrăinează cu totul prin studii făcute fără socoteală şi supraveghere în ţări străine, unde câte unii şi rămân fără o durere şi fără o mustrare de cuget. Altfel ar fi fost poate dacă ei s'ar fi trezit văzând în cămara amintirilor urmele vieţii seculare, cu bucurii, cu năcazuri, cu lupte şi îndurări, a neamului lor.

Secularizarea averilor mânăstireşti s'a făcut apoi de anticlericalii lui Cuza-Vodă cu o indiferenţă de sălbateci şi pentru operele de artă şi pentru documente. Călugării greci au putut lua la plecarea lor ce au vrut şi de aceea azi sunt pline propriile lor archive dela Athos, din Tesalia, dela Mitocul Sfântului Mormânt în Constantinopole, dela Ierusalim, poate şi dela Alexandria, de piese pe care numai hazarduri fericite ne fac să le cunoaştem, fără ca, de altfel, vreodată să se fi trimes o misiune pe mai

mult timp, care, cu stăruinţile necesare în locuri unde suntem consideraţi ca nişte despoietori, să facă măcar catalogarea, ba chiar fotografierea lor. Şi obiecte de artă din cele mai frumoase, cu deosebire cele mărunte care se puteau ascunde şi strecura mai uşor, au luat calea străinătăţii. Ce a găsit râvna d-lui Marcu Beza, care e un diplomat şi un beletrist, nu un istoric, e o mustrare pentru cei cari ar fi putut face cercetările în altfel de condiţii.

Istoria acestui neam caută să se informeze astfel printr'un material risipit la toate vânturile pe suprafaţa a trei continente şi prin străinătăţile cele mai grele de ajuns. Se poate o mai mare ruşine?

Chiar după ce, de pe la 1870 încoace, s'a căpătat un simţ pentru trecutul nostru, din potirul căruia nu numai istoricii, dar şi oamenii politici şi oricine după chemarea şi puterea lui trebuia să se împărtăşească, ce greşeli s'au făcut şi câtă risipă împrejur! Reparaţiile lui Lecomte de Noüy la Argeş, la Craiova, la Iaşi reprezintă o erezie cu atât mai puţin îngăduită, cu cât sistemul pe care-l inaugurase învăţătorul arhitectului francez, care a lucrat aşa de barbar la Notre Dame din Paris şi la catedrala din Lausanne, era acuma condamnat în Occident şi, la noi, pictorul Aman a protestat cu curaj, înfruntând o lume oficială rătăcită, în fruntea căreia stătea însuşi regele Carol I-iu, preocupat de napoleoniene dorinţi de a eterniza prin monumente măreţe Domnia sa, contra acestei dărâmări, refaceri şi prefaceri, cu frescele de cofetărie parisiană pe care le-a aşternut fratele înnoitorului şi cu tot aurul unei ornamentaţii de metal care trimete mai curând, în casa lui Neagoe cel cu simţ de

artă şi a Despinei venită din mijlocul splendorilor bizantine, la cine ştie ce sală de viitor cinematograf sau la o creaţiune de închipuire pentru o înviere a poveştilor din O mie şi una de nopţi.

E un noroc că s'au păstrat frescele vechi, azi la Museul de artă bisericească, unele obiecte luând drumul Parisului. Să mai vorbim de crima dela Târgovişte, cu aruncarea în aier a Mitropoliei şi răvăşirea cenuşii morţilor?...

Şi încă, pe lângă ce s'a făcut pe urmă, a fost o vreme fericită. Oricum, în acţiunea aceasta de sigur nesocotită era cu totul altceva decât ură sau despreţ faţă de trecut, dorinţă de a-l face să dispară. Suveranul se bucura că devine ctitor, regina Elisabeta zugrăvia Evangheliare, fie şi de un stil cu totul străin şi absolut personal, iar Vasile Alecsandri pişca pentru glorificarea operei coardele lirei sale.

Când s'a făcut minunata unire a ţărilor româneşti, ea ar fi trebuit să trezească un puternic simţ pentru arta şi istoria noastră. Din potrivă. Dacă se înţelege cum un budget tot mai îngustat n'a putut da decât foarte puţin unei Comisiuni a Monumentelor Istorice care sufere aşa de mult din causa nepuţinţii de a ajuta şi repara, nu se poate condamna destul de aspru neînţelegerea, unită uneori şi cu o neiertată îndărătnicie în păcat, a câte unuia din şefii Bisericii cari au înstrăinat, crezând că sunt autorizaţi printr'o lege, care vrea să li ridice prestigiul şi să li deschidă posibilităţile de muncă spornică, unele obiecte ce erau veşnicite la un anume loc de răposaţii ctitori, ori au crezut că pot încredinţa oricui opere care cer un simţ deosebit şi însuşiri sufleteşti pe care

nu le poate avea orice meşter vulgar şi orice antreprenor interesat. Mai ales în Ardeal am avut de înregistrat, cu întrebuinţarea tuturor Cabadaievilor pribegi, adevărate profanări. In acelaşi timp oameni pricepuţi treceau peste hotar atâtea din obiectele de care nu ne interesam de loc; nici până astăzi n'avem, ca în Italia, o lege care să oprească exportul obiectelor de artă. Ceea ce au făcut speculanţii galiţieni fraţii Bloch, cari operează şi acuma, vânzând bisericilor, în locul vechilor odoare admirabile, produse de fabrică făcute în serie fără înţelegere şi gust, nu s'ar fi putut petrece neoprit şi nepedepsit în nicio ţară. Să ne mai mirăm că n'am cumpărat dela Viena, cândva flămândă, opere de artă bucovinene care se ofereau pe nimic?

Asupra documentelor încaltea s'a aruncat o pornire de distrugere. Intregi archive, sub cuvânt că se ajută cine ştie ce lacomă filantropie, au fost vândute cu chilogramul şi această ticăloşie a unor funcţionari vădit imbecili continuă fără ca autoritatea superioară să fie informată. Meritosul arhivar din Iaşi, d. Gheorghe Ungureanu, a găsit la 1932 — ieri! — lăzi întregi de documente zvârlite în gunoiu la Bârlad şi a cules — ascultaţi! — nu mai puţin de patru mii de acte, unele încă dela sfârşitul secolului al XVI-lea. La tribunalul din Bacău aceeaşi batjocură. La cel din Roman — şi avem a face cu o singură categorie de autorităţi — depozitul unor hârtii tot aşa de preţioase era «sub streaşina podului».

Acum în urmă, în foaia *Pământul* dela Călăraşi, meritosul doctor Samarian denunţa împărţirea în material

pentru Bucureşti şi material de distrugere a archivelor locale.

Sântem obişnuiţi a ne sprijini pe Stat. El n'ajunge. Une-ori, ca în ce priveşte legea Archivelor şi Museelor, pe care am făcut-o să fie votată şi nu s'a aplicat până azi, el nici nu ţine samă de temeiurile juridice ale acţiunii sale.

Societatea însăşi trebue să se mobilizeze pentru a împiedeca această risipă, unică în lume. Pe această cale a predicii către toată lumea fac apel, şi ca istoric şi în toate însuşirile publice pe care le am, pentru ca ea să-şi dea sama de ce datorie are şi să denunţe, să oprească pe aceia cari aruncă în vânt opera sacră a secolelor.

« N. Românesc », 16 Martie 1935.

XXVIII

IDEILE ABSTRACTE ŞI STATUL ORGANIC

Un Stat e forma cea mai înaltă, cea mai promiţătoare de roade, cea mai educativă, în viaţa unui popor. Când poporul a ajuns la un anume grad de desvoltare, din rădăcinile lui subpământene şii din cotorul răsărit la suprafaţă— deci din energia claselor muncitoare, din ambiţia firească a intelectualităţii conştiente — răsare şi această floare a Statului în care se pregăteşte fructul, care e aportul adus de acel popor în viaţa generală a civilizaţiei umane. Atâta numai, pentru a face o osebire în această comparaţie, că acele fructe vin, vin necontenit fără ca formele capabile de desvoltare, de îmbogăţire ale florii să dispară.

Nu e bine ca Statul să se încerce până ce nu e poporul pregătit pentru a-l susţinea. Atunci el, Statul, poate ajunge în stăpânirea unor paraziţi din lăuntru, sau sub înfăţişarea lui se poate ascunde o întreagă cotropire străină. Când dintr'o nevoie a lumii întregi Statul trebuie să se alcătuiască totuşi înainte de vreme, pripit, cu toate neajunsurile care iese din nepotrivirea cu momentul, silinţile oamenilor cari iubesc poporul şi doresc

desvoltarea normală a Statului se cuvine să caute a face ca viaţa însăşi a poporului să nu rămâie pe o treaptă de inferioritate faţă de forma de Stat pe care a îmbrăcat-o, ci să se înalţe până la aceasta. Nimeni să nu se înşele crezând că Statul ajunge şi că se poate lăsa în părăsire poporul, fără a-şi da samă de teribila ruină care neapărat va urma şi care va mai avea şi blăstămul că poporul, ajuns de la sine mai sus, nu va mai avea curajul, încrederea, iubirea şi bucuria care se cer pentru ca o nouă ctitorie poltică să fie în adevăr puternică şi în stare a trăi.

Statul duce mai departe însuşirile poporului, coordonând şi conducând silinţile pentru a-l face să înainteze, dar el nu se cade să se îndepărteze dela însuşirile poporului din care şi pentru care este creat, şi el e dator să rămână credincios acestor însuşiri deosebitoare, să se ferească de a întrece posibilităţile care se găsesc în acest popor. E trist când Statul e inferior poporului de care e legat şi nu ştie să se folosească de tot ce acesta-i poate pune la îndemână, dar e foarte periculos când el urmăreşte ţinte care sunt cu mult mai presus de ce poate da voinţa cea mai încordată şi cea mai sfântă putere de sacrificiu a poporului. Atunci se produc catastrofe ca acelea ale Bulgarilor şi Sârbilor în evul mediu sau, sub ochii noştri, a Marii Grecii venizeliste întinse şi asupra Asiei Mici.

Statul e astfel un lucru organic. El iese dintr'o viaţă naţională şi se hrăneşte necontenit din această viaţă, având atâta putere câte vine de acolo. E în zădar să se lucreze la îndreptarea, îmbogăţirea şi înălţarea formelor

lui prin legi, prin regulamente, prin acţiuni administrative, care dela o bucată de vreme încurcă şi împovărează, dacă o necontenită muncă, făţişă sau mai ales ascunsă, ferită de privirile curioase şi scutită de reclamele zgomotoase, nu se îndreaptă asupra temeliilor lui vii. Un Stat care-şi trage forţele vitale de acolo poate trăi şi cu legi aşa de puţine încât să le poată şti orice cetăţean cult, pe când un altul, asupra căruia s'a revărsat toată patima legiferării în gol ajunge să decadă sub ochii desnădăjduiţi ai celor cari ştiu câtă muncă au cheltuit în birourile ministeriale şi în Parlament ca să-l înzestreze cu o teribilă armătură legală în care trupul firav al unui cavaler plăpând e expus să cedeze înfăşării înseşi cu acest formidabil oţel de apărare şi împodobire.

Teorii asupra Statului e natural să se facă de cugetători. Şi această materie e supusă unor corectări abstracte care extrag din tot ce este formulele menite a se lega în sisteme. Dar e o mare greşeală să se confunde ce fac oamenii aceştia vrednici de stimă sau şi de admiraţie cu ceea ce ar fi datoria conducătorilor, cari ar fi condamnaţi să se inspire din toată această metafizică, une-ori aşa de frumoasă, dar care, fără socoteală, poate să falsifice toate resorturile Statului şi să-l împiedece într'o acţiune care nu se poate opri un singur moment ca să culeagă în cale fie şi cea mai atrăgătoare din aceste flori ale gândirii libere, care nu-şi cunoaşte hotare în relativitatea şi slăbiciunea omenească şi nu-şi dă sama de nicio răspundere.

De sigur că, atunci când primul consul Bonaparte a păşit la realizarea formei politice de ierarhie şi autoritate care va ajunge a fi noul imperiu, el a fost influenţat de

ideile filosofilor secolului al XVIII-lea, de acelea ale şcolii istorice contemporane, de sistemele propuse de cugetători politici în mijlocul cărora se găsia, dar el a avut mare dreptate să puie în buzunar pentru păstrarea în archive planul complect, cu liniile aşa de drepte şi unghiurile aşa de sigure, al unui abate Siéyès şi să consulte mai mult decât paragrafele acestui cleric aşa de sigur de isprava sa nevoile înseşi ale societăţii pe care era chemat s'o scoată din haos şi s'o îndrumeze pe drumuri sigure potrivit cu nevoile, în necontenită evoluţie, ale timpului.

Franţa reacţionară îşi dăduse până atunci două Constituţii, dintre care una, aşezată într'o raclă expusă 'n chiar mijlocul Convenţiei, a treia adunare de reforme, n'a fost niciodată prefăcută în realitate, fiindcă, din cauza chiar a perfecţiei ei într'un anume spirit, ea era neaplicabilă.

Aceasta mă aduce a vorbi despre problema constituţională însăşi.

Un Stat nu se face dintr'o Constituţie, cu atât mai puţin pentru o Constituţie. Principiile, cât de frumoase, cuprinse într'un astfel de act politic, care se poate, neavând adevărate rădăcini, să nu fie şi un act naţional, n'au darul de a crea ceva. Din articolele lui nu pleacă unul din acele impulsuri pe care nimeni să nu le poată opri în cale. Nu e molecula de radiu din care să se desfacă puterile misterioase care dau energie şi sănătate. Constituţia, de care nu se vorbeşte decât de vreun secol şi care e în legătură cu un fel de gândire care nu poate fi considerat ca etern, e adesea înlocuitoarea, prin

paragrafele ei, a unei stări de spirit constituţionale pătrunsă în societatea întreagă până în stratele ei cele mai adânci. Popoarele care au făcut mai mult pe lume prin legătura de fier şi prin însufleţirea de iubire între toţi membrii lor nu au avut niciodată prescripţii constituţionale, de unde să plece legile şi faţă de care să se poată face verificarea oricării acţiuni. Acesta e cazul cu Romanii, cari n'au căutat să definească niciodată Statul lor, necontenit prefăcut după cum cereau împrejurările. Acesta e, în timpuri mai noi, cazul cu Anglia, în care niciodată nu s'a cerut să se extragă din legi, din experienţe, din cultura naţională anumite precepte pe care să trebuiască a jura, până la rege, toţi deţinătorii, în orice grad, ai puterii publice.

La alte naţiuni, care nu ajunseseră la această treaptă de înaintare a gândirii politice, devenită acuma un adevărat instinct al tuturora, s'a încercat a se da prin Constituţia ieşită din sfătuirea cărturarilor, deveniţi «reprezentanţi ai naţiunii», impulsul către o elaboraţie constituţională în deosebite straturi ale societăţii. Aşa s'a întâmplat cu Franţa dela începutul epocei contemporane, când, cu multă trudă, mai mult în ce priveşte discursurile decât o adevărată informaţie şi o cercetare critică, a ajuns să-şi dea legea legilor pe care a jurat nenorocitul Ludovic al XVI-lea cu câteva luni înainte de a-şi pierde capul pe eşafod. Şi peste câteva luni numai s'a trecut peste această Constituţie de care abia luaseră cunoştinţă cetăţenii, mândri de revoluţia îndeplinită, pentru ca alte sforţări ale altor reprezintanţi ai aceleiaşi naţiuni să ducă la alte afirmaţii constituţionale. Revoluţiile

care s'au produs periodic în Franţa arată mai bine decât orice cât de puţin erau legaţi toţi Francezii prin inspiraţia şi îndatoririle ieşite din aceste texte, luate tot aşa în uşor cum în uşor fuseseră şi gândite şi votate. Pe când Englezii înseamnă numai două mişcări revoluţionare în toată desvoltarea lor istorică: una ieşită din spiritul public, aşa cum îl înţelegeau oamenii de la 1640, alta din grija ca forma religioasă de care se lega la 1688 toată viaţa poporului să nu fie înlocuită prin aceea, catolică, de care de mai bine de un veac el se despărţise.

Cineva trebuie să fie fără îndoială credincios nu numai jurământului său, dar şi oricării îndatoriri publice pe care a luat-o asupră-şi. Aceasta şi în ce priveşte adeziunea la Constituţia ţării sale, oricum să fie ea. Dar, odată ce s'a stabilit această legătură, ceea ce e de căutat este crearea la toţi, după măsura fiecăruia, fireşte, a acelei stări sufleteşti care să-i corespundă, — uneori şi ţinând-o în curent cu vremea, — şi fără care ea nu poate să aibă nicio valoare reală, intrând în archive din momentul chiar când ea se dovedeşte incapabilă de a-şi crea substratul acesta psihologic, care e lucrul de căpetenie.

A constituţionaliza naţia e o sarcină vrednică de orice energie personală, cât de înaltă, şi de orice factor politic, cât de puternic. Greşeala cea mare e însă aceea când, în loc să se dea sens Constituţiei odată stabilite, prin caracterul vieţii politice, prin educaţia care pleacă dela dânsa, diletanţi de cugetare socială îşi întrebuinţează vremea pentru a iscodi necontenit alte forme abstracte fără a se inspira din marea operă ascunsă care se petrece în însuşi sânul societăţii.

Niciun popor n'a avut vreodată o Constituţie cu totul rea. Am putea zice că o astfel de Constituţie e imposibilă. In lupta veşnică dintre ce e bun şi ce e rău în om, o putere tainică, prin care căpătăm încredere în rostul nostru pe lume, face că niciodată omul cel mai mizerabil nu va căuta să mute în ordinea principiilor instinctele urîte de care ar fi stăpânit. Ori dacă e vorba de monarhie, ori dacă se preferă republica — şi ce sunt în fond aceste forme, supuse la atâtea feluri personale şi generale de interpretare? —, se caută ce ar putea fi mai folositor societăţii, din exerciţiul autorităţii de Stat. Dacă, acum, după acei cari au făcut o Constituţie şi cari nu pot reprezinta decât spiritul generaţiei lor — şi atâtea feluri de a vedea se schimbă cu generaţiile care se urmează —, vin alţii cari înţeleg unele lucruri în alt fel, cea mai cuminte operă pe care o pot face e să verse prin activitatea, exemplul şi propaganda lor viaţa cea nouă în formele acum învechite.

Căci, între priveliştile pe care le pot înfăţişa, ca o învăţătură pentru viitor, grupările politice omeneşti, nu este niciuna mai frumoasă decât aceea a rânduirilor de oameni cari nu s'au sângerat smulgându-se dintr'un trecut, care e şi el o faptă a naţiei, ci cari, respectând şi rosturile cele mai îmbătrânite — nu aprobă azi regele Angliei legile cele noi cu formule francese care vin dela cuceritorii normanzi din secolul al XI-lea? —, mână necontenit sânge proaspăt, ieşit din concepţii bine mistuite, în acele vine ale existenţei istorice pe care nu le taie prin brutale intrusiuni, ci le feresc prin însuşi ritmul puternic al vieţii de a se calcifica, precum fac

organismele, care nu restituie nimic din ceea ce necontenit au îngrămădit în ele.

Sânt multe jucării politice inofensive, cu care clasele conducătoare se pot distra pe ele, înşelând vulgul cu false străluciri cari umblă pe valuri fără să arăte, ca lumina farului, unde e portul. Dar nu cunosc, ca istoric, una mai primejdioasă decât uşuratecul joc de-a Constituţia.

« N. Românesc », 3 Aprilie 1935.

XXIX

CE ESTE O CAPITALĂ

Silinţile cheltuite de câţiva ani de către primarii bucureşteni cu deosebită tragere de inimă și cu putere de voinţă, ca d-nii D. Dobrescu şi Al. Donescu, ca şi pregătirile ce se fac pentru «Luna Bucureştilor», mergând până la reproducerea vechilor clădiri, ca Turnul Colţei sau Hanul lui Manuc, mă îndeamnă să vorbesc de ce este, deci de ce trebuie să fie o capitală. Căci nu e de ajuns ca oraşului unde rezidează Regele şi unde se ţin şedinţele Parlamentului să i se dea numai acest pompos titlu, scris şi cu literă mare, pentru ca în adevăr Capitala să existe.

Pentru această existenţă reală a Capitalei se cer mai multe condiţii, şi vom vedea dacă şi întru cât le au Bucureştii, pentru ca, dacă lipseşte ceva, aceiaşi bunăvoinţă a conducătorilor, unită şi cu sprijinul şi cu simţul critic, faţă de alţii şi faţă de ei înşii, al orăşenilor, să facă a dispărea, şi cât mai curând, lipsurile, pentru ca această Capitală să devie, cum spunea un oaspete străin, care era un prieten, acel foarte frumos oraş ce ar putea să ajungă printr'o neîntreruptă acţiune de curagioasă prefacere.

Intâia din condiţiile de care am pomenit e ca o Capitală să cuprindă ceva, şi ceva esenţial sau, dacă nu, ceva îmbielşugat, din trecutul ţării şi din tradiţiile neamului.

Ştiu bine că în vremile mai noi, adecă pe la sfârşitul abstractului veac al XVIII-lea, complet lipsit de spirit istoric în viaţa practică, s'au făcut şi Capitale de-odată, dintr'o bucată, instantaneu, vremea aceea fiind capabilă, de altfel, să strice tot vechiul rost al Franciei, compusă din provincii cu originalitate seculară, pentru a face în loc pătrăţelele punctate la mijloc, uşuratec şi copilăreşte, cu reşedinţile departamentului şi arondismentelor. S'au ridicat deci ca din pământ, la un simplu ordin ieşit dintr'o cancelarie, capitale cu străzi largi, cu înalte case frumoase, împrejurimi de o bogată natură.

Aşa s'a făcut sub ochii noştri prin decizia neînfrântă a unui om cu o uriaşă putere creatoare, ieşită dintr'un patriotism şi naţionalism fără margeni, preşedintele republicei turceşti, la Ankara. Sunt acolo, cum am văzut din frumosul ghid ilustrat al d-lui Mamboury, care ne-a cercetat deunăzi aici, impunătoare clădiri, artere clare şi tot ce poate cere şi cea mai pretenţioasă critică în materie de tehnică. Din fericire însă se mai află pe lângă monumentul « ancyran » al lui August şi oarecare urme, care nu sunt de despreţuit, ale artei otomane, dar fără îndoială că nu ele domină, şi practicele construcţii de astăzi nu se inspiră din vre-o tradiţie a trecutului. Ţinându-ne numai la oraşul cel nou, nu se poate tăgădui că, deşi relativ pompos, e rece şi oarecum stângaciu.

Nu ştiu cum i s'ar putea da un suflet care nu vine din trecutul local. Ce se poate întâmpla însă, în ciuda

atâtor cheltuieli făcute cu atâta entusiasm, o arată Capitala, nu numai a unui Stat american, ci a întregii Republici a Statelor-Unite din America, Washington, care poartă numele eroului revoluţionar a cărui sabie a dus la libertate pe colonii de odinioară. Oraşul e plin de rezultatele curate, bine îngrijite, de o edilitate harnică, ale improvizaţiei de acuma un veac şi jumătate; se răsfaţă acolo înţelegerea artistică, înlocuită astăzi cu alte mode, a unui singur moment în desvoltarea arhitecturii. Această perfectă geometrie, datorită totuşi unui om de talent, răspinge însă. Ceea ce s'a adaus pe urmă: magazine fără stil, căsulii pentru îngrămădirea negrilor, vagi suburbii care pot fi în orice continent, nu contribuie de sigur la o înfrumuseţare ulterioară.

Aşa s'ar fi întâmplat dacă am fi ascultat de aceia, printre cari se aflau şi mulţi samsari şi speculatori de terenuri, chiar dacă nu erau propriu-zis samsari, şi, pe lângă aceasta, şi adversari ai Vechiului Regat, cari cereau, acum câţiva ani, şi prin conferinţe, izbutind a câştiga şi pe unii importanţi oameni politici, să facem o Capitală nou-nouţă la Făgăraş, Capitală pentru a căriui fabricare s'ar fi găsit undeva şi financiarii necesari ca aceia cari au săvârşit aşa de iute noua Ankara. Şi, încă, la Făgăraş ar fi fost, ca amintire a unei lungi vieţi istorice, cetatea de odinioară.

Aşa cum e pus în margenea Bărăganului, deci în bătaia Crivăţului, şi deschis către alt punct de plecare al vânturilor reci, valea Prahovei, dar nu lipsit de frumuseţi naturale împrejur decât doar pentru oamenii cari condamnă fără să-şi fi dat osteneala de a merge să

vadă, oraşul care s'a desvoltat din vechiul sat al unui Bucur, din care numai fantesia a putut face un cioban, descoperindu-i şi o bisericuţă făcută de dânsul, delicată zidire care nu e decât paraclisul de cimitir al călugărilor dela Radu-Vodă, are elemente istorice din destul, de şi ele sunt, în general, cu totul necunoscute. Dacă nimic nu trimete la veacurile de întemeiere: sfârşitul celui de al XIV-lea şi al XV-lea, secolul al XVI-lea e reprezintat prin biserica, refăcută pe la 1700 şi acum curăţită cu îngrijire de Comisia Monumentelor Istorice, dela Curtea Veche, unde a fost înmormântat un Cioban adevărat, dar nu în sensul celor cari merg după oi, Mircea-Vodă, ci în acela de mare negustor cu oile dunărene; apoi prin creaţiunea lui Alexandru-Vodă, mult adăugită de acel nepot al lui, Radu, care i-a dat numele subt care o cunoaştem şi, în sfârşit, ctitoria, de pe altul din dealurile care domină mersul Dâmboviţei, a lui Mihai Viteazul. Pe lângă acele adăugiri ale pomposului Radu-Vodă avem pentru secolul al XVII-lea o mulţime de lăcaşuri bisericeşti, destul de bine păstrate: dacă nu Sărindarul, dărâmat prosteşte, al lui Matei Basarab, Mitropolia, acum hidos rezugrăvită, de pe la 1650, Biserica Doamnei, apoi ctitorile, la Cotroceni, la Sfântul Gheorghe Nou, la Colţea, la Sfinţii Apostoli, — afară, la Afumaţi, la Fundenii Doamnei, — ale Cantacuzinilor, pe lângă Biserica Ienei, Biserica dintr'o zi şi Creţulescu, a lui Constantin-Vodă Brâncoveanu şi ginerelui său Iordachi Creţulescu. O nesfârşire de bisericuţe arată râvna evlavioasă a acelei epoce a Fanarioţilor pe care o tratăm şi sub acest raport cu o atât de nedreaptă ignoranţă

pe când ei îi datorim, într'o margene care a ajuns pe încetul să fie încorporată în oraş, frumuseţa, aşa de impunătoare, a darului făcut de Nicolae-Vodă Mavrocordat, Văcăreştii, şi a locului de odihnă al Ghiculeştilor de la Pantelimon. Boieri, boierinaşi, negustori, împărţiţi pe bresle sau singurateci, s'au întrecut să adauge prin trainice clădiri religioase pomenirea lor.

Dar până acum nu ne-am priceput de loc să scoatem în vedere şi să punem în valoare aceste gingaşe bisericuţe, care sunt singurul element monumental, în lipsa palatelor, care în cea mai mare parte s'au dărâmat fără urme — avem doar, dincolo de oraş, la o mare distanţă, casa lui Constantin Stolnicul Cantacuzino, de cuminte stil veneţian, la Afumaţi, pe când a unuia din copiii Brâncoveanului, care era lângă Dâmboviţa, cam în dreptul Palatului de Justiţie, a fost şi ea dată, nemilos, la pământ. Am îngăduit să se ridice în jurul lor imense clădiri moderne fără nicio frumuseţă, care nu numai că-şi aruncă umbra prielnică mucegaiului, dar revarsă toate murdăriile asupra unor locuri de rugăciune pe care şi cei din urmă barbari le-ar fi respectat. Zidurile de încunjur, ca la biserica Zlătarilor, a Argintarilor deci, total refăcută într'un stil odios, au fost desfiinţate, şi nu s'a păstrat nimic din acel spaţiu încunjurător de care aceste mici zidiri graţioase au nevoie ca să fie văzute bine şi pe deplin preţuite. Soarta celor rămase în câte-o piaţă nu e cu mult mai bună.

Adaug că, dacă s'a păstrat şi ce mai avem, aceasta se datoreşte exclusiv acelei Comisiuni a Monumentelor Istorice pe care o învinuieşte aşa de uşor orice trăsnit

al presei care nu mai are de ce se lega: numai noi ştim cât ne-am luptat ca să păstrăm mărunta clădire siriană de lângă temeliile noului Senat, precum azi purtăm un războiu în toată forma ca să nu piară frumoasa bisericuţă dela ţară a Creţuleştilor.

N'ajunge însă acest element istoric de care n'am ştiut îngriji, sub raportul edilitar, aşa cum se cuvine. O Capitală trebuie să aibă artere de circulaţie.

Nu e cap omenesc care să poată înţelege cum de s'a îngăduit, la un moment când orice se putea face, ca vechiul Pod al Mogoşoaii să fie lăsat cu toate colţurile şi învârtelile sale, ceea ce înlătură orice putinţă a unei perspective. Se poate zice că această şerpuire rezervă surprise şi că şi acest labirint cotit la fiecare câteva sute de paşi îşi are astfel o frumuseţă specială, de capriciu. M'aş învoi greu cu această părere. In schimb, odată ce nu se mai poate schimba azi, din cauza lipsei de bani, acest trist haos, să ne mulţumim că oameni de energia lui Pache Protopopescu şi Nicolae Filipescu ni-au dăruit, spărgând întregi cartiere de netrebnice magherniţi, cele două bulevarde care au îngăduit o circulaţie normală şi care, fie şi cu întârzieri de multe decenii, au permis să se ridice, chiar şi într'un stil nepotrivit cu acela, aşa de simpatic, al vechilor curţi boiereşti de pe Calea Victoriei, clădiri mai corespunzătoare cu locul pe care-l are România, — deci şi Capitala ei, — în viaţa acestul Sud-Est european.

Atâtea construcţii, care aveau un evident caracter de provizorat şi în care erau dosuri de curţi cu câni furioşi după uluci sau livezile de mahala cu câte un

bordeiu în fund, cedează astăzi locul unor «zgârie-nori» cari au une ori, cu tot stilul «practic» de azi, care nu îngăduie niciun ornament și dă doar fațade goale străpunse de răsuflători mărunte, o oarecare linie, căci până și în această rătăcire am adus ceva din vechile noastre însușiri de instinct ca simț al frumuseții. Monumentalilitate este acum pe aceste linii care sunt să se prelungească. Dar fără îndoială atâta nu ajunge, chiar pentru ce tinde a fi Bulevardul I. C. Brătianu: numai o înșirare de garaje și de mari prăvălii. Nu s'a păstrat loc pentru nicio grădină sau square, care s'ar putea face foarte bine acolo unde se păstrează, sub pretext de expoziție a unor vechi mașini, una din cele mai hârbuite din vechile case urîte[1]).

O capitală nu înseamnă însă numai un fel de a fi al clădirilor, ci și un fel de a trăi și de a se purta al oamenilor.

Acuma vre-un secol, Mihail Kogălniceanu a încercat să schițeze în legătură cu Iașul tipul caricatural a ceea ce numea el: «provincialul». Bucureștii de înainte de războiu n'avea asemenea exemplare.

Erau două feluri de lume, de o potrivă de fixate, de definite și vrednice de simpatie. De o parte, boierii, fie și de cea mai recentă proveniență, din casele unc ori frumoase, cu toată pretenția greoaie în care întrau multe stiluri, de pe numeroasele străzi care se desfac din arterele principale și, de altă parte, mahalagiii, aproape săteni, din casele cu ceardace și streșini, prin curțile cu cireși,

---

[1]) S'a dărâmat (1936).

cu liliac şi cu salcâmi. Erau şi unii şi alţii, fiecare în măsura puterilor şi mijloacelor lor, gospodari, mândri de oraşul în care locuiau şi cu care formau o unitate organică.

De vreo douăzeci de ani cine n'a venit însă aici! Ţărani cari au alergat după un câştig care nu cerea munca grea pe ogor, vagabonzi răsăriţi te miri, şi te sperii, de unde; şi nu numai oameni din aşa-numita provincie a Vechiului Regat, ci atâţia din funduri de Ardeal, de Banat, de Bucovină şi Basarabie, pe cari-i adună şi uşurinţa unei vieţi noi şi îndemânarea petrecerilor. Valul curge necontenit, îmbielşugat şi tulbure, — şi nu putem, nu ni e îngăduit a-l opri. El târăşte cu dânsul şi atâta mulţime de străini cari n'au nici pentru Capitala României, cum n'au nici pentru România, iubire şi respect, — ba pare că ar vrea anume s'o compromită, răspândind şi ocrotind murdăria.

E o lume întreagă de crescut. Pe lângă şcolile, aşa de multe, — dar aşa de puţine bibliotecile, a Primăriei fiind încă numai în pregătire, — trebuie un învăţământ al oamenilor maturi, şi nu de ştiinţă, ci de bune purtări. E o întreagă barbarie care se cere frământată, şi nu cu orice cultură, găsită cine ştie unde şi nestrecurată, ci cu înţeleapta şi cuviincioasa noastră cultură, formată prin veacuri întregi de amestec, de cernere şi de turnare în forme noi.

Când vom ajunge a vedea bisericuţele noastre, când nu vom preface Calea Victoriei în depozite de fabrici străine, strigându-şi reclame din Banat la Maramureş, şi nu vom îngădui unui proprietar lacom de câştig să-şi

adauge un arhitect ţicnit ca să mute Turnul Vavilonului unde erau locuinţile unei boierimi chibzuite, când năvălitorii acestui oraş cu trecut şi cu bune obiceiuri vor fi rechemaţi la cuviinţa casei în care au pătruns, atunci vom avea o Capitală.

Sub niciun raport nu ni lipseşte cu ce s'o facem, — dar să ne grăbim! Aş dori s'o apuc şi eu pe cea nouă, după ce cu atâta iubire am cercetat-o pe cea veche.

« N. Românesc », 25 Aprilie 1935.

XXX

CRUCIAŢI ROMÂNI

Fiindcă în această săptămână e vorba de cei cari au luptat, au suferit şi au murit pentru cruce, cred că nu e mai potrivit să căutăm pe martirii altor naţii, nici pe acei cavaleri din Apus, şi atâţia cari nu erau cavaleri prin naştere, ci numai prin vitejie şi prin virtuţi, cari, la un moment din evul mediu, în preajma anului 1100, şi-au lăsat casele, familie şi ţară şi subt steaguri însemnate cu simbolul mântuirii s'au dus să desrobească în depărtatul Răsărit Mormântul lui Isus.

De altfel amintirea acestor cruciaţi a fost foarte mult schimbată, în sens de înălţare şi de purificare, de-a lungul timpului, prin legendele care s'au format în jurul isprăvilor minunate, îndeplinite în locuri aşa de îndepărtate şi pentru un aşa de nobil scop. De fapt, când se îndreaptă cineva, nu la povestirile de mai târziu, făcute anume ca să se îndemne lumea a alerga în sprijinul Statelor şubrede întemeiate în Ierusalim, în Antiohia, Siria, în Edesa Mesopotamiei, ci la izvoarele contemporane, vede şi atâtea lucruri urîte, care aşează pe creştini mai jos decât musulmanii, « păgânii », cu cari se băteau. Nu era

numai un ideal înalt şi numai un sentiment cu totul curat la aceia cari vorbiau de opera sacră, ci se amestecau urîte patimi omeneşti: voinţa de a se deosebi prin orice mijloace faţă de alţii, lăcomia de a câştiga o pradă, setea de a vărsa sângele omenesc. Stăpânirile acestea creştine din Orient chiar la începuturile lor au cuprins destulă anarhie, destule duşmănii şi destul desfrâu. Apusenilor nu li prea place să fie semnalate aceste neajunsuri; noi, însă, cari n'avem o parte din trecutul nostru în aceste cruciate, — şi de fapt adevărata cruciată e una singură: cea dela început, — putem spune că Godefroi de Bouillon n'a fost unul din cei mai însemnaţi cârmuitori din vremea sa, că n'a purtat coroana de rege în cetatea sfântă şi că urmaşii lui n'au fost mai buni decât oricari din domnii europeni ai acelui timp.

Dacă însă noi, cari n'am cunoscut instituţia cavalerici medievale, deşi i-am imitat, ca pentru Domnul descoperit la Argeş, care e însuşi întemietorul în sens mai solid al Ţării-Româneşti, Basarab, veşmântul, şi, nefiind supuşi nici Papei, nici curentelor sufleteşti din Occident, n'am adaus luptători la cetele de desrobire a Locurilor Sfinte, nu ne regăsim nici în acea primă cruciată, nici în cele care au urmat, lupta pentru cruce a căzut şi în sarcina noastră şi anume pentru mai multe veacuri, după ce acuma Occidentalii, făcându-şi datoria lor religioasă, aveau alte preocupaţii, de o ordine mai profitabilă, dar mult mai puţin distinsă, une ori chiar de un realism brutal

E sigur că ţările noastre, aceia căreia i s'a zis din afară Muntenia şi aceia care, după apa lângă care a

fost cea dintâi capitală s'a numit Moldova sau «Ţara-Românească a Moldovei», nu s'au întemeiat pentru a servi unui scop de cruciată. Ele au venit de pe urma unui vechiu instinct de neatârnare populară a neamului nostru, apoi din cauza unor anume evenimente în şesul sud-estic al Europei şi în regatul acesta, în adevăr cu misiune de cruciată, încă dela început, al Ungariei şi, în sfârşit, fiindcă se tăiaseră pe la 1300 nişte mari drumuri de comerţ care treceau pe aici şi care se cereau păzite şi garantate. Pe atunci Turcii erau încă în Asia Mică, marea lor Impărăţie a Selgiucizilor se sfărâmase în bucăţi, cei câţiva emiri cari-i moşteniseră teritoriile nu arătau să aibă o deosebită putere şi să fie chemaţi la un mare viitor şi nimeni n'ar fi crezut că peste ceva mai mult decât un veac Roma cea Nouă, Bizanţul, va ajunge să fie reşedinţa unui Sultan mahometan.

Dar, când Osmanlâii, Turcii supuşi dinastiei lui Osman, au ajuns, peste provinciile bizantine şi peste Statele slăbite ale Slavilor-de-Sud, Sârbi şi Bulgari, până la Dunăre, unde se coborâră foarte răpede Românii din ţara lui Basarab şi Românii din ţara lui Bogdan Moldoveanul, ciocniri între dânşii şi noi au trebuit să aibă loc. Strămoşii noştri n'au luptat cu Murad I-iu, cel căzut ca biruitor în bătălia dela Cosovo, în Câmpul Mierlelor, dar ei au avut a face în aceia dela Nicopol, la 1396, cu Baiezid Fulgerul, urmaşul lui Murad. In ce icoană strălucită a prefăcut geniul poetic al lui Eminescu întâlnirea Sultanului cu Mircea al Ţării-Româneşti, «aşa de simplu şi la vorbă şi la port!» Pe urmă e adevărat că acelaşi Mircea, cruciat numai în ce

priveşte haina în care e înfăţişat la Cozia şi la Argeş, a trăit frăţeste cu Musa, fiul lui Baiezid, şi, dacă fratele acestuia, Mohammed, care l-a înlăturat şi ucis, a năvălit pe malul stâng al Dunării, n'avem a face, cum s'a crezut prea mult, cu Islamul pornit împotriva Crucii, care aceasta ar fi solidară din Răsăritul nostru până în Apusul francez, german şi italian, ci cu conflictul între două State moderne cărora li trebuie cât mai mult pământ.

Mai târziu, raporturile cu Turcii au fost foarte schimbătoare, de la o vreme la alta şi de la un Domn la alt Domn, Nu e o singură ideie, servită de mai multe generaţii. Şi Mircea, aşa cum îl prezintă marele poet român, nu samănă, în ciuda laudelor venite dela Papa, acesta dator cu veşnică iniţiativă de cruciată, cu Ştefan-cel-Mare şi nici cu un Român care a umplut lumea de faima numelui său, Ioan Hunyadi, regent şi tată de rege al Ungariei.

Acesta din urmă a scăpat Belgradul de cucerirea Sultanului Mohammed al II-lea şi lângă dânsul au luptat cruciaţi autentici, « sărăcuţii », de spirit franciscan, pe cari-i culesese, în Italia ca şi în Europa centrală, un sfânt al celor mici şi umili, purtat şi prin Ardealul nostru, Ioan din Capistrano. El a înfruntat de atâtea ori puternicele şi temutele legiuni ale Turcilor socotiţi ca invincibili şi, numele lui e legat de malul de mare al Varnei, ca şi de vechiul câmp de războiu legendar al Cosovei. Dar, înainte de toate, Ioan din Hunedoara a fost un specialist al armelor, purtat şi prin Milan şi ajuns acasă la dânsul la cele mai mari situaţii, şi începuturile lui n'au fost ale unui « atlet al lui Hristos », cum

i s'a spus lui Ştefan al nostru, ci ale unui căutător de faimă şi bogăţie, ca orice alt condottiere, şef de soldaţi cu plată, de mercenari ai timpului său. Cruciata i-a venit din afară, din împrejurările vremii, iar nu dintr'o adevărată nevoie a sufletului său însuşi.

In ce priveşte pe Ştefan cel Mare, el e apărătorul moşiei sale, răzeşul pământului său, conducătorul în apărare al oamenilor săi, cu cari avea acelaşi sânge. El nu se bate şi nu putea să se bată pe locuri străine şi pentru alţii, cum a făcut Hunyadi, Iancu Sibiianul al legendei balcanice. Lui îi e de o singură ţară şi de oamenii cari cresc pe dânsa ca să se îngroape într'însa. Da, e un creştin, un evlavios creştin, înălţător de biserici, prăznuitor de hramuri, având ca model pe regii cei buni ai Biblici, înţelegător a tot ce leagă împreună pe membrii creştinătăţii, al cărui pământ românesc el a ajuns să-l apere. Aşa e privit aiurea şi aşa i se cuvine. Dar, când regele Poloniei păcătueşte faţă de această Moldovă a lui, care-i e mai scumpă decât orice pe lume şi când nimeni nu vine să-l ajute întâiu, să-l răsbune pe urmă, o, atunci e altceva, şi zăgazurile, cu atâta îndărătnică vitejie apărate, ale ţării moldoveneşti se deschid pentru ca mănoasele câmpii ale Galiţiei polone să fie călcate în picioare de călăreţii cruzi ai Sultanului.

Dar, afară de câte unul dintre ai noştri, care, deşi boier de sabie sau boier de sfat, a fost menit a se strădui şi a peri pentru acea « sfântă cruce » care e o parte din sufletul însuşi al acestui popor, la care renegaţii sunt aşa de rari şi numele lor se rad din cărţi şi din pomelnice şi e întovărăşit de blăstăme, este între Domnii

români unul care în adevăr, înainte de orice, a fost un luptător pentru creștinătate.

Isprăvesc zilele acestea o întinsă istorie a lui Mihai Viteazul, pe care am început-o — și a rămas în drum — acuma treizeci și mai bine de ani și pentru care în curs de multe veri studioase am adunat în deosebite părți ale Europei mii de documente, de care acuma prin tipăriturile mele se poate folosi oricine. Am reluat procesul acelui furtunos ostaș care nu și-a găsit plăcerea adevărată decât în vălmășagul încăierărilor în care anume suflete ajung cu atâta mai mari decât ele înscși și care n'a cunoscut vin mai îmbătător decât acela al triumfurilor căpătate în luptă dreaptă, în trântă încleștată cu potrivnicul. Nedreptatea care i-a amărât viața, care i-a gătit așa de răpede moartea cumplită și care se păstrează și până astăzi în mărturiile pornite de la suflete mici și veninoase, de la minți viclene și perfide, aceia n'a fost înlăturată pe deplin, vădind ceea ce e cinstit și drept în acest om cu totul extraordinar. Cu toată pasiunea m'am apucat să distrug legenda calomnioasă la alcătuirea căreia au colaborat, pe vremea lui și până pe vremea noastră, oameni politici, oratori, învățați și scriitori, unguri, nemți și poloni — căci, ocupând atâta loc în lume, el a avut mulți și feluriți vrăjmași.

Mihai a unit pe câteva luni de zile cele trei țări românești și a aprins astfel pentru generațiile următoare stâlpul de foc care nu se putea stinge niciodată. Dar și peste ce era în el, instinctiv, cum era și vremea, în ce privește nevoile și drepturile unui neam, vreme de care, oricât de sus l-ar fi ridicat « vitejia », nu se putea desface,

și peste chemările și îndeplinirile pe care noi le numim naționale, era ceva care-l îndemna, sprijinia și mângâia.

De la început, cum a spus-o el însuși, într'o povestire a isprăvilor sale pe care am găsit-o punct de punct minunat de potrivită cu adevărul cel mai sigur, el a fost legat cu toată ființa sa de o creștinătate care-l îndemna să libereze țările dela Dunăre, dar îl trimetea de-a-lungul robiei bulgărești, sârbești, grecești până la zidurile Constantinopolului, unde atâția îl visau împărat, învietor al gloriilor bizantine. De aceia a răbdat lenevia, egoismul, înșelările Nemților, cari erau pentru el oamenii Impăratului creștin, oricât de slab și de ieșit din fire ar fi fost acel biet împărat Rudolf; de aceia a răspins toate ispitele care-i veniau din partea cealaltă, căreia-i dădea numai, de-a scăparea, înșelările de o clipă, prin care nu se depărta de calea lui, devenită astfel o adevărată *via sacra* până sus la crucile de pe Golgota. «Am fost încălzit», spune el la început, «de o dorință lăuntrică de a face lucruri care să fie spre lauda lui Dumnezeu în serviciul creștinătății». Iar la sfârșit: «Și, fiind eu din țări așa de depărtate și necunoscute, n'am lipsit cu puterile mele și foarte mari cheltuieli să mă leg de creștinătate, nefiind cunoscut de nimeni, și n'am făcut-o silit de nimeni, ci, ca să am și eu loc și nume în creștinătate, am părăsit toate prieteniile ce aveam. Și așa rog toată creștinătatea să-mi dea ajutor, pentru că am pierdut tot, și țări și avere și soție și copii și în sfârșit tot ce am avut pe lume».

E o parte care nu se cunoaște destul din sufletul Viteazului.

«N. Românesc», 5 Maiu 1935.

XXXI

BUCUREŞTII CA VIAŢĂ CULTURALĂ ŞI INTELECTUALĂ

Bucureştii au fost odată, ca Scaun al Domniei, o « cetate de Dumnezeu păzită » pentru stăpânirea românească din jos, precum era Bizanţul pentru lumea răsăriteană creştină, şi de sigur şi locul unde se pregătiau acei cărturari de cari avea nevoie cancelaria lui Vodă: aceştia se exercitau, pentru caligrafia, miniaturistica şi gramatica lor slavonă, la care de la o vreme s'au adus acele cunoştinţe de stil românesc necesare pentru corecta şi eleganta redactare a cărţilor domneşti şi hrisoavelor.

Astfel acest oraş de multe frumuseţe şi îndemânări a fost ceia ce se poate numi, cu multă indulgenţă, şi un « centru intelectual ».

Când, pe la sfârşitul veacului al XVI-lea, în vremea lui Mihai Viteazul, au început a scrie, tot în limba străină a cărturarilor, cum se pare că a făcut Logofătul Teodosie al eroicului Domn — şi n'avem scrisul lui decât într'o refacere latină, de un Silesian, — sau în frumoasa românească din acele vremi, scurte notiţe sau chiar povestiri însufleţite, cu judecată şi cu tendinţi, cu elemente

de înduioșătoare sentimentalitate, cum e cazul pentru cronica Buzeștilor, tot pe aceste maluri ale Dâmboviței a pornit istoriografia Românilor din principatul muntean.

Meșteri de biserici, zugravi pentru păreții lor au lucrat aici, — unde atâta vreme isprava lor, așa de simpatică, a fost acoperită de neiertatul despreț al civilizației celei noi, copiată după modele apusene —, când s'au ridicat, sus, pe dealurile ce se puteau apăra, pe urmă jos, pe malurile râului larg răsfățat și capricios, cele dintâiu lăcașuri: a fost fără îndoială o biserică pe dealul de la Radu-Vodă sau de la Mihai-Vodă înainte de ctitoriile vremilor următoare, și acolo se va fi închinat, cu Doamna și cu fiica, tot așa de frumoasă ca tatăl, Radu-Vodă cel Frumos, care nu se gândia că din înfrângerea lui la București de către Ștefan-cel-Mare, cu prinderea familiei domnești, va ieși pentru neamul său cinstea înrudirii cu gloriosul Moldovean. Nu se poate închipui că un Domn așa de credincios ca Vlad Călugărul, un fost monah, ca mărinimosul ctitor pentru Hristos Radu, numit de clerul lui: « cel mare », să nu fi avut în orașul unde stăteau mai multă vreme, un loc de rugăciune. Dar lui Mircea Ciobanul, adecă soției lui, Chiajna, care, fiind fata lui Petru Rareș, aducea îndoita tradiție de artă a lui Ștefan, bunicul, și a Brancoviceștilor sârbi, din cari se cobora mama ei, așa de darnică în opere de frumuseță pentru Dumnezeu, Elena, li se datorește zidirea solidă și grațioasă pe care a isprăvit s'o repare Comisia Monumentelor Istorice: « Curtea Veche ». Dintr'un neam rival, fiu al unui pretendent cu același nume de Mircea, Alexandru, soțul Levantinei Ecaterina — și dânsa era o iubitoare de

frumuseţă, cu daruri dela Roma Papei până la « muntele umblat de Dumnezeu » al Sinaii —, a ridicat, întorcându-se spre înălţimi, bisericuţa pe care a crescut-o şi împodobit-o, dându-i numele său, nepotul de fiu, Radu-Vodă. Odraslă a lui Petraşcu-cel-Bun, dintr'un neam opus Mirceştilor de ambele seminţii, Mihai-Vodă şi-a ridicat pe alt vârf de deal prinosul către Dumnezeu, sprijinitor al vitejiilor care apără dreptatea. Şi, dacă nu ştim numele zugravilor mai vechi cari au precedat cu secole pe marele vrăjitor Nicolae Grigorescu, la început iconar şi pictor bisericesc, pentru vremea lui Mihai, care a trimes şi la Veneţia pentru materiale de pictură — după Moldoveanul Alexandru Lăpuşneanu, care căutase acolo pictori chiar şi cartoane de model, — cunoaştem doi: Petru Grigorovici Armeanul — cu frate la Iaşi, — care a fost întrebuinţat şi ca diplomat, — şi Nicolae Grecul, originar din insula Creta, de unde a venit în Italia şi Spania şi genialul pictor Teotocopulo, *El Greco*, — poate şi acel Mila, care venia după colori pe laguna veneţiană.

O mişcare de artă se produsese, care continuă de-a lungul a două veacuri şi care face onoarea cetăţii de Scaun, de şi a fost pe urmă aşa de complet uitată. Vom regreta totdeauna dispariţia Sărindarului, basilica lui Matei Basarab, care în gropile de lut din margenea cetăţii în care stătea, învrâstând cu Târgovişteа veche, îşi căpătase cu arma Domnia de ostaş. De atunci înainte până la Nicolae Mavrocordat, în multe privinţi aşa de puţin « Fanariot », n'a fost Domn mai mândru care să nu cate a-şi veşnici memoria prin asemenea frumoase daruri. Astfel Constantin Şerban dăruieşte, pe un deal

încă gol, Mitropolia, Şerban Cantacuzino lucrează la Cotrocenii ascunderii sale de prigonitori pentru o iubire neîngăduită, Doamna lui, Maria, se pomeneşte în eleganta bisericuţă care-i poartă numele, Brâncoveanu construieşte prin Doamna Marica la Biserica dintr'o zi, Ştefan Cantacuzino şi Doamna Păuna la Sfinţii Apostoli, primul dintre Mavrocordaţi în margene, cu o întreagă vastă mănăstire, la Văcăreşti. Şi alături vin boierii, iar după dânşii negustorii din bresle caută să-şi aibă biserica hramului, şi nu lipseşte câte un preot care ridică ziduri mai înalte acolo unde slujise în altarul mai modest.

Aceasta e însă cultură, o înaltă cultură, cel puţin atâta cât cafenelele literare şi cercurile de admiraţie mutuală de azi.

Dar pe vremea Brâncoveanului era, pentru desvoltarea sufletească a oraşului, ceea ce nu se întâlnise până atunci: anume o Curte.

Nu numai cea veche, destul de impunătoare, pe care ni-o descrie, puţin înainte de momentul când Mihai-Vodă stătea sub dealul unde-şi ridicase biserica, un călător francez, cel dintâiu, şi aşa de interesant, Lescaloppier, cu sala de ospeţe unde se ridica primul păhar «în sănătatea lui Dumnezeu» — oaspetele reproduce chiar aceste cuvinte româneşti. Nu cunoaştem adăpostul ce va fi avut un Petru Cercel, fratele lui Mihai Viteazul, Cercel, care, puţin prieten Turcilor, a preferat să-şi facă micul palat şi biserica la Târgovişte, nici reşedinţa pomposului Leon-Vodă şi a patriarhului domnesc Matei. Nu ştim unde şi în ce chip va fi trăit aici imperialul Şerban Cantacuzino, — căci la Cotroceni erau călugări, —

dar fratele acestuia, Constantin Cantacuzino Stolnicul, care văzuse palatele din Veneţia şi vilele aristocraţiei veneţiene pe drumul spre Padova, a putut să dea şi el sfaturile de unde a rezultat, şi după depărtatul exemplu francez al lui Ludovic al XIV-lea, viaţa largă, cu tovărăşie de boieri trăind în jurul lui şi ridicându-şi şi ei case spaţioase în mijlocul livezilor şi grădinilor bine îngrijite, a lui Constantin-Vodă, a Doamnei, a familiei lor, bogată în feciori şi în fete. Străinii cari au trecut pe vremea aceia prin Bucureşti au trebuit să-i dea recunoaşterea. Acolo se scrie de Radu Greceanu o cronică oficială a Domniei, pe care Vodă caută s'o tot vadă pentru a cere schimbări după interesele sale, pe când în casele boiereşti se fac alte însemnări despre împrejurările vremii.

Mitropolitul Teodosie iubeşte cartea, dar ea este o adevărată meserie, şi în ce priveşte cuprinsul şi eleganta formă tipografică, pentru urmaşul lui, Antim Ivireanul, Georgianul, care însă face tipăriturile, cu care e aşa de larg în daruri ambiţiosul, splendidul Domn, în mănăstirea lui Neagoe Basarab şi a lui Mircea Ciobanul, cu chipurile, până astăzi păstrate, ale ctitorilor, dela Snagov, coborîndu-se mai târziu şi în chiar reşedinţa domnească, unde tipografia arhierească va funcţiona multă vreme.

Şcoala bucureşteană e de sigur destul de veche, în prima ei formă, de sloveneşte, şi, pe alături, cu sfială şi smerenie, de româneşte, limbă care totuşi nu se poate învăţa fără dascăl, dacă e vorba de a o scrie. Această şcoală de logofeţi se păstrează şi mai departe, dar în faţa ei, mult mai sus, ridică învăţatul Stolnic

Cantacuzino, încă de pe vremea lui Şerban-Vodă, acea imitaţie a Universităţii din Padova care e nucleul de unde a ieşit, cu altă inspiraţie şi spre alte scopuri, Facultatea noastră de Litere, şcoală de care se vor îngriji toţi Fanarioţii, Greci romanizaţi şi Români purtaţi mai mult sau mai puţin prin Fanar, căpătându-şi sub Alexandru Ipsilanti, în a doua jumătatea secolului al XVIII-lea, şi catedra de ştiinţi şi de limbă franceză. Şi feciori de boieri mari sub Brâncoveanu, — în loc să alerge prin străinătăţi cu banii părinţilor, — îşi făceau o cinste să urmeze acele cursuri de acasă, de la care ni s'au păstrat caietele care au aparţinut unora dintre dânşii.

In această epocă fanariotă, sărăcăcioasă în fond şi foarte primejduită sau tulburată, dar păstrând iubirea pentru formele imposante, de origine bizantină, ale Stambulului Sultanilor, viaţa Bucureştilor e de sigur străbătută de un occidentalism în creştere, care se adaugă la datinile împrumutate ale Orientului. Când Domnii şi-au avut secretari şi profesori pentru copii, dintre Apuseni, Italieni şi Francezi — palatul lui Alexandru Ipsilanti la Mihai-Vodă, deosebit de ce s'a chemat pe urmă Curtea arsă, e făcut de un Grec purtat prin Apus —, această direcţie se întăreşte fără a se părăsi ceea ce ar fi trebuit se însemne aici, în toate timpurile, o tradiţie înţeleasă şi respectată. Se adaugă apoi, de pe la 1780 înainte, consulii, cu toate resorturile lor, de intervenţie şi influenţă, Agenţia austriacă ţiindu-şi biroul de poştă pentru scrisori, ziare şi cărţi.

O astfel de viaţă în domeniul spiritului se întâlneşte în Capitala munteană la începutul secolului al XIX-lea.

Un răstimp, înainte de 1821, stau alături, slavonismul formal fiind de mult mort cu desăvârşire, cărturăria românească locală şi trufaşa nouă cultură elenică, influenţată de filosofia franceză, dar legată de originile elenice care încântă pe noii Greci. Se vorbeşte pe vremea lui Vodă-Carageà cel de-al doilea, un «naţionalist» grec, de o nouă Eladă pe pământul românesc şi de acea Atenă înoită care ar putea să fie pentru «Vlaho-Elini» Bucureştii.

Revoluţia Eteriei şi ridicarea lui Tudor Vladimirescu, boierinaşul fost ofiţer rus purtat şi prin Ardeal şi prin Viena, cu statornice amintiri din revoluţia sârbească a lui Caragheorghe, împrăştie aburii acestui vis de scurtă dăinuire. Apare acum o Capitală de credinţă naţională românească. Pentru izbânda noului crez care, prin cărturari şi nu prin politicianismul de multe piei al deosebitelor epoce, ne-a dus la România largă şi tare de astăzi, lucrează feciorii de boieri formaţi în ţară, cei întraţi în patriotica, vioaia oaste nouă, ucenicii lui Lazăr şi ai continuatorului său, Eliad, cu tipografie la bariera Moşilor. Domnul însuşi, nobilul Alexandru Ghica, ale cărui rămăşiţe erau să se aşeze la Pantelimon, pe când fratele, de modă veche, e înmormântat în bisericuţa dela Tei, lângă Palatul Doamnei lui, purtată prin multe meleaguri străine, dela Colentina, prezidează.

Urmează însă, cu Bibescu-Vodă, o altă fază a Bucureştilor. Apusul determină şi porunceşte, cu influenţe, covârşitoare, de aşa de mare folos, până în margenea, care nu trebuie trecută niciodată, a originalităţii naţionale. Cel care se îmbracă în dulama lui Mihai Viteazul

şi se face sfinţit la Dealu, lângă mormântul gloriosului înaintaş, caută să francizeze şcoala dela Sfântul Sava. Din fericire, este o opoziţie puternică din partea dascălilor şcolii naţionale, unde după Eliad vine un Petru Poenaru, cunoscând destul Occidentul pentru a nu-l imita servil, şi sunt încă vii urmele lăsate în suflete de Ardeleni fanatici pentru Roma, mama comună, ca Aron Florian şi Laurian.

Unirea din 1859 mută aici, sub un Domn moldovean, care n'a putut câştiga o mândră societate de boieri munteni, cu care Moldovenii lui s'au contopit destul de greu, centrul vieţii româneşti, atrăgând şi privirile, din ce în ce mai pline de speranţe, ale Ardealului. Universitatea se desvoltă din şcoala dela Sfântul Sava, şi direcţia ei e hotărît naţională. Dar, o bucată de vreme, lipsesc marii profesori şi producţia literară e inferioară, mai ales ca alegere a subiectelor şi simţ al limbii, celei din Iaşi.

Ve veni vremea, pe la 1880, ca Iaşul, cu tot ce a putut pregăti şi desvolta, să fie absorbit de Capitală, care reţine toată viaţa politică şi, cu o viaţă economică încă indigenă, strânge şi bogăţia. Însă sub acesta mestec îmbielşugat în talente dăinueşte, ascuns, dar atotputernic, un fanariotism de cafenea şi zeflemea, care, supus spiritului apusean, ia lucrurile în uşor şi răspândeşte, când scepticismul, când apelul la instinctele inferioare.

O viaţă întreagă am luptat contra lui pentru un crez naţional şi moral, aşa de mult luat în râs de toţi obraznicii, şi vreau să isprăvesc afirmând încă odată absoluta lui necesitate, mai ales astăzi când, dacă Iaşul are o

misiune faţă de Basarabia şi Bucovina, încă pătrunse de atâta străinism, Bucureştii au datoria să atragă şi să înghită, într'o cultură generală românească, îndărătnica apărare a unui localism ardelean de infiltraţii străine.

« N. Românesc », 21 Maiu 1935.

XXXII

EROI ŞI EROISM

E azi serbarea eroilor şi de sigur se au în vedere de fireasca recunoştinţă a naţiei aceia cari, în zilele hotărîtoare de unde a ieşit, cu multe silinţi, cu mult sânge şi multe lacrimi, România de astăzi, cu tot ce cuprinde din vieaţa neamului, au plecat dela vetrele lor, la care atâţia nu erau să se mai întoarcă, fără a se opri la câtă sărăcie, grijă şi durere lasă în urmă. Acelora cari, orice ar fi făcut, şi poate ar fi greşit pe urmă, s'au oferit ţării cu dragă inimă, punând pieptul pentru dânsa. Nu putem fi în ajuns de recunoscători, şi s'ar cădea ca la orice prilej de comemorare ei să treacă înaintea tuturora, fie şi în zdrenţele îngustărilor lor de astăzi, fiindcă ei, fiind aşa cum au fost, ni-au dat tot ceia ce avem astăzi.

In tinereţa mea petrecută în străinătate am văzut la Paris cum erau trataţi aceia cari luptaseră pentru vulturii Franciei pe atâtea câmpii din Europa, unii chiar dintre aceşti venerabili foşti ostaşi cu părul alb şi paşii tremurători în acel colţ de Crimeie unde victoria căpătată contra Ruşilor a făcut să ni putem clădi din fragmentul moldovenesc şi acel muntean ţara cea nouă,

aşa încât cu o deosebită mulţămire luam din mânile lor zbârcite cartea mea, la Biblioteca Universităţii mai ales, unde vedeam numai pe doi din aceşti vechi ostaşi. Adăpostul glorios al Invalizilor, lângă sicriul de porfir al lui Napoleon sub cupola aurită cuprindea pe mulţi dintre dânşii, cari-şi soriau la puţinul, zgârcitul soare parisian, trupurile pătrunse de gloanţe şi aţipiau pentru ca sub pleoape să li se vrăjească vedenia isprăvilor săvârşite când erau tineri şi voinici. In grădinile publice lor li se dădeau locurile de pază, şi portarii se alegeau de preferinţă dintre ei. Şi pe atunci Legiunea de onoare se acorda cu multă scumpătate celor din ţară, şi sentinelele aveau obligaţia de a prezinta armele celor cu panglica roşie. Nu odată m'am înfiorat când onorurile se dădeau uni biet moşuleţ slab şi gârbov, îmbrăcat în haina civilă cea mai modestă.

Şi astăzi la biblioteci dese ori eşti servit de funcţionari cărora li flutură o mânecă goală sau cari-şi târăsc piciorul mutilat. Şi astăzi în tramvaie cel care poartă urma suferinţilor îndurate pentru ţară îşi are locul asigurat, oricine ar fi ca situaţie acela care i-l cedează bucuros.

In vremea veche, de unde vine însuşi cuvântul de «erou», luptătorul care şi-a făcut datoria se învrednicia de cea mai mare cinste, alături de înţelepţii neamului şi de conducătorii cei mai înalţi ai trebilor publice.

Pe când astăzi dese ori acela căruia i se datoreşte aşa de mult îşi sună pe străzi în zădar vechile decoraţii şi medalii fără să fie băgat în samă de nimeni, şi el se îndeasă împreună cu ceilalţi, tot felul de gloată din ţară

şi străinătate, la uşile Ministerelor unde se face o pomană care-i jigneşte şi de care ar trebui să sângere mai mult şi decât de rănile lor de odinioară. E o durere pentru mine când vin să-mi ceară recomandaţii pentru cei în slujbe mari oameni cari poartă săpată în carnea lor urma încercărilor prin care am trecut ca să ajungem la limanul mântuirii.

Dar nu totdeauna cel care a fost rănit a dat mai multă dovadă de vitejii în ceasul marii ispite. Glontele nu alege. El trece une ori peste cel ce stă în frunte şi loveşte, orb, în lături sau în fund. Dar noi n'avem nici putinţa, nici căderea să cercetăm şi să alegem. Nu suntem judecătorii celor cari, oricum, au stat într'o primejdie pe care n'o cunoaştem, pentru vrâsta sau pentru rosturile noastre. E mai bine să respectăm mai mult decât se cuvine decât, aflând pe urmă cine a stat în faţa noastră, să ne mustre cugetul că am jignit un suflet nobil ce s'a oferit cândva jertfă pentru noi toţi.

Lecţii n'avem de dat nimănuia dintre dânşii. Dar, cum oricine are dreptul să ne judece pe noi, şi noi putem judeca în conştiinţa noastră pe alţii, chiar dacă nu li spunem părerea noastră. Şi cât de bine ni pare când acela care a fost erou ori care a trăit în atmosfera eroică a războiului se respectă pe sine însuşi, rămânându-i ceva din ceea ce a fost în acel ceas suprem şi ferindu-se de orice scădere morală, care pentru el e o profanare ce întrece cu mult fiinţa lui însăşi.

Dar să nu greşim crezând că este un singur fel de eroism, acela care se vădeşte în clipele marilor încercări sângeroasc, când se face moarte de om pentru apărarea

sfântului pământ al patriei încălcate ori pentru a duce steagul ţării pe drumuri arătate de ursită.

Se poate chiar ca acest eroism de o anume parte numai a vieţii, parte care poate fi chiar scurtă, să nu fie singurul, şi să nu-i pară rău niciunuia din cinstitorii eroilor cari, trăind în pace ori neavând, ca femeile, un rost în războaie, nu se pot învrednici să arăte că au un suflet tot atât de tare şi de devotat, despreţuind cu tot atâta hotărîre orice fel de pericole.

Eroic e oricine şi în cele mai umile împrejurări ale vieţii face fără niciun interes silinţa care-i întrece mijloacele obişnuite, care se biruie, se întrece şi se uită pe sine, atunci când ajunge să apere şi să ocrotească pe cineva mai slab decât dânsul sau să înfăţişeze marile realităţi, marile fiinţi ale vieţii, înaintea frumuseţii şi înălţimii cărora trebue să ne închinăm.

In timp de pace e eroic ostaşul care, fără a fi trimes prin ordin în partea din oştire care înfruntă primejdiile aierului, trecând peste neguri, luptându-se cu vântul, expunându-se surprinderilor maşinei adesea nesculţătoare sau neîndestulătoare, nu ştie, în fiecare zi a încercărilor de atâtea sute de ori repetate, dacă, seara, îşi va mai revedea la vatră pe ai săi, sau care-şi închină tinereţele abia începute unei aşa de cutezătoare misiuni. Inaintea camaradului, a prietenului căzut, el are curajul de a relua această luptă cu văzduhul care pune pe omul viteaz din timpurile noastre alături cu zeii şi fiii de zei, netemători de moarte şi despreţuitori de durere, ai antichităţii. Numai unde-i vedem aşa de des înaintea noastră, fiind obişnuiţi cu dânşii, nu ni dăm

samă cu cât sunt ei mai presus de noi în vitejia cea mai vrednică de respect.

Când, în războiul ce s'a încheiat, prin luptele din Vrancea, femeile satelor, copiii veniau la front, înoind necontenit provizia de gloanţe, fără a ţinea samă de atâţia din ei cari cădeau alături cu ostaşii, aceste fiinţi de o rară înălţare sufletească, pe care o găsiau aşa de naturală, merită să fie aşezate alături de cuceritorii de tranşee şi de izgonitorii pedepsitori ai duşmanilor.

Dar, în aceleaşi zile grozave ale neamului, mai sus încă se aşează acele femei fără niciun sprijin, fără mijloacele de hrană înseşi, flămânde şi, în zdrenţe, după ce avuseră tot binele vieţii, care, adesea silite a găzdui în casele lor pe aceia ce li uciseseră poate pe front bărbaţii, fraţii, fiii, păstrau în faţa jignirilor şi ameninţărilor, sfidând bestia stăpână pe soarta lor, odată cu desăvârşita curăţie a trupului lor, şi mândria de reprezintante ale unei nobile naţii. Aceasta, dela doamna mare, care primise de copilă o creştere în acest înţeles, până la cea mai săracă din sătencele României care-şi păstra vatra şi patul curat. Scăderea uriaşă a naşterilor în teritoriul ocupat e una din dovezile cele mai puternice de morală a acestui popor şi femeile cărora li se datoreşte aceasta nu pot fi lăudate în de ajuns pentru un eroism frământat cu atâtea lacrimi.

Oricând însă eroismul se poate vădi, fie şi în cele mai smerite împrejurări ale vieţii, în mediul cel mai ferit de ochii oamenilor.

Nu eşti eroic atunci când ridici pretenţia ta înaintea neputinţii de a te mulţămi a ţării tale căzute în

nenorocire. Oricât drept ai avea, nu se cuvine să-ţi apuci de gât maica ţară şi să-i porunceşti a-ţi da ceia ce are în inima ei pentru tine, dar n'o îngăduie vremurile. Ci eroic este să rabzi, cu gândul la ajutorul pe care i-l dai astfel. De câte ori n'am auzit funcţionarul rău plătit care, sfios, mărturisia că se ajută şi el cum poate, dar împotriva patriei nu înţelege a cârti! Ori, în şanţurile umede şi însângerate ale războiului sau sub biciul străinului, care se poate întoarce dacă ni vom cântări prea mult serviciile, era mai bine?

Dar eroic, o, cât de eroic! e părintele care se îngustează pe sine, în anii din tinereţă pe care n'o poate trăi ori în cei gingaşi ai bătrâneţelor împovărate de suferinţi, pentru a da putinţă de învăţătură copilului pe care atâtea dovezi împrejur îl fac să fie prevăzut fără recunoştinţă. Tata, îndoit sub povara multelor sarcini rău plătite, mama care-şi usucă ochii la lumânare noaptea târziu, cei ce veghiază la căpătâele odraslelor pentru a li scăpa ca prin minune viaţa prin nesfârşitul devotament. Ori medicul care ştie că poate muri de boala pe care o caută în coliba unui sărac — câţi nu s'au stins în timpul războiului! —, femeia tânără care păzeşte somnul bolnavului necunoscut, la patul căruia o chiamă o datorie, îndeplinită une ori cu sfinţenia celor mai adevărate din mucenice. Ca să nu ne ridicăm până la descoperitorul care ştie că va cădea în clipa însăşi când va fi smuls zeilor taina.

Eroismul nu e în împrejurări: în noi îl avem. Şi să nu alegem pe aceia cărora ni se cere a-l închina.

« N. Românesc », 8 Iunie 1935.

XXXIII

AMINTIREA LUI DIMITRIE CANTEMIR

Acum două săptămâni oasele, aduse de departe, ale lui Dimitrie-Vodă Cantemir au fost aşezate în biserica lui Vasile Lupu, închinată celor Trei Ierarhi, Trei-Sfetitele din Iaşi.

Ceia ce deosebeşte pe vechiul Domn moldovean, mulţi ani trist pribeag în Rusia, de şi a fost acolo cneaz şi senator al Impărăţiei, favorit şi sfetnic ştiinţific al lui Petru-cel-Mare, încunjurat de o familie de oameni inteligenţi, în care şi o fată de o rară distincţie, Maria, care era să fie Ţarină alături de Petru, şi însurat, după moartea soţiei dintâiu, Cantacuzina Smaranda, fata lui Şerban-Vodă, cu o tânără prinţesă rusă, crescută în Suedia, este, în zile de tinereţe petrecută în Moldova şi la Constantinopol, în zile de maturitate din acest exil, în zile bune şi în zile rele, o nesfârşită *tinereţă de suflet.*

Un suflet omenesc e tânăr atunci când lumea, cu frumuseţile şi cu tainele ei, când oamenii cari-l încunjoară, orice sentimente ar avea faţă de dânsul, când el însuşi, cu tot ce cuprinde şi cu tot ce ascunde, îi sunt

un obiect de necontenită curiozitate, de neastâmpărată dorinţă de a şti.

Sunt curiozităţi de acestea *reci*. Le au mulţi învăţaţi, dar nu din cei mai mari, adecă din aceia cari, în acelaşi timp, au văzut locurile de foarte sus şi au pătruns foarte adânc în lăuntrul lor, aşa cum ochiul păsării ridicate mai în înaltul cerului vede mai deslușit până în fundul valurilor, descoperindu-şi prada. Dar adevărata şi cea mai nobilă curiozitate e aceia care se uneşte cu o caldă iubire pentru scopul cercetărilor întreprinse.

Aşa a fost setea de ştiinţă, revărsată asupra atâtor tărâmuri, a lui Dimitrie Cantemir, cel care a murit la cincizeci de ani cu aceeaşi ochi lacomi de a pătrunde tot ce se găsia în raza lor de privire şi gata de a pune în cărţi noi tot alte gânduri. El a fost, în această nesfârşită tinereţe a lui, de sigur un *entusiast*, în cel mai curat înţeles al cuvântului.

Nu i-a plăcut numai de ce vădesc şi descopăr cărţile, în multe limbi, pe care le-a răscolit cu degetele nerăbdătoare ale frumoasei mâni de stăpânire. Ci asupra fiinţii omeneşti înseşi s'a întins această patimă nebiruită de care s'a zbuciumat din anii celor dintâiu încercări până în clipa când moartea singură l-a împiedecat de a merge mai departe.

Cuvintele cu care se îndreaptă flăcăul domnesc către «dulcele» său frate, trimes de tatăl, care nu putea face altfel, ca ostatec la Constantinopol, închinându-i o carte de cugetări asupra vieţii umane şi asupra naturii, care arată mai mult cetire decât cunoaştere a locurilor, *Divanul*, în care înţeleptul sfidează «lumea» cu toate

farmecele şi ispitele ei, oprindu-se cu acea melancolie care întovărăşeşte atât de adesea cele dintâiu gândiri asupra condiţiilor de mărgenire a existenţei noastre, arată o aplecare către înduioşate iubiri.

Dacă apoi la Constantinopol, unde a trebuit să iea, ca garant pentru Domnia bătrânului tată, locul acestui frate, el a fost primit bine pretutindeni, la Turci, ca şi în cercurile creştine, ale Grecilor, ale Levantinilor, ale Frâncilor dela ambasade, unde tânărul prinţ ajunsese a fi aşa de preţuit, aceasta se datoreşte aceluiaş suflet deschis, căutând prietenie şi oferind în chipul cel mai larg tot ce era în putinţa unui tânăr fiu de Domn.

Se interesa de orice şi avea ceva să întrebe la oricine dintre cei vii, în acelaşi timp când cei morţi îi spuneau prin cărţile care nu mor taina gândului lor. Nu se gândia atunci să scrie el însuşi, de şi dovedise prin lucrări de început că e în stare să le facă, îndrăznind chiar, lucru neobişnuit până la dânsul şi iarăşi neobişnuit pe urmă, să le dea în tipar, atunci când numai cărţile de slujbă bisericească şi de teologie se învredniciau de această onoare. N'are de loc aierul unui savant veştejit din pragul însuşi al vieţii publice acel frumos tânăr cu profilul curat, cu buzele subţiri umbrite de o fină mustaţă, cu părul lung, sau mai curând peruca de modă apuseană, cu buclele căzând pe umeri, pe care-l înfăţişează portretul lui, de un necunoscut pictor apusean. Jucăria cu prefacerea în dobitoace şi păsări ale fabulei a cunoscuţilor, prieteni şi duşmani, din jurul său, în *Istoria ieroglifică* arată că-i plăcea pe vremea aceia a băsmui

asupra istoriei, în care era însuşi atât de intim amestecat, a vremii sale.

Pare că la data când i s'a zugrăvit faţa limpede pe care nu scriseseră încă nimic grijile, temerile şi durerile, el nu trecuse printr'o încercare de numai câteva luni a Domniei, neprimite de Turci, cari-l chemară la dânşii şi-l reţinură. Dar felul cum a voit el Domnia nu e de sigur obişnuit, şi el arată aceleaşi nevoi sufleteşti, atât de distinse.

Se făceau pe atunci stăpânitori, cu putere împărătească, ai ţărilor noastre prin alegerea Turcilor, în mâna cărora de fapt stăteam. Prieteni bine hrăniţi la Constantinopol, din lumea puternicilor în jurul Sultanului, hotărau, şi buna lor dispoziţie trebuia necontenit întreţinută cu daruri. Un Domn român de pe la 1700 era un om cu somnul uşor şi adesea tulburat. Şi el simţia cum îl apasă pe grumaz o putere care-şi făcea câte odată un joc de a-l frânge.

Aşa nu voia să fie tânărul Voevod Dumitraşcu, urmaş al tatălui trecut prin multe silinţi şi încercări până să i se cânte în Biserica Domnească din Iaşi rugăciunile împărăteşti de înscăunare. El voia să fie ales, aclamat, purtat pe scut de ţara lui. Şi în această ţară nu de orice fel de oameni, ci de tineri ca dânsul şi de ostaşi. In strigătele acestora a fost el înălţat la Scaunul Moldovei.

Aşa se făcuse mai de curând şi în cealaltă ţară, la Munteni, cu Constantin Brâncoveanu, dar şi acolo tot o minte mare, un suflet mândru e acela care n'a vrut să se întrebuinţeze obişnuita târâre spre putere înaintea stăpânilor dăruiţi şi linguşiţi. Crescut în străinătate,

Constantin Stolnicul Cantacuzino a pus la cale ridicarea după cele mai vechi şi mai bune datini a bogatului şi blândului său nepot. Era deci şi la unii şi la ceilalţi dintre Românii liberi aceeaşi tendinţă spre înoire, potrivit cu un trecut a cărui poveste de lupte şi biruinţi, şi contra Turcilor, se scria pe vremea aceia cu pasiune. Din splendoarea acelor vechi timpuri cădeau asupra unui prezent dezarmat lumini care făceau să se vadă drepte şi largi drumuri spre viitor.

Că nu l-au vrut stăpânii de altă lege a trebuit să-l doară adânc pe tânărul care nu găsia în filosofia lui din cărţile de învăţătură mângâiere pentru toate decepţiile. Trăind de acum în mijlocul lor, văzându-l conrupţia, lipsa de curaj şi de mândrie, semnele unei răpezi decăderi pe care o credea că urmează până la capăt, el se întări şi mai mult în gândul că altceva trebuie, şi mai ales în acela că aşa ceva *se poate*. Şerban Cantacuzino, socrul lui, o voise cu Imperialii nemţi, el se îndreptă, după orientarea firească a ţării sale, către Imperialii muscali.

A doua Domnie a voit-o el, nu pentru dânsa, pentru vanitatea puterii, pentru plăcerea vulgară de a vedea pe oamenii cari-şi închină mândria spre a-şi satisface interesele şi cari-şi părăsesc crezul spre a fi văzuţi cât mai multă vreme sus, în vârful societăţii, ci pentru că de pe tronul Moldovei el putea să lucreze la opera de desrobire ce sta în fundul celor mai dragi speranţe ale sale.

Cronicile vremii şi un Grec ocrotit la Curtea Domnilor Moldovei ni arată pe un om care vădit căuta să-şi câştige prietenii bune pentru un scop mare, pentru una

din acele încercări ce hotărăsc asupra unei vieţi şi asupra unei ţări întregi. Ca un fiu pentru cei bătrâni, ca un frate pentru cei de o samă cu dânsul, ca un părinte pentru tineri. Iubirea lui se îndreaptă mai ales către acest tineret, care el însuşi, şi de mult, alergând sub toate steagurile de luptă, se cere la lucruri noi şi râvneşte necontenit la isprăvi extraordinare, la mari vitejii, la lovituri de aventură. Ei vor fi doar tovarăşii lui la ceasul, pe care-l aşteaptă cu nerăbdare, când furtuna se va deslănţui la Nistru şi va rupe copacul cu miezul putred al puterii otomane, aducând Moldovei liberarea.

Moldovei şi întregului popor românesc. Pentru că din izvoare pe care le-a cetit pe vremuri — şi la care se va întoarce când se va zdrobi scurta carieră domnească — el ştie, ca şi mai bătrânul său contemporan Constantin Stolnicul Cantacuzino, că este un singur neam românesc, înfipt aici din vremile Romei şi care nu se poate smulge niciodată de unde-i sunt rădăcinile.

Ziua cea de mult dorită vine. Inaintea celui care aştepta legiunile noului Constantin-cel-Mare mergând să-şi ia în stăpânire cuvenitul Ţarigrad, răsare o oaste mare, dar neorânduită, fără nicio chezăşie de victorie, şi mai ales un şef împărătesc care strigă, petrece şi bea, un mare şi crunt barbar care-l saltă prin aier pe dânsul, aşa cum sălta prin neprevederea lui soarta întregii creştinătăţi răsăritene.

Dimitrie Cantemir, cel crescut între cărţi înţelepte şi oameni cuminţi, va fi putut înţelege încă din acea clipă cum se vor isprăvi lucrurile aşa de fără socoteală chibzuite. El n'a spus niciodată ce a simţit atunci când

această prevestire s'a adeverit şi toată această armată izbăvitoare, răscumpărându-se de robie, a trebuit să fie trimeasă acasă ca nişte învinşi şi nişte iertaţi din mila unui Mare Vizir mai iute, deci, mai norocos la faptă.

Intre cei ascunşi de urgia turcească biruitoare este şi el, care se visase liberator şi organizator de ţară, întemeietor de dinastie. Va merge cu Ţarul, cu « sudarul »[1]), cum îi zicea unul din boierii întovărăşiţi cu dânsul, Ioan Neculce, în locuri necunoscute, unde era să-şi ducă rămăşiţa, puţină, a anilor vieţii sale zbuciumate.

Ce va face acolo, aceasta e teribila întrebare ce i se punea celui de aşa de sus prăbuşit ca să nu se mai ridice niciodată pe vârful de unde crezuse că descopere un aşa de mândru viitor pentru sine şi pentru ai săi.

A crezut el în adevăr că va veni şi un ceas de răsplătire şi că mâna aprigă a Ţarului moscovit îl va duce din nou spre Scaunul părintesc în patria dorită? E greu de admis. Omul avea privirea ageră şi dela început va fi văzut câtă şubrezenie e în această împărăţie nemărginită şi câtă dezorientare furioasă în mintea sălbatecului de geniu.

Atunci, osândit pe viaţă la ospitalitatea unui neam care abia se deştepta la cultura înaltă de care aşa de larg se împărtăşise neobişnuitul oaspete, *el trăi în trecut.*

E multă mângâiere în străbaterea veacurilor, care arată adesea ce zădarnice sunt toate nedreptăţile şi ce osândite la un rău sfârşit toate tiraniile. Nu se vede

---

[1]) *Gosudarul*, împăratul.

aceasta numai doar când privirea nu poate îmbrăţişa destul. Fiindcă numai ce e drept şi omenesc e în adevăr solid.

Se smulse deci de la ce avea înaintea ochilor: o casă de piatră la Moscova, adăpostuni uşoare la moşii, *podani*, supuşi de alt neam, a cărui limbă o deprinsese, de altfel, răpede, un grup de boieri încredinţaţi lui, cum o pretinsese dela început, ca unui Domn, cu dreptul de a judeca şi de a pedepsi, apoi o casă văduvită, un secretar şi preceptor grec pentru copiii desţeraţi, noua căsătorie având să-i aducă mai târziu numai, puţină bucurie tinerească. Ce altă viaţă atunci când îi flutura pe umeri, nu peruca pudrată, ci chica moldovenească şi o mustaţă dârză-i înfloria pe buzele acum rase, după moda Apusului, impusă de Ţarul Petru!

Infăţişând trecutul, — singurul dintre Domni care a făcut-o, — el se putea opri asupra lui, care avea destule de povestit şi de îndreptăţit, mai ales pentru momentul supremei tragedii. Dar se mulţămi să-şi arăte întâia tinereţă lângă tatăl a cărui memorie voia s'o păstreze. Nimic din strigătele zguduitoare ale lui Mihai Viteazul spunând Impăratului din Apus şi lumii întregi ce voise, ce făcuse, ce isprăvise. Ci, liniştit, ca un glas fără trup, el începu să desfăşoare drama cea mare a poporului său. Nu vi se pare ciudat că, precum înainte de suprema noastră sforţare spre unitatea naţională a răsărit din mormântul său de la Argeş Basarab întemeietorul, din gropniţa de la Moscova, unde s'a coborît încă tânăr, ni se întoarce Cantemir glorificatorul, în zilele când această unitate îndeplinită e în sarcina cuminţeniei noastre?

« N. Românesc », 3 Iulie 1935.

XXXIV

VACANŢA ŞI ŞCOLARII

Vacanţa, — dulce nume pentru şcolarii deprinşi cu oare de clasă, cu catedre de pe care pontifică domnul profesor de mai multe materii sau de una singură, cu notele care se distribuie cu siguranţa chimistului care nu-şi încurcă substanţele, cu examenul care, la sfârşitul de an, prezintă într'o glorioasă aureolă rezultatul unei mai mult sau mai puţin disciplinate «buchi a cărţii», iar pentru unii şi cu încununarea cu lauri şi întoarcerea la părinţi cu vraful de cărţi sub braţ!

In vacanţă poţi dormi cât vrei — şi ce plăcute sunt dimineţile când soarele cald îţi desmiardă pleoapele încă îngreuiate! In vacanţă nimeni nu-ţi sună în ureche un clopot care te urmăreşte toată viaţa. In vacanţă nu sunt culoarele negre ale internatelor, promiscuităţile paturilor de fier îngrămădite în dormitorii prea adesea rău încălzite, mirosurile de spălătorie ale lavatoriilor, acelea de spiţerie ale infirmeriilor pe care trebuie să le cunoşti din când în când; nu e aşteptarea hazardului care te «scoate la lecţie» ori te lasă în pace la locul tău, chinul sufletesc de a descoperi nota pe care profesorul dibaciu

o pune în semne personale și tot viforul de nume, de date, de formule chimice care se abate asupra unor minți obosite, dornice și de altceva, în momentul când înaintea publicului trebuie să prezinți o vistierie de cunoștințe, une ori aproape cu totul goală.

Cine dintre noi, într'o școală așa de rău călăuzită, care nici pentru școlari, une ori nici pentru profesori, dar, mai ales, de sigur nu pentru societate, căreia îi trebuie altfel de oameni decât veștejiturile pe care le aruncă în mari pachete an de an învățământul, n'a simțit despovărarea acestei vacanțe, în care oricine, cu părinți sau fără, cu părinți cari înțeleg și cu cei mulți cari nu înțeleg, are voie să facă orice, și, cu deosebire, să nu facă nimica!

Și vacanța se mântuie. Cu ce folos?

S'ar crede că elevul — ce cuvânt ridicul, care totuși s'a încetățenit, un franțuzism din cele mai puțin acceptabile! — se întoarce înzdrăvenit, refăcut cu totul după ostenelile școlare — care, adaug, într'o școală bine organizată, făcută pe măsura omului, nu pe măsura cărții, n'ar trebui să existe, — împrospătat și sufletește ca și trupește și gata de o nouă activitate spornică.

Las la o parte că noua atingere cu școala nu e, pentru imensa majoritate, de loc o bucurie. Ni plăceau nouă pe vremuri numai două lucruri în Septembre — căci pe atunci la această dată, la 1-iu exact, se reîncepeau cursurile cu numai vre-o două zile de pipăiri, pe când împotriva mea ca ministru al Instrucției se pregătia o adevărată revoluție firească pentru că deschideam *școala primară* atunci, acea școală primară care pe aceiași

vreme a copilăriei mele se redeschidea la 15 August. Cel dintâiu lucru, de o adevărată bucurie pentru noi, era înfățișarea curată a unor săli de clasă pe care le lăsasem pline de praf și îmbâcsite de murdărie, cu un desgustător miros de om nespălat în de ajuns. Cu câtă voluptate trăgeam în nări acel miros de văpsea proaspătă care-mi dă și astăzi o deosebită mulțămire, unită și cu mândria de a mai fi clădit, creat ceva! Și, pe urmă, cât va încânta cartea nouă, chiar dacă ea era căpătată, pentru un preț mult mai mic, cu câți microbi zăceau într'însa, de la înaintașii noștri cari o împodobiseră cu inscripții personale, și în latinește:

Hic liber est meus,
Testis est Deus,
Qui non credebit *(sic)*
Nomen videbit,

și cu adăugirea și mai ales colorarea tuturor ilustrațiilor! Când era în adevăr nouă-nouță, ce desfătare să-i tai filele ori chiar să aspiri acel parfum de hârtie proaspătă, de cerneală abia uscată care și azi face parte pentru mine din micile plăceri ale vieții, până într'atâta că recunosc după miros originea națională a unei cărți (aceia care miroase mai frumos e splendida carte engleză legată).

Dar nu-mi amintesc să fi dorit noi vre odată de revederea după vacanță a unui profesor, să-l fi așteptat cu nerăbdare pe catedra spălată sau văpsită din nou, să fi tresărit de bucurie la auzirea unui glas care atâtea săptămâni de zile nu ni-a mai sunat în urechi. Dar nici nu

s'a întâmplat ca vre unul din mulţii profesori pe cari i-am avut să se fi interesat, măcar intelectual, dacă nu părinteşte, de ce am făcut noi în cursul vacanţei şi de ce ni-a rămas nouă din acele lucruri săvârşite. Nimeni nu ne punea din nou la acel cântar care trebuie ştiut exact atunci când pentru grele scopuri de educaţie te întâlneşti cu o fiinţă omenească şi mai ales cu una care rezervă atâtea surprinderi şi cuprinde într'însa atâtea posibilităţi.

Veniam apoi la şcoală fără niciun fel de satisfacţie, necum cu un întreg program de ce am avea de gând să facem şi în acest nou an acolo. Veniam obosiţi. Da, obosiţi ca după o petrecere, după o noapte obosită, după un păcat, aş spune. A se da din nou la brazdă e un lucru greu pentru cine, măcar câteva zile, şi-a pierdut o obişnuinţă cu atâta osteneală căpătată. Pentru omul matur chiar, care-şi poate impune mai mult şi e mai capabil să treacă dela o dispoziţie de spirit la alta, nu e lucrul cel mai uşor. Pentru un scriitor care, cum se zice, s'a odihnit, după recomandaţiile doctorului şi sfaturile prietenilor, reluarea condeiului, înstrunarea din nou a minţii câtva timp inactive e o astfel de apăsare de samănă cu o ridicare de pe boală. D'apoi copilul întors la sălbătăcia lui primitivă lăsată de cele mai multe ori cu totul fără frâu...

Acest frâu era odată în mâna părinţilor. Astăzi nici cei mai autoritari dintre dânşii nu-şi pot stăpâni cu totul odrasla. E o americanizare repede şi a societăţii noastre. Casa părintească, în ciuda bunătăţilor care aşteaptă acolo şi a desmierdărilor care de fapt jignesc

dorinţa de a se afirma ca oameni, nu numai a băieţilor, dar a fetelor, băieţite aşa de mult de-şi întrec fraţii şi colegii, nu atrage; nu ştiu tinerii cum să scape mai uşor dintr'însa. Iubirea celor cari i-au născut şi crescut li se pare o poliţă trasă asupra libertăţii lor. Gusturile moderne fac să se privească despreţuitor ceia ce a fost pentru noi un obiect de admiraţie şi de iubire. Când fetele noastre curăţă, regăsim prin funduri de saltare lucruri spre care se uitau înduioşaţi ochii noştri. Sunt stări de spirit împotriva cărora nu mai putem lupta. Dar *aceasta nu înseamnă că oamenii de mâne trebue lăsaţi de izbeliţe*, ca să tragem une ori ruşinea lucrurilor care, cel puţin pentru vechea noastră moralitate, sunt vrednice de mustrare şi de osândă.

O autoritate a şcolii asupra vacanţei nu există. Nu ştiu chiar dacă familia ar admite ca educatorul şcolar să se amestece, aşa cum face la catolici preotul, duhovnicul, în lucruri care fac parte din intimitatea casnică.

Atunci? Atunci e de desperat şi zecile de mii de copii să fie lăsaţi ca o mulţime de iepuri scăpaţi să năvălească ţara, ducând dezordine şi obrăznicie, barbari ieşiţi din paza sârmelor ghimpate în care au fost izolaţi o parte din an, pentru ceia ce se numeşte « liniştea părinţilor », plus pregătirea unei cariere?

De sigur că nu. S'au făcut încercări cu cercetăşia, cu străjeria, cu crearea prin colţuri de ţară a unor societăţi de tineri cari duc o viaţă asemenea cu a Pieilor Roşii în *wigwamurile* americane, ştiind să aprindă focul, să-şi gătească mâncarea, să se îngrijească la boală, să înalţe corturi şi să descopere drumuri.

De sigur e, atunci când nu se abuzează de o viață în aier liber care poate duce la pneumonie și cu o lăsare în sama lor care poate degenera în tovărășii îngrijorătoare, o întărire a corpului, bună pentru viitorii soldați, și o folositoare lecție de inițiativă, pe care școala o distruge.

Dar ce trebue acestui copilăret și tineret e altceva. O funcțiune folositoare de îndeplinit, o operă de creațiune care să-i prindă cu totul, să-i facă mândri de ei înșii altfel decât pentru faptul că într'un prostesc sport de împrumut anglo-saxon și-au smuls brațul din umăr la o întrecere cu mingea, și-au provocat prin smunciturí sălbatece o hernie de care mai târziu vor trebui să se opereze și au început prin gâfâiri peste fire, prin forțarea arterelor boala de inimă care-i va răpune mai târziu.

Acești omuleți, aceste femeiuște *vreau ceva, ceva care să fie al lor, care să li se recunoască astfel.* Și, prin cât au învățat ei, pot face lucruri pe care vârsta noastră, grijile noastre ne împiedecă de a le mai încerca.

Țara aceasta *e plină de taine. De taine a căror vădire nu poate aștepta, fiindcă zilnic ele dispar.*

Cântece se duc. Danțuri se uită. Țesături măiastre, covoare înflorite se destramă, putrezesc pe trupuri de Țigănci rătăcitoare, prin colțuri de bucătării de prin orașe: ele se cer păstrate sau măcar copiate. Vechi case țărănești de nobilă arhitectură instinctivă se lasă obosite pe stâlpii măcinați de vreme: linia lor trebuie păstrată. Maluri povârnite descopăr urmele mileniilor geologice, cu schelete de pești și coji de molusce. Fluturi rari

reprezintă o rasă care se stinge. Flori neştiute de botanişti se ascund în munţi ori plutesc de-asupra locurilor nestrăbătute. O întreagă lume de gândire mai poate fi culeasă în poporul care a elaborat-o. Graiuri neştiute mor pe buze de bătrâni.

Intr'acolo îndemnaţi aceste puteri tinere!

La începutul oricărui an ele să arăte isprava lor, unde au putut şi cum au putut. Observaţii şi obiecte să fie singurul mijloc prin care poarta şcolii să se poată redeschide.

Şi, nu mai puţin, un carnet să arate acolo la şcoală, — fiindcă faţă de cei de acasă ar fi o sfială —, gândurile care au trecut prin mintea copiilor pe lângă fapta pe care au săvârşit-o.

« N. Românesc », 18 Iulie 1935.

XXXV

TEATRE DE VARĂ

Teatrele noastre au de sigur şi o altă misiune decât aceea de a distra lumea cu ceea ce lumea cere. Totdeauna, din vremea când la Greci reprezintaţiile scenice aveau drept scop să întregească o serbătoare, să facă o şcoală tineretului, să împrospăteze cunoştinţile oamenilor maturi, să răspândească un adevărat învăţământ cetăţenesc, pe care noi l-am numi azi « naţional » şi « patriotic » şi să creeze o stare de spirit comună în jurul marilor întrebări ale timpului, o menire mai înaltă a fost rezervată teatrului. El a ajutat, dacă nu la Romani, cari nu înţelegeau astfel de spectacole, dar, mai târziu, la educaţia mulţimii în evul mediu, la întărirea sentimentului religios, punând ceea ce era sfânt, dar aşa de depărtat, în atingere de-a dreptul cu societatea, iar, în vremea monarhiei absolute, la răspândirea unui ales simţ de bună cuviinţă, — teatrul englez din vremea lui Shakespeare mergând chiar mult mai sus, dând întreaga istorie antică şi a naţiei înseşi, precum şi lămurirea atâtor mari întrebări cu privire la înţelesul lumii şi la rostul vieţii omeneşti. Revoluţia franceză a fost apoi pregătită prin asalturile

îndrăzneţe ale corosivului Beaumarchais; spiritul poporului italian a fost format de tragediile lui Alfieri; în epoca romantismului cauzele cele mai nobile au fost servite de un strălucitor repertoriu la care au contribuit şi poeţi din cei mai mari ai timpului. Un Alexandru Dumas-fiul a tratat pe scenă şi cele mai grele probleme sociale.

Pentru a îndeplini rosturi aşa de frumoase nu e nevoie de cataligele unei solemnităţi găunoase. Sub o înfăţişare familiară, întrebuinţând graiul de toate zilele, punând pe scânduri oameni ca aceia, simpatici sau antipatici, de cari suntem zilnic încunjuraţi, neavând pretenţia declarată de «a îndrepta moravurile», îngăduindu-şi chiar glumele de care se râde mai tare, din toată inima, teatrul poate să servească la ridicarea nivelului intelectual şi moral al unei societăţi. Lecţia cea mai bună o primeşti atunci când nimic din tonul învăţătorului care zâmbeşte necontenit către tine nu te umileşte şi nu-ţi aduce o jignire. Cu lucruri uşoare se ating atât de adeseori rezultatele cele mai mari şi ce nu poate produce o predică, de a cării seacă trufie te desgueşti îndată, se poate căpăta prin suggestia de o elegantă discreţie.

Sunt, de mult, teatre ale Statului, ţinute din banii contribuabililor, cari au dreptul să privească de aproape la întrebuinţarea lor. Nu odată, şi în scrisul mieu, dar şi în Parlament, unde n'am fost singurul să atrag atenţia asupra unor anumite rătăciri care se pot îngădui aiurea, dar nu se pot ierta acolo, am observat greşeala cesc face când se cântăreşte reţeta, chiar pentru o piesă de nimica sau rea, în loc să se ţie samă în rândul întâiu

de valoarea, piesci pentru a cării ascultare, în lipsa clienţilor platnici, cari nu sunt nici oamenii cei mai luminaţi, nici cei cu gustul mai desvoltat, nici aceia la cari, pentru meritele lor, avem datoria să ne gândim mai mult, trebuie să se aducă funcţionari, militari, studenţi, şcolari din anii mai înaintaţi.

O anume categorie de piese îşi poate găsi cu greu locul acolo unde e de nevoie să se înfăţişeze ori ce a ajuns clasic într'o întreagă literatură dramatică, ori făgăduielile unei strălucite cariere de autor dramatic, ori învierile cele mai educative ale trecutului unei ţări. Şi totuşi mai trebuie ceva pe alături, care să nu ceară atâta atenţie şi să nu aducă aceiaşi zguduire sufletească.

Acest ceva e dorit mai mult de popoare vesele până la o uşurătate care nu e totdeauna condamnabilă, cum e al nostru. Ni place a face haz şi de lucruri la care ţinem şi de persoane pentru care în fond avem stimă şi respect. Naţia chiuiturilor dela horă şi a proverbelor usturătoare nu poate încremeni în solemnitatea pe care şi-o doresc altele cu un alt sânge, trăind sub alt cer, în lumina altui soare. Fără a cădea în adesea josnicele zeflemele, de obârşie orientală, al Bucureştilor, gluma e bine venită la noi, cum era şi în Atena epocei lui Pericle, când admiratorii artei sacre a lui Phidias şi ascultătorii convorbirilor filosofice ale lui Socrate şi Platon erau bucuroşi să-şi săreze inima, împovărată de multe griji politice, la ascultarea ţâşnirilor nestăpânite ale unui Aristofane.

Şi este o parte din an în care asemenea spectacole sunt mai ales dorite. Intr'o climă schimbătoare şi une ori

grozav de aspră lumea a muncit un an întreg. S'a ajuns la doritele vacanţe, când cei mai mulţi fug de seriozitatea meşteşugului pe care l-au practicat şi-l vor practica, dorind să-şi uite de zilnicele împovărări. In lunile calde fiecăruia îi place să zburde puţin pe alături de îndatoririle la care fireşte că va trebui să revie.

Să se adauge pe lângă aceasta o veche pasiune a naţiei noastre, şi una din cele mai frumoase. Azi Capitala României se preface în alei de elefanţi de piatră înhămaţi cu curele, care reprezintă cea mai nouă arhitectură, aceia asupra crezului masiv şi simplist al căreia jură tot tineretul de arhitecţi. Zid de zid, terasă de terasă, blocuri care se unesc pentru a face strada-bloc. E cenuşiu şi trist, mai ales însă grozav de monoton, în ciuda câtorva încercări de a varia măcar prin coloare.

Odată cu vechea casă gospodărească, zâmbind de după stâlpi cu florile dela fereşti, se duce şi un alt element de voioşie tradiţională: grădina.

Odată, cu pomii ei bătrâni din cari răsuna în margene de oraş glas de privighetori singuratece, cu straturile ei de flori, cu dobitoacele şi păsările curţii, şi-o avea oricare, şi mahalagiul cel sărac. Dar azi metrul pătrat a ajuns scump şi pe acolo. Grădina se parcelează şi se vinde; pământul geme sub monştrii de beton armat. Dar în fundul sufletului stăruie vechea patimă, trecută din generaţie în generaţie, pentru grădină.

Unii îşi fac chioşcurile pentru cina de seară între două streşini, aşa de aproape de vecini încât unul aude ce se vorbeşte la masa celuilalt. Alţii nu se pot mângâia măcar cu aceste seri la lumina becului electric sau a

întârziatei lămpi cu petrol. Ei aleargă fireşte unde foşnesc cele câteva crăci sărace ale câtorva copaci şi unde se aude un sunet de arcuş, teribil pentru cine lucrează alături, dar aşa de atrăgător şi pentru cine-şi are acasă un radio de contrabandă.

Ce erau odată teatrele noastre de vară prin grădini! Cele din Bucureşti, ca Raşca, erau vestite. Intrigile de dragoste ale surorii cocoanei Vetei cu câte un « coate goale » şi « maţe fripte » se înfiripau acolo. Cine nu alerga să asculte canţonete sau să râdă la câteva scene mai mult sau mai puţin de actualitate, precedând marea popularitate, din care se mai menţine ceva, a celebrului « Cărăbuş »! La 1877 se putea vedea în aceste locuri de întâlnire a oamenilor de toate clasele şi ale atâtor femei frumoase şi vesele până şi bătrânul cancelariu al Impărăţiei ruseşti, Gorceacov, care găsise idealul celor peste şaptezeci de ani ai săi într'una din cele mai ochioase cântăreţe sub cerul liber.

Iar în provincie, unde nu era teatrul închis, teatrul permanent, acolo alerga toată lumea, capabilă, de altfel, să-şi găsească plăcerea şi într'o grădină minusculă, cu muzică şi bufet, ca pentru mine neuitatul petec de felinare mai mult decât de copaci de la *Café Français* din Botoşani. Tot acolo în grădina Vârnav am ascultat o singură dată pe Millo însuşi înveşmântat în pitorescele zdrenţe ale « Babei Hârca ». La Iaşi grădinile erau luate cu asalt, familiile pornind integral, până la copiii nevrâsnici, pe cari-i atrăgea mai ales porţia de îngheţată.

Azi vilegiatura goleşte oraşele, care sărăcesc de pe urma ei. In locurile unde se adună atâţia, de multe ori

ca să regrete a doua zi că şi-au părăsit casa, cu obiceiurile ei comode şi plăcute, berăria, cafeneaua, bodega au înlocuit grădina. Spectacolele nu mai sunt aşa de necesare când trâmbiţele dela radio umplu şi urechile care n'au dorinţa de a se lumina şi măguli de muzică astfel.

Totuşi grădina izbuteşte a se păstra.

Ea cere pentru cadrul ei un anume teatru, cum îngăduie numai o anume producţie muzicală. Orice e peste măsură de serios nu se potriveşte, şi orice e trivial, grosolan, gâdilitor de simţuri sună fals sub cerul cu stelele toate, ori în poleiala de argint a lunii între copacii cari-şi mişcă alintător ramurile. Aici trebuie ceva sprinten şi ceva sănătos.

Să nu se mire deci nimeni că Liga Culturală şi-a făcut şi ea teatrul ei de vară, pe care, de altfel, voim să-l continuăm, acoperindu-l şi încălzindu-l, şi în lunile de iarnă, teatrul de douăzeci de lei biletul, pe care să-l poată lua oricine. In vremuri ca acestea nu e sarcină morală cât de mică pe care să nu fie datoare a o lua asupră-şi şi cea mai glorioasă societate.

« N. Românesc », 28 Iulie 1935.

XXXVI

CE TREBUIE SĂ TIPĂRIM

Activitatea editurilor românești de la o bucată de vreme impune prin număr, dar sperie puţintel şi deconcertează.

Precum de la marile, prea marile planuri ale « Culturii Naţionale », care dădea două sute de pagini, de altfel erudite, despre Aristofane — cine însă le-o fi cetit? — şi anunţa — mi se pare chiar că s'a ţinut de cuvânt — că va pune la îndemâna Românilor o traducere a « Politicii » lui Aristotele, ceia ce ar fi putut orienta în luptele pentru putere, tot aşa de la truda, plătită cu mult bănet, a altor întreprinderi vor rezulta, pe lângă atâtea cărţi cetite, în ediţii une ori modern elegante, şi mormane de maculatură care, îndată ce se ceteşte pagina în care se află « porcăria » pentru care se cumpără, se şi aruncă la o parte, pe lângă alte surori-cărţi pe care lumea le ignorează cu desăvârşire.

E de sigur regretabil când scrisul unui popor, ajungând la oarecare siguranţă şi bogăţie, nu găseşte cine să-l tipărească. Au fost epoce în desvoltarea sufletului românesc în care gânduri mari nu s'au putut răspândi pentru că nu s'a găsit nimeni să cheltuiască pentru

tipar şi în care, pentru aceiaşi osândă de a rămânea în manuscript şi până astăzi, lecţii folositoare de bună limbă românească nu s'au putut îndrepta către cei cari, prinşi de falsele mode, greşeau în alcătuirea formei. Pe urmă, cum alte cuvinte au răsărit şi stilul a căpătat un alt avânt şi o altă mlădiere, generaţiile următoare, cu multe tipografii, nu s'au gândit să scoată la iveală manuscriptele uitate.

Pe vremuri mai era un frâu care împiedeca publicarea celor mai multe din lucrările rămase în manuscript. Era prejudecata că de tipar sunt vrednice numai cărţile care cuprind Cuvântul Domnului, care servesc pentru tălmăcirea lui sau care arată viaţa demnă de a fi imitată a celor cari au trăit după cele mai curate şi mai nobile învăţături creştineşti. Nici Istoria Impărăţiilor, priveliştea marilor schimbări în omenire nu se primea să treacă sub apăsarea tiparului. A fost o mare înoire când, sub Vodă Brâncoveanu, om în stare să înţeleagă multe lucruri noi, tiparniţa domnească a dat pentru tineretul doritor de isprăvi neobişnuite povestea minunată a isprăvilor lui Alexandru Machedon, romanul celor mai neînchipuite minuni, şi, încă, învăţatul şi cumintele unchiu al lui Vodă, Constantin Stolnicul Cantacuzino, s'a ridicat ca să spuie că acestea nu sunt lucruri adevărate ci numai icoane zădarnice de închipuire nestăpânită. Şi încă o escepţie, care trebue privită ca o revoluţie în deplinul înţeles al cuvântului: Dimitrie Cantemir a pus să se lucreze în tipografia Curţii, supt tatăl aşa de bucuros de ce a putut face neobişnuitul fiu, filosofia, cu tâlc adânc, din « Gâlceava înţeleptului cu lumea ».

Rare ori în epoca fanariotă, tot mai ieșită de sub stăpânirea exclusivă a Bisericii, se publica vreo traducere după franțuzește a unei narațiuni de caracter romantic. Dacă povestirea de imaginație, poezia, originală sau traducere, s'a învrednicit de onorurile zățuirii, aceasta se datorește unor posibilități și influențe apusene. Tipografiile ardelene căutau să câștige în tot felul pe Români, și pe cei dela noi. Și istoria universală a întrat în cercul lor de interes, dar mai ales cărți de învățătură practică, mergând de la creșterea pomilor la deslușirea rosturilor trupului omenesc. Fanatica iubire a Ardelenilor pentru Roma străbună, ca și dorința lor de a li se lămuri trecutul bisericesc a dus la alte publicații. Și, în sfârșit, tipografia, doritoare de clienți, a Universității din Buda, înzestrată cu caractere și pentru Greci și pentru Sârbi și pentru Români, a ispitit și înainte de harnicul editor, pe nemțește *ferlegăr*, Zaharia Carcalechi, un așa de priceput negustor, pe boierii autori de cărți, de la Moldoveanul Beldiman la Munteanul Dinicu Golescu, intitulat, pentru ocazie, ardelenește, Constantin Radovici de Golești, să trimeată cuprinsul saltarelor de lucrări ascunse pentru ca ele să vadă, în foarte frumos tipar, lumina zilei. Și tot felul de enciclopedii umblau prin mintea aceluia care se întâlnește și la începuturile ziaristicei românești în Capitala munteană.

Imitând pe tipograful dela Buda, fruntași intelectuali ai țărilor românești libere, Asachi și Eliad, întemeiară stabilimente tipografice din care ieși, pentru o generație literară și intelectuală nouă, o literatură de poezie, în versuri și în proză. Iar Mihail Kogălniceanu duse mai

departe alegerea lucrurilor de tipărit — şi prin Calendarele sale, aşa de apusene ca factură, aşa de româneşti ca înţelegere pentru nevoile sufleteşti ale neamului. Chiar un librar, Gheorghe Ioanid din Bucureşti, care a patronat traducerea în româneşte a romanelor franceze din epoca lui Alexandru Dumas şi George Sand, poate fi însemnat între acei întreprinzători fără a căror curagioasă acţiune multe lucruri nu s'ar fi produs la noi, măcar aşa de răpede, într'un moment de prefacere a noţiunilor şi de schimbare a direcţiilor. Se va ajunge astfel la acel străin, curând încetăţenit şi ca iubire pentru noi, care, bine sfătuit poate de un Odobescu, a avut fericitul gând de a strânge paginile răzleţe ale celor ce puteau fi consideraţi ca nişte clasici români pentru a da o frumoasă colecţie, şi legată, împodobită cu portrete, prin care oamenii de pe la 1880 s'au străduit să avem şi noi o literatură, clară, veselă, plină de coloare, cum e şi firea acestui neam. E vorba de I. V. Socecu.

Nu mai vorbesc de editura oficială a cărţilor de şcoală, începută la Munteni de Ştirbei-Vodă şi care a mers până la capodopera tipografică pentru un fond de mare ştiinţă, care e dicţionarul latin, rămas neisprăvit, al lui Nicolae sau, în călugărie, Nifon Bălăşescu.

La toţi, li se cuvine o adâncă neperitoare recunoştinţă.

Ceia ce au făcut aceste patriotice spirite clare poate să fie o îndreptare în pădurea din ce în ce mai deasă şi mai confuză a literaturii româneşti tipărite astăzi, din care nu lipsesc, ca pe terenurile rău îngrijite sau lăsate în paragină, nici copaci aşa de rău mirositori ca oţetarii sălbateci.

Avem de tipărit două feluri de cărţi.

Unele trebue să reprezinte putinţa de iniţiere a publicului românesc, încă adânc neştiutor sau deprins a ceti numai traduceri în limba franceză sau în cea germană a capodoperelor scrisului antic, în comorile acestuia. Ceia ce s'a făcut întâmplător şi pe sărite, în publicaţii care nu se mai pot găsi adesea, pentru Homer, pentru tragicii greci, pentru Herodot, pentru Plutarh, pentru Virgil şi Horaţiu, pentru istoricii latini, a căror versiune a cerut-o şi editat-o Academia Română, acum peste o jumătate de veac, ceia ce a mai adaos, — lucrări grăbite, — Casa Şcoalelor, trebuie clasat, corectat şi reeditat. Şi tot aşa pentru aceia ce de aproape un veac s'a dat în româneşte din marile literaturi moderne, mergând până în zilele noastre, când putem face pentru moderni ce s'a făcut la Paris pentru scriitorii francezi, dar nu numai francezi, în Antologii şi Crestomatii aşa de bine făcute.

In al doilea rând, scrisul românesc se cere revizuit pentru o republicare. Tot, până în numere de gazete, în fascicule de reviste, în manuscripte. Sunt lucruri de lăsat la o parte, sunt altele de chemat la o vieaţă nouă. Fără înfăţişare de filologie sau de istorie literară, ci simplu, atrăgător, prietenos. Nu e neapărat să se puie în litere groase pe titlu profesorăşul care înţelege a ţinea în cârcă un scriitor atât de mult superior lui însuşi.

In sfârşit, pentru contemporani, cea mai perfectă măsură. Nu descoperiri pripite, ci recunoaşteri meritate. Un fel de pagini alese pe fiecare an, iar nu nesfârşite

romane de băieţi încrezuţi. Fiindcă nimic nu omoară mai sigur un talent decât înfăţişarea lăbărţată a primelor stângăcii.

Aş dori ca aceste sfaturi ale unui om de experienţă să nu se fi risipit în vânt.

«N. Românesc», 21 August 1935.

XXXVII

CARIERE: ODATĂ ŞI ACUM

Alegerea carierei, a rostului în viaţă, unul singur, de care să se ţie cineva statornic, credincios şi cu devotament, nu îngrijeşte, şi n'a îngrijat niciodată, pe tinerii cari stau să-şi înceapă munca. Ei sunt prinşi de fericita, dar şi oarba, beţie a vârstei lor şi se cred sprijiniţi de părinţi aşa de mult, încât ei se pot da în voie farmecelor tinereţii, ba chiar li se pare că părinţii au neapărata datorie de a-i asigura faţă de greutăţile existenţei.

Pentru aceştia însă grija drumului pe care-l vor apuca odraslele lor e, şi încă de cu vreme, una din preocupările cele mai grele şi mai dureroase. Ce facem cu copiii noştri, se întreabă ei, mai ales astăzi, când atâtea perspective sunt cu totul sau măcar aproape închise şi, în unele domenii, unde, înainte, cineva era chemat, acuma se duce lupta cea mai îndârjită pentru a ajunge, a se păstra şi a înainta.

Am spus: « mai ales astăzi », pentru că altă dată nu era aşa, şi din cercetarea împrejurărilor în care în alte vremuri se descoperia o cale sigură pot să iasă şi unele

învăţăminte pentru a birui marea criză de astăzi, din care iese nu numai oameni fără cârmă, nepotriviţi pentru profesia către care sunt îndreptaţi, dar munca socială rău făcută şi, cu deosebire, fiinţile catilinare care sunt în stare să răstoarne toate rosturile fiindcă n'au fost în stare să-şi găsească niciunul.

Pe timpuri care nu se vor mai întoarce — şi într'o privinţă, care nu e aceea ce numim noi « progres », le putem regreta —, problema carierei nu se punea, pentru că nu exista libera concurenţă pe care a deschis-o, acum vre-un secol şi jumătate, Revoluţia franceză.

Societatea se împărţia în clase. Nu numai că ele erau, dar se credea că e firesc şi legiuit lucru ca ele să existe. Fiecare se năştea în clasa sa, rămânea într'însa şi se gândia ca şi urmaşii săi să trăiască în acelaş cerc închis. Erai ţăran, erai meşteşugar, erai negustor, erai nobil, — de la o bucată de vreme, pe lângă nobilul cu dreptul de a cârmui, fiind şi funcţionarul care să îndeplinească anume sarcini de administraţie şi de birocraţie, — îţi ştiai menirea pe lume, a ta şi a familiei tale, şi gândul de a sări peste dânsa era destul de rar. Ceia ce nu înseamnă că înaintările erau oprite prin lege sau printr'un obiceiu peste care nu s'ar fi putut trece, căci noroacele erau şi atunci pe oameni, dar această deslocuire din clasa unde se ivise cineva se făcea sau printr'o minunată potrivire de împrejurări, printr'o îndrăzneală deosebit de fericită sau — şi aici e însemnătatea lucrului— prin alegerea unui om cu o inteligenţă strălucită, cu o mare putere de muncă sau cu aptitudini speciale cu totul deosebite, care nu se puteau ascunde nicăiri.

Pregătirea copiilor pentru cariera tatălui, care era o obişnuinţă şi ca o datorie de clasă, se făcea din vreme, fără silinţi chinuitoare din partea aceluia şi fără niciun amestec al unei şcoli, fără nicio introducere prealabilă în teoria acelei cariere, teorie care nici nu se formase până atunci. Ajungea mediul încunjurător, bine definit — pe când acuma, de regulă, este un singur fel omenesc de a trăi, doar cu deosebiri de grade şi de ranguri, — ajungea spiritul care domnia în jurul copilului şi al tânărului, ajungeau exemplele acelora cari acuma ajunseseră şi se stabiliseră în viaţă. Putea fi doar dorinţa de a face mai bine decât dânşii în acelaşi domeniu, iar nu patima, aprinsa şi dureroasa patimă, de a trece peste dânşii şi de a ajunge mai sus.

Fiul ţăranului creştea pe ogor şi pentru ogor, pe care-l ştia, îl înţelegea şi-l iubia, fiindcă nimeni nu era acolo care, prin sfatul lui periculos, dar aşa de ispititor, să-l învcţe de mic a-l despreţui, a se crede prea bun pentru această rodnică şi sfântă muncă. Meşteşugul era pentru fiul meşterului cinstit, lucrând pentru câştig de sigur, dar şi pentru plăcerea lui, ceva sfânt, la care râvnia şi el să se poată închina prin truda binecuvântată a mânilor sale. Crescut la tarabă, aflând zilnic cele ce se văd şi cele ce nu se văd de toată lumea ale prăvălici, fiul de negustor se deprindea la socoteli fără note la aritmetică şi n'avea nevoie să consulte nicio publicaţie anume ca să ştie gustul unor clienţi învăţaţi a cumpăra în acel loc, de la acea familie. Funcţionarul căpăta din vrâsta fragedă obiceiul unei munci ordonate, împărţită pe anume ceasuri, şi conştiinţa unei datorii

care trebuie îndeplinită cu cea mai mare preciziune, interese mari ale altora fiind în legătură cu felul cum îşi va căuta el de slujba ce i s'a încredinţat. Iar nobilul care va comanda oşti creştea în spirit militar, aşa încât din prima tinereţă el se simţia la locul său între soldaţii ce i se dădeau în seamă şi cu cari împărtăşia nobilul despreţ pentru moarte, pasiunea de a înfrunta primejdia, şi, tot odată, ca unul ce putea fi şi curtean lângă Suveranul încunjurat, servit şi iubit de o întreagă clasă cu lung şi glorios trecut, el îşi apropria un fel de a se purta care-l făcea vrednic de a trăi la un loc ca acela.

Cum se vede, cu totul altceva decât ce se întâlneşte zilnic astăzi: oameni pe cari, în necontenita râvnă de a ajunge mai sus, unde e plata mai mare şi munca mai puţină, nimeni nu i-a învăţat de foarte tineri să fie aşa cum se potriveşte cu locul unde au ajuns să se strecoare sau să fie impuşi, şi, atunci, nu numai că funcţia socială nu mai e îndeplinită cum se cuvine, şi astfel sufere întreg organismul, dar nici omul, oricât s'ar ameţi de trufie pentru că poate privi pe alţii în creştet, nu poate să simtă acea adevărată fericire care nu vine decât din deplina armonie între ce eşti în adevăr şi între ce eşti chemat să faci pe lume.

Nepotrivirea de azi, pricinuitoare de pierderi în muncă, de lipsă a echilibrului în suflet, vine întâiu dela predominarea în societate a funcţionarismului, datorit mai ales regimului napoleonian. Orice altă ocupaţie se socoate mai prejos decât aceea de a sta înaintea unui birou, de a scrie şi de a iscăli — mai ales de a iscăli! — ordine, de a porunci şi de a se face respectat fiindcă

porunceşte şi de la porunca lui se trage binele sau răul unui număr oarecare de oameni. Anumite avantagii sociale erau rezervate, de altfel, funcţionarilor, pe care Statul abstract al epocei moderne îi respecta în adevăr şi-i plătia cuviincios, dacă nu şi peste ce li se cuvenia pentru câtă ispravă făceau.

Dar ceva şi mai nenorocit s'a adaus peste cultul funcţiei ca atare şi veneraţia aceluia care e fericit cu îndeplinirea ei. Regimurile democratice au deschis pentru oricine putinţa de a se ridica oricât de sus fără ca pentru aceasta să fi cheltuit o adevărată muncă, să fi dovedit un talent superior şi fără ca, ajuns la culmea avută în vedere, să fie îndatorit la o muncă istovitoare, făcută cu acel devotament care-şi uită de sine. Indemânare de vorbă, prestanţă la înfăţişare în public, dârzenie faţă de adversar, atitudine în situaţia căpătată, ce mai trebuie pentru o strălucită carieră care nu cere nicio pregătire îndelungată şi care chiar ar putea fi împiedecată printr'o astfel de pregătire, căci, cu grija de a câştiga şi de a păstra simpatiile, de a cuceri mulţimile, o profesiune nu e numai un balast, ei ajunge a fi oarecum o umilinţă.

« Bun pentru orice şi de fapt pentru nimic », spune, pe de altă parte, atestatul pe care-l dă o şcoală care, şi când poartă titlul unei profesiuni, de fapt certifică în cea mai mare parte ceva mai presus de orice profesiune, deci nefolositor pentru toate şi mai ales, neavând un mediu în legătură cu ce scrie pe firmă — căci la « comerţ » nu miroase a negoţ, la « meserii » a meserie, la seminarii a biserică, — aruncă pe absolvent într'o încunjurime cu

privire la care, şi de acasă şi de pe aceste bănci ale şcolii, el n'a avut nicio atingere.

Se vorbeşte de un timp, în noua pedagogie, de metode precise prin care se pot cunoaşte la copil, la tânăr, aptitudinile şi care pot deci orienta pe părinţi. Ce mare lucru ar fi făcut acela care le-ar fi descoperit! Din nenorocire, avem a face numai cu încă una din iluziile de care se încântă aşa de răpede bunele suflete care sunt pedagogii. Nu printr'o calitate, sau pe baza unui număr de informaţii luate în pripă dela un suflet nou căruia nu i se cunosc antecedentele personale şi de familie se poate ajunge la ceva în adevăr serios sau folositor, pe temeiul căruia să se facă o repartiţie socială.

Şcoala prin ea însăşi poate face numai foarte puţin, în afară de cunoştinţile elementare şi de orientare şi lustruire, de care fără îndoială este capabilă. Prefăcută în atelier, da, ea poate da ceva. In atelier considerat şi altfel decât ca fierăria şi tinichigeria, care de sigur prind bine oricui şi cum am dorit ca ministru să le adaug la educaţia fiecăruia, chiar dacă ar fi apoi să scrie versuri sau să creeze încă o metafizică. Doar un atelier de politică e clubul universitar englez în care se ţin discursuri ca la Camera Comunelor!

Orice părinte înţelept trebue să dorească pentru copiii săi ducerea mai departe a profesiunii sale, pentru care el lasă exemplul, cunoştinţile omeneşti, uneltele, capitalul. A face acelaşi lucru, dar mai bine e scopul suprem. Şi nimic nu e mai rău decât ca înaintea copilului chemarea părintească să fie prezintată de părintele însuşi ca o nenorocire, ca o umilinţă şi ca o povară.

Se poate ca, în deplorabila atmosferă de astăzi, cu zăpăceala care a cuprins tineretul, bun bucuros ca toată viaţa să ia parte doar la concursuri de «performanţe» fizice, recomandaţiile ca şi priveliştea de toate zilele a unei ocupaţii de toate zilele, cinstită şi iubită, să nu prindă.

Dar, atunci, cel puţin un lucru să rămâie ca moştenire dela fiecare dintre noi pentru o carieră pe care, din nenorocire, n'am putut-o dirija: respectul şi dragostea pentru cariera însăşi, oricare ar fi ea.

«N. Românesc», 3 Sept. 1935.

XXXVIII

APĂRAREA NOASTRĂ IN STRĂINĂTATE

Să nu ne înşelăm de articole şi cărţi care se fac de complezenţă, sau pe care le plătim — şi aceasta aşa de rar —: nu suntem iubiţi în străinătate. Şi mai ales, chiar dacă-şi aduce aminte cineva de buna noastră primire, aşa de largă după datini, ba une ori şi destul de linguşitoare, poate chiar din interes, dar mai mult din vechiul obiceiu al sclavului de a cădea în genunchi, noi nu suntem preţuiţi. La amintirea recunoscătoare, une ori şi înduioşată — unii ni fac şi ofensa de a vorbi cu încântare de frumuseţa femeilor din România, fără să-şi dea seama că fac o mojicie — nu se adauge stima.

Aceasta nu e un lucru de azi sau de ieri. De veacuri întregi, prin nu ştiu ce potrivire a sorţii, de sigur nedreaptă, aşa a fost cu noi. Am întâmpinat necontenit aceiaşi antipatie, ba ce e mai rău, chiar când se întâmpla ca la vre-un străin gândul să fie bun, aceiaşi totală neînţelegere a firii, a rosturilor noastre.

Din vechiu, nimeni nu se prea uita la malurile Dunării şi la văile Carpaţilor, unde abia se înjgheba o viaţă politică. Nu existam deci pentru lume şi, decât să fim

cunoscuţi ca de obiceiu pe urmă, tot era mai bine. Doar mai târziu, când primejdia cuceririi turceşti ameninţa Europa centrală şi apuseană, câte cineva dela Veneţia, în războiul cu Sultanul, de la Roma, unde Papa avea menirea de a înfăţişa lupta pentru creştinătate, ştia că în părţile Moldovei este un aprig luptător împotriva «păgânilor», căruia e drept că i se trimeteau numai laude, banii Tezaurului pontifical mergând la Mateiaş Corvinul, regele Ungariei, care se lăuda că el e marele cruciat, iar Ştefan Moldoveanul doar aşa un fel de căpitan al lui.

După aceasta, când războiul contra Impăratului musulman din vechiul Bizanţ a încetat, eram cunoscuţi mai mult prin tot felul de pretendenţi la tron, cari se făceau catolici, protestanţi, se împodobiau cu tot felul de genealogii ca să arăte că ei, şi numai ei, sunt «drepţii moştenitori», aşa că treceau prin pericolul de a fi socotiţi, ca azi de cei ce împrumută unor tineri Români cari-şi uită de plată, ca un neam de înşelători cari cerşesc.

De Mihai Viteazul, de marile lui isprăvi de cruciat, s'a auzit câţiva ani de zile, de şi duşmanii lui nu se osteniau să-l înfăţişeze, până l-au răpus, şi pe urmă chiar, ca pe un barbar, crud, mânat de dorinţa de a vărsa sânge şi făcând ca naţii mai civilizate să geamă greu sub jugul lui de fier. Şi, dacă el era ştiut ca om, ca erou, nu se avea nicio ideie netedă despre neamul lui. Auzind de Făgăraşul unde el îşi adăpostise Doamna, Stanca, i s'a zis acesteia; «Vagarossa».

Rar s'a mai vorbit de noi — afară de neexplicatul «cioban dela Dunăre» al lui La Fontaine — în vremea

marilor monarhii din veacul al XVII-lea, când ceia ce bătea la ochi era sau războiul purtat pe sama proprie, sau o Curte strălucitoare, sau o mare literatură într'o limbă în general înţeleasă. Pentru cei mai mulţi atâta eram: nişte creştini supuşi Turcilor şi apăsaţi de dânşii, ceia ce în foarte multe privinţi nu eram. Cu câtă indignare s'a ridicat împotriva părerilor greşite despre noi un Constantin Cantacuzino Stolnicul, care trăise ani de zile în străinătate şi putuse auzi cu urechile sale ce tristă faimă aveam! Dar el scria într'o limbă necunoscută străinilor, cari au ajuns să ştie despre învăţătura şi truda literară a unui Dimitrie Cantemir numai pentru că acesta scria, despre subiecte de interes obştesc, ca Istoria Impărăţiei otomane şi altele, în limbi pricepute.

Pentru veacul al XVIII-lea, filosofic, revoluţionar, eram o parte din turma supusă Turcilor barbari cari ne încredinţaseră unor ciobani fanarioţi, mai meşteri în a tunde decât a conduce la păşunile grase. Când însă boierii noştri au început a ieşi din ţară, ceia ce multă vreme li fusese mai cu totul interzis, Apusenii au câştigat noţiunea unui nou tip ridicul: «boierul moldovalah», îmbrăcat în rochie, legat la brâu cu şalul, purtând pe cap ulciorul care era işlicul şi ducându-se în caleaşcă proprie cu Ţiganul pe capră ca să arunce prosteşte banii storşi sălbatec dela ţărani.

Fiii şi nepoţii de fii ai acestor «Orientali» au învăţat carte în Occident. Imbrăcaţi ca şi colegii lor, vorbind bine o franţuzească deprinsă de la preceptori sau de la «pansioane», plini de entusiasm pentru noile idei liberale, ei erau consideraţi ca o curiozitate simpatică de

opinia publică a Parisului mai ales, unde, fiind feciori de oameni bogaţi, plătiau bine, şi tovărăşiile revoluţionare de caracter internaţional, în care întrau alături de Italieni, de Unguri şi de Poloni, nu-i osebiau de ceilalţi luptători pentru liberalism. Dar ţara, naţia lor nu interesa decât ca element al revoluţiei universale; de aceia numeroasele simpatii de care s'au bucurat pe la 1850.

Când însă am avut Statul, silinţile noastre au rămas ignorate. Aşa cu vitejia din 1877, aşa cu împotrivirea la planurile de cucerire ale Rusiei, aşa cu desvoltarea unei literaturi şi culturi originale, ştiindu-se doar că la noi a scris, între necărturari, regina Elisabeta, interesantă şi prin poeticul ei pseudonim de Carmen Sylva. Mult mai târziu se va adăugi numele lui Panait Istrati, care, cu mult talent de povestitor, ne-a prezintat ori bizar, ca în « Domniţa dela Snagov », ori, în faza lui de bolşevism, ca nişte robi storşi de o clasă de ignobili capitalişti. Afară de aceasta doar faima Românului care petrece şi, dacă se poate, e bucuros să scape de plată.

Când ne-am jertfit şi pentru alţii, pe cari-i admiram şi-i iubiam, în Marele Războiu, bucuria că în sfârşit « am întrat » a fost răpede întunecată de nenorocirile unei oştiri care nu fusese înarmată, aşa încât aveam sentimentul că prietenii la cari priviam cu ochi aşa de calzi ne considerau ca o sarcină neplăcută. Unirea noastră naţională n'a trezit mai la nimeni o revărsare de simpatie caldă şi, cum ea a întărit ura vechilor noştri duşmani, Unguri, Ruşi, Bulgari, adăugindu-se acum şi patima recentă a Germanilor, a întregii rase germane

contra căreia luptasem, contribuind la căderea cauzei ei, apărarea am rămas să ne-o facem noi înşine, cum e cazul şi până acuma, când popoare întregi, ca Englezii ni arată aşa de puţin interes, pe când duşmanii noştri sunt înţeleşi, iubiţi şi ajutaţi.

Iar noi ne apărăm cu o admirabilă, aproape unică stângăcie.

Intâiu, cu toţi ataşaţii de presă, dintre cari unii nu fac nimic, considerând situaţia lor ca un fel de bursă fără nevoie de examen, nu ştim când suntem atacaţi şi nu ştim care e rostul acelui care atacă, deci mijloacele care trebuie găsite faţă de dânsul. De atâtea ori am descoperit eu însumi odioase pamflete pe care nu le semnalase nimeni. Ziarele ele înseşi n'au de obiceiu corespondenţi în străinătate, cum uşor ar putea să fie atâţia din miile de studenţi risipiţi pretutindeni, cari, chiar dacă-şi caută de carte, nu-şi dau cea mai mică osteneală de a răspândi, ca emigraţii de pe la 1850, cunoştinţa ţării şi neamului lor. Şi alte popoare au Legaţii, care sunt adevărate laboratorii ale unei propagande inteligente şi active, iar în jurul ministrului şi secretarilor e un întreg tineret căruia nu-i scapă din vedere nimic din ce priveşte pe ai lor.

Dar, şi când luăm condeiul în mână, ce prost serviciu facem, de cele mai multe ori, cauzei româneşti! Afară de câteva cărţi bune pe vremea războiului, fiecare se crede înzestrat din naştere cu cunoştinţile, aşa de variate, care se cer pentru a îndeplini o astfel de sarcină, iar, în ce priveşte talentul, puţini sunt între ai noştri cari să nu creadă că în această naţie binecuvântată e

un fel de bun al tuturora. Şi ce lungimi vage acolo unde se cere lămurirea scurtă şi precisă!

Nu e vorba însă de scrisul singur, ci şi de răspândirea lui. La aceasta nu ne gândim de loc. N'avem edituri cunoscute care s'o ia asupra lor. Când d. Gamber, Român din Orşova, frate de ofiţeri superiori, păstra o librărie de o aşa de bună reputaţie atunci, şi am voit să-l ajut în momentul când era ameninţat să-şi piardă avutul, cum s'a şi întâmplat, o întreagă presă m'a înfăţişat că arunc, ca prim-ministru, banii ţării ca să câştig cu cărţile mele editate de acest om jertfitor pentru vechea patrie. De o harnică operă de împărţire prin legaţii şi consulate nici vorbă. Când are cineva nevoie de documentare asupra României, se poate duce la Legaţia cehoslovacă şi va fi imediat servit.

Dar, dacă puţina şi slaba noastră propagandă rămâne neştiută, putrezind prin birouri, în schimb, şi prin larga cunoştinţă a limbii româneşti, prin cei însărcinaţi în orice ţară să urmărească presa noastră, ce bogată colecţie de afirmaţii monstruoase contra clasei noastre conducătoare poate ieşi din ziarul românesc el însuşi! Cei ce scriu atâtea neadevăruri şi calomnii cred greşit că ele rămân pierdute în numărul care se aruncă la coş. Nu mai vorbesc de actul infam pe care-l săvârşesc Românii cari merg din redacţie în redacţie străină ca «să facă opoziţie guvernului»: în scurtul timp al trecerii mele la putere am avut dovezile.

Oamenii noştri de ştiinţă fac descoperiri care nu se pot ascunde; câţiva din ei au o frumoasă reputaţie peste hotare, de şi cunosc cazul unui ataşat de presă

care crede că-i e permis să-i clevetească în chipul cel mai murdar. Dar o bogată şi frumoasă literatură rămâne necunoscută. Câteva antologii n'au avut presa necesară, şi nimeni nu s'a îngrijit ca ele să ajungă în mânile publicului. Abia dacă a răsbătut întru câteva, şi nu în toate ţările, numele unui poet ca Eminescu. O întreagă operă de traduceri s'a făcut prin grija d-lui Isopescu în Italia; profesorul de româneşte de la Roma a rămas singur pentru a li câştiga apreciatori. De aceia scrisul lui Panait Istrati a fost considerat ca un fenomen la un popor incapabil de asemenea manifestări, atunci când de mult aveam lucruri mult mai bune decât ale lui. Se ştie că d-ra Văcărescu, foarte preţuită, e Româncă, dar câţi aflaseră că d-na de Noailles e după tată o Brâncoveneancă!

Arta noastră n'are pe departe notorietatea pe care ar merita-o, afară de cea populară şi istorică, de care prea abuzăm, în expoziţii făcute cu hapca, unde obiecte extrem de preţioase ajung a se deteriora, ba câte unul, ca într'un recent caz nenorocit, a se pierde chiar.

Muzica d-lui Enescu face mai mult decât nu ştiu câte propagande proaste, dar d-sa nu e sub scutul vre unei Legaţii.

Cea mai bună recomandaţie, cea mai bună armă e însă Românul onest şi muncitor. Numai el să fie văzut în străinătate, iar nu tot felul de pierde-vară şi de escroci. Iar, fiindcă străinii vin, pentru afaceri, dar atâţia din reală dorinţă de a afla, la noi, se cuvine să afle aceiaşi cinste şi aceeaşi activitate în ţară. Căci azi popoarele se judecă, nu după ce spun însele despre ele, ci după ceia ce fac.

«N. Românesc», 18 Sept. 1935.

XXXIX

CARTEA DE ŞCOALĂ

Cartea de şcoală se bucură, sau nu se bucură, de soarta, bună sau rea, a oricării cărţi la un popor. Sunt popoare care respectă şi iubesc cartea. Musulmanul culege orice foaie de hârtie şi o mută şi într'un bordeiu pentrucă tot aşa, pe hârtie şi cu cerneală, e scrisă cartea sfântă, Coranul. Grecul a pus şi în versuri cântecul celei dintâi cărţi pe care pune mâna copilul. Noi o luăm dacă ni se dă fără plată sau şi dacă bănuim că ar putea să fie într'însa niscai lucruri pipărate, dar, odată cetită, o lăsăm unde se întâmplă şi, cetind-o chiar, nu-i cruţăm toate atingerile grosolane până la întoarcerea foilor cu degetul umed sau îndoirea colţurilor, întoarcerea pe dos pentru o cetire mai uşoară şi însemnările fără rost pe care le găseşti uneori şi pe cele mai scumpe cărţi din biblioteca Academiei Române.

Dar, în deosebire de alte cărţi, aceia cu care ai început a ceti, aceia din care ai luat un gând mai înalt şi mai supţire decât al convorbirilor din jurul tău, aceia care ţi-a deschis o lume largă şi luminoasă, plină de isprăvi şi de bine, e vrednică să fie încunjurată de iubire şi

păstrată cu îngrijire în loc de a se face mustăţi şi barbă la chipurile de femei din manualul de istorie şi de a se întinde pe dânsa capriciul unei coloraturi şcolăreşti care dă lucrurilor şi oamenilor o înfăţişare cum nu se află pe lume. Şi iarăşi o datorie de recunoştinţă s'ar cuveni acestei iniţiatoare în ştiinţă, adese ori şi introducătoare în frumuseţă, care de obiceiu se scoate la târg pentru cei ce vin la rândul lor în aceeaşi clasă, ducând astfel cu dânsa uriciuni şi boli, sau se aruncă prin poduri, pe când ar putea fi de ajutor unui şcolar sărac.

Jucăriile se ţin adesea, chiar când au ajuns să fie ciuntite şi ciocârtite. Ale mele figurau pe « etajeră » multă vreme după ceasul de încântată surprindere când pentru întâia oară apăruseră înaintea ochilor mei. Prin ele se amintiau anii cari trecuseră. Dar nici eu n'am făcut vre-odată o colecţie a cărţilor pe care învăţasem, de şi mult înainte de zece ani aveam o bibliotecă a mea, iscălită cu o grijă de proprietar, în care figurau cărţile de premiu, poeziile şi romanele franţuzeşti, dar niciuna dintre cărţile după care învăţasem lecţia.

De unde vine acest despreţ, une ori ori chiar o adevărată ură pentru cartea de şcoală de care când « scapi », ai un sentiment de adevărată liberare, ca şi cum, în salturile încrezute ale copilăriei către vrâsta, presupusă fericită, a « oamenilor mari », ai mai fi sărit o treaptă prin însăşi părăsirea cărţii întrebuinţate?

Inainte de toate, pentru că ea a servit la « lecţie ».

« Lecţia », care e una din poverile, une ori din groazele anilor de învăţătură şi care rămâne pe toată viaţa un motiv de îndepărtare şi de desgust. « Lecţia » învăţată pe

de rost fără a fi fost deplin înţeleasă şi pe care şi în ceasuri de noapte, trudindu-ţi mintea, o dârdâi pentru ca apoi s'o poţi reda, în tocmai cum e scrisă pe blăstămata hârtie, înaintea « domnului profesor » sau şi mai aprigei « doamne profesoare », încremeniţi, înrădăcinaţi pe nelipsita catedră. « Lecţia » mijloc de obosire, une ori de stârpire pentru totdeauna a unui gând începător care nu cere altceva decât să se desvolte liber în aierul ideilor, în atmosfera sentimentelor curate şi nobile. « Lecţia » la care eşti « scos » sub privirile bucuroase ale celor cari au scăpat şi pe care o « spui » pentru ca să « capeţi nota » definitiv înscrisă în teribilul catalog. « Lecţia » pe care ca ministru al Instrucţiei am vrut s'o îndulcesc, ca să-mi atrag ura bunilor colegi, furioşi că au ieşit din « buchea cărţii », mai veche, ori din « pedagogia » de multe ori, în zădărnicia ei tipicară, mai rea şi decât « buchea cărţii ».

O, câte « lecţii » nu m'am trudit să învăţ şi eu, până la cea de matematici pe care, cu figuri cu tot şi cu literele mari şi mici, cu misterioasele *ixuri* din unghiuri, o înghiţiam întreagă aşa cum era şi o păstram neschimbată pentru ceasul, aşteptat cu nelinişte, al inchiziţiei profesorale, până la « lecţia » de musică, fără să fi cântat în cor, care mă învăţa că *ut, re, mi, fa, sol* vine dela imnul medieval *Ut queam laxis resonare fibris*, şi maimai să învăţ pe de rost şi gimnastica, fără a fi făcut ca tovarăşii miei mai bătrâni şi mai zdraveni evoluţii la trapez ca Miss Wanda şi ca eroii şi eroinele în « salturi mortale » de la circul Sidoli!

Prima « lecţie », de gramatică. Verdele tăpşan înflorit dinaintea cerdacului Vâzdogesei, ceasul de taină când

se lasă amurgul cu toate şoaptele lui la ureche, zvonul voios al glasurilor libere dinaintea şcolii sau de după şcoală, iar eu chinuindu-mă să învăţ generalităţile de abstracţie medievală care dau definiţia a ceia ce este propoziţia, aşteptând mândrul ceas când prepoziţiile latine cu acusativ şi ablativ, cuvinte cu sexul capricios:

— *Linter* singur numai ţine
De vorbele femenine, —

erau să treacă în faţa mea, defilare solemnă şi fără niciun folos.

Cum să nu urăşti acele foi pe care fără voie le sucesti, le veştejeşti în truda de a-ţi însuşi un cuprins care nu-ţi va folosi niciodată în viaţă!

« Catedra », « lecţia », « manualul », ce nenorociri pe capul bietei omeniri, şi aşa supusă la atâtea fatalităţi! Incruntaţi-vă, frunţi profesorale care mă ascultaţi, iar tu, şcolăret chinuit, bucură-te că un fost rector de Universitate şi ministru de Instrucţie îţi înţelege suferinţa şi, amintind-o pe a sa însăşi, te compătimeşte!

Erau însă pe atunci şi cărţi de care nu ne despărţiam uşor. Adecă era o speţă anume de cărţi care ne interesa, ne fermeca şi pe care o părăsiam cu greu.

Şi anume cartea de cetire, în locul căreia a venit grozavul « manual de română », cu anume teorii abstracte personale ale fabricanţilor, « specialiştilor de română », cari învaţă pe copil să numere pe degete elementele frumuseţii literare şi să le explice şi în tainele lor cele mai adânci, pricepute mai bine decât săracul de a lor însuşi, adaugindu-se şi datoria de a povesti subiectul unei bucăţi literare, a cării valoare e în afară de

natura subiectului: în ceea ce-l pătrunde ca talent sau ca geniu.

Era odată şi în clasa a doua primară — cât despre abecedar, cu ale lui copilării ca pentru prunci idioţi, am scăpat, din fericire, învăţând a ceti jucându-mă, cum toţi ar trebui să înveţe, de şi ar sărăci consorţiile pentru producerea de bucoavne, cu inspectori şi «preşedinţi» cu tot, — era în acea clasă a celor mici cartea «profesorilor asociaţi» între cari, cred, şi Odobescu însuşi. Ce descrieri care făceau icoană, ce povestiri de să te fure, ce duioşii care să te mişte până la lacrimi! Pentru povestea mamei care nu trebuie să plângă atâta pe fiul care voia să-i arăte ce povară de lacrămi i se adună am mâncat cu «luarea căciulii», puncrea în genunchi, aşezarea în «banca afurisită», plus ce mă aştepta acasă, toate pentru «neatenţic în clasă»; dar făcea, pentru că era aşa de frumoasă! Şi chiar cartea lui Ionescu pentru clasa a IV-a primară, frumos ilustrată şi tipărită, avea ce trebuic pentru ca să afli fără osteneală ce nu poţi găsi tu singur.

De atunci ce potop de cărţi de şcoală în felul celor dela liceu cu care m'am întâlnit înfulecând savante manuale de botanică pline de definiţia florilor pe care le ştiai, dar învăţai să le uiţi, de zoologie, de mineralogie, de geografie matematică, de gramatici schematice ale tuturor limbilor vii şi moarte! Toate începând dela ce e mai greu — şi iarăşi ce revoltă când am propus cărţi de latină, cu scrisori pline de greşeli ale Domnilor noştri, şi de franceză, cu povestirile călătoriilor despre noi şi scrierile alor noştri în franţuzeşte, — toate perfecte pentru a învăţa pe şcolari «perfecţia».

Striviţi sub ele, le uram.

Şi mai ales ni lipsea un lucru. Fiecare vorbea solemn de o parte. Dar unde era, ca în modesta şcoală primară, *cartea întregului*, cum lipsia şi profesorul de «întreg» pe lângă specialiştii cari credeau că lumea s'a făcut pentru ca şcolarii mileniilor să aibă «zece» la matematică sau, altfel, vai de dânşii!

Incheind, mă gândesc la această «carte de cetire» până în clasa a VIII-a, adunând, armonizând, contopind ce se spune în deosebitele manuale, potrivindu-le cu nevoia sufletului omenesc, care nu se poate rupe în bucăţi, carte de învăţături, dar şi de frumuseţă şi de înţelepciune, care ar putea să aibă, pe catedră, dar mai curând între bănci, şi un tâlcuitor al ei, profesor născut din harul lui Dumnezeu, iar nu al licenţei şi examenului de capacitate.

«N. Românesc», 29 Sept. 1935.

XL

CARTEA DE INŢELEPCIUNE

Cărţile care se îngrămădesc, cu uşurinţa de a scrie şi de a se imita unii pe alţii, aşa de multe încât e o întrebare ce se va face în bibliotecile care-şi sapă acuma şi adăposturi sub pământ, cu masa imensă a volumelor pe care nu le mai citeşte nimeni, se pot împărţi în trei, sub raportul, nu al lucrurilor pe care le spun, ci al spiritului care se găseşte în ele, al izvorului dela care pornesc.

Cărţile de petrecere. Ele sunt făcute ca să împodobească viaţa cu ce nu poate să deie ea însăşi, care, în unele privinţi, fiind aşa de scurtă, e şi atât de săracă. Ele poartă pe moşiile întinse ale aventurilor şi isprăvilor neobişnuite pe aceia pe cari soarta-i ţine legaţi de meşteşugul şi îndeletnicirea lor: un scaun la un birou, un loc înţepenit într'un atelier sau o fabrică. Ele arată celor cari ar voi să fie buni, dar, neînţelegători sau supuşi patimilor, mânaţi de puterile ascunse ce zac în fiecare din noi, nu pot să fie astf l, ce este cea mai curată şi jertfitoare bunătate. Uneori pe cei curioşi de ce e rău, dar cari n'au curajul să meargă la faptă, ori sunt opriţi de o nebiruită pornire a conştinţei, îi face să zărească fără primejdie

ce se găseşte acolo în fundul prăpastiei ce se deschide pentru dânşii. Ele deprind pe cel sărac cu viziunile bogăţiei, iar pe cel bogat îl fac să simtă fiorul îngustării şi a sărăciei.

Sunt apoi cărţile de mărturisire. Simte cineva, printr'o poruncă la care nu se poate împotrivi, nevoia de a spune ce se petrece în sufletul lui însuşi. Această poruncă este aşa de puternică, încât omul biruie sfiala de a vorbi însuşi despre sine. Şi astfel dureri şi bucurii, speranţe şi înfrângeri, gânduri care străbat viaţa sau se ridică de-asupra ei îşi află vădirea înaintea tuturora.

Dar sunt şi cărţile pe care eu le numesc: de înţelepciune, nu de filosofie. Filosofia poate să fie o încercare îndrăzneaţă de a desluşi rostul ascuns al lucrurilor pe care le vedem numai pe-deasupra; ea poate urmări desvoltarea logică a unor principii abstracte. Cu sau fără dânsa noi ne găsim înaintea aceloraşi întrebări care au chinuit omenirea de când a început să cugete şi spre deslegarea cărora mii de generaţii au întins în zădar mâni desnădăjduite. Aceasta în afară de faptul, care nu pare să fi supărat pe vreun filosof, că limbagiul care se întrebuinţează are o anumită obişnuinţă şi că el întrece cu mult nivelul chiar al oamenilor cu o cultură aleasă şi solidă.

Numai cu filosofia, care e deosebită dela un gânditor la altul şi care mărturiseşte dorinţa ei de a găsi necontenit lucruri noi în acea frumoasă lume fumurie-albastră, nu ni-am şti îndrepta paşii pe cărările lunecoase ale vieţii cu mai multă siguranţă decât înainte de a şti ce este «subiect» şi «obiect» şi în câte feluri măreţe se

pot spune lucruri care, îmbrăcate în graiul nostru obișnuit, ar părea poate așa de puțin.

Cărțile de înțelepciune nu pleacă dintr'o gândire măiestru desfășurată, ci din experiența unei vieți întregi sau din acel dar pe care-l au așa de puțini oameni de a găci din chiar întâia lor tinerețe ceia ce li rezervă viața, lor și oricărui altuia. Ele sunt de sigur și o mărturisire. Din formulele lor generale, din poveștile lor se poate găci prin ce încercări a trecut acel care simte nevoia să învețe pe alții, din ce luptă dureroasă au ieșit adevărurile pe care el se crede îndatorit să le proclame. Cărțile acestea sunt esența însăși a vieții trăite sau găcite de un om deosebit și pot fi folositoare oricui, fără osteneli și pericole, va fi chemat a merge pe aceleași drumuri, de praf stropit cu sânge, ale vieții.

Cărțile acestea se întâlnesc la început supt forma religioasă, numai sub această formă religioasă. Din ce a trăit poporul evreisc se desface înțelepciunea Psalmilor dăruiți regelui David sau preceptele Parimiilor, Proverbelor, atribuite unui rege care probabil nici nu s'a gândit să scrie vre-odată, Solomon. Din pățaniile poporului chinez s'au desfăcut normele pentru viață ale lui Confucius, care a ținut să arăte neamului său cum trebuie să se poarte fiecare ca să se poată ținea societatea, Statul.

Aceste învățături pot să fie cuprinse în legi, cum nu le-au avut toate popoarele, dar pe care toate s'au socotit datoare de la o bucată de vreme să le aibă, chiar dacă une ori nu era posibil ca ele să fie și aplicate. Acolo însă sfatul poruncitor e legat de o pedeapsă, pe când în cărțile

de înţelepciune, care n'au dreptul să hotărască sancţiuni, se lasă a înţelege fiecare ce poate ieşi pentru dânsul din viaţa însăşi, dacă se calcă recomandaţiile date de omul experient şi pricepător.

Nu odată între cărţile de înţelepciune, făcute de oameni cari nu pretind că li s'a vorbit din ceruri şi că puteri mai presus de oameni i-au ales pe dânşii ca să vorbească lumii, şi între cărţile credinţii, care sunt pecetluite cu un semn pe care nu-l putem da noi, este o deosebire. Se poate întâmpla chiar ca acea deosebire să fie astfel, încât cetitorul să se întrebe dacă nu face un păcat umblând pe drumuri pe care nu le-a arătat Pronia divină şi care sunt chiar altele decât acelea pe care le ordonă Biserica.

Hotărîrea nu e uşoară, dar, fără a jigni religia de care e legat fiecare, trebuie să se ţie în samă că graiul cerurilor se desface de pe buze omeneşti şi că acele buze sunt deprinse a rosti numai anume cuvinte, dincolo de care s'ar cere altele ca să îmbrace idei care întrec măsura obişnuită. Şi, oricât de mult omenirea ar cădea din când în când iarăşi în întunerecul începuturilor sale, este totuşi o înaintare a minţii omeneşti, care, dacă nu vede mult mai sus şi mult mai adânc, desluşeşte totuşi mai multe lucruri împrejur. Nu e o singură religie care să nu se îngăduie, ba chiar să nu se ceară, întregită cu trecerea vremurilor. Şi, astfel, după vădirea sfântă, după revelaţie vin acele sfaturi de oameni către oameni, căutate numai în gândul omenesc, care pot fi de un aşa de mare folos.

Ar fi bine chiar ca fiecare să-şi înceapă ziua de lucru cercetându-le, culegând din ele o pagină, un precept,

o îndrumare. S'ar simți astfel îndemnat și mângâiat pentru ce are să facă și să înfrunte, pentru cine știe ce năcaz pe care soarta i-l pregătește pe ziua aceia și care trebue combătut cu un suflet tare.

Unii scriitori antici, greci și romani, sunt un adevărat izvor al acestei înțelepciuni laice, fără să fi dat chiar o carte de cugetări. O carte care înalță și întărește, fiind scrisă anume pentru îndrumarea scriitorului însuși, e aceea a Impăratului Marcu-Aureliu, filosoful stoic căruia ursitele nu i-au îngăduit a trăi o viață de contemplare, ci l-au aruncat până la istovirea puterilor în războiul aprig cu barbarii pe cari ca om ar fi ținut așa de mult să-i cruțe. Tradus bine și în românește, acest Manual de morală bărbătească, către sine însuși, ar trebui răspândit cât mai mult, mai ales în lumea, grozav de desorientată astăzi, a tineretului. Decât sport ca să-și umfle mușchii slăbind inima și înțelenind mintea, ceva stoicism din recomandările nobilului Impărat ar fi, oricum, mai folositor.

Francezii din secolul al XVI-lea au avut gândirile lui Montaigne, în care înțelesul însuși al vieții e căutat cu îndrăzneală, de și înfățișat mai mult prin întrebări fără răspuns decât prin oracole împotriva cărora nu e iertat să cârtești. Dacă opera lui întreagă e greu de strămutat în limba noastră, o bună parte din ea e potrivită pentru a fi pusă de o parte și întrebuințată cu folos. Și, apoi, într'o vreme când morala era mai șovăielnică și fiecare cuteza să spuie ce crede el despre drumurile de urmat, adăugind multă critică a societății contemporane și umanității în genere, s'au cetit cu interes

— și se pot ceti și astăzi, fiind încă literatură vie, — « cugetările » unui La Rochefoucauld, unui Chamfort, unui Vauvenargues. Alte literaturi nu înfățișează în aceiași măsură, ca lucrări osebite, cărțile de înțelepciune.

Putem alege însă din fiecare adevărat scriitor, care trebuie să fie și un om adevărat, fără care scrisul lui e numai o jucărie frumoasă, partea poveților. S'au și făcut astfel de culegeri, dar de cine n'a cetit de ajuns și n'a știut la ce să se oprească. Având însă aceste însușiri, ce cărți de mare ajutor s'ar putea alcătui astăzi!

Imprejurările le și cer. Când am intrat în Marele Războiu, cu ce era să cadă asupra noastră, eu am luat de pretutindeni ce se cerea pentru o carte, *Ca să fim mai tari în ziua de azi*, care ar merita retipărită. Acuma, cu ce ne amenință, dar mai ales cu zăpăcirea de minte, cu întoarcerea la superstiții și farmece, pe care le numim pretențios: misticism, cât n'ar prinde bine o carte, și în mai multe volume, care să arăte cui începe viața drumul pe care au mers cuminții vremilor și celor cari o încheie, mângâierea cu care aceia au închis ochii!

« N. Românesc », 13 Oct. 1935.

XLI

CE E O COLONIE?

Am trăit şi trăim încă zile grele de îngrijorare din cauza unui războiu colonial şi, odată ce vărsarea de sânge n'a putut fi oprită — şi nu din vina Italiei, la care suntem datori să ţinem cu toată fiinţa noastră, în puterea tuturor acelor lucruri mari şi scumpe care ne leagă de Italieni, — dorinţa cea mai călduroasă a unei lumi care n'a putut uita nespusele suferinţi şi pierderile ireparabile ale Marelui Războiu e ca acest conflict armat să se oprească în domeniul colonial unde a izbucnit.

Dar acest eveniment, care va avea aşa de însemnate urmări, ne aduce să ne gândim la colonia însăşi pe care Italia voieşte s'o asigure şi s'o întindă, la colonia în sine. Şi nu numai astăzi, când atâţia, — ca de obiceiu în mai toate lucrurile, — cred că ştiu, şi *nu* ştiu, dar şi în trecut, şi gândul nostru se îndreaptă firesc, când se atinge de coloniile actuale, la ce pot fi coloniile viitorului. Ba putem zice — şi aceasta va fi încheierea — la ce trebue să fie în viitor o colonie.

Grecii cei vechi colonizau. Până la o bucată de vreme, într'un moment din viaţa lor, care nu are a face numai

cu înmulţirea locuitorilor, ei înfăţişează cea mai mare putere de vitalitate şi de creaţiune a poporului elen, ei au colonizat. Roiurile lor au tivit toate coastele Mării Mediterane şi ale Pontului Euxin, Marea Neagră de astăzi. I-am avut pe aceşti Ionieni şi Dorieni şi în margenea pământurilor locuite de înaintaşii noştri cei mai depărtaţi. Şi astăzi răsar din pământul pe care s'au clădit Kalatis, Tomi şi Istria, astăzi Mangalia, Constanţa şi bietul sat dunărean Cara-Nasuf, bucăţile de marmură care au fost odată decrete frumos scrise şi statui de închinare. Ovidiu, exilat, pentru dulci păcate ascunse, în aceste locuri aprige pentru fiul ţării de lumină şi de floare, a trăit între cetăţenii cu căciuli şi cojoace cari vorbiau limba de armonie a lui Pindar şi Sofocle. Şi azi câte unul din locuitorii săraci ai porturilor care numai au strălucirea de odinioară va fi având în sângele său ceva din al acestor creatori ai celei mai armonioase civilizaţii. Până în adâncul ţărilor noastre marfa grecească, frumoasele vase ale meşterilor olari din cetăţile Greciei multiple se purtau în mijlocul unor barbari geţi a căror limbă era înţeleasă şi chiar vorbită în agora dela Tomi.

La început, colonii ceruseră voia stăpânului aspru al ţermului pe care şi-l aleseseră şi-l făcuseră părtaş la o vamă din câştigul lor. Sub ocrotirea romană de mai târziu, ei s'au simţit, neapărat, cu mult mai bine. Tovărăşii se legau între cetăţi de la un capăt al Mării la altul. Peste trecerea veacurilor, în toate se păstra amintirea vechii patrii, de care singură erau legaţi din generaţie în generaţie oamenii cari-şi păstrau, fără gândul de

a-i întinde asupra vecinilor de altă seminţie, zeii lor cei vechi, ca şi întreaga lume morală de acasă. Căci sufleteşte erau de fapt acasă şi, dacă-şi ziceau *apoikoi*, «desţeraţi», era numai în ce priveşte rostul lor fizic.

Nu se poate spune cât bine pentru omenire a ieşit de la aceşti coloni, de şi — aceasta li-a fost şi slăbiciunea, iar la urmă, peirea, fără a fi lăsat urme omeneşti — ei nu s'au înfrăţit, cu atât mai puţin amestecat, cu mediul cel nou decât doar împrumutând veşminte şi învăţând limbi folositoare pentru negoţ.

Altceva e o colonie romană, şi, pe lângă dânsa, municipiul cu care se confundă aproape, dela o bucată de vreme, şi acele *canabae* de lângă lagărul ostaşilor, unde se făcea puţină negustorie, pentru ca apoi soldaţii ieşiţi de sub steaguri să se aşeze alături de nevestele sau iubitele pe care le avuseră şi de copiii pe cari Roma a isprăvit, peste despreţul dela început, primindu-i în cetate. Din mijlocul acestor înfăptuiri mi se ridică astăzi gândul, care a răscolit luni întregi, pentru o nouă Istorie a Românilor, spre viaţa acestor oameni cari şi-au avut o largă parte în alcătuirea neamului nostru.

La început, colonia propriu-zisă e un număr de plugari aşezaţi pentru cultura pământului. Roma era plină de cetăţeni săraci cari nu mai încăpeau într'însa. Prisosul de sărăcime, — şi ostaşii ei înşii cari ajunseseră a-şi servi mai mult şeful, de care rămâneau legaţi, decât cetatea, — «făceau politică» şi se cereau răsplătiţi pentru aceasta. Grupe de astfel de ţărani noi se aşezară în deosebite părţi ale Italiei. Pe urmă, mii de oameni au mers să se aşeze în ţările cucerite de legiuni. Ei duceau cu dânşii

Statul lor, de care erau legaţi în chip statornic. Regimul municipal, al oraşului autonom, având numai o legătură de îndatoriri cu Roma, se amesteca în aceste provincii cu cel colonial şi, cum am spus, din lagăre ieşia pe încetul o nouă şi puternică viaţă. Acolo erau oameni de toate rasele, din Britania până în Arabia, cu limbile, zeii şi obiceiurile lor. Dedesupt se formase, ca sedimentele în fundul apelor, încet şi sigur, o poporaţie de bază, care a impus o singură, adevărată şi frumoasă limbă romanică, aşa cum e limba în care vorbesc eu acuma.

Popoare întregi s'au născut din acest sistem roman şi, în ciuda concurenţei puternice a acelora pe cari i-au deprins la civilizaţie, ele stau încă în fruntea omenirii.

Iată însă că, multe veacuri pe urmă, altfel de colonii s'au format. Ele-şi datoresc existenţa unor motive cu totul deosebite. Pe de o parte setei de aventuri, patimei de a trăi sub ceruri noi o viaţă cu totul deosebită de cea de până atunci, speranţei de a fi mai liberi, mai bogaţi şi mai fericiţi decât acasă. Iar, pe de altă parte, neînţelegerilor din patrie ale spiritelor independente cu o regalitate care ajunsese a fi apăsătoare, ca a Angliei, aşa încât oameni dârji până la îndărătnicie erau mai bucuroşi să meargă pe încetele corăbii cu pânze, înfruntând primejdiile marelui ocean, şi să atace Pieile Roşii ale Americei, tăind întâia brazdă în păduri şi mărăcini, decât să stea acasă, supuindu-se la călcarea de drepturi cetăţeneşti.

A ieşit, astfel, un al treilea tip de colonii, în care spiritul necontenit viu, siguranţa de sine, mândria de a fi creat totul a trebuit să ducă, în puterea ideilor de filosofie revoluţionară a secolului al XVIII-lea, la o

despărţire de ţara-mamă şi la întemeierea unui Stat al cărui principiu să fie libertatea. Astfel Englezii şi Spaniolii din provinciile americane au întemeiat republice a căror însemnătate în cultura materială, apoi în cea morală, a lumii e nemăsurată.

Dar tipul cel de-al patrulea al coloniei, care i-a degradat sensul şi a făcut-o antipatică spiritelor mai nobile s'a produs în acelaşi timp şi a luat o puternică desvoltare pe urmă.

In aceasta e un singur scop: a scoate bogăţia, muncită de rase inferioare, a căror soartă interesează foarte puţin sau de loc.

Astfel în India, în unele puncte ale pământului american s'au aşezat, de Portughezi, de Olandezi, de Englezi, de Francezi chiar, contuare, birouri de exploatare comercială, care atârnau sau de guvernul de acasă, care trimetea corăbii şi soldaţi, sau de companii. A fost cândva o ambiţioasă întrecere în acest domeniu între Statele europene, amestecându-se, fără ispravă, şi de acelea care n'aveau niciun petec de Mare.

Funcţionari interesaţi, aspri cu indigenii, priviţi ca sub adevărata valoare umană, tipuri ca acelea pe care cu o nobilă indignare le-a descris într'o operă admirabilă, care a stârnit multe patimi la cei interesaţi, un scriitor olandez, el însuşi, câtva timp, întrebuinţat în coloniile acestea malese din Insulele Sonde, Multatuli[1]). Negustori cari se gândesc numai la profitul lor şi se

---

[1]) De atunci, Olandezii au schimbat total concepţia lor colonială (1936).

folosesc de toate mijloacele acestei necruţătoare administraţii ca să-l facă tot mai mare. Dedesupt, acea biată lume inferioară de omenire călcată în picioare, căreia nu i se recunoaşte niciun drept şi pentru care nu se pregăteşte nicio înaintare.

In unele locuri, aceşti indigeni învaţă însă ce n'ar trebui să ştie. Şi atunci ei încep a se sfătui, a se înţelege şi a se organiza. Ei îşi cer dreptul la viaţă, cu o mentalitate stârnită de a Europenilor, dar adânc deosebită, ca a unui Tagore sau a unui Gandhi, de a noastră. Numai prin faptul că sunt două rase şi mai multe religii recea dominaţie a Angliei se menţine în India cercetată la câţiva ani de fiara foametei care face sute de mii de morţi. Şi alte stăpâniri coloniale se clatină.

Aceia la care lucrează astăzi cu arma Italienii pare a pregăti un alt tip, mai vrednic şi de creştinătate şi de cultura timpurilor noastre. Noua colonie conduce numai şi pregăteşte pe localnici. Ea-i ridică pe o treaptă spre care nu se pot ridica ei înşii. Păstrează căpeteniile acestor localnici şi respectă modeste aşezăminte milenare. Dă religiei în care atâtea generaţii şi-au găsit mângâierea o pioasă ocrotire. Desfiinţează robia şi pedepseşte cruzimea stăpânilor de până atunci. Deschide spitale pentru bolnavi şi împarte hrană muritorilor de foame.

In Italia lui Mussolini e desigur ceva roman pe care, mai mult decât atâţia alţii, oamenii de graiul nostru îl pot înţelege. Dar e, ori de-şi dă samă lumea ori de n'o observă, şi ceva, a doua zi după victorie, din mila de oameni a lui Francisc din Assisi.

«N. Românesc», 29 Oct. 1935.

XLII

RENAŞTEREA LATINĂ

Asistăm la o trezire a energiilor latinităţii.

N'o înţeleg ca fiind o singură rasă. Locuitorii aşezaţi sub felurite forme în provinciile acelui mare lucru de putere, de glorie şi mai ales de pace care a fost Imperiul roman erau de sigur deosebiţi în ce priveşte sângele. Italia însăşi, de unde niar plăcea tuturora să ne fi coborît, era în acea vreme copleşită de neamuri care n'aveau a face cu întemeitorii. Dar trebuie să ne gândim la două lucruri ca să înţelegem cum din aceşti oameni cari nu erau rude între sine şi nu reproduceau fizic un tip roman, unul singur, s'a putut ajunge la atâta asămănare câtă este astăzi, fără îndoială, între felul de a fi al unui Român, al unui Reto-Roman din munţii Alpi — biată insulă pierdută şi în curs de dispariţie! — şi între al unui Francez, Spaniol sau Portughez.

Ţara face pe om, care, la rândul său, prin vrednicia ce o are, poate să schimbe el însuşi, în multe feluri, înfăţişarea ţării. Dar, dacă noi ne aflăm în locuri mai aspre, şi acei Reto-Romani în strâmtorile muntelui mai înalt, şi numai acolo, felul de a fi al ţărilor noastre, pe

malul Mediteranei sau deschise spre aceste ape de lumină şi căldură, nu e atât de diferit, cum sunt de această margine mediteraneană regiunile Nordului şi insulele reci unde şi-au aflat sălaşul statornic alte rase. Şi din lumina şi bunătatea naturii încunjurătoare, din frumuseţa şi felurimea, din armonia ei ceva se coboară în sufletul omenesc care se transmite, întărindu-se, din generaţie în generaţie. Şi străinii veniţi în mijlocul Latinilor, când nu se pierd, cum se întâmplă adesea, în mijlocul lor, se înseninează şi capătă temperament în aceste fericite locuri de nouă aşezare.

Un suflet omenesc se cuprinde, se întrupează în graiu. Pare că într'însul răsună toate cântecele şi toate vuietele, toate furtunile şi toate şoaptele: toate glasurile dinprejur şi toate elementele naturii colaborează cu ceva la alcătuirea limbii, care, mergând necontenit înainte, prinde şi pentru cei mai mici şi mai simpli ceva din poezia celor mai mari cântăreţi, din înţelepciunea celor mai cuminţi gânditori şi din toată munca, din toate încercările şi isprăvile, din toate bucuriile şi suferinţile acelor cari se succedă de-a lungul veacurilor.

Odată formată, din suflet, ea însăşi creiază suflet, un suflet asemenea cu dânsa. Poate înăspri şi poate îmblânzi, poate întuneca şi poate vărsa lumină. Din oameni buni poate face crunţi ostaşi, din aprige neamuri îndărătnice fiinţe cu strălucire în ochi şi cu zâmbet pe buze.

Suntem, toţi, fericiţii cari ne-am împărtăşit de acest scump dar al zeilor. Orice ar fi fost o parte din strămoşii noştri, limba latină, aplecată către deprinderile şi

îndemânările lor, i-a făcut Latini. Sămănăm astfel mai mult prin comunitatea aceluiaşi graiu decât dacă, având ficcare un rost deosebit, am fi venit de la aceiaşi alcătuire trupească.

Sămănând limbile noastre, necontenit ne-am putut înrâuri, ajungând şi noi la o tot mai întinsă asămănare. Francezul a cetit mai mult literatură italiană şi spaniolă; Spaniolii s'au inspirat literar din Italia şi au trasmis acolo influenţe; între Latinii din Peninsula Iberică schimbul prin cărţi a fost necontenit. Noi înşine, oricâte silinţi, une ori în adevăr folositoare, s'au cheltuit ca să ne îndrepte către alte literaturi călăuzitoare, am rămas legaţi, de peste două secole, de cea franceză, dincolo de care am găsit, am iubit, şi am imitat în oarecare măsură, şi pe cea italiană. Când scrisul nostru a ajuns să fie cunoscut în alte ţări latine, şi mai ales în Italia, el a fost încă de la început înţeles şi încunjurat de simpatie.

Latinitatea este aceasta în Europa. Dar, dincolo de hotarele ei, un întreg continent, al Americei-de-Sud, îi aparţine, cu Brazilia portugheză şi cu o întreagă coroană de republici unde, şi cu larga participare a rasei indigene, se cultivă limba spaniolă tot aşa de pură ca şi în vechea patrie. Nu ni dăm samă în de ajuns ce înseamnă în viaţa şi civilizaţia lumii aceste multe milioane de oameni cari întrebuinţează unul din cele mai nobile graiuri latine.

S'a crezut, un timp, că aceste naţiuni neo-latine sunt pe un răpede povârniş de decădere. Ele ar fi reprezintat adecă partea mai veche, îmbătrânită şi uzată, a lumii. Se născocia şi o conrupţie latină unită cu incapacitatea

noilor iniţiative. Se întrebuinţa pentru aceasta slaba înaintare a populaţiei franceze, pretinsa aplecare a întregului popor italian către o viaţă de dulce reverie, împodobită cu splendorile naturii şi cu încunjurimea artistică aşa de bogată, pornirea către revoluţii a naţiunii spaniole, acasă ca şi în creaţiunile ei americane, lipsa de manifestări mai noi a poporului portughez, care a dat totuşi pe marii descoperitori şi pe un poet epic de valoarea lui Camoens. Dacă se mai gândia cineva la noi, apoi eram Latinii cei mai îndoielnici, cei mai amestecaţi şi barbarizaţi, un neam de sclavi abia de curând liberaţi, purtând încă toate stigmatele robiei de atâtea secole. Şi alte rase se arătau gata să ia moştenirea acelor cari se stingeau pe încetul sau nu erau în stare să-şi apere moştenirea.

Atunci au apărut — şi, lucru curios, prin Latini, mai ales Francezi — teorii de catastrofal pesimism pentru ai noştri, de entusiasm nesocotit pentru ceilalţi, ca aceia că niciun grup omenesc nu poate înainta, nicio individualitate nu se poate ridica dacă nu are o parte măcar de sânge germanic, cu totul superior — ea a trecut dela un diplomat francez bizar, Gobineau, la Englezul Houston Stewart Chamberlain — şi o alta: că viitorul e al Anglo-Saxonilor, lucru aşa de sigur, încât ce se cere e doar explicarea teoretică a acestei axiome..

Intâmplări mai recente arată câtă greşală era în această părere.

Intâiu, că nu există aşa-zisele «naţii bătrâne». Tot aşa de bătrâni ca şi vechii Romani erau Germanii şi Slavii, dintre cari Slavi s'au găsit iarăşi cugetători ca să

proclame că Apusul putred se duce şi că în locul civilizaţiei lui fără cuvânt va veni o mare civilizaţie panslavă sau, mai curând, numai rusească. Iar naţiile neo-latine, în care e atâta sânge germanic, franc, burgund, visigot, longobard, sunt, tocmai fiindcă vin din acest amestec, mai tinere decât aceia cari pe vechiul teren germanic din Europa centrală, continuă viaţa luptătorilor lui Ariovist şi Arminiu.

In al doilea rând, o cercetare atentă descopere fără multă trudă de unde vine aparenta decădere. Franţa lui Ludovic al XIV-lea domina Europa, Franţa lui Napoleon I-iu a cucerit-o aproape întreagă. Generaţii slăbite au putut să nu aibă, un timp, aceiaşi energie. Reaua pregătire a lui Napoleon al III-lea îmbătrânit şi bolnav a dat marea înfrângere dela 1870—1871, dar nu fără o admirabilă rezistenţă. Dacă refacerea a zăbovit, aceasta se datoreşte, nu lipsei de energie naţională, ci neajunsului, asupra căruia voiu reveni, al formei de împrumut parlamentare prin care se pierde vremea în discuţii de multe ori cu totul sterpe. O mare parte din relele de care a suferit Spania vin de la un catolicism apăsător şi de la un amestec nenorocit al armatei în politică. Iar Italia a fost atâta vreme, afară de voinicul Nord, la dispoziţia stăpânirilor străine, sub care se stinge orice avânt naţional. Impărţiţi în atâtea State, puteam noi să dăm partea de care eram capabili în viaţa generală a lumii?

Deci regimuri interioare nepotrivite sau fatalităţi de cucerire ţineau în loc una din cele mai vii rase ale omenirii.

Biruind aceste împotriviri şi scuturându-se, la un moment dat, din aceste legături, Latinii au dat pe rând literatura Americei spaniole, solidaritatea între Europa iberică şi coloniile americane, biruinţa minunată a Franciei din 1918 şi năvălitoarea energie, bogată în creaţiuni minunate, a Italiei din ultimele două decenii. Un mai puternic spor al oamenilor se observă şi acolo unde populaţia stagna.

Această nouă ofensivă latină se poate menţinea şi grăbi încă numai prin despovărarea de aşezămintele venite de la alte rase, prin întoarcerea la temeliile de Stat romane, pe care Italienii şi le-au însuşit.

La baza lor sunt ideile care au făcut din Roma stăpâna lumii: *solidaritate* şi *autoritate.*

« N. Românesc », 12 Nov. 1935.

XLIII

CÂND SE VA FACE ZIUĂ?

Trăim de fapt în noapte.

Intr'o noapte din ce în ce mai adâncă, de a cării tristeţă fără exemplu ajung a-şi da samă şi spiritele cele mai uşoare, pentru care viaţa este un hazard şi o simplă distracţie, o răvăşire inconştientă a zilelor, una după alta, ca fire de mătănii deşirate, căzând în neantul absolut.

E o noapte în care nu se vede omul de alt om. Fiecare trăieşte pentru dânsul. Tot ce a fost legătură în trecut este astăzi, ori de ni dăm samă, ori ba, cu totul ruptă. Afară poate de câteva insule fericite în care mai trăieşte ceva din Edenul dispărut, familia e o formalitate supărătoare şi o amintire neplăcută. Copiii — mai sunt oare copii?— înţeleg a-şi trăi viaţa, ce fel de viaţă!: de sfidări şi izbiri, de gesturi violente, de plăceri premature şi distrugătoare. Părinţii se respectă când nu-şi râde cineva de halul de înapoiere al ideilor şi sentimentelor lor, cu totul arhaice.

O foaie din America îşi bătea joc de pietatea ce se mai păstrează pentru nişte moşnegi şi babe caraghioşi,

cari sunt bunicii. O mamă care nu-şi lăsase fiica nevrâstnică să meargă la bal cu iubitul ei şi mersese până la o lovitură în care durerea va fi fost mai multă din partea cui a lovit, a fost dată în judecată de odrasla ei, apoi pusă câteva ceasuri la închisoare şi a trebuit să continue a hrăni şi îngriji pe denunţătoare. Orice sfat părintesc, în lucrurile cele mai gingaşe ale vieţii, în care tinerii n'au nicio experienţă, e considerat ca o piedecă pe care trebue s'o învingă, s'o distrugă cel sau cea cu atâta dragoste îndemnaţi.

Odată, mii de oameni trăind în aceiaşi cetate se uniau, aducând ideia, munca, banul ca să ridice monumentele strălucite care sunt catedralele evului mediu, ai căror ctitori şi meşteri de cele mai multe ori au căutat să rămâie cu totul necunoscuţi. In aceste imense zidiri era casa sufletească a tuturora: după serviciul divin venia teatrul, singurul teatru, cu chipuri şi scene din Biblie, din Evanghelie, din Vieţile Sfinţilor, din legendele sacre. Era un singur interes, un singur gust, precum era şi un singur gând, de la care toate plecau. Procesiunile scoteau în stradă miile de oameni cari aveau aceiaşi voinţă. Conflictele pe care le întâlnim şi care au putut fi şi violente, crude, reprezintă, nu ruperi de solidaritate, fiecare dorind să fie altfel şi menţinându-se pe o poziţie pe care s'o apere până la moarte contra oricui, ci deosebiri momentane, pline, fireşte, de toată energia sincerităţii, pe acelaşi fond,în le gătură cu acelaşi principiu. Astăzi, peste ideia patriei, înţeleasă îngust şi adesea stropită de sânge, cu o adevărată voluptate, şi împotriva concepţiei de naţie, care e privită cu despreţ de o

intelectualitate care şi-a pierdut sărita sau e înţeleasă ca o îndreptăţire pentru pornirile cele mai sălbatece, o clasă stă în faţa altei clase — du-te şi vorbeşte de Franţa şi de naţia franceză la Primăria comunistă din Saint-Denis, în margenea Parisului! —, un partid în faţa altui partid — priviţi numai luptele ligilor din Franţa cu încăierările lor sângeroase, înfrânate momentan de o poliţie mâne poate neputincioasă! —, o grupare de program în faţa altei grupări, considerată ca duşmana cea mai mare, atunci când salutăm peste hotare pe « tovarăşii de idei » şi în ţări care au luptat contra noastră, şi adesea, preocupat numai de interesul lor, omul stă împotriva altui om.

Mângâierile ce se puteau avea de la tovărăşia omenească au dispărut. Eu am trăit cea mai mare parte din viaţa mea între oameni cari, în cele mai înalte şi mai nobile domenii ale muncii comune, vibrau cu adevărat unii pentru alţii. De la început, lăudat pentru ce promiteai de profesorii cari-ţi pregătiau şi neteziau drumul în viaţă, te simţiai susţinut, fără niciun interes personal, de colegi: fiecare izbândă ce câştigai întâlnia suflete călduroase pentru a preţui, şi nu numai acasă, dar departe peste graniţă; orice izbucnire luminoasă a ideii noi, orice dovadă de talent erau salutate cu înţelegere şi iubire. Se scria, în aceste vremuri fără telefon, şi corespondenţele ce păstrăm sunt un document de mare interes pentru schimbul de gânduri. Acuma, la lecţiile de Universitate nimic nu tresare, în societăţile ştiinţifice e continuarea maşinală a unor practice chineze, dările de samă sunt o nedreptate sau o insultă.

E noapte, de sigur, o noapte adâncă a omenirii. Prin ea trec, ca singură lumină, danţurile şrapnelelor, şi ea se luminează numai de jăratecul focurilor de uri, de noile aprinderi actuale care pregătesc poate pălălăile distrugătoare de mâne. In mijlocul ei se târăsc josnice interese egoiste de ordine pur materială, şerpii veninoşi ai afacerilor, singure legături, veşnic schimbătoare, între oameni, şi, astfel, la biurourile noastre de speculă, oficială şi neoficială, la băncile de Stat şi la bursele negre vorbim, cântărim, chibzuim, contingentăm şi transferăm, speculând pânea, care se aruncă în mare în faţa milioanelor care mor de foame, îndată ce se constată că se pierde singurul preţ remunerator. Iar, în lumea de peste materialitatea trupurilor noastre, menite la urmă unei hidoase desfaceri, învie toată demonologia, toate viziunile bolnave şi tulburile năzăriri ale epocelor când ştiam aşa de puţin şi ne simţiam laolaltă, morţi şi vii, oameni de pe pământ şi sfinţi din raiuri, arătându-ne unii altora şi vorbindu-ni, înrâurindu-ne într'o lume copleşită de minuni.

Proporţia minţilor rătăcite e tot mai mare. Copiii se sinucid pentru o notă, pentru o vorbă de îndemn ce li se spune, spre binele lor. Nu numai că bestia omenească fără frică de religie şi fără respect pentru un Stat, despre care i se spune că nu e de-asupra lor, ci după voia lor, neluminată şi nesigură, îşi face de cap în clasele de jos, dar în lumea intelectuală, şi în societăţi vestit de blânde, ca a noastră, se petrec drame până acum neauzite: soţi cari-şi omoară soţiile, soţii asupra cărora apasă bănuială

că şi-au suprimat soţii, băieţi de familie amestecaţi în drame de iatac..

Care e explicaţia şi din ce parte ar putea să răsară o geană de zori pentru atâta noapte?

Omul n'a fost creat pentru ură, orice înţeles ar da cineva ivirii vieţii omeneşti pe acest pământ, şi el trecător. E în oricare din noi o nebiruită tendinţă pentru a ne întregi, a ne desăvârşi prin alţi oameni. Nu e o mândrie, oricât de sălbatecă ar fi ea, care să-şi ajungă. Să nu ne înşelăm: aşa-numiţii oameni tari au clipe când îşi plâng în pumni. Şi cea din urmă vorbă de iubire dela un necunoscut poate să atingă şi sufletele în aparenţă cele mai îngheţate.

De la viaţa împreună în peşteri până la marile monarhii ale Răsăritului omul a căutat alt om şi puterea de viaţă mai mică a căutat să se lege armonios de cea mai mare decât dânsa. Dar, până la cumplita rătăcire de azi, în orice asociaţie şi în orice subordonare s'a căutat şi altceva decât singurul cântar al greutăţilor individuale sau de grup. S'a căutat, ca s'o spun într'un singur cuvânt *locul sfânt*.

Sfinţenia zeilor din ceruri, sfinţenia împăratului, regelui voit de dânşii, sfinţenia preotului, sfinţenia cântăreţului şi a meşterului, sfinţenia omului bun şi milostiv.

Ne-am *desacrat*, ne-am *desfinţit*. Avem credinţe profesionale, speranţe de răsplătiri şi temeri de pedepse într'un « dincolo » oarecare, îngânări filosofice personale. Ultima sfinţenie pe care am distrus-o e a superiorităţii

intelectuale, zvârlită pradă «maselor». Cu falşificarea feţelor şi trupurilor, detronăm şi sfinţenia frumuseţii fizice, punând în loc momâile lustruite ale femeilor de ceară.

Se va face ziuă numai atunci când ochii, prinşi pătimaş de noroaiele pământului, se vor ridica din nou spre cer, spre *oricare cer*.

«N. Românesc», 24 Nov. 1935.

XLIV

IGNORAREA OMULUI IN SOCIETATE

Lucrurile omenești se țin prin oameni, prin oameni de-a dreptul, așa cum sunt, întregi, cu tot ce se află și se cuprinde într'înșii, iar nu cu forme, care dela o bucată de vreme ajung să înlocuiască pe oameni și sfârșesc stricându-le valoarea, făcându-i și pe dânșii a crede că nu mai sunt de folos.

Și totuși așa, cu forme, peste oamenii cari sunt, și împotriva lor, se ține, din nenorocire — și aceasta e una din cauzele pentru care dă mult mai puțin de cum i-ar fi cu putință să dea — societatea aceasta de azi, pornită pe drumuri atât de greșite.

Inainte de a vă arăta cum s'a ajuns la ceea ce putem numi formocrația de astăzi, trebue să amintesc pentru ce s'a părăsit umblarea cu oamenii ca să se oprească mai toți, și în toate rosturile, la singura exploatare a formelor goale de înțeles.

A cunoaște omul, a-l întrebuința, a te folosi de ce este, de ce, adeseori, se ascunde în el, a-l ajuta să desăvârșească mijloacele lui, a-l îndemna deci și, pe de altă parte, a-l cruța, a-l face să revie asupra greșelilor lui,

a-l împiedeca de a face altele, a-l preţui şi a-ţi fi milă de el, a-l iubi, şi peste motivele de mânie pe care ţi le dă, e un lucru peste măsură de greu. Se cere pentru aceasta inteligenţă, pătrundere, spirit practic, însuşiri pe care nu le posedă toată lumea. Deşi se poate căpăta o deprindere în acest sens, totuşi mânuitorii de oameni sunt peste măsură de rari, şi darul acesta îl au din naştere cei puţini cari izbutesc pe deplin într'o aşa de grea meserie. Pe când forma, mecanica formă, e la îndemâna oricărui spirit greoiu, oricărui orânduitor prin poruncă şi silă şi, mai ales, oricărui leneş care merge şi cu ochii închişi pe făgaşul care-l duce dela sine.

Lumea pare mulţumită cu această economie de inteligenţă, de muncă şi de răbdare pe care o dă cultul şi supremaţia formelor.

Să le urmărim în câteva domenii ale vieţii pentru a se vedea răul pe care-l fac şi mai ales binele, aşa de multul bine, pe care-l împiedecă.

Să începem dela temelia lucrurilor sociale şi morale, dela şcoală.

E ce poate fi mai formalist în această dominaţie fără margini a formelor, şi mii de oameni, uneori dela ministru chiar şi, trecând prin toate gradele de învăţământ, cu toţi revizorii, subrevizorii, inspectorii şi directorii lor, stau de pază, nu cumva, prin vreo măsură de iniţiativă mai îndrăzneaţă, să se tulbure sacra cazarmă formalistă care îndobitoceşte generaţiile una după alta.

Copilul care ţi se aduce dumitale, cel pe care trebue să-l înveţi céva şi, pe alături, ba chiar mai ales, să-l creşti, aduce cu dânsul, nu tabla albă a unui obiect de

experienţă neînsufleţit, a unui material nesimţitor căruia poţi să-i dai orice proporţii şi să-i impui orice formă, ci o anume făptură moştenită, poate nu numai dela părinţi, ci dela înaintaşi mai depărtaţi; el vine cu înrâurirea ce a avut asupra lui creşterea într'un anume mediu şi, pe lângă acestea, cu acel dar dumnezeesc care se vădeşte de odată, fără pregătire şi împotriva tuturor aşteptărilor, în orice fiinţă omenească nouă.

Trebue ca fiecare exemplar omenesc în vârstă fragedă să fie cercetat; fiecare suflet omenesc în formaţiune se cere înţeles; anume însuşiri din el nici nu apar decât, ca seminţele primăvara, supt căldura unei adevărate iubiri. Şi nu numai atât: elementele în desvoltare se cer necontenit urmărite aproape zi de zi, căci sunt schimbări minunate, revelaţii uimitoare care trebue observate. Şi cu deosebire — câţi se gândesc la aceasta? — pentru profesorul sau profesoara de liceu este un moment, misterios şi greu, plin de surprinderi, bogat în rătăciri, dar rodnic în făgăduieli, când criza adolescenţei schimbă pe tineri cu totul, când omul, *adevăratul* om apare şi faţă de dânsul e necesar, absolut necesar să se întrebuinţeze alte metode decât faţă de copilul, de copila care au fost până atunci.

In loc de aceasta ce se face, nu ici şi colo, ci de regulă, nu în România care-şi caută, fireşte, încă drumurile în civilizaţia modernă, ci şi în ţările cele mai înaintate, care se mândresc cu opera lor pedagogică? Se înscrie de domnul secretar al şcolii primare elevul — ce urât termen de împrumut, care sună fals, în locul acelui, aşa de natural, care e: şcolar! —, elevul Ionescu

Ion sau eleva Constantinescu Maria, cu numele părintelui alături, fără nimic cu privire la trecutul lor, fără o notă personală înscrisă într'un carnet.

Şi din acel moment i se pune în mână o carte, la care însoţitorul sau însoţitoarea adaugă aşa de puţin, şi nu din fondul lor propriu, pe care încă din şcoala normală sunt deprinşi să nu-l consulte, ci din cutare paragraf al tablelor legii pedagogice pe care au dat examenul şi pentru care au primit nota hotărîtoare pentru o întreagă carieră, orice ar fi făcut pe urmă. Forma cărţii pentru forma de om. Pentru cunoaşterea acestei forme bucăţica de om e « ascultat », « scos la lecţie », adus înaintea « tabelei ». El capătă o notă, şi nota rea, dintr'un moment de oboseală sau de prefacere trupească, dintr'un moment de lene sufletească a flămândului, o va purta în spinare. Ea va naşte, după impresia lăsată celui suit pe catedră, şi alte note rele. « Elevul » rău va fi taxat an de an ca rău, şi grija va merge către « elevul » bun atunci când tocmai asupra celui socotit rău ar trebui să se cheltuiască sforţările, căci numai anormalul, bolnavul permanent e osândit să rămâie totdeauna rău.

Aşa merge şi bunul şi răul până la capătul studiilor, până sus de tot, la Universitate, şi de acolo pleacă, ducându-şi toate notele în buzunar, notă din notă, formă din formă, om ca toţi oamenii, adecă fără nicio individualitate, căci tot ce-a adus, tot ce-a putut prinde a fost înăbuşit şi distrus, până la examenul de capacitate, la concursul de medic, la practica de avocat, la numirea, pentru deosebite motive, într'o funcţie administrativă.

Pretutindeni cel astfel formalizat în forme aspre, dure şi, de fapt, nule va duce cu dânsul deprinderea, sistemul de a trata şi pe alţii tot aşa.

Profesor, va repeta tipul său pe acelaşi blăstămat lemn al catedrei de comandă, sus de-asupra copiilor între cari ar trebui să fie oricând ca un părinte, mai bun, adesea, decât chiar părintele de acasă, bătut de nevoi şi ros de o muncă grea, iar de obiceiu fără nicio pregătire pentru sublima lui misiune.

Medic, va cunoaşte boala din carte asupra pacientului care trebue, neapărat, să o aibă în aceeaşi formă pe acelaşi trup. Oare de consultaţie, acasă sau la spital. Reţete. Iar, ce a fost înainte cu bolnavul, ce aduce el din vieaţă, ce pote face pentru îngrijirea lui, ce cuvânt de bunătate şi de milă aşteaptă, o, cât de puţine sunt sufletele mari care se gândesc şi la aşa ceva!

Avocat, va primi procesul care i se oferă şi care remunerează. Aşa de rar va opri o acţiune care sfâşie o familie sau distruge o reputaţie. Magistrat, aici e şi mai grav. Ii va veni înainte un om, un biet om, cu interesul lui, cu suferinţa lui, cu povara acuzaţiei pe care o duce. Nu l-a văzut niciodată, nu ştie nici din ce părinţi e născut, nici ce i-a putut da şi lui societatea, nici în ce împrejurări trăieşte, nici ce alte vieţi necăjite se ţin de a lui care pe atâtea luni, pe atâţia ani, va întra în temniţă pentru că l-a prins o mânie ori pentru că, în desăvârşită ignoranţă, a intrat în capcana unui paragraf. Cinci minute de interogatoriu şi uşierul îl dă în sama gardianului: «justiţia s'a făcut».

Funcţionarul va vedea cu indiferenţă trecând înaintea lui mii de oameni dintre cari nu e unul care să semene cu celalt. Umanitatea lor nu-l interesează. Odată nu va da un sfat, nu va cheltui o mângâiere. Ii cad în sarcină numai printr'o anume lature. Aduc o hârtie şi duc o hârtie. Ce e înainte, ce e pe urmă, cine să-şi piardă vremea!

Şi până la cele mai înalte trepte, e tot aşa. Tot aşa şi unde se votează, într'una, paragraf de paragraf, legi pentru o societate de fapt necunoscută, în care nu e unul care faţă de lege să se prezinte în acelaşi fel, iar ea cade nemiloasă asupra oricui, exact tot aşa.

Cine va crea o adevărată religie nouă a celei mai înalte morale prin aceea că, în orice împrejurări, va îndrăzni să scoată pe om aşa cum este înaintea altui om aşa cum este şi el?

19 Decembrie 1935.

XLV

CUM SĂ CĂLĂTORIM

A călători e o nevoie sufletească a oricui: doar vieaţa noastră se mântuie cu o călătorie pe care ne pare aşa de rău că trebue s'o facem în negru şi fără tovarăşi, lăsând acel trup de care a fost aşa de mult legat sufletul care el este noi înşine. Ne place a schimba locurile, a cunoaşte alţi oameni, pentru ca, la întoarcere, cu atât mai mult să iubim locurile obişnuite şi oamenii cu cari avem a ne duce vieaţa.

E şi o dorinţă de extraordinar care ne mână, tendinţa de a ieşi din ceea ce se repetă zi de zi; e o patimă de a descoperi, şi fiinţa noastră se înmulţeşte doar prin descoperirile pe care le facem.

Omul din vremile rătăcirilor trăieşte şi în burghezul cel mai aşezat, mai înrădăcinat, mai greu de deslocuit şi de pornit din timpurile noastre. Un mare scriitor francez pe care nu-l mai ceteşte generaţia noastră, pornită pe alte drumuri, Alphonse Daudet, şi-a râs de această pasiune, pe care mulţi o ascund, dar toţi o au, creând tipul, nemuritor, al lui Tartarin, paşnicul spiţer din frumosul oraş medieval Tarascon, în Sudul Franciei,

care visează aşa de mult de ceruri răsăritene şi de fapte eroice încât ajunge a crede că le-a săvârşit şi povesteşte altora, cari trăiesc tot acelaşi vis, cum s'a luat la trântă cu leii şi le-a înfipt pumnalul în coastă, aşa cum face el, străbătând cu un modest cuţit de bucătărie măruntaiele de câlţi ale canapelei din prăvălie.

Din această pornire spre ceva nou, chiar dacă este să-l câştigi cu osteneli şi cu tot ce iese neplăcut din părăsirea vieţii de acasă, aşa de bine rânduită, vin şi priveliştile rătăcirilor de vară pe care nu le mai pot satisface trenurile de plăcere; şi cea sau cel mai în vârstă din membrii familiei ţine să nu fie lăsat la domiciliu, ceea ce ar fi o mare insultă. Pretinsa îngrijire a sănătăţii e adesea un pretext, în aceste migraţiuni, aceste paşnice bejenii aşa de zgomotoase, din care nu lipseşte o notă de ridicul. Vorbim de popoare migratorii şi ne închipuim că în adevăr au fost neamuri întregi care nu puteau să stea într'un loc. De fapt, s'a dovedit de mult cât de greşite erau părerile mai vechi despre migraţii şi năvălirile ce iese dintr'însele. Nici Germanii, nici Slavii, nici Hunii n'au fost nişte necontenit agitaţi cari să nu-şi poată afla locul nicăieri; doar printr'o aşezare s'au mântuit tulburările lor momentane. Dintre aşa-numiţii nomazi, unii erau numai ciobani *transhumanţi*, cari, ca Mocanii, de aici, ca Românii din Pind, au două patrii, din cauza nevoilor de hrană a turmelor; ei urmează la momente din an care se păzesc, de nevoie, cu cea mai mare sfinţenie, totdeauna acelaşi drum, ştiind unde sunt fântânile: cum e pentru aceasta Bărăganul nostru, cu crucile de direcţie, aşa e pentru păstorul din Iran

calea cisternelor, unde se păstrează în adânc, pentru oameni şi pentru dobitoace, preţioasa apă a ploilor. Alţi «nomazi» sunt puşi în mişcare de vajnice nevoi economice, cum e căutarea de ogor, odată ce s'au deprins cu plugăria. Pe mulţi îi mişcă împingeri rezultate din războaie, care s'au purtat în vecinătatea lor, aşa încât se pornesc de nevoie.

Şi în ce priveşte pe Ţiganii noştri şi cei de aiurea, până în Norvegia şi America-de-Nord, ei nu stau în acelaşi loc vara şi iarna şi, observaţi de aproape, se vede bine cum caută, la anumite date, unele izvoare de câştig, fără care n'ar putea trăi.

Dar tânărul German care, în «primăvara sacră» îndătinată, pleca mânat de setea isprăvilor, ca Făt-frumosul poveştilor noastre, nu se bucura numai de biruinţa asupra duşmanului şi de culegerea prăzii pe câmpul de ispravă a lui, ci şi de tot ce zeii desfăşurau ca minunate sau ciudate lucruri nouă înaintea ochilor lui râvnitori de tot altceva.

Din adâncul istoriei, ca în multe alte privinţi, fără a ne da sama, vine îndemnul nostru către călătorie. El e firesc, sănătos şi folositor. Nu trebue să-l oprim, dar e păcat să nu-l cultivăm, să nu-l disciplinăm, să nu-l facem de folos, privind anumite ţinte înaintea rătăcirilor noastre periodice.

Să încercăm a fixa câteva puncte.

O observaţie la început. Mulţi cred că o călătorie înseamnă neapărat un *drum lung*. Dacă e vorba de a-ţi face recolta pe cale, nu e de nevoie să iei în piept lumea, să străbaţi mările şi să-ţi însemni paşii pe multe,

felurite şi necunoscute locuri. Şi în apropierea imediată e ceva de adunat care nu merită despreţul.

Un delicat scriitor francez dela începutul veacului trecut, Xavier de Maistre, a scris doar o plăcută şi foarte spirituală «Călătorie în jurul odăii sale». Câte n'avem noi de descoperit între chiar cei patru păreţi ai locuinţii noastre: lucruri pe care nu le-am băgat de seamă niciodată, lucruri la care am ţinut cândva, dar pe care ne-am deprins a nu le mai vedea, fără a mai vorbi de marea priveliişte omenească, totdeauna foarte interesantă, stârnind bucurie, haz şi milă, care trece înaintea fereştilor noastre, şi cea mai mică din colibe fiind servită astfel şi cu trecerea celor mai strălucite alaiuri! Şi, cu câteva zeci de ani înaintea acestui Parizian, un Englez din Londra, Sterne, ce n'a izbutit să facă, prin talentul lui de psiholog şi umorist, dintr'un scurt drum, dincoace de Canal, printr'a sa «Călătorie sentimentală în Franţa»!

Chiar din ce s'a spus până acuma se înţelege un lucru: că pentru călătoria cea lungă, care poate fi goală, ca şi pentru cea scurtă, care poate fi aşa de bogată în daruri şi de îmbogăţitoare a sufletului, se cere înainte de orice: *atenţie.*

O atenţie de fiecare clipă şi pentru fiecare lucru, pentru fiecare om, pentru fiecare împrejurare. Ea nu trebue să slăbească niciodată. E adevărat că aceasta cere o încordare ce poate obosi prin atâta cheltuială de putere, dar răsplata e aşa de mare, încât prin ea însăşi întremează.

«Ochii în patru!» Niciodată această recomandaţie nu e mai folositoare decât atunci când călătoreşti. Şi cel mai mic lucru care nu e ca acasă la tine-ţi poate

folosi. Şi anume, în afară de valoarea ce o poate avea el însuşi, şi pentru un alt motiv.

Intr'un loc, oricare ar fi el, toate sunt legate împreună, alcătuind o singură unitate. Pe aceasta n'o poţi înţelege cum se cade decât uitându-te în multe părţi, care, la prima vedere, ţi s'ar părea că n'au legătură între ele. Eşti, de exemplu, la Veneţia, şi marea şcoală de pictură veneţiană, a lui Tiziano, Tintoretto şi Veronese, are un deosebit interes pentru dumneata. Dar iată, ca s'o guşti deplin, trebue să studiezi realitatea veneţiană de astăzi.

Vezi elemente ale tablourilor admirate, care au icşit din aceeaşi priveliişte şi din atingerea cu oameni asămănători, privind minunatele apusuri pe lagune, urmărind jocul uşor al negurilor pe canale, oprindu-te o clipă asupra umbrelor largi care cad de pe faţadele palatelor. Şi tot aşa ce plin de interes este, nu numai acel funcţionar sau negustor sau meşter de azi, în faţa, în privirea, în mersul căruia este ceva din ale patricienilor de odinioară, al căror urmaş, ştiut sau neştiut, este el însuşi, dar şi cel din urmă cerşitor bătrân care lustruieşte cu încălţămintea lui spartă piatra pe care au trecut atâtea triumfuri ale dogilor.

Vedeţi ce poate aduce în ce este astăzi legătura cu trecutul. Deci, când călătoreşti, nu-ţi ajunge să te uiţi la ce-ţi răsare sau îţi trece înainte astăzi. Nu e nevoie să fii istoric ca să ştii şi să iubeşti acest lucru neapărat care e istoria; ba poate urîta speţă de savant care e istoricul de catedră — de pus lângă filosoful de catedră, de care râdea Schopenhauer, — e acela care ştie de fapt mai

puţin esenţa unor lucruri pe care nu le-a iubit niciodată. Dar cum crezi că Parisul, aşa cum e azi, acest magnetic Paris, spre care merge pofta atâtora, domni şi doamne, cari cred că e un mare local de petreceri, făcut anume pentru străini, iar pentru fraţii români şi gratis, o fericită şi foarte primitoare adunătură de teatre şi de cabarete, cu oameni fără altă treabă decât a zice, surâzând, *pardon* şi *merci*, cum crezi că acest imens, misterios şi tragic Paris se poate pricepe în măcar o părticică din tot ce pătrunde, fără să ştii de unde a venit şi ce înseamnă în fiecare loc pecetea pe care au pus-o veacurile de vieaţă politică şi de cultură!

Cetiţi înainte de a pleca! Doar de aceea am dat eu, cu cheltuială şi trudă, cărţi ca acele « Cinci conferinţe despre Veneţia », ca « In Franţa », ca atâtea altele despre « Grecia de astăzi », despre Serbia, despre drumul « prin Bulgaria la Constantinopol », despre Ţările Scandinave, despre Spania şi Portugalia, despre America. Toate cărţi absolut necetite, şi îndrăznesc să cred că meritau o privire.

Dar nu uitaţi, la drum, un lucru: *cea mai strictă disciplină* şi *cea mai perfectă observare de sine*. E un tip de călător român care trebue să dispară. Acela care caută otelul, restaurantul şi spectacolul, care face zgomot pe stradă, care se sfădeşte pentru preţ, care lasă datorii în urmă şi necurăţenie, care, în trufia lui, nu întreabă când nu ştie — de câte ori la Veneţia treceau fudui prin Muzee pe lângă mine, făcându-se că nu mă cunosc! — şi cari fac ca numele unui vrednic popor să nu fie preţuit cum se cuvine, nicăieri.

2 Ianuarie 1936.

XLVI

O LUME CARE VINE

In momentul când vechea lume europeană face să se cunoască toată puterea urilor îngrămădite de-a lungul secolelor şi înveninate de ultimele războaie şi când rasa albă, formată trupeşte şi sufleteşte prin opera unei minunate civilizaţii, la care au colaborat, în măsura puterilor fiecăreia, toate rasele acestui continent mai ales, e în primejdie de a decădea din cauza sforţărilor la care e supusă necontenit şi a suferinţilor pe care trebue să le îndure, alte popoare, care nu au avut, şi unele nu mai pot avea, acelaşi rost cultural, se ridică, arătând toată dispoziţia de a ne lua locul fără a ne putea şi în adevăr înlocui.

Astfel, în ţările asupra cărora s'au dat mandate marilor învingători ai ultimului războiu, cei supuşi acestei opere de alcătuire şi preparare, de introducere în cultura timpului nostru, se manifestă din ce în ce mai puternic, uneori chiar furios, ca doritori de a-şi avea rosturile lor naţionale, în care să nu se amestece nimeni. Este, astfel, azi o puternică mişcare siriană, căreia i se datoresc tulburările recente dela Damasc, Alep şi Homs (Emesa),

provocate de un partid naţionalist care cere plecarea armatei şi administraţiei franceze şi crearea unei monarhii a Siriei; astfel, iarăşi, un avânt arab care urmăreşte, sprijinindu-se pe Statul, răpede desvoltat, al lui Ibn-Scùd, stăpânirea exclusivă în Palestina, contra colonizării evreieşti; în Mesopotamia o altă conştiinţă asiatică se formează, şi în munţii de unde au plecat descălecările cumpliţilor regi din Asur se pregăteşte de câţiva entusiaşti ai unei noi cauze naţionale o înviere asiriană creştină. Fără a mai vorbi de tot ce se agită în acel imens furnicar omenesc care este Industanul, stăpânit de Englezi, mai mult decât de o nesfârşită dibăcie, prin multiplicitatea de naţii, religii şi caste a supuşilor.

Prea puţină atenţie se dă, în Extremul Orient Asiatic, lumii malaeze, supt oblăduirea Olandezilor, unde aproape cincizeci şi două de milioane sunt încă la dispoziţia unor stăpâni de o lungă şi metodică muncă, al căror număr, abia de şase milioane, ajunge prin inteligenţă politică şi o activitate neobosită, printr'o atenţie migăloasă la tot ce se mişcă în masa de jos, aşa de numeroasă, să reţie supt sceptrul reginei Wilhelmina acest bogat domeniu, de posibilităţi aşa de vaste.

Mă simt dator, în momentul când, foarte bine primit în Olanda, ţin să arăt, printr'o serie de conferinţe la radio şi la Teatrul Ligii Culturale, recunoştinţa faţă de prietenii de acolo, să vorbesc de această operă delicată, cu aşa de spornice urmări. Aceasta cu atât mai vârtos, cu cât, acum câteva luni, neavând informaţiile pe care s'au grăbit a mi le da conducătorii olandezi dela « Astra » petroliferă, am enunţat asupra sistemului colonial din

aceastăl altă Indie păreri, bazate pe minunata carte de milă omenească, — dar aşa de veche, de acum aproape un secol, — a marelui scriitor Multatuli, păreri care au putut să jignească, — şi mă simt deci obligat să revin.

Ţara formată de blocurile insulare masive, de ciudate forme felurite, care sunt Sumatra, Borneo, Iava, Celebes, e una din acelea care au primit mai larg binecuvântarea soarelui tropicelor, fără a mai socoti ce ascund, şi ca petrol, cărbune, aur chiar, adâncimile pământului. Păduri în parte nestrăbătute dau fructe greoaie şi zeama lor aşa de preţuitului cauciuc, unul din izvoarele de venit ale regiunii; în colţuri care se taie pentru o singură recoltă, ca să se lase apoi liberă creşterea lăstarului, se cultivă după vechi procedee orezul. Copacii de piper dau alt izvor de export. Câmpii de hrană pe care le udă astăzi sistemul de irigaţii pe care l-au adus atât de pricepuţii Olandezi se răsfaţă larg, alăturea. Sunt acolo flori care măsoară un metru de jur împrejur, ca admirabilele *rafflesia;* la altele cotorul se ridică până la înălţimea de doi metri. Dobitoace indigene reproduc în mai mic tipurile aşa de variate ale Asiei Continentale.

Odată vechile rase erau singure stăpâne pe moştenirea lor. Ele nu făceau parte din aceeaşi naţie: cutare grup cu părul creţ părea mai mult în legătură cu Africa; alţii erau fraţi buni cu Australienii cei mai inferiori, ca Papuaşii; între Daiacii din Borneo şi Bataci erau deosebiri adânci. Condiţiile lor de vieaţă erau din cele mai primitive, şi toate silinţile din ultimele decenii n'au făcut încă să dispară biata colibă de bambù prin beţele căreia se

strecoară guzganii răspânditori de ciumă, acoperişurile de stuh care din nenorocire mai dăinuiesc şi la noi, mobilierul cel mai sărac ce se poate închipui, obişnuinţa picioarelor goale, acoperirea numai parţială a trupului, despreţul pentru orice şcoală, care fură dela muncă, şi alte urme profund săpate ale unei barbarii milenare.

Europenii, creştinii au venit întâiu numai mânaţi de patima câştigului necruţător. Cei dintâiu au apărut Portughezii, căutând acele specii, mirodenii, piper, scorţişoară, pe care, cu schimbarea de stăpânire adusă de Turci, nu le puteau găsi în debuşeurile din Siria şi Egipt, unde erau şi vechi, puternici, concurenţi.

Olandezii cumpărau « speciile » dela Portughezi. Altfel a fost însă când teribilul Filip al II-lea a ajuns rege şi în Portugalia şi, cum Ţările-de-jos erau privite ca rebele împotriva stăpânului din Madrid, putinţa de a se aprovizioná în Orient cu articole de cea mai mare însemnătate a dispărut. Printr'un act de îndrăzneală, Provinciile Unite şi-au câştigat în acest Sud-Est asiatic o regiune de producţie şi în curând prin legături cu aceşti prinţi malaezi s'a creat un uriaş domeniu colonial.

Nu se întra însă într'o regiune de simplă incultură indigenă. Din India venise asupra acestor localnici încă aşa de înapoiaţi o mare influenţă civilizatoare. Măreţe temple ca acele din Borobudur se înălţaseră cu toate împodobirile migălitoare, cu tot triumfătorul haos al pagodelor colosale. Cu totul altceva decât modesta artă lineară care din părţile Dunării şi Asiei Mici s'a coborît prin cine ştie ce legături siberiene şi manciuriene până în America de Vest şi în Polinezia, şi care dă aici covoare

ca ale noastre. Pe aceeaşi cale a venit şi islamismul, căruia-i aparţin 45 de milioane de Malaezi, 4 milioane rămânând până astăzi în vechiul păgânism strămoşesc. Prinţii trăiesc ca rajahii şi privesc la danţurile baiaderelor.

Mult timp, Compania olandeză a exploatat numai, şi a stors. La 1799 ea a trecut moştenirea ei asupra Statului. Dar acesta ajunsese sub Francezi, apoi, în lupta cu Napoleon, la Englezi, cari sperau să rămâie. Tratatele din Viena au restituit Olandezilor coloniile.

Un timp, a fost în adevăr starea de lucruri descrisă cu indignare de Multatuli: cultura silită pentru Stat, un fel de barbară formă a «economiei dirijate».

Dar, de pe la 1870, mai ales dela 1890, e altfel. Mulţimile supuse se ridică, în acelaşi timp când încep a se construi drumuri de fier, canale, opere de utilitate publică. Guvernatorul are un «consiliu popular», un *volksraad* lângă dânsul, cu dreptul de a prezinta plângeri şi de a vota legi. Proporţia indigenilor în el se ridică acum la mai mult de jumătate; o delegaţie permanentă ajută pe şeful puterii executive. Apar consuli ai acestei Indii care evoluează către o *dominion* ca acelea engleze.

Măsuri economice fericite se iau — şi exproprieri — pentru a opri tirania prinţilor indigeni, captarea ogoarelor de bogaţi şi de străini, dintre cari aşa de numeroşii Chinezi, cari au cartiere anume ale lor şi fac averi. Se creează «rezerve de natură», cu păduri de o sută cincizeci de kilometri lăţime. Se fac spitale şi începe lupta contra bolilor îndătinate (50.000 de leproşi), dar, la 170.000 de Europeni, sunt 870.000 de Asiatici. Invăţământul se dă şi în limbile ţării, şi cărţi populare sunt

duse în căruţe speciale până în fundul satelor. Capitalurile străine vin cu încredere şi balanţa comercială e într'un mare şi continuu spor.

O lume nouă se pregăteşte şi ce poate să dea în amestecuri o arată omul de un interes universal, mergând dela filosofia greacă la Dalai-lama şi la misticismul rusesc, cu sensul ascuns al Bizanţului, omul bun şi de superioară inteligenţă care e amicul meu profesorul Grondijs, descendent de princesă iavaneză, patriot olandez şi aristocrat al culturii universale.

26 Martie 1936.

XLVII

N A N C Y

Mulţi cred că Franţa, unde în acest moment, arta românească se afirmă prin triumful marelui nostru Enescu, le e cunoscută fiindcă au trăit în Paris, câteva zile, fără a gâci măcar tot ce se ascunde — şi uneori cu o aşa de îndărătnică voinţă — în acest imens Paris, în care se găseşte orice, dela realizările cele mai perfecte ale tehnicei internaţionale până la cea mai modestă, cea mai umilă şi mai încântătoare din formele vieţii de provincie.

Ceea ce se numeşte « provincia » franceză merită cu totul alt interes decât acela al unei priviri prin fereasta vagonului şi cu totul altă înţelegere decât aceea, aşa de superficială şi de fără folos, care stă în a socoti că nu e decât o scădere a rosturilor unei vieţi pariziene care astăzi este, în anume manifestări ale ei, tocmai negarea unei tradiţii care aşa de puternic trăieşte în multe din centrele, vrednice de o cercetare atentă, ale acestei aşa de mari şi de nobile ţări.

Nu trebue să se uite niciodată că ţara aceasta nu e făcută din ordin, după un plan abstract, ca atâtea

improvizaţii, ieşite din voinţa unei dinastii creatoare, ca aceea care a dat Prusia şi a ajuns să domine Germania, sau rezultată din imitarea unui tip, care a fost realizat întâi în capitala, ea însăşi sistematică, precum e Washington, a unui stat ieşit dintr'o revoluţie sau, ca în Siberia, dintr'o expansiune politică. Aici departamentele de astăzi nu sunt decât fragmente ale unei provincii de caracter istoric, care a fost cândva, şi multă vreme, un Stat, un Stat de sine stătător, care a dăinuit, cu dinastia sa, alături de regatul Franciei.

Astfel e cu Lorena, plecată dela străvechea Lotaringie, al cării nume vine dela unul din fiii şi moştenitorii lui Carol-cel-Mare, regele şi împărat Lotar, locuitorii de pe această bandă de teritoriu către Rin fiind Lotaringi, adecă supuşii lui Lotar şi ai ramurii lui. Din adâncurile medievale această formaţie dintre ceea ce a fost Franţa începuturilor şi ceea ce a ajuns a fi o Germanie osebită, din care Lotaringia a fost cândva unul din ducate, s'a alcătuit ca o formă specială a unei vieţi franceze în care aportul germanic a fost tot mai puţin şi mai bine acoperit. Un şir de duci au ştiut să-i dea un rost însemnat la această graniţă între două mari şi puternice rase. Mai târziu numai, şi anume de pe la sfârşitul secolului al XV-lea, sub dinastia de Vaudemont (=Valea-de-Munte) legătura cu Franţa regală s'a strâns mai mult, până ce vicaţa din ducat a ajuns să fie o sucursală a celei din ţinuturile centrale franceze.

Metz, Toul, Verdun, nume galice, din vremea când Roma pătrunsese cu legiunile şi colonii ei, stăpâniau, în legătură cu episcopii stăpânitoare, acest front către

Europa centrală. Ducii Lorenei propriu-zise n'aveau o reşedinţă unică. Au trebuit anume evenimente, mai ales dintr'al XVI-lea secol, pentru ca Nancy, oraşul despre care vreau să vă vorbesc, să ajungă la înfăţişarea de azi.

Aici se înmormântează, în biserica a cării refacere e în perspectivă, membrii noii rase de stăpânitori. Pe străzile unei cetăţi mult mai mici decât oraşul de astăzi se desfăşoară strălucitele alaiuri ale întrărilor solemne, ale ceremoniilor dinastiei, ale luxoaselor procesiuni de îngropare. Acolo unde se vede încă săpat în piatră un chip de luptător stând de strajă s'a ridicat un palat care cuprinde astăzi, într'o foarte îngrijită rânduială, amintirile trecutului istoric şi artistic.

Dar după 1600 ducii ajung a fi prinşi şi în acţiuni militare depărtate, care-i ispitesc cu atât mai mult, cu cât e mai comod să câştigi în Orientul european glorie în lupta de cruciată cu Turcii « păgâni » decât să te istoveşti cheltuind pentru a rivaliza cu splendoarea în creştere a Curţii franceze. Astfel, pe când ducele Carol câştigă Imperiului Habsburgilor provincii, ca Ardealul — de aici tratatul final cu ultimul principe maghiar ardelean: « capitulaţia lotaringică », — vieaţa de acasă, părăsită de stăpân şi expusă hazardului războaielor, decade.

Dinastia ai cării membri se bat în locuri străine aşa de depărtate se stinge. Problema moştenirii lorene s'a ivit. Mândrul ducat trebue să treacă, de pe urma biruinţii limbii franceze şi a sufletului francez, la Franţa, dar sunt interese europene care se opun. Se ajunge deci, unind această problemă cu alta care a rămas deschisă,

problema polonă, la aşezarea ca duce, dar cu vechiul său titlu regal, a Polonului Stanislas Leszczynski.

Om de cultură franceză, el va da oraşului, în care nu-şi are reşedinţa, căci stă aproape, la Lunéville, în aşa de vastul şi în impunătorul palat în care-şi va sfârşi zilele, o nouă strălucire. Preocupaţiile de măreţie stau alături de impulsurile unei realităţi, unei iubiri de oameni care aşează foarte sus pe acest suveran luminat, de o curată şi generoasă «filosofie». Deci pieţe largi, monumente, biserici în stil rococo, opere de sculptură, grile aurite în care se vede marele talent al unui decorator cu închipuirea bogată, o întreagă lume nouă ieşită din larga risipă a unui bogat buget pe care regele aproape fără curteni, rămas străin în provincia sa ducală, nu ştie şi nu vrea să-l cheltuiască altfel.

Veacul al XVIII-lea trăicşte aici, cel puţin într'o anume parte centrală, fără nicio schimbare. O asămănare firească se observă între capitala lorenă a unui Suveran polon şi creaţiunea unuia dintre urmaşii lui la Varşovia. Aici însă, altceva s'a adaus, şi aceasta e una din marile dovezi de vitalitate a admirabilului popor francez.

Războiul din 1870 al lui Napoleon al III-lea contra Germaniei care se unifică, mântuie printr'o groaznică nenorocire. Impreună cu Alsacia, toată Lorena de Răsărit se adaugă la *Reich*-ul cel nou. Metz devine o ameninţătoare fortăreaţă germană. Din nou, Nancy e deci unul din centrele cele mai importante ale Franciei, acum mutilată.

Un val de emigranţi alsacieni şi loreni vine aici. O industrie puternică, şi de artă — porţelana şi întreaga

concepţie artistică a unui mare creator local, Gallet, — se instalează alături de cocheta capitală a secolului al XVIII-lea, cartiere muncitoreşti întind, de-a lungul străzilor drepte, sure clădiri uniforme. Dar ceea ce face onoarea capitalei lorene e altceva.

O cunoaştere culturală, urmărită de aproape şaptezeci de ani cu o minunată voinţă trecând din generaţie în generaţie, se produce. Universitatea franceză dela Strasbourg vine aici, întâiu într'o formă stângace şi sfioasă. Apoi ea creşte necontenit. Niciun sacrificiu nu e cruţat pentru a o ridica, încunjurând-o cu aşezămintele cele mai moderne. Spitalele cele mai înaintate ca înzestrare, institutul de igienă, Maternitatea aşa de curată si de umană, şcoala de dentişti, mai mult decât americană, colecţiile de artă, bibliotecile pe Facultăţi, de o rafinată simplicitate, lăcaşul măreţ conceput al studenţilor şi în sfârşit noua zidire, în lucru, a bibliotecii centrale. Forţe didactice de primul rang sunt atrase de astfel de condiţii superioare ale vieţii, organizarea studiilor de drept fiind unică în ce priveşte noutatea.

Privirile tineretului nostru trebue îndreptate într'acolo. Nicăiri nu vor găsi atâta ştiinţă şi atâta părintească iubire.

Aprilie 1936

XLVIII

CE SE VEDE IN ITALIA

Vin din lungi călătorii şi simt datoria de a le împărtăşi acelora pentru cari, poate mai mult decât pentru mine, le-am făcut, şi încep cu mult iubita mie Italie.

De obiceiu, la căderea iernii, ţara aceasta de minuni, în ce priveşte natura şi monumentele, dar şi — ceea ce prea mulţi uită — şi oamenii, e cercetată de întregi stoluri de străini, cari vin ca să vadă, ca să înţeleagă, ca să admire, dar foarte mulţi dintre dânşii numai ca să petreacă şi pentrucă alţii au fost în Italia înaintea lor, pentrucă e bine să se ştie că şi ei au răsărit cândva pe acolo şi chiar numai pentrucă doi însurăţei trebuie neapărat, pentru prestigiul familiei, să se fi purtat, cu dragostea lor adevărată sau cumpărată, prin acele locuri de atâtea ori binecuvântate.

Pentru punga fraţilor noştri italieni e de sigur un câştig, şi unul foarte însemnat. Pentru ochii lor însă, întru cât nu s'au deprins cu astfel de tipuri umane, mult mai puţin. Căci e foarte curios cum se schimbă în astfel de călătorii şi de rătăciri oameni cari, altfel, la ei acasă şi în condiţii obişnuite, sunt frumoşi ori măcar simpatici,

inteligenţi sau măcar capabili de a vorbi cu dânşii fără să-ţi vie a râde. Indată ce ajung însă la zina aceasta care preface pe atâţia în dobitoace, ei se pocesc. Merg alandala, privesc speriaţi, înţepenesc înaintea operelor de artă, spun prostii, şi le spun tare, ca şi cum nimeni nu le-ar cunoaşte limba, cumpără fără niciun rost şi se lasă înşelaţi ca nişte copii, toate acestea fără a-şi da samă de figura pe care o fac şi de reputaţia pe care o lasă în urmă.

De aceea a fi primit ca străin în Italia nu e un lucru de care să fii mândru. M'am supărat rău în data aceasta din urmă că mi s'a făcut în nemţeşte oferta de a vizita o prăvălie şi că am fost stăruitor invitat să cumpăr nişte cărţi poştale ilustrate. Nu mai rămânea decât doar să mă silească a lua grăunţe de porumb pentru porumbeii cari în limba noastră, cum se vede, se şi cer să fie neapărat hrăniţi astfel. Eu, care cunosc toate colţişoarele Veneţici, care vorbesc ca dânşii şi a cărui faţă nu cuprinde nicio asămănare cu nicio rasă de acestea şi, mai ales, cu niciun rasism, am răspuns brusc bieţilor oameni cari, la vremuri grele ca acelea de azi, au crezut că au şi pus mâna pe vreun *pezzo grosso*, un cumpărător masiv, cu monetă bună.

Data aceasta însă, erau foarte rari străinii. Otelurile mi s'au părut goale. Intre altele şi acela nou, *Splendid*, pe care-l conduce, în întortochiata şi aşa de pitorească Merceric, care nu e o stradă, ci un val şerpuitor de lumea cea mai interesantă, de toate clasele, aspectele şi aş zice şi: secolele, fiindcă aici, prin tainele moştenirii, ale celei legiuite şi mai ales ale celei ascunse, trăiesc, şi în cel mai sărac moşneag zdrenţos şi fără rost cele mai glorioase

tipuri ale epocelor celor mai mari, pe care-l conduce, zic, un vechiu prieten, rămas tânăr sufletește, acela care așa de călduros mă primia la *Capello nero* când aveam vreo treizeci de ani mai puțin. Ici și colo se face câte o cumpărătură și negustorului parcă i-a întrat în casă un arhanghel cu punga ceva mai plină decât a sfinților sburători.

Doar dacă se anunță grupe *pentru a demonstra* contra politicei sancționiste a țării lor sau pentru a învedera că ei nu sunt dintr'o țară amestecată în aceste sancțiuni, al căror rost și al căror efect nu-l voiu discuta aici, într'un așezământ oficial, și ca să nu dau de vorbă proștilor, dintre cari cei mai pretențioși sunt și, firește, cei mai nesuferiți. Se anunță mai multe mii de Francezi cari-și aduc aminte de lupta cot la cot pe frontul rezistenței contra puhoiului german. Englezii nu vin în ceată fiindcă nu le e obiceiul, dar ce cred mulți dintre fruntașii lor despre Italia, acum și orișicând, s'a putut vedea din anumite discursuri ținute în Parlament. Mai ieri a fost o adevărată năpustire de Unguri cari vin spre Italia oricând, cu mizeria lor reală sau închipuită, oferindu-i simpatie și ce ajutor pot să însemne. Legația face imposibilul ca să le aranjeze recepții ca aceea dela Florența, ca să se știe că orice Ungur se naște spune odată cu primele manifestări vitale: « Trăiască Italia » și că moare cu ochii la tricolorul cu colorile romane. Mai ieri s'a îmbarcat și un aviator maghiar care vrea să vadă neapărat acolo în Abisinia cum ai săi ar putea distruge pe nesuferiții uzurpatori, când va bate ceasul.

Nici în Casa noastră din Campo Santo Fosca, în atâtea odăi, și unele așa de frumoase, cu ușile de nuc vechiu și

plafondul de stuc din secolul al XVII-lea, în acest adăpost al oricărui Român cult şi bine crescut — mai ales! — care vrea cu puţină cheltuială să cunoască această cetate a minunilor, nu era chiar nimeni. Eleva mea care îngrijeşte această gospodărie românească de treizeci de camere a trebuit să găsească pe fereştile în sfârşit deschise la un soare cu apariţii rare, şi acelea trecute prin multă ceaţă, mucezeala părăsirii de luni de zile.

Lipsa alor noştri, ca şi a celorlalţi, prieteni şi neprieteni, simpatici şi nesimpatici, caraghioşi şi necaraghioşi, se datoreşte unei închipuiri, şi rostul acestor puţine cuvinte e să încerc a o înlătura.

Se crede — şi, un moment, am crezut şi eu, zăbovind înadins, până în momentul unei adevărate şi mari victorii —că în Italia ar fi lipsă de toate cele, îngrijorare şi tristeţă pentru primejdia, pe care trebue s'o deplore orice om adevărat om, la care sunt expuşi cei mai frumoşi fii tineri ai unei nobile rase, că străinul, mai ales cel care poartă pe frunte pecetea lui Cain a sancţionismului, sunt priviţi cu ochi răi şi expuşi chiar la neplăceri. In sfârşit tot ce se poate crede despre o ţară prinsă în războiu, şi într'un războiu serios, care cere multe şi grele jertfe de tot felul.

Şi iată că nu e aşa.

Pe străzi aceeaşi mişcare, în ochii frumoşi aceeaşi strălucire, în atitudine, în mişcare aceeaşi aleasă graţie care permite sutelor de oameni să se strecoare unii pe lângă alţii fără a se atinge, a se ciocni, a se supăra şi, ferească Dumnezeu, a se certa şi injura. Vitrinele sunt pline de mărfuri felurite, şi preţurile nu sunt acelea ale desperării. Marfa se oferă cu acelaşi zâmbet ca mai înainte,

la vânzători fiind aceeaşi dispoziţie de a începe o conversaţie despre ce vrei dumneata şi cât te îngădue pe dumneata vremea. Nimeni nu ţi se tângueşte de nimic, nimeni — afară poate de vreun intelectual indiscret, de cari sunt în toate ţările — nu-ţi face procesul pentru un sancţionism în care n'ai nicio răspundere, nimeni nu-ţi glorifică o acţiune militară în care este atâta netăgăduit eroism şi o prezintare la sacrificiu până acuma fără păreche.

E adevărat că oamenii cumpără produsul propriei lor munci şi că geniul italian a izbutit să realizeze minuni în domeniul surogatelor. Ceea ce s'a creat astfel, la o vreme de nevoie, va rămânea, şi mulţi dintre exportatori se vor căi de hotărîri care le vor răpi clienţi dintre cei mai buni şi mai siguri. Va ieşi din această constrângere o întreagă serie de contribuţii preţioase în domeniul industriei.

Economiile care se fac în domeniul petrolului, al cărnii trec aproape neobservate. Lumea nu sufere de pe urma lor, şi în locul unui biftec prost e preferabil peştele, fie şi noua speţă căreia i se zice, fără niciun gând rău contra nimănui, « atlantic ». A fost o bucurie când acum în urmă a zburat o maşină, cheltuind, la un drum lung, doar câteva lire de cărbune, şi în Carso se fac săpături pentru a găsi acea zeamă neagră a luminii, căldurii şi mişcării pe care natura a refuzat-o ţării faţă de care a fost aşa de largă.

Mergeţi în Italia fără nicio sfială! Vă veţi simţi ca la voi acasă şi-mi veţi mulţămi pentru această recomandaţie.

Trăiască Italia!

Martie 1936.

XLIX

DATINI ŞI SĂRBĂTORI — AZI

Am mântuit încă un rând de sărbători, şi l-am mântuit aşa cum ne este obiceiul — data aceasta poate cu mai puţin bielşug —: fără nicio rânduială şi desigur fără niciun folos.

Am socotit bine să ating cu acest prilej însuşi rostul sărbătorilor.

Dar, întâiu, să ne dăm seama cât de mult împiedecă ele în vieaţa de toate zilele, pe lângă câtă oboseală şi desvăţ de muncă şi greutate în a relua ocupaţii pe care pentru a le face bine trebue să le şi iubim, aduc cu dânsele.

Orice birou se închide ca şi orice loc de muncă naţională. E o încetare a vieţii în toate domeniile afară de acelea fără care am cădea în haos. Orice s'ar întâmpla, Statul nu răspunde şi Statul e incapabil de a acţiona imediat şi prin alte organe decât cele de o mai modestă înlocuire. Ştiu că aşa e şi în anume alte ţări, şi încă în afară de întoarcerea periodică a sărbătorilor. In Anglia, Dumineca începe de Sâmbătă după amiază şi ţine până Luni la amiază, şi în tot acest timp de ceea ce se chiamă acolo *week-end* nu găseşti pe nimeni dintre oficiali la

locul lui. Dar şi însemnate acte de politică externă au fost stingherite de această paralizie acceptată de toţi Englezii, dar nu şi respectată de alte State. Vieaţa are însă necesităţile ei, şi e păcat că ele se produc în momente când Statul care coordonează silinţile noastre ale tuturora e ca şi inexistent. O rotaţie a vacanţelor pentru funcţionari ar îngădui şi odihna, întremarea acestora şi continuarea serviciilor publice care nu sufăr întrerupere, oricând un om, şi un om priceput, trebuind să se găsească, într'o bună socoteală a lucrurilor, la fiecare birou, piesă neapărată în marea mecanică de Stat. S'ar putea, de altfel, ca munca de sărbători, în folosul societăţii, să fie răsplătită cu un adaos, care multora le-ar prinde destul de bine.

Dar ce nu se închide de sărbători, care ajung să fie pentru mulţi o povară, pentru câţiva, în anumite împrejurări, chiar un blăstăm?

Ziarele nu apar o zi, două zile. Dar ziarul nu e un element de distracţie; el înştiinţează şi el sfătueşte. Prin el se creează stările de spirit şi evenimentele pornesc din aceste stări de spirit. Sunt, faţă de lucrurile neobişnuite care pot să intervie, reacţiuni care nu se poate, fără însemnate pagube, să zăbovească. Decât un greoiu număr de Paşti şi de Crăciun, cu un material de literatură ocazională, redactat de oameni în cea mai mare parte fără niciun sentiment religios, ba câte odată şi de altă credinţă, în loc de această tradiţie care nu află cetitori pentru produsele ei stângace şi banale, s'ar putea găsi un mijloc pentru ca informaţia şi îndrumarea zilnică să nu lipsească în nicio zi.

Mai regretabil e însă — şi aicea ajungem la sensul însuşi al sărbătorilor — că rămân zăvorîte şi porţile acelor instituţii de cultură, de luminare şi moralizare — atât de cerute astăzi în haosul şi desorientarea omenirii întregi — care, tocmai în aceste zile de răgaz, de cercetare a conştiinţii, ar trebui să cheme la dânsele cu toată dorinţa cea mai călduroasă de a folosi sufletelor. Sunt Muzee care nu primesc tocmai când pot veni vizitatorii, cari trebue şi îndrumaţi cu cea mai mare iubire, aplecată şi spre neştiinţa cea mai deplină şi adesea cea mai puţin vinovată, şi bibliotecile care s'ar cuveni să fie deschise şi până târziu noaptea, oferind toate uşurinţile — o, Bucureşti care n'ai o singură mare bibliotecă publică pentru oricine! —, acelea stau adormite pentru ca niciun singur funcţionar să nu fie lipsit de plăcerea nespusă a ouălor răscoapte de Paşti şi a sacrosanctului cârnaţ de Crăciun.

Să fi fost întemeiate sărbătorile pentru acest scop: mâncare neobişnuit de multă — odată, măcar la capătul unui lung şi greu post, iar acuma după zile ca toate celelalte în ce priveşte alimentarea, — băutură în proporţie, ceva joc de cărţi, stupid ca pentru căutătorii emoţiilor celor mai grosolane, conversaţii fără rost şi vizite fără folos dela o casă la alta?

Să ne gândim şi la numele general pe care ele îl poartă în româneşte.

Grecii ştiau de *heortè*, al căror înţeles îl voiu arăta mai departe, Romanii, după vechi învăţături ale marilor lor dascăli, Etruscii, de *ferii*, de unde prin *Dies festus* s'a ajuns la *feste* ale Italienilor, la *fêtes* ale Francezilor, ba

chiar la *Festlichkeiten* ale Germanilor. La noi, *sărbătoare*, dela *servare*, «a observa», are un sens foarte vechiu şi eminamente respectabil; e vorba de o *observare*, de o ţinere în samă, de o aducere la îndeplinire a unor lucruri fixate odată pentru totdeauna şi care trebue făcute cu luare aminte, cu frica lui Dumnezeu, cu adâncă pietate, cu un simţ superior al demnităţii umane. Nu e o petrecere, pentru care limba latină nici n'are vreun cuvânt, ci o mare şi severă datorie, de îndeplinit cu o conştiinţă înaltă a răspunderii.

Se impune deci o atmosferă morală a sărbătorii şi un necontenit avânt spre lucrurile mai curate şi mai sus decât vieaţa de toate zilele, pătată de atâtea mizerii şi încleiată de atâtea neputinţi.

E lume care se duce la biserică. Odată, cu sentimente care, de atunci, afară de lumea bună a satelor, au dispărut. Acolo, în fundul Moldovei, prin oraşe cu biserici multe şi vechi, la ceas adânc de noapte, sunet prelung de clopot în bisericile de un adânc întunerec, în care nu se aud decât potolitele şoapte ale aşteptării ceasului de înviere, de lumină şi de bucurie. Nu zarvă în stradă ca la Bucureşti şi foşnitul hârtiilor care se aruncă, al florilor veştede care se lasă să cadă, ci, la tresărirea de aur a celei dintâiu făclioare ce se aprinde în uşa altarului până atunci misterios ascuns tuturor privirilor profane, isbucnirea în inimi sincer pioase a siguranţei unei înoiri de vieaţă, unei întineriri spre spornice fapte noi. Şi casa însăşi capătă o mireasmă care ţine zile întregi: o lume premenită şi în haine e din nou deschisă oricării inspiraţii de bunătate, oricărui apel de energie.

Odată — era aşa. De atunci însă multe valuri de mode străine rău înţelese şi de înrâuriri ale unui învăţământ prost îndreptat şi zăpăcit condus au trecut peste sufletele mai multor generaţii, — şi tainele s'au împrăştiat, riturile s'au pângărit, catapitesmele morale s'au năruit şi guzganii ciumelor morale se urmăresc pe sfânta masă, rozând şi ultima fărîmă a unei munci putrezite. Iar în haosul vechiului lăcaş e tot un fel de salon de mahala sau o copie a sălii de întrunire pentru fericirea ţării prin înduşmănirea ei.

Religioase nu mai sunt sărbătorile decât în ce priveşte îndeplinirea unor forme a căror valoare simbolică s'a împrăştiat. Au rămas doar cântările, întru cât ele înseşi n'au fost schimbate prin influenţe de conservatoriu şi amintiri de operă. Dacă nu mai e cu putinţă a reface *starea de spirit sacră*, pentru care, singură, sunt făcute sărbătorile, măcar ele să fie ceva pentru sănătatea fizică şi pentru îmbogăţirea sufletească a noastră.

Contactul cu natura, mai ales de Paşti, şi cu deosebire când ele cad în plină primăvară înflorită, trebue căutat cu sete, cu pasiune. Dar singuri sătenii ajunşi în serviciu la oraşe sau şi unii lucrători de origine ţărănească înţeleg aceasta, şi străzile sunt pline de vesele, dar aşa de cuviincioase perechi purtând cele mai frumoase porturi româneşti. Aiurea împrejurimile oraşelor sunt pline de o lume veselă, care, de multe ori beată de verdele brazdei şi de aurul soarelui, se împrăştie ca un roiu de fluturi, toate vârstele şi toate clasele amestecându-se într'o mare şi sfântă solidaritate umană. La noi, frumoasele împrejurimi ale oraşelor, cu dumbrăvi, cu schituri şi mănăstiri, stau pustii.

Statul ar avea neapărata datorie să organizeze, pregătind, îndemnând, silind, fără descurajare, *partea spirituală a sărbătorilor*. Teatre şi fără plată, muzică, exerciţii fizice sănătoase, dar fără pretenţie, fără trufie, fără exhibiţionism şi fără rivalitate. In mânile lui e însuşi felul de a fi întreg al unei societăţi, în lipsa căreia el însuşi nu e decât o formă fără cuprins, o iluzie, o fantomă pe care o sufli.

Iar, în lipsa acestui Stat, pe care odată am crezut că-l pot schimba, şi contra mea s'a unit prostia şi răutatea, fiecare poate ieşi din sărbători înoit printr'o cetire aleasă, prin atingerea cu un suflet mare închis în câteva pagini, prin împărtăşirea iubitoare cu ai săi şi mai ales — întâia datorie — printr'o întâlnire singuratecă plină de mărturisiri, de păreri de rău şi de speranţe cu însuşi sufletul nostru, de care uităm aşa de mult.

17 Aprilie 1936

L

« ACADEMIA MIHĂILEANĂ »

Se serbează, întâiu într'o formă neoficială, centenarul « Academiei Mihăilene », al şcolii de înaltă cultură din Iaşi, care e astăzi, nu liceul care a rămas pentru o întâie pregătire, ci însăşi Universitatea din vechea capitală a Moldovei.

E locul ca şi de pe această tribună cu vorbitori nevăzuţi să se arăte, nu care i-a fost alcătuirea şi desvoltarca, căci aceasta au făcut-o pe deplin Ieşenii ei însişi, aceia cari sunt moştenitorii ctitorilor de acuma un secol — şi au datoria ca, ţinând seamă de ce a adaus vremea şi de ceea ce pretinde ceasul de astăzi, să se ţie strâns de gândul celor dela început, dând, mai ales, *o şcoală însufleţită* —, ci de chiar sufletul care a mişcat spre întemeierea acestui mijloc de învăţătură înaltă.

Sunt şcoli care se împrumută. In locul chiar unde s'a fixat tipul, n'a fost vorba de o cercetare adâncă a nevoilor societăţii, ci numai de anumite modele de odinioară sau de anume forme abstracte care ar fi bune oriunde, în orice fel de împrejurări şi pentru orice speţă de oameni. Astfel de şcoli pot aduce oarecare foloase,

căci nu rămâne sterp cu totul niciun fel de împărtăşire de cunoştinţi. Dar nu dela astfel de fundaţii şcolare în care învăţătorii n'au decât să spuie anume cuvinte, cerute de un program neschimbat, să puie anume note — o, drămăluirea notelor, spiţeria gradaţiilor « la studii », d-lor colegi profesori! — şi să facă « mediile » de pe urma cărora să se hotărască la capăt valoarea unui tânăr şi locul exact care i se cuvine în vieaţă, nu dela astfel de maşini didactice, de care ţi-e groază şi chiar zeci de ani după ce ai ieşit din ele, se ridică o ţară şi se mântuie un popor. Uşor se fac, uşor se desfac, şi, mai ales, aşa de uşor se servesc cu bieţi oameni de duzină, fără caracter, fără distincţie, fără avânt al minţii, fără căldură a inimii, dar tari, grozav de tari, fiecare în « specialitatea » lui!

Astfel de şcoli le-am avut, — şi continuăm a le păstra şi azi, cu al lor « corp didactic » şi cu ai lor « elevi » — când s'a introdus la noi acest cuvânt bastard pe care ţi-i silă să-l rostesti şi să-l scrii? O lege, cea din 1864, alcătuire birocratică rece, seacă şi sterilă, le-a constatat, le-a numărat, le-a ierarhizat şi le-a binecuvântat cu aghiazma de cerneală a « onor. Ministeriu ».

Dacă mi s'ar fi cerut să vorbesc de un astfel de aşezământ, n'aş fi făcut-o cu niciun preţ. Din fericire Academia din Iaşi a fost, măcar la originile ei, alt lucru cu totul altul.

Să vedem deci care, şi, dacă n'avem scrisori de profesori, scrisori de şcolari, biografii ale învăţătorilor, memorii, ceea ce trebue pentru ca un subiect să fie în adevăr viu — ce păcat că la moartea oamenilor se golesc

saltarele şi cuprinsul de răvaşe se împrăştie în vânt! —, ştim destul despre spiritul timpului şi despre fapta nobilă a unor anume oameni ca să desluşim ceea ce mi se pare că interesază în primul rând.

Fusese cândva o Academie domnească, pe care o ridicase un Vasile Lupu, cu dascăli de slavoneşte, potrivit cu ambiţiile lui de « împărat ortodox ». Ea trecuse la forma grecească de supt Duca-Vodă. Cu alţi dascăli străini, ajunsese a se bucura de ocrotirea unui patriarh al Ierusalimului, veşnic în gazdă pe la noi, învăţatul şi isteţul Hrisant Notara, şi de sprijinul material al unui om de cultura şi largul orizont ale lui Nicolae Mavrocordat. Şi, într'un moment din veacul al XVIII-lea, când « filosofia » stăpânea spiritele, cerând şi un altfel de şcoală, care s'a întemeiat întâiu în Polonia reformistă şi, o putem spune cu mândrie, la noi, în ambele noastre Capitale, această Academie de filologie grecească, dând retorică şi lustru feciorilor de boieri, s'a schimbat cu totul, puindu-se în program ştiinţile exacte, după care atunci se prăpădia de admiraţie o lume întreagă, şi limbile moderne.

Această nouă Academie s'a închircit însă cu vremea, şi mai cu samă a întrat în ea un suflet care nu era al întemeietorilor. Pornise un încrezut curent de naţionalism grecesc ţintind la întemeierea unui nou Bizanţ, cu bază clasică, din care, ca « Daci », pregătiţi în « Atenele » noastre dunărene, am fi făcut parte şi noi.

Se ştie cum acest Bizanţ nou s'a scufundat prin căderea în părţile noastre a revoluţiei greceşti, creându-se numai o mică Grecie naţională pentru aceia cari erau

Greci în adevăr. Dar noi n'am aşteptat această dată de 1821 şi aşezarea în locul Fanarioţilor, cari în ultima fază se simţiau în adevăr Greci, a Domnilor naţionali, ca să ne ridicăm împotriva unui învăţământ străin de firea, de interesele şi aspiraţiile noastre.

Astfel şcoala nouă, care era să ducă în Moldova la Academia Mihăileană, nu e un lucru care să ne fi fost dăruit, ci unul pe care l-am creat noi, prin una din acele ţâşniri de voinţă pe care le au, în momentul când ele sunt ameninţate, numai popoarele menite să trăiască.

Dar am fi greşiţi noi, cari, amestecând naţionalismul şi ideia naţională în toate, ajungem a compromite aceste lucruri mari şi sacre, dacă am spune că dintr'un prisos al unei culturi naţionale în plină desvoltare a ieşit cea dintâiu formă a românizării unui învăţământ mai înalt.

Ea ne-a ieşit, la Moldoveni, ca şi la fraţii lor Munteni, dintr'o inspiraţie occidentală, prin oameni excepţionali.

Pentru Iaşi, omul a fost Gheorghe Asachi, pe dreptate recunoscut şi lăudat, aproape şi înţeles, astăzi, iar inspiraţia era în zestrea pe care, în Viena cu Universitatea vestită, în Italia plină de Academii literare şi poetice, iar nu şcolare, o adusese acest om de hotărîre tare şi de nebiruită stăruinţă.

Ce voia el când a pornit lupta cu acel Gobdelas, Grec cu studii frumoase şi cunoştinţi întinse, care, pe urmă, părăsind o situaţie moldovenească pierdută, a răsărit tocmai la Varşovia pentru ca, întâlnind pe Ţarul Alexandru al Rusiei, să publice în franţuzeşte o elegantă Vieaţă a lui Alexandru cel Mare Macedoneanul?

Era vorba, de sigur, şi de o nevoie a vremii, de care a ţinut samă cu deosebire acela care-i corespunde ca învăţător de româneşte la Bucureşti, Gheorghe Lazăr, fără ca între dânşii — şi, fără îndoială, e păcat, — să fi fost cea mai mică legătură; era vorba de nevoia ce ieşia din noile coduri de a avea măsurători de pământuri români; de unde cerinţa unui învăţământ de aritmetică şi geometrie în româneşte. Dar era şi înrâurirea asupra lui Asachi a aceluiaşi spirit de « filosofie », sprijin it pe cultivarea ştiinţelor exacte. Căci reformatorul didactic ieşean era un clasic şi în domeniul poeziei, primind în Italia o pecete a clasicismului italian pe care, chiar cu câteva ceva din romantismul de mai târziu, a păstrat-o în toată vieaţa.

Clasic şi în ce priveşte forma şi în ce priveşte observarea şi disciplina de sine, pe care le-a ştiut păstra până la sfârşitul unei lungi şi roditoare vieţi. Fondul lui naţional, amestecat, nu i-a putut da acea căldură şi acea duioşie din care e alcătuit ce e mai adânc şi mai esenţial în sufletul nostru. Protopopul Lazăr Asachievici, tatăl său, venise din Galiţia neamurilor tulburi, deşi se deprinsese apoi aşa de bine cu vieaţa românească în care se strămutase; mama lui Gheorghe Asachi, care şi-a luat un nume cu finala grecească, era însă fiica protopopului din Herţa, Moldoveancă adevărată, dar influenţa asupra fiului, răpede trimes peste graniţă pentru învăţătură mai înaltă, pare să fi fost nulă.

Astfel şcoala, *şcoala personală, întâmplătoare şi care putea fi trecătoare*, a lui Asachi a rămas închisă, ca program, în margini foarte înguste şi dintr'însa lipsia,

măcar în mare parte, acel suflu puternic de credință care face meritul școlii bucureștene a lui Lazăr. Aceasta deși pentru Asachi ideia romană, *luată în Italia însăși* și în stare să fie înveșmântată într'o haină strălucită de poezie, era unul din punctele de siguranță nestrămutată a gândirii sale.

Așa s'a mers câțiva ani de zile, cu biruința desăvârșită asupra lui Gobdelas, până la acel războiu dela 1828—1829 între Ruși și Turci care, firește, a adus închiderea ambelor școli românești.

Ele au fost reluate după ideile noi ale Regulamentului Organic, constituție de fapt, pe care au încercat să o compromită oamenii cei tineri dela 1848, dar care e rezultatul, solid și cinstit, al cugetului în desvoltare al unei întregi generații de luptă pentru o altă vieață națională.

Nu doar că în partea privitoare la școli din această mare orânduire politică s'ar cuprinde tendințe naționale; pentru aceasta Regulamentul, în toate părțile lui, e cu mult prea formalist. Dar cadrele, așa cum erau, de pură birocrație școlară, nu opreau pătrunderea unui nou avânt. Și, de altfel, atunci ca și oricând, *totul atârna dela calitatea morală și ideală a profesorilor.*

Asachi adusese dela început pentru sâmburele lui de școală românească forțe modeste din Ardeal și Bucovina. Ele nu s'au menținut. Veneau însă acuma profesori formați în noul mediu din Principate, desfăcut de fanariotism. Și veneau și școlari crescuți într'o atmosferă de familie corespunzătoare. *Și nu se poate spune în deajuns cât de mult influențează școlarul pe învățătorul său.*

Pentru a se închega acest învăţământ cu perspective de viitor trebuia însă patronagiul unui om cu mintea limpede şi voinţa tare, al unui om de acţiune şi de creaţie. Aşa a fost Mihai Sturdza, primul Domn moldovean al Regulamentului Organic. *Şcoala unui singur om a devenit şcoala Domniei, şcoala Ţării şi a Naţiei.* Şi un ochiu de necurmată şi inteligentă supraveghere s'a oprit continuu asupra ei, într'o vreme când pornirile de tinereţe ale lui Asachi, rămas fără atingere cu Apusul, nu mai erau elementul de vieaţă al acestei instituţii şcolare.

Dar orientările în acel timp se clătinau adesea. Gheorghe Bibescu, vecinul lui Mihai Sturdza, nu s'a gândit el oare să francizeze o şcoală munteană al cării caracter abia se desemna mai bine? In Moldova, prin tinerii cari urmaseră la şcolile germane cu Kogălniceanu în frunte, era un contrapond. Dar mai cu osebire, *prin chemarea lui August Treboniu Laurian, spiritul ardelean intransigent puse stăpânire pe Academia Mihăileană.*

Ea era de fapt o Universitate, într'o legătură cu gimnaziul, foarte folositoare, pe care au păstrat-o şi până astăzi organizatorii învăţământului din Statele-Unite. Şi această Universitate, fără medicină şi teologie, îşi adause la litere şi la ştiinţe dreptul, iar *învăţătura legilor ajunse apoi a fi însufleţită de un Simion Bărnuţiu, un şi mai dârz mărturisitor de crez roman în interpretarea ardeleană dela 1848.*

Alte vremi vor face să dispară acest suflet, punând în loc critică, ştiinţă pentru ştiinţă, pregătire practică.

A ne întoarce la începuturile învăţământului nostru superior e una din marile datorii de astăzi.

25 Maiu 1936.

LI

CE ESTE ACADEMIA ROMÂNĂ

Academia Română e criticată, şi nu de azi — fireşte însă că ea trebuia să se aştepte la asaltul unei întregi generaţii care nu poate să între de-odată, aşa de numeroasă şi de activă, cum e din fericire, — de persoane interesate, care se pot înţelege, dacă nu şi aproba, dar şi de atâţia cari, cu obiceiul Românului de a vorbi pe necugetate şi de a arunca pietre în orice geam — fie şi al trenului care trece —, *nu ştiu de ce este vorba.*

Iar datoria cui ştie, îşi dă samă şi judecă, e să dea lămuririle care lipsesc.

Imi pare bine că o pot face în acest loc, sprijinit aşa de puternic de un Suveran cu interes mare pentru cultură şi unde, dacă ici şi colo răsună şi glasuri care ar putea să tacă, se dă voie şi cui are ceva ştiinţă, experienţă şi măsură să restabilească îndată ceea ce pretinde adevărul, bunul simţ şi adevăratul interes moral al unui neam de al cărui bine trebue să fie condiţionat orice.

Academia Română n'a plecat dela nevoia de a strânge împreună un număr însemnat de străluciţi scriitori şi de mari învăţaţi.

Şi aceasta pentru un motiv foarte uşor de înţeles. Scriitorii de foarte mare talent erau aşa de puţini, iar împrejurările nu îngăduiseră a se forma o întreagă pleiadă de cercetători ilustri, cari să se îndemne a lucra şi mai mult prin posibilitatea de a schimba gânduri şi îndemnuri în marginile aceleiaşi societăţi.

Nu, ci îndată după Unirea Principatelor şi aşezarea elementului de temeiu al dinastiei, deci la 1866, ceea ce a provocat crearea, nu a unei Academii, căci înaintaşii noştri nu îndrăzniau un titlu aşa de mare, ci a unei modeste « societăţi academice », a fost o îndoită necesitate, care în adevăr nu îngăduia zăbavă şi nu se putea satisface pe o altă cale.

Limba românească însăşi era în primejdie. Eliad, acuma un Heliade, dar şi Rădulescu, pentru motive politice, căci pe tatăl său îl chema, nu Radu, ci Ilie, visa de un graiu nou care să fie doar un « dialect italian », şi versurile cuiva, care ştia totuşi aşa de adânc comoara noastră de cuvinte, cu toate nuanţele lor, « răsbumbau » de accentele pe care le « dilega », adecă le iubia. Un grup de Ardeleni, acasă la ei sau în Bucureşti, erau bucuroşi că Laurian, ajutat de un Maxim dela noi, devenit Massimu, putea să arunce la rebut cuvintele de origine neromană pentru ca bătrânul să ştie că este un « veteran » şi nevasta sa, baba, o « veterană ». Trebuia o rechemare la ordine şi, dacă ea se putea face prin adunarea cuminţilor, un mijloc tot aşa de sigur era punerea faţă în faţă, înaintea acestora, a celor nebuni.

Oricât mai târziu, cu deosebirile, obişnuite oriunde, dar pare-că mai ascuţite la noi, ale filologilor, neam şi

mai «iritabil» decât al poeţilor, s'ar fi dat lupte, care nu s'au isprăvit încă — eu scriu şi acum cu *î* nu cu *â*, în ciuda tendinţii de a învedera altfel originea romană, şi nu pot preface *poesia* în *poezie* —, s'a trecut dela un sistem de ortografie la altul, aducând şi retragerea unuia din cei mai eminenţi reprezintanţi ai studiului limbii, trebue să se recunoască meritul Academiei de a fi înlăturat cele mai periculoase şi mai ridicule rătăciri în domeniul lingvistic. Şi ei îi datorim că astăzi se scrie aşa încât între cărturari şi popor, marele nostru inspirator, nu este o prăpastie.

Al doilea motiv pentru care trebuia să fie o astfel de societate, sprijinită pe toate căile de Stat, căruia îi era necesar un asemenea organ în afară de organizaţia ministerială a instrucţiei naţionale, a fost nevoia de a face să se adune, fără să se poată produce protestări de peste graniţă, reprezintanţii autorizaţi ai sufletului românesc de oriunde. Deci, chiar dela început, s'au ales, după criterii foarte largi, fără să se caute opere şi fără să se ceară o vioaie activitate literară sau ştiinţifică, Români luminaţi şi cu aplecare spre scris din ţările care se aflau supt stăpânire străină. Nu s'au uitat nici Basarabenii, cari nu puteau veni, nici Macedonenii, cari nu dăduseră mai nimic. Un sinod, de fapt iredentist, dar neatacabil în principiile de bază, s'a putut aduna anual, din toate colţurile românismului, la Bucureşti. Prin Academia Română, aşezând alături de notorietăţile din România liberă preoţi bucovineni, vlădici ai Ardealului, cărturari din Basarabia s'a lucrat esenţial — nu trebue s'o uite nimeni! — la pregătirea unităţii naţionale. Erau acolo

tainice comunicaţii sufleteşti a căror valoare în soarta poporului nostru e nepreţuită.

De sigur că, la început, au fost şi ambiţii jignite şi pătrunderi nemeritate. Indemnătorul mai vechiu, din anii săi de student, putea să fie Dimitrie Sturdza, la început puţin amestecat în astfel de rosturi, dar realizatorul, cu un C. A. Rosetti ca factor ministerial, de altă orientare, a fost V. A. Urechiă, a cărui însemnătate literară şi ştiinţifică era foarte mult contestată. La Iaşi pornise un curent «modern» în societatea «Junimea», care privea cu neîncredere noul aşezământ şi, de fapt, totdeauna i-a purtat sentimente care nu erau acelea ale unei colaboraţii devotate.

Dar, cu vremea, acei cari munceau mai mult au ajuns, cum era şi natural, a se impune, şi ceilalţi cari, ca Maiorescu, veneau doar din timp în timp ca să sprijine alegerea unui prieten, au trebuit să respecte, măcar în aparenţă, ce criticaseră. Şi, pe de altă parte, o astfel de societate e, fără îndoială, *şi un club* — de unde vin şi anume răspingeri de oameni meritoşi, dar cu cari, din cauza unui temperament nenorocit ori din cauza unei lipse de educaţie care nu e rară între intelectuali, nu se poate lucra —, şi întâlnirile dese au creeat de la o vreme, peste deosebirile dela început, putinţa, aşa de folositoare literaturii, ştiinţii, culturii, de a se înţelege.

Astfel pe la 1880 Academia, cu privire la care se făcuseră şi atâtea preziceri defavorabile, se putea considera ca solid întemeiată.

In ea întraseră şi oameni cari stăteau în fruntea politicii româneşti. Aceasta se întâmplă şi aiurea, în Franţa

existând şi o formă anume pentru ei: lângă Academia de Inscripţii aceea a «ştiinţilor morale şi politice». Oamenii de lume, ca şi acolo, găsesc putinţa de a pătrunde (să ne amintim prezenţa, mult, şi nu fără dreptate, ironizată, a unui Kalinderu, pentru studii cu privire la «purtarea bărbii la Romani»). Aceşti confraţi nu aduceau perspectiva unor răsunătoare descoperiri, dar prin ei societatea, patronată de însuşi Carol I-iu, a căpătat importante mijloace băneşti, care i-au permis mult timp să dea o mare întindere publicaţiilor sale.

Aceasta provoca însă şi neajunsuri. Cei cari dăruiau puneau şi condiţii. Şcoli de susţinut, burse de distribuit, ajutoare de împărţit. Şi, ca izvoare de venit, moşii de administrat, hârtii de socotit, cu procese de purtat şi o întreagă administraţie de supraveghiat. De unde a rezultat, pentru preşedinte, pentru delegaţia permanentă, pentru şedinţile anuale, pentru sesiunea generală, multă pierdere de timp în lungi discuţii pentru scopuri foarte folositoare societăţii, dar care nu aveau nimic a face cu cele fireşti ale unei Academii. Exact aşa s'a întâmplat şi cu deosebitele Academii franceze, care împart — ca şi a noastră, de altfel —, şi premii de virtute.

Când această parte de activitate a avut cel mai mare pond, s'a impus omul care o înfăţişa, care o întrupa chiar. Dimitrie Sturdza, cu metoda, disciplina, meticulozitatea şi sâcâiala care l-au caracterizat. Un spirit de hărnicie mărginită a caracterizat o întreagă epocă de vreo treizeci de ani, în care s'a făcut la Academie ce a vrut şi numai ce a vrut puternicul ei protector, nelipsit, chiar în mijlocul celor mai mari greutăţi de Stat,

pe scăunelul, potrivit cu talia sa, al unui secretar general, de fapt perpetuu. Ne-am bucurat de binele ce venea dela dânsul şi am avut buna cuviinţă de a-i suporta tirania, chiar în ce avea mai jignitor.

Dar, cu toată pătrunderea în oarecare măsură a intereselor şi pasiunilor unei înveninate politici, *Academia nu s'a lăsat aservită unui partid*, stăruinţile liberale şi cele junimiste stându-şi faţă în faţă la orice prilej fără a se putea ajunge, cu toată greutatea socială a unui Sturdza şi a unui Maiorescu, la o dominaţie.

Ceea ce s'a alcătuit, organizat şi desvoltat în mijlocul acestor deosebiri şi conflicte a fost biblioteca. Formată din daruri, unită, dela un timp, prin voinţa lui Sturdza, cu colecţia, bogată, dar foarte rău administrată, de oameni necompetenţi şi fără tragere de inimă, a Statului, *ea singură, adunând comori, a permis lucrul în domeniul istoriei şi al limbii româneşti.* In acest domeniu esenţial, laboriosul şi exactul, onestul conducător şi asprul supraveghetor care a fost neuitatul Ioan Bianu, dăruit nouă de vechiul Ardeal de ideologi, a făcut adevărate minuni, pentru care binecuvântată trebue să-i rămâie memoria.

Ca producţie ştiinţifică, se părăsise ideia dela început a traducerilor din clasici, ajunse în sama Casei Şcoalelor. Ediţia, totuşi aşa de necesară, a vechilor texte, între care şi cronicile, ar fi trebuit să treacă, după legea adusă de Ioan Bogdan, în sama unei comisiuni speciale, căreia din nenorocire i-au lipsit, aproape îndată, prin greutăţile războiului şi ale vremii de îngustare de după războiu, fondurile. Dar colecţia « Hurmuzaki », de documente străine, şi acuma reprezintă o glorie a

Academiei. Iar Dicţionarul, la care se lucrează şi astăzi, încet şi răbdător, a luat fiinţă prin buna organizare a d-lui Sextil Puşcariu. Şi secţiile istorică şi ştiinţifică, biruind mari greutăţi materiale, şi-au urmat, an de an, o activitate pe care numai invidia şi răutatea o pot tăgădui.

Vremea nouă a adus idei care s'au primit fără împotrivire, ca admiterea reprezintanţilor sociologiei şi dreptului, ai artelor. Nu s'a făcut greşeala de a schimba pentru aceasta, cum se propusese, înseşi vechile şi sigurele temelii. Ele sunt încă bune şi pe ele se poate clădi orice nu schimbă însuşi rostul şi tradiţiile sigure ale Academiei.

Incetinirea în lucru, care s'a observat, nu vine, cum le place a crede criticilor uşurateci, lipsei de pricepere sau de voinţă de lucru a membrilor deosebitelor secţiuni, ci brutalităţii cu care s'a făcut exproprierea moşiilor, ceea ce a adus starea, necontenit ameninţată, din ultimii douăzeci de ani. Dar o bună chibzuială a reuşit să facă posibilă, după ce s'a parăsit proiectul unui măreţ palat în locul celor două căsuţe mici până azi nelegate între ele, măcar ridicarea impunătorului depozit de cărţi, la care în curând se va adăugi, dintr'un dar al guvernului, o clădire nouă.

Aşa fiind, Academia Română nu merită numai respectul acelora cari lucrează în colecţiile ei, cărora li s'a restituit cea mai mare parte din depozitele rămase în străinătate, ci şi acele daruri ale oamenilor bogaţi de cari de prea multă vreme a fost lipsită. Nicăieri aiurea ele n'ar putea fi administrate mai cinstit şi cu un mai mare folos pentru cultura naţională.

18 Iunie 1936.

LII

DESPRE ORGANIZAREA MUNCII ŞTIINŢIFICE

Niciodată nu s'a vorbit aşa de mult de ştiinţă ca astăzi; niciodată n'a fost mai tare credinţa, care e în parte greşită, că prin ştiinţă se poate atinge orice şi că ea însăşi ajunge pentru a face fericirea omenirii, care, ea, şi nu cunoştinţa a cât mai multe lucruri, oricare ar fi ele şi oricum s'ar lega între dânsele, e scopul cel mai firesc şi cel mai înalt al silinţilor noastre.

Când se spune astăzi: « ştiinţific », îşi închipuie cineva că a întrecut orice altă măsură, că mai presus de ce e vrednic a se numi astfel nu se mai află nimic pe lume, iar, dimpotrivă, a spune că nu e « ştiinţific » un lucru înseamnă a-l coborî cum nu se poate mai jos. Nu mai vorbim de cea mai mare jignire ce se poate face unui scriitor, unui profesor când i se spune că e « neştiinţific ».

De fapt, când se vorbeşte aşa, nu e ştiinţa însăşi ce se are în vedere, ci metoda, buna rânduială, logica, legătura lucrurilor între sine, îndreptarea lor către aceiaşi ţintă. Deci se laudă această metodă, care e numai călăuza omului de ştiinţă şi de care spiritele mari, obişnuite

a sări peste treptele mijlocii, se pot chiar lipsi, ştiinţa însăşi rămâind mai sus cu mult decât această bună şi folositoare slugă a ei.

Ştiinţa se serveşte astfel de metodă, dar *în desvoltarea ei, din nenorocire, nu se observă nicio metodă, şi tocmai de aceea, şi cu exemple dela noi*, vreau să vorbesc în acest şfert de ceas.

Orice ştiinţă are treptele, ierarhiile ei, faţă de dânsa însăşi, dar sunt şi alte trepte care se hotărăsc prin legăturile ei cu societatea pe care trebue s'o ajute.

Ştim că sunt şi spirite înalte şi reci, sigure şi aspre, cărora puţin le pasă de ce se întâmplă în jurul lor, de ce pot să găsească acolo pentru dânşii, de ceea ce dela dânşii poate să plece pentru acei mulţi cari n'au aceleaşi puteri ale minţii sau măcar aceeaşi pregătire şi aceeaşi experienţă. Ei sunt necontenit în urmărirea adevărului întreg şi numai a lui. Partea practică a ştiinţii, ştiinţa aplicată, căreia i se datoresc atâtea minuni, nu-i interesează de loc şi ei o lasă spiritelor mai slabe, la care e mai uşoară ceea ce s'ar putea numi doar iscodire, şi nu marea descoperire.

Cine s'ar gândi să condamne oameni de aceştia cari uneori sunt, fără să vrea, binefăcătorii unei omeniri pe care nu vreau să o cunoască şi cu atât mai puţin să se aplece asupra nevoilor ei multe şi grele! Dar e de neapărată nevoie ca o altă misiune să şi-o ia cineva asupră-şi, şi nimic nu poate fi mai frumos decât să se găsească la acelaşi om de ştiinţă şi urmărirea adevărului şi punerea lui în legătură cu ce doreşte lumea d'imprejur.

Dar, ţiindu-se cineva numai în domeniul ştiinţii teoretice, ea se cuvine a fi cultivată după valoarea ce o are în sine, dar şi după folosul pe care-l poate aduce adevărul fecund ce s'a descoperit.

Să încerc a o arăta prin exemple, întâiu pentru gradaţia teoretică însăşi.

Este şi în această mai înaltă ştiinţă ceva care s'ar putea numi diletantism şi de care se ştiu feri numai minţile cele mai puternice.

O curiozitate bizară, aproape nesănătoasă uneori, opreşte şi pe cei mai mari descoperitori asupra unor subiecte despre care nu se poate spune că n'au dreptul de a fi cercetate, fiindcă orice poate să ne atragă cu dorinţa, cu pasiunea de a-l înţelege, dar nu ele ar trebui să treacă întâiu.

In domeniul medicinii, de exemplu, boli grozave chinuiesc şi seceră omenirea. Cei mai înzestraţi dintre cercetători ar trebui să se îndrepte cu toate sforţările lor către dânsele. Ce mare folos ar ieşi de acolo pentru lungirea vieţii şi pentru păstrarea acelei cantităţi de linişte şi fericire pe care ni-o îngăduie soarta! Legaţi unii de alţii, aceşti oameni de ştiinţă, ar trebui să se străduiască a descoperi taina grozavă, a da lupta cu dânsa, a o învinge. Şi în cele mai multe cazuri s'ar fi ajuns departe cu această muncă disciplinată a celor mai chemaţi dintre învăţaţi.

In loc de aceea, prea adeseori comunicaţiile ce se fac au în vedere surprize, cazuri accidentale, interesante fără îndoială, dar fără urmări, fie măcar în sensul unor generalizări fericite. Se adaugă astfel la imensa cunoştinţă

a lucrurilor indiferente sau aproape indiferente, din care se compune acest tezaur al ştiinţii cu care adeseori nu se poate cumpăra nimic.

Nu mă voiu opri asupra atâtor zădărnicii ale unei cugetări filosofice care se încurcă ea însăşi în simple formule de care se ocupă doar specialiştii pentru a opune alte formule, tot aşa de impunătoare şi, când te uiţi bine, tot aşa de sterpe.

Să ne gândim însă la ce dă acea ştiinţă istorică, de care unii sunt aşa de mândri, nedându-şi sama de câtă poezie personală trebue să fie cuprinsă în ea pentru ca să aibă o adevărată vieaţă, fără care nu mai avem a face decât cu un repertoriu de fapte, de nume şi de date care nu numai că nu folosesc, dar înspăimântă.

Pentru orice ţară şi orice neam sunt anumite mari probleme de care atârnă dreptul şi viitorul lor. Astfel vechimea locuinţii neamului în patrie, dovedirea unor însuşiri mai înalte, rolul pe care-l joacă în omenirea întreagă.

Dacă oamenii cei mai înzestraţi s'ar fi ocupat cu ele, poate că nu s'ar fi ajuns la o rezolvire întreagă şi definitivă, dar lumina ar fi pătruns în mijlocul lor şi atâtea lucruri ascunse ar fi ieşit la iveală. Şi ce înfăţişare limpede, dacă nu populară, ar pune la îndemâna oricărui om cult, cu mijloacele necesare ca să poată apăra comunitatea din care face parte!

In loc de accasta, cercetători în adevăr inteligenţi, unii chiar superiori, cu ce nu se ocupă! Cu biografia amănunţită a unor oameni pe cari dacă ar fi trăit în vremea lor nici nu i-ar fi învrednicit de o privire. Cu deslişirea

unor lucruri de o minimă importanţă. Cu chestiuni ca aceea, de care se ocupa un Faguet, dacă Sainte-Beuve criticul a iubit pe soţia lui Victor Hugo cu sau fără respect pentru prietenia faţă de marele poet. Cândva un conferenţiar francez la Universitatea din Bucureşti ne dădea să alegem între iubirile lui Lamartine şi muzica sub Carol-cel-Mare. Aceasta — aici!

Nu, ştiinţa o cerem şi către nevoile acestei societăţi. E vremea ca ea să-şi dea samă de aceasta.

23 Iunie 1936.

LIII

DRUMURI PRIN SECUIME

Revin dintr'o excursie în Secuime, cercetată pe linia Oltului-de-sus, sat de sat, în legătură strânsă cu lumea de acolo care mi-a făcut mie, și membrilor Ligii Culturale, al cării congres se ținuse la Brașov, cetatea de Miazăzi a țărănimii secuiești, cea mai bună primire și pot să aduc la cunoștința celor mulți cari ascultă aceste comunicații că n'am întâlnit pretutindeni, și, cum o să arăt, la toți, de toate felurile și de toate originile, decât liniște, dorință de muncă, bună înțelegere și pricepere pentru rosturile Statului român și pentru ce se deschide acolo la toți locuitorii.

E astfel cu totul altceva decât vechea închipuire despre Secui, — afară, bine înțeles, de Românii cari sunt încă Români și de acela cari au fost Români, cari merg la una din cele două Biserici ale noastre, cari au, firește, aceleași începuturi, cari doresc să se poată înțelege cu noi în limba lor firească, limba strămoșilor, dar cari au ajuns să nu știe decât ungurește. Aceștia sunt frați ai noștri pe cari trebue să-i ajutăm cu toate mijloacele Statului și ale societății, și ale celui mai depărtat punct

românesc, dator să ajute şi el cu ce poate, şi va veni vremea, dacă vom fi oameni vrednici, ca să avem cu totul la noi, împreună cu noi şi sufleteşte, până la vorbirea dulcii noastre limbi, aceste mii şi mii de oameni cari, cândva, au putut să fie priviţi ca pierduţi pentru neam.

Dar însişi Secuii, socotiţi cândva, de Unguri cu mândrie, de noi cu groază, ca nişte urmaşi ai lui moş Attila, care este el însuşi altceva de cum îl credem — un Impărat turanic, un mare rege pe urmele lui Decebal, un înalt demnitar al Imperiului roman —, nu samănă pe această linie cu figura şi apucăturile pe care ne-am deprins a ni le închipui. Sunt oameni de energie, de sigur, dar şi de înţelegere şi de ascultare, legaţi de locurile unde înaintaşii lor au fost trimeşi, abia pe la 1200, mai ales de Cavalerii Teutoni, şi numai înainte, grăniceri, mult mai mult decât o maghiarime de care se deosebesc, cum s'ar dovedi uşor de o cercetare mai atentă, în tot ce priveşte adânca lor vieaţă populară şi, mai ales, nişte harnici săteni, cari şi-au făcut case de toată frumuseţa, cu care nu se pot asămăna cele, abia înjghebate, ale multor Unguri din stepă, păstori şi conducători de herghelii, şi le gospodăresc cu un admirabil simţ al rânduielii şi chiar al frumuseţii. E o plăcere să vezi toată buna ordine, toată curăţenia şi toată disciplina acestui preţios element popular, menit să aducă, în orice formă, cele mai mari servicii ţării strălucite la întemeierea şi desvoltarea căreia trebue să lucrăm cu toţii.

E drept să adaug că şi din partea acelora asupra cărora n'avem niciun drept istoric şi pe cari a încerca să-i

desnaţionalizăm ar fi şi o zădarnică prostie, am întâmpinat o bună primire la care nu i-a silit nimeni. Adesea ei au ieşit înaintea noastră cu voie bună, nu numai cu o vulgară curiozitate, şi ar fi fost bucuroşi să înţeleagă ce spuneam noi într'o limbă care le-a rămas străină. Se vedeau şi la dânşii acele străvechi tradiţii de ospitalitate care vin dela anticele neamuri a căror parte în alcătuirea tuturora e mult mai mare de cum suntem deprinşi a crede. Am văzut în fruntea celor cari ne salutau, dacă nu clerul catolic, care, de fapt, duce acolo mai mult lupta pentru Biserica sa, pe cutare predicator calvin, a cărui figură era, de altmintrelea, cea mai caracteristic şi mai frumos românească, şi, dintre intelectualii locali, domni şi doamne, nu lipseau la întrarea satelor, fără a se putea descoperi pe feţele lor un antagonism naţional, care, faţă de ce a fost până ieri, nu putea decât să fie cu totul îndreptăţit. Li s'a cerut să puie la fereşti un steag care nu e al naţiei lor şi au făcut-o cu ascultare, dacă nu şi cu plăcere, pe când la Braşov abia ici şi colo, la Saşi, era acelaşi steag a ţării, legat mai totdeauna şi de acel steag săsesc de două colori care nu e măcar al comunităţii naţionale din care fac parte Germanii Ardealului.

Nu. Problema secuiască n'o vom rezolvi cu duşmănie şi nici cu neîncredere, ci cu un larg simţ de umanitate, cu o strictă grijă a dreptăţii şi cu amintirea a tot ce ne leagă de aceşti oameni cari au luptat sub steagurile lui Ştefan-cel-Mare, cari au ucis pe domnul nemeşilor, cardinalul Andrei Báthory, cari au servit cu cel mai mare devotament pe Vodă Mihai pentrucă era «viţeaz» ca

şi dânşii şi cari sunt de generaţii întregi în casele de dincoace de Carpaţi cei mai activi colaboratori ai gospodăriilor noastre, ducând apoi în satele lor din marginea Carpaţilor, împreună cu o agonisită, greu muncită, care-i ajută să-şi desvolte rosturile materiale, şi multe amintiri de atingere cu ai noştri care nu sunt totdeauna din cele mai rele. Nu-şi dă samă cineva — şi, sub raportul moral, e şi o oarecare jenă — cât sânge amestecat e la oamenii cu cari putem vorbi şi într'o românească de nuanţă nu ardeleană, ci de prin Bucureşti.

Spunem: Secuiu, dar câte feluri de Secui nu sunt în ceea ce priveşte adevăratul caracter al rasei! Cealaltă linie, care se întinde de-a lungul muntelui, prezintă un tip cu totul deosebit şi de al cărui suflet, mai închis, ne vom putea apropia mai greu. Pe unde am fost, adecă am revenit, cu o mai bună putinţă de a cunoaşte lucrurile şi oamenii, nimic nu e mai rar decât să se găsească un Secuiu de rasă. Sunt fără îndoială atâţia Români cari s'au contopit în mulţimea colonizată, cu privilegii mari de ţărani liberi, de ostaşi grăniceri, aşezaţi sub hotnogii lor căpitani, ca să poată lupta cu cine ştie ce iuruşuri noi de barbari venind prin pasurile carpatice din nesfârşitul rezervoriu al stepei; sunt şi Saşi cari au fost atraşi în astfel de alcătuiri şi şi-au pierdut fiinţa etnică. Se recunoaşte părul blond, ochii albaştri de cicoare ai rasei germanice, pe lângă un alt albastru, vioriu, pe care-l găseşti până sus la Topliţa şi în care n'ar fi de admis aşa de uşor un amestec nemţesc. Dincolo, la Răsărit, sunt însă trupurile mărunte, feţele galbene cu micii ochi negri, delicata structură osoasă a craniului lungăreţ,

însuşiri care trimet toate, nu la aristocraţia turcească din care vin mulţi dintre Ungurii în adevăr curaţi, ci la masa blândă a Finilor, cari au dat cel mai mult sânge neamului pe care soarta l-a adus là convieţuirea cu noi.

Cum de au ajuns atâţia dintre ai noştri să treacă la dânşii? Tot aşa cum s'a întâmplat cu încă un element romanic, cu totul pierdut pentru ai lor, prin aceea că, fiind catolici, n'au legătura cu altă biserică prin care să se poată păstra deosebit şi să poată recâştiga ceea ce momentan au lăsat să li se ia ori au cedat de bună voie. E vorba de Italienii aduşi pentru lucrul la calea ferată. Aşezaţi într'o ţară aşa de bună, între vecini cari i-au privit cu prietenie, ocrotiţi de seniorii cari aici au jucat, şi pentru înstrăinarea Românilor, un rol aşa de mare, îngrijiţi de preotul « romano-catolic », crescut ca naţionalist maghiar, ei au numai în numele lor urmă de ce au fost. Incuscriţi cu Secuii, i-au dat şi ei încă un adaus de rasă mai frumoasă.

Sunt în Secuime, mai ales în această Secuime pe care am cercetat-o acuma, nu numai Români foarte vechi, aceia pe cari i-a găsit colonizarea, ci şi — precum chiar astăzi am arătat-o la Academia Română — de aceia cari, pentru lucrări ca ale Italienilor, la cutare *glăjărie*, fabrică de sticlă, de care se vorbeşte aşa de mult în documentele ce am aflat, ori pentru tăiatul pădurilor, au fost aduşi tocmai din Săcele sau din Ţara Făgăraşului, cu vechile lor datine şi cu preţioasele cărţi bisericeşti, din fericire păstrate, prin care se învederează povestea originii lor. Nu e nici măcar un secol de când încetul cu încetul ei au alunecat către părăsirea rostului lor adevărat,

la care, prin şcoală şi biserică, se revine pentru copiii ce cresc astăzi şi grăiesc uneori o aşa de curată limbă pentru care, de altfel, sunt potrivite — un filolog ar putea s'o constate — înseşi organele lor de vorbire.

La început am fost prin aceste locuri — trebue s'o spunem — egoişti şi lacomi, noi, organele de cârmuire ale noului Stat. S'a făcut nu odată o batjocură cu pământul, în clipa de mare dreptate, dar care trebuia să fie şi de cea mai atentă şi gingaşă chibzuială, a exproprierii. S'au lăsat ispitiţi la împroprietărirea « de recompensă naţională » atâţia cari trebuiau să refuze, cu indignare, cum am făcut-o eu. S'au lăsat cutărui conte absenteist, care stă în Cehoslovacia, sute de hectare din cel mai bun pământ, trecând peste prescripţia formală a legii.

Dar greşelile au fost îndreptate de alţi factori. De o administraţie nesfârşit mai bună, de un corp învăţătoresc vrednic de toată lauda, dar, înaintea tuturora, de un admirabil cler, a cărui icoană cea mai nobilă e entusiastul protopop Nistor, vechiu cetitor al revistelor mele iredentiste, pe care mi le-a arătat în marele şi frumosul sat-model — şi pentru orice ţară de înaltă cultură apuseană — Arpătac, al cărui nume a fost, ca şi multe altele, strâmbat de uşoare capete înoitoare. Unii cu veche dârzenie de aprigă luptă, alţii tineri şi blânzi, ştiind mai bine meşteşugul gingaş al sufletelor. Pătura politică din fericire nu-i fură dela cea mai înaltă datorie a lor.

De dincoace vine un sprijin care nu se poate semnala şi recomanda de ajuns. Şcoli normale, secţii ale Ligii

Culturale îşi aleg sate unde nu trimet numai cărţi, ci, dacă nu e biserică, ridică troiţe frumos lucrate şi, unde arama sună numai la Biserica altora, trimet clopote. Astfel de oameni arată nu numai ce avem în inima noastră pentru Ardeleni, dar şi ce suntem în stare a face pentru dânşii. Şi pe urma unor astfel de vizite cu inimile pline de daruri rămâne o amintire înduioşătoare de trainică recunoştinţă.

Nu ne dăm samă în deajuns de ce putem face când suntem pe drumul cel bun. Ce se înfăptueşte în Secuime astăzi e o strălucită dovadă.

LIV

O NOUĂ LITERATURĂ, — DE CE?

O înoire a literaturii — se vorbeşte aşa de mult de aceasta şi mulţi, neavând talent, cred că ajunge a se prezinta ca muschetarii acestei literaturi noi — se face dela sine, fără idei revoluţionare, fără sfidări şi gesturi de răscoală, fără atacuri împotriva înaintaşilor, prin singura apariţie a unor forţe tinere, formate în alte împrejurări şi care fără voie dau scrisului lor o altă formă.

E o refacere individuală a unei forme a scrisului care trebue înlocuită sau mai curând întărită, împrospătată, întinerită, pe acelaşi trunchiu naţional, cu alta.

Aşa s'a făcut la noi de foarte multe ori. Noi deosebim generaţii ca să le putem studia mai bine sau ca să dăm o împărţire mai potrivită, însă scriitorii de atunci n'au avut pretenţii de inovatori numai pentrucă s'a întâmplat să se nască după alţii, căci trebue să se ţină seamă că în unele regiuni un tradiţionalism îndărătnic face ca tinerii să aibă dela primele manifestări un caracter mai arhaic, pentru a nu zice mai bătrâcios, decât atâţia din oamenii maturi. Să ne gândim şi la ce reprezinta în literatura germană cutare Tiroles faţă de scriitorii de oraşe mari

din Berlin sau din München sau la caracterul, corespunzător secolului al XVII-lea, pe care şi astăzi îl are un scriitor francez din Canada şi chiar, evident, dintr'o epocă mult mai nouă, un scriitor din Elveţia romandă. Chiar un poet, un povestitor din lumea săsească a Ardealului, un Meschendörfer desigur, prin lumea pe care o cunoaşte şi o descrie, nu e contemporan sufleteşte cu aceia cari reprezintă în Reich, ba chiar în Viena, aceeaşi literatură.

Revoluţii literare, cu detronări, distrugeri, înscăunări de domnii noi, cu poeţii şi criticii lor, până astăzi, când luăm, cum se va vedea, lucrurile gata făcute de alţii aiurea, nu s'au pomenit la noi, de când avem, nu o risipită producţie patriarhală, ci o literatură vrednică de acest nume, asemenea cu acelea din Apus.

Romantismul de pe la 1830 n'a trebuit să dea aici o bătălie învierşunată contra unui clasicism îndărătnic, organizat pentru rezistenţă şi foarte hotărît să nu plece, cu modele şi cu oamenii săi cu tot. Eliad e şi clasic şi romantic în producţiile tinereţei sale, şi Costachi Negruzzi tot aşa. Buna noastră deprindere seculară e de a lua din toate părţile şi de a face o sinteză proprie care nu se poate numi şi defini după ce s'a întâmplat în altă ţară. Şi acelaşi Eliad, ca şi acelaşi Negruzzi, sunt şi « naturalişti » în cel mai bun înţeles al cuvântului, prin darul de a vedea realitatea specială de înaintea lor şi prin stăpânirea mijloacelor trebuitoare pentru a o reda întocmai. Un Asachi a pişcat toate coardele lirei, şi clasicul de formă strictă, de senină prezintare şi superioară armonie a trezit ceva mai târziu vedenii de cea mai aeriană şi mai ciudată imaginaţie,

istorică şi legendară. Puternica originalitate a lui Grigore Alexandrescu a nemerit şi într'o fabulă cuprinzând critica păcatelor zilei şi în vrăjirea morţilor glorioşi din taina mănăstirilor medievale şi în elegii care nu aparţin de fapt unei singure epoce. Un oarecare eclectism e în fundul fiinţii noastre, ca şi o imperioasă nevoie de unitate în tot ceea ce facem.

Când a apărut Alecsandri, el n'a dat luptă contra nimănui, şi nimeni n'a încercat să taie calea aşa de simpaticei poezii nouă în care atâţia din cei cari puteau fi socotiţi ca vechi găseau multe elemente comune cu felul lor propriu de a scrie. Şi, când, după lunga lui regalitate într'o vreme când nu se căuta în poezie nici o atotputernică şi de nimic îngrădită sinceritate, nici o dureroasă experienţă personală şi cu atât mai puţin deslegarea tainei de care în toate privinţile suntem încunjuraţi, a răsărit altă lume, altă «generaţie», zicem noi, cum nicio vorbă amară n'a ieşit de pe buzele poetului încununat contra urmaşilor săi fireşti, închinându-li, cu un gest de boier cavaleresc, «al său apus», tot aşa strălucitul reprezintant al unui răsărit cu alte raze şi colori, Eminescu, începea, orice ar fi strecurat pentru unii în notele sale intime, prin acea osândire de sine însuşi şi de toţi ai vremii sale care e, cu flori aruncate stăpânitorilor literari ai zilei şi mai vechilor predecesori, *Epigonii*, acest desperat strigăt către armonie, sinceritate şi măsură.

E un exemplu de urmat, cu atât mai mult, cu cât gestul de supremă modestie al cui se închina la morminte şi glorifica pe mai bătrânii decât dânsul venea dela o

înzestrare genială de care totdeauna poporul nostru va fi mândru.

Revoluţiile de care ni se vorbeşte, prefacerile care ni se recomandă, drumurile nouă, încă nepietruite, prin huceagurile şi pietrişurile cărora e invitat întreg tineretul rupt de noi ca de nişte nevrednici usurpatori cu o existenţă sufletească prea mult timp prelungită, aceste revoluţii pot fi înţelese şi admise numai în cazul când *o transformare adâncă s'a făcut sau în sufletul creator sau în materialul de experienţă care-i stă înainte pentru prelucrare.*

Sufletul producătorilor se poate preface radical doar printr'un amestec de rase, cei noi aducând un alt fel de a fi.

Aşa, după Galia romană, care dădea poeţi ca un Sidonius Apollinaris, strâns legat de seculara tradiţie a Romei, a venit Francia năvălitorilor, în care, prin cucerire şi aşezarea biruitorilor, s'a produs pătrunderea sângelui germanic, fie şi într'o măsură mult mai mică de cum credem. Atunci fireşte că, încetând această poezie de străvechi ritmuri, de comparaţii mult timp întrebuinţate până la o înaintată uzare, s'a scris, şi sub influenţa unui creştinism a toate stăpânitor, epopeia în proză a lui Grigore din Tours. Sau, după scrisul în Anglia al regelui anglo-saxon, pur germanic, Alfred, cu totul altfel s'au manifestat cei dintâiu poeţi francezi cu înstăpânirea în Britania Mare a Normanzilor, cari au dat ţării, în toate privinţile, o altă aristocraţie.

Copiii noştri sunt însă din aceeaşi plămadă ca noi, şi o mare sinteză cu minorităţile, desigur posibilă, nu s'a

produs în aşa măsură încât să poată avea consecinţe în ordinea literară.

E oare, numai de pe urma sporturilor, a primatului câştigat de dovada unei puteri a cării chinuită oboseală n'are a face cu acele «Jocuri olimpice» al căror nume se ia astăzi aşa de mult în deşert ori de pe urma strecurării în suflete a unui misticism care înlocueşte tradiţionala religie aşezată, un alt material de construcţie decât acela din care au cules cele vreo două generaţii precedente de care s'ar putea lega în chip natural acest tineret?

Mi se pare că nici societatea atât de zbuciumată şi zăpăcită de astăzi nu-şi datoreşte aspectul unor noi factori creatori, constructivi. Ea e numai cea veche întoarsă pe dos, defectele ei ieşind obraznic în locul calităţilor care trebue pentru moment să se ascundă. Pare nouă fiindcă e inferioară şi are aparenţa de tineret, fiindcă peste prospeţimea ei, încă neînvederată, au întins o groasă pătură de fard sub care recunoaştem trăsături care sunt tocmai ca şi ale noastre. Se face prea mult caz de un nou fond postbelic: e, de şi se strâmbă aşa de urît, tot vechea figură, care plânge şi râde, a umanităţii milenare, îndurându-şi suferinţile şi purtându-şi luptele.

Nu, în loc să se împroaşte şi cu formule şi cu injurii, să se revie la ce este adânc omenesc!

Atunci se va vedea ce bine sămănăm unii cu alţii, cei mai simpatici tineri chiar, cu cei mai respectabili bătrâni.

26 Iulie 1936.

LV

IMPĂRŢIRILE ISTORIEI ROMÂNILOR

Isprăvind, cu multă muncă şi sforţare, şi volumul al doilea din « Istoria Românilor » pe care am făgăduit-o — şi sunt deprins a mă ţinea de cuvânt, — înaintând cu spor în tipărirea celui de al treilea şi având redactată în cea mai mare parte al patrulea, care înfăţişează cele dintâiu alcătuiri de Stat ale poporului nostru, a trebuit să mă gândesc la împărţirea acestei vieţi a înaintaşilor noştri ca să o împart în capitolele ei fireşti.

Desigur e foarte uşor să rânduesti atâta trudă, luptă şi suferinţă după comodele săltare ale Domnilor. Voevozi mici, stăpânitori mari, eroi şi oameni de nimic, deschizători de cale şi trândavi profitori, trec toţi laolaltă. Se înşiră, pe anii de stăpânire, icoanele, aşa de deosebite, şi faptele, care nu sunt de aceeaşi calitate, ale celor cari au condus ceea ce numim, cu un termen de scădere, venit dela străini, şi care ar trebui să dispară ca şi ridiculul cuvânt rusesc de *hospodari*, pe care-l mai întrebuinţează câte unul scriind în alte limbi, Principatele, şi se crede că astfel are cineva înainte o adevărată Istoric a Românilor. N'are nu ştiu cine, care s'a grăbit şi s'a şi

cam pripit, de să-şi muşte buzele, un capitol despre Laţcu-Vodă, care, pentru conştiinţa de sine a acestui popor, nu înseamnă chiar nimic?

După sensul şi după direcţiile vieţii înseşi a unui popor se fac împărţirile, şi fireşte ele sunt altele într'o scurtă carte de informaţie şi altele când ai în vedere o desvoltare de atâtea veacuri, care ne-a adus acolo unde, foarte sus, la loc de mare, de supremă primejdie, în faţa căreia trebue să ne strângem cu toţii, ne găsim acuma.

Să ne ferim a împărţi acest sbucium şi această încordare după ce ne-au dat alte state, alte naţii, alte puteri şi alte stări de spirit! De la ce s'a petrecut în noi înşine trebue să luăm elementele hotărîtoare pentru a fixa termeni cari nu sunt decât popasuri ale unei înaintări, chiar dacă uneori, şi chiar pe multă vreme, am fi fost răspinşi în urmă de un nenoroc care în acea vreme nu se putea birui.

Făcând altfel, ajungem la o înfăţişare împiedecată şi umilită, la nişte anale de robie, aşa cum s'a întâmplat şi cu o naţie mai mare, atât de iubită nouă, naţia italiană, a cării nobilă istorie se scrie înşirând stăpânirile, care se urmează, ale Ostrogoţilor, Longobarzilor, Bizantinilor, Francilor, Spaniolilor, Francezilor de mai târziu, Austriecilor, pe când lucrul preţios, de care e vorba, este alcătuirea unei rase, întâile ei manifestări, biruinţile şi triumfurile alături de îndurările ce a trebuit să sufere.

Pe aceste temeiuri, iată la ce perioade m'am oprit, şi nu cred să fiu adus vre-odată, dacă m'aş mai apropia, şi după această încordare, de istoria naţiei mele, să le înlocuesc prin altele. Aceasta, natural, fără niciun gând de a le impune altora, mai modeşti sau mai încrezuţi, cari,

cum e omul, judecă după capul pe care-l au, şi mai adesea după capul pe care nu-l au.

De *strămoşi* se cuvine a vorbi. Altă dată i-am înlăturat, fiindcă mi se părea că prea mult, şi de prea multă vreme, se vorbeşte de dânşii, aşa încât noi, cu firea şi cu fapta noastră, care fără îndoială a fost şi e vrednică de interesul tuturora, dar, mai ales, de nesfârşita noastră iubire, ne cam pierdeam în umbra lor cea aşa de largă. Au dreptul să se pomenească despre ei aceia cari ni-au fost strămoşi, şi nu numai Romanii, ci, pe cât li se cade, aşa de mult!, şi ceilalţi, marea, viteaza şi atât de nedreptăţita, în vieaţă şi în scris, rasă a Tracilor. A-i urmări şi căuta, a-i înţelege, a-i preţui e de nevoie nu numai pentrucă ei au un rost în istoria lumii întregi, dar *pentrucă ei sunt vii.* Pentrucă-i avem în noi, pentrucă numim ape şi munte după vechile lor cuvinte, pentrucă lumea satelor noastre se îmbracă şi creează frumuseţă după datina lor milenară, pentrucă anume aşezăminte, din fericire nu cu totul desfiinţate, vin dela ei, pentrucă în gândul şi simţirea noastră e ceea ce a trăit într'înşii.

Şi, alături, Roma nu e o cucerire şi o dominaţie de Impăraţi, ci o putere a rasei ieşite din amestecul italic, o voinţă a miilor de oameni cari, dela sine, fără conducători şi fără garanţie, au luat lumea în piept şi şi-au supus întinse ţinuturi peste care numai pe urmă au zburat, ca să protege cu largile lor aripi, acvilele Cesarilor.

A venit o vreme când ele s'au dus de pe malul stâng al Dunării, dar aceasta nu putea să însemne, cum caută s'o afirme din nou, cu o nesfârşită ură, ştiinţa ungurească, pornită iarăşi într'o oarbă furie, servită şi de renegaţi,

desfiinţarea unui neam, o *dispariţie*. Legenda Dunării hotar, — nici măcar hotar de Stat, fiindcă Roma nu putea să *renunţe* niciodată şi ea *n'avea dreptul* să părăsească nimic din ce ajunsese a face parte din însăşi esenţa ei indestructibilă —, această legendă de mărginire şi de îngustare trebue şi ea părăsită. Am fost pe amândouă malurile strămoşeştii Dunări, trecând de pe unul pe altul ca în casa noastră, şi rasa românească, pe alocuri robită şi strâmtorată, ameninţată de peire, a văzut, de-a lungul secolelor, apele a trei mări.

Aşa fiind, vremea când Statul roman se dăduse o clipă înapoi, cu gândul, neapărat, de a se întoarce iarăşi în ceea ce de drept i se cuvine, dar *neamul exista şi era în plină desvoltare*, nu se cade să fie cuprinsă sub jignitoarea firmă de: năvălirile barbarilor. Aceştia, în fond adânc respectuoşi faţă de Imperiul pe care-l serveau pe bani, când nu mai erau stăpâniţi de frică, au putut să stea, ca răsculaţi, în faţa legiunilor, nu totdeauna fericite în lupta cu aceşti neastâmpăraţi, dar *faţă de satul nostru ei, cari n'aveau ideia de stat* şi mijloacele unei administraţii, nici destoinicia de a cârmui după modelul pe care l-a lăsat pentru toate timpurile Roma, n'au fost, ferească Dumnezeu, nişte jăfuitori din ură, nişte stăpâni politici şi nişte tirani. « Satul fără Stat », întâia împărţire a vieţii poporului românesc, i-a hrănit, i-a sprijinit, ba, uneori, alipindu-se la atacurile lor în largul lumii, i-a şi întovărăşit ostăşeşte. «*Oamenii pământului*» au rămas.

O a doua împărţire e a *creaţiunii de Stat*. Nu, vă rog, « întemeierea Principatelor », sub care firmă s'au dat mai ieri încă lupte aşa de înviersunate între două concepţii

istorice deosebite, fiecare cu argumentele şi cu datele sale. Ci această epocă, de un interes dramatic, începe dela *cea dintâiu colaborare a elementului românesc* la formaţiuni de Stat nouă, în afară de ideia romană, şi oricare ar fi numele şi baza majoritară sau clasa conducătoare a acestor State. Numirile naţionale nu erau pe atunci un obiceiu şi o necesitate. Formule politice cunoscute, legate de o glorioasă stăpânire, se primeau şi de popoare care ştiau bine ce au făcut ele, dar nu socoteau că se cuvine să iasă dintr'o tradiţie admisă. Astfel am fost şi *ctitori de State* « bulgăreşti » fără să aibă cineva dreptul de a se face domn exclusiv peste o ispravă care este şi a noastră.

Dar, odată cu epoca modernă, astfel de *formaţiuni amestecate şi confuse* s'au înlăturat dela sine. *Instinctul popular s'a înălţat la caracterul de Stat şi la ţinta desvoltării.* In Argeş sau pe malurile Moldovei, întemeietorii, cari sunt, mult mai curând, continuatorii vechilor Domnii, ai *judeţelor de pe vremea satelor fără Stat,* s'au înfăţişat ca nişte *căpetenii încoronate, cu drepturi împărăteşti depline,* ai unor Ţări Româneşti, cea din Nord ajungând a-şi zice, spre deosebire de cealaltă, ţara Moldovei, deşi acuma hotarele ei mergeau mult mai departe decât cursul de sus, clar şi sprinten, al unei ape de munte.

După vremea Ţărilor Româneşti ocupate de consolidarea şi legătura lor între sine a venit o alta, în care s'au dat dese şi grele lupte, cu multă durere şi destulă mângâiere în conştiinţa marii datorii de îndeplinit: vremea apărării contra mulţor râvnitori la pământul deschis

prin sudorile noastre rodirii, dar în fruntea duşmanilor, străini de noi în toate privinţile şi duşmani fireşti prin însăşi raţiunea de a fi a puterii lor, deşi înveşmântată, răpede, în haina romană a Bizanţului, au fost Turcii osmanlâi, reprezintanţi ai Asiei cotropitoare. E deci *epoca apărării naţionale*, cu Ştefan-cel-Mare în frunte, ca urmaş el însuşi al Românului schimbat la înfăţişare care a fost Iancu-Vodă « Hunyadi ». Nu o vreme de cruciată ca în Apus, ci de defensivă naţională. Dar, ca însuşire de căpetenie a conducătorilor, o vreme de *cavaleri*.

Urmaşii lui Mohammed al II-lea au admis graniţa Dunării: mare fapt pentru noi. Am fost liberi să încercăm *fapta noastră*. Am făcut-o în legătură cu ideile Renaşterii apusene şi cu tendinţa europeană spre eroism. Fie şi cu chibzuiala, oarecum personală şi egoistă, a lui Petru Rareş şi cu bolnăvicioasa patimă a Lăpuşneanului, e *vremea vitejilor*, cu Ioan-Vodă cumplitul şi cu Mihai.

Dar un timp de liniştită aşezare vine cu veacul al XVII-lea. Acum *Domnia e pentru Domnie*. Vodă e un monarh în mijlocul unei Curţi pe care o împodobeşte în toate privinţile. Putem numi astfel o perioadă de vreo sută de ani care e pentru aceşti *monarhi* ei înşii.

Datina e încă temeiul, şi pentru Vasile-Vodă şi pentru bunul Matei şi pentru pomposul Brâncoveanu. Dar, sub *aceia cari erau numai în Fanar Fanarioţi şi aici trebuiau să fie Români*, ideile Apusului, primite, determină reforme, adaptate însă la împrejurările noastre. Şi iată de ce, în loc de firma « epoca Fanarioţilor », trebue să spunem *reformele europene*.

Dar *vechiul fond nu admite asimilarea cu nimeni.* Secolul al XIX-lea e al unei « Renaşteri naţionale », cum s'a spus, dar nu pentrucă am fi ieşit dintr'o înstrăinare şi ne-am fi fericit prin imitarea Apusului, ci pentrucă s'a trezit în noi, odată cu conştiinţa de rasă, nevoia de a ne întoarce la noi înşine, cu tot ce învăţa istoria şi păstra ţăranul. E *era românească,* a *creaţiunilor culturale pentru întregirea naţională.*

6 August 1936.

LVI

CE DATORIM CIVILIZAŢIEI

In tristele zile de astăzi, triste pentru omenirea întreagă, pătate cum sunt şi de crimă şi de prostie — dar nu aici la radio se poate vorbi de ceea ce, acasă şi dincolo de hotare, se poate numi politică, — unul din faptele, din isprăvile care strâng mai mult inima şi nu numai celor cari, ca mine, vin din vremurile în care lucrurile lumii se clădeau şi pe puţină omenie, e distrugerea monumentelor şi a realizărilor de artă.

Une ori, în războaiele dintre naţii, aceasta nu se poate evita. Sunt în joc interese aşa de hotărîtoare, încât şi comandantul de trupe care a primit o mai înaltă instrucţie şi are mai mult simţul celor care au o valoare întrecând orice, nu va sta pe gânduri să sacrifice o comoară de artă biruinţii în bătălia ce s'a deschis. Alte ori, altfel de oameni, mai puţin pregătiţi şi de o sensibilitate mai slabă, nu se opresc măcar înaintea dureroasei probleme. Pentru singura bănuială că din minunata catedrală dela Reims s'ar fi făcut ori s'ar fi regulat tirul armatei franceze, un general german a pus să se tragă asupra ei, provocând incendiul care a făcut să crape statuile ce dăinuiau de

veacuri cu misterioasa lor frumuseţă şi, cum în jurul unei asemenea catedrale, şi zidirile de locuinţă sunt potrivite după dânsa, în grămada de dărâmături pe care le-am văzut încă după sfârşitul războiului erau de sigur şi forme care nu s'au mai putut reface. Aceeaşi a fost şi soarta unora din castelele de care e aşa de bogată Franţa şi care sunt podoaba peisagiilor ei de bătrâni copaci ce freamătă a lung trecut.

Alături de această distrugere violentă, tragică, este şi una de toate zilele, înaintea căreia te găseşti fără să te fi înştiinţat nimeni că păcatul e pe cale de a se săvârşi. Oameni cu bune intenţii caută să îndrepte, să adauge, să împodobească. De atâtea ori un preot zelos te roagă să-i dai voie să cârpească, prin cine ştie ce meşteri nepricepuţi, ceea ce lipseşte sau i se pare lui că lipseşte bisericii în care-şi face slujba, şi rămâi uimit, alte ori, de urâciunea pentru care, fără să-şi ceară voie sau sfat dela nimeni, un alt păzitor al unei clădiri de artă s'a şi apucat de ispravă, a ciocănit fresce ca să aştearnă de-asupra tencuială nouă ori a tras de-asupra o mâzgăleală cu uleiu, când n'a mers mai departe, suprimând, ca să încapă mai multă lume, coloanele frumoase care despărţiau pronaosul, «tinda femeilor», de naos, sau, pentru a putea face mai comod rugăciunile de afară, închizând cu ziduri moarte spaţiul îngăduitor de lumină al colonadei din pridvor.

Ceea ce este însă mai vrednic de osândă, stârnind cea mai furioasă indignare contra bestiilor care pot comite astfel de infamii, e dărâmarea voită, entuziastă, fanatică a operei de artă din cauza scopului, urît de ruinători,

căruia ea îi este închinată şi dincolo de care ea are dreptul de a trăi pentru mângâierea, din secol în secol, a acelor ce au norocul de a o putea privi. Aşa cu ticăloşiile erostratice dela Barcelona, unde se anunţă că n'a mai rămas decât, poate provizoriu şi aceia, o singură biserică dintre acelea pe care le admira orice înţelegător. Pentru că gloata comunistă sau puhoiul anarhist nu pot să se împace cu ideea unor credincioşi cari caută ceva mai sus de vieaţă şi a unor preoţi cari înalţă pentru aceasta rugăciuni ce nu pot face rău nimănui, s'a ars cuprinsul, zugrăvelile, scheletul de piatră însuşi, lins de flăcările petrolului, din acele măiestre construcţii religioase care erau, şi nu se vor putea reface niciodată, Santa Maria del Mar, pe care am văzut-o şi eu, cu turnul ei aşa de sprinten şi capitelele curioase, şi bătrânul lăcaş, de un gotic deosebit, format la faţa locului, care se chema San Paolo del Campo. Supravieţuieşte catedralei, de şi rănit de aceiaşi criminali îmbătaţi de propria lor furie, arhiepiscopatul, cu «Miradorul regelui Martin», dar, mult mai îndepărtate în timp, mai neatinse de prefaceri, s'au dus pe vecie «bisericile anterioare stilului roman, cu coloanele terminate în capitele simple, sprijinind bolţi eliptice, cu zidurile goale de sculptură», pe care le descriam astfel, acuma şase ani, în carticica mea, necetită de nimeni, *O mică ţară latină: Catalonia.*

Se poate zice, în vremurile aspre de astăzi, când orice patimă are voie să se răsfeţe, să strige, să lovească, să spurce şi să sfarme, fără măcar să se puie în cumpănă valoarea interesului pe care-l serveşte — deşi ceea

ce e strident, vulgar şi sălbatec nu poate, de fapt, să-şi găsească niciun fel de îndreptăţire, — se poate zice: fiecare e stăpân în ţara lui şi face cu dânsa, cu tot ce se găseşte în cuprinsul ei, ce-i place. E acelaşi strigăt barbar şi crud ca al părintelui beţiv care, maltratându-şi copilul, urlă: « eu l-am făcut, eu îl omor ». Şi, cum astăzi se duce o vajnică luptă pentru formele în care ar trebui să trăiască o societate, ca şi cum lucrul de căpetenie n'ar fi altul: *ce suflet se află în aceste forme* şi *ce însuşiri au oamenii cari se servesc de dânsele*, războiul civil trece nepăsător pe lângă probleme ca aceea care vi se desfăşoară în seara aceasta, şi-şi împlântă steagul de partid pe îngrămădirea uriaşă a ruinelor pe care le-a făcut.

Dar *nu e adevărat că un popor e stăpân pe operele de artă care se găsesc la dânsul şi fiecare le reclamă, în vremuri liniştite, cu încredere, cu trufie, pentru sine.*

Peste hotarele ţărilor şi osebirile oamenilor, chemată să completeze noţiunea superioară a umanităţii, trăieşte o *civilizaţie care e a tuturor*, la care toţi, cu voie, fără voie, gândindu-se în momentul creaţiunii, fireşte, la ale lor, nu s'au putut împiedeca să colaboreze şi care *e bunul comun al speţei noastre.*

Aşa e, întâiu, pentrucă orice artă — dealtfel şi orice literatură, orice gândire, orice aşezământ, — îşi are origenile dincolo de locul unde se găseşte.

Oamenii, mânaţi de Satana neadormitul dintr'înşii, se urăsc, se bat, se distrug, dar *nimeni nu poate ţinea pentru dânsul ceea ce a gândit şi a făcut. Spiritus flat ubi vult*, a spus poetul latin; nu poate fi împiedecat spiritul,

din gând sau din faptă, de a se duce « unde vrea », adecă de a se duce oriunde, în largul lumii. Fără acel Bizanţ care nu e însuşi decât un amestec consolidat şi armonizat de lucruri care vin de pretutindeni, din Roma veche disciplinată, până la capriciile, de imense proporţii, ale Mesopotamiei, noi n'am fi avut acele bisericuţe ale noastre, asupra cărora de un timp se opresc cu simpatie privirile tuturor cercetătorilor de artă. Şi fără ca goticul, născut, în ciuda numelui său, întâmplător, în Franţa, să fi trecut, peste Germania toată, până la Saşii din Ardeal, nu ni s'ar fi înfrăţit cu linia şi pictura bizantină ornamentele apusene ale uşilor şi fereştilor. Tot aşa, ca să se ridice la Barcelona Maica Domnului dela Mare, de care şi-au râs păgânii de astăzi, a trebuit ca noua artă să se ivească, să se desvolte în depărtate regiuni franceze.

Meşterii înşii mergeau din ţară în ţară. Sub Ştefan-ce-Mare lucrau alături un pictor grec din Tesalia şi un sculptor slav catolic. Francezii îşi au partea în acea uriaşă operă de artă, unind silinţile a cinci secole întregi, care e catedrala din Milan. Poate nu strămoşii Catalanilor distrugători de astăzi au fost meşterii zidirilor aşa de odios dispărute.

Toţi avem un drept, mai mult sau mai puţin, la tot ce e frumos, nobil, măreţ, sfânt în tot cup insul pământului. Şi acest drept impune şi o datorie : ace a de a apăra şi, când nu s'a putut apăra, de a pedepsi.

Nu cu protestări de gazetă şi cu suspine prin cărţi de istoria artei. Nici prin zădarnice discuţii la « cooperaţia intelectuală », de pură faţadă şi de cerc închis, la Geneva.

Ci, precum în evul mediu vinovatul faţă de Biserică era exclus prin excomunicare, o sentinţă ca aceasta, de rupere din vieaţa sufletească a omenirii, să atingă pe oricine s'a dovedit nevrednic, plebe sau guvern, de a păstra ceea ce era încredinţat bunei sale paze.

22 August 1936.

LVII

PE CE NE SPRIJINIM

E vremea ca fiecare să se întrebe, în ce se pregăteşte, atât de ameninţător şi de periculos, lumii întregi, pe ce se sprijină.

Căci, nu trebue să ne înşelăm, orice ar face alianţele şi pactele, oricât frica de înfrângere din partea unui duşman tot aşa de bine pregătit tehnic ar împiedeca izbucnirea, care zilnic parcă stă să se producă, a unor noi şi teribile războaie, vechea rânduială a lucrurilor stă să se desfacă fără să se vadă bine ce i s'ar putea pune în loc. Teorii îngrijorătoare se ivesc în dauna dreptului de a trăi al fiecării comunităţi naţionale cu trecut istoric şi civilizaţie proprie: unii cer loc sub soare în vecinătatea mai puţin locuită, alţii cred că o civilizaţie mai puternică are dreptul să-şi însuşească ţări unde nu s'a putut desvolta încă — dar numai *încă* — o alta de aceeaşi măsură; vechea învăţătură a raselor superioare tulbură atâtea capete încrezute, un misticism confus şi sălbatec face pe unii să creadă că au dela Dumnezeu sarcina de a se întinde oriunde şi oricât ar putea, şi părerea că imperialismul e un fel de datorie pentru cine a ajuns la un anume grad

de forță stăpânește țări întregi, fără a mai vorbi de credința nebună că același regim, de dreapta sau de stânga, trebue să cuprindă, de voie, de nevoie, întreg pământul. Generațiile noi, idolatre ale sportului pentru sport — nu pentru sănătate —, sunt gata de vânători mai cumplite decât ale barbarilor de odinioară cari n'aveau atâta organizare și cărora nu le stăteau la îndemână mijloacele mecanice, admirabile și de o mie de ori blăstămate, de astăzi.

Și noi se cuvine să ne gândim, mai ales cu câtă dușmănie, mărturisită sau ascunsă pentru moment, se află în jurul nostru, care ne poate fi sprijinul.

El e de sigur și în *darurile cu care natura a fost așa de largă față de noi.* Ele sunt într'adevăr bogate și felurite, făcând din România, mai ales așa cum este astăzi, una din rarele țări complete. Dar această bogăție o știm întrebuința așa de prost! Cei cari se pricep o fac pentru folosul lor, sărăcind, une ori pentru totdeauna, societatea, în domeniul activității lor hrăparețe. Cât nu s'a furat ogorului românesc de când se face agricultură de export, adecă în curs de un secol, fără a se pune nimica în loc! Ce jaf cumplit s'a făcut, mai ales dela războiu încoace, și în ținuturile adause, cruțate până atunci de exploatarea barbară de păduri, golindu-se coastele, ca în Vrancea, și stricând tot regimul ploilor. Cultura plantelor textile o mai păstrează doar unele sate de oameni gospodari, cum am văzut dăunăzi în jurul Vălenilor-de-Munte, prin truda femeilor harnice și pricepute. Dar în toată această regiune, unde prunul era așa de îngrijit, și este o întreagă literatură istorică în jurul prunilor, cei

vechi putrezesc, şi nimic nu se pune în locul celor ce au murit; un mic capitalism lacom a distrus smeritele gospodării de pe vremuri, iar, în ce priveşte vânzarea produsului, e lăsată în sama Evreilor cari cumpără încă din primăvară pe preţuri de nimic. Ocupaţia germană a lăsat o întreagă organizare din care nu s'au ales decât maşini ruginite, cuptoare care cad în bucăţi şi sutele de coşuri, rămase goale, care umpleau pivniţele.

Suntem, fără îndoială, mulţi, şi ne lăudăm cu aceasta. Dar la oraşe înmulţirea e considerată ca o ruşine: nu poate ieşi femeia pe stradă! Şi apoi veniturile mici, cu obiceiuri de lux stupid şi sălbatec, ajung abia pentru doi. De ce, pe urmă, să se mai nască bieţii copii în căsătoriile pe care mâne le poate sfărma divorţul, ajuns o obişnuinţă şi la care nu participă, cum neapărat ar trebui să fie, Biserica dela care a venit binecuvântarea nunţii? Străinii se înmulţesc, iar noi, în toată Moldova orăşenească, unde şi aşa suntem mai puţini, — nu! La sate sporul la întâmplare, fără grijă, urmează, şi în vederea ajutorului de muncă al copiilor, dar moartea pândeşte pe pruncii total neapăraţi faţă de dânsa, şi bolile molipsitoare înmulţesc cruciliţele prin cimitirele în mare parte prefăcute în locuri de păşune pentru vitele personalului bisericesc. In Banat ţăranul român e în plină decădere demografică: nu mai are dascălul copii pe băncile frumoasei şcoli şi elemente tinere în corul bisericii, fără ca o puternică acţiune de apărare să plece dela Statul politicianizat, fără ca un îndemn să se producă în societatea însăşi, care tot nu-şi dă samă, că, scăzând astfel vitalitatea Românului, după aceea, de mai înainte scăzută, a Şvabului, a Sârbului, a

Ungurului, Ţiganul din margine, cu copiii mulţi, va ajunge să fie stăpânul satului.

Şi, mai la urma urmei, numărul singur nu biruie. Nu sunt oare dominate, în ciuda tuturor curentelor spre autonomie, spre libertate chiar, atâtea milioane din Industan de câteva mii de soldaţi englezi în serviciul unei administraţii dibace? Şi nu va ajunge Italia biruitoare să ţie în mână atâta lume abisiniană cu câteva regimente de Eritreeni din aceeaşi rasă? N'a muncit, luptat şi robit Românul, atâtea secole, pentru domnii de alt neam cari atâta aşteaptă, să revie, pentru aceeaşi exploatare?

Suntem deştepţi? Fără îndoială că da. Mai mult poate decât orice alt neam. Oriunde ne prezintăm, în orice domenii, luăm locurile din frunte. Darul nostru de improvizare e fără margini. Ne regăsim în orice situaţie parcă ne-am fi născut într'însa. Avem un fel de aplecare spre enciclopedia gândului şi a muncii care nu se mai află la oamenii de mult compartimentaţi, băgaţi în saltare. Prefacem gândul în faptă fulgerător, uimind pe cine ne priveşte. Şi o facem zâmbind, glumind, distrându-ne pe noi înşine, pe când alţii se strâmbă ori blastămă. Iar lucrul ieşit din mânile noastre este, el *trebue* să fie original, nou şi frumos. Dar ce teribil lucru e inteligenţa care nu se poate stăpâni pe sine şi care, din trufie, nu sufere să fie stăpânită de cine are mai multă minte!

Cu niciunul din aceste daruri, cu niciuna din aceste puteri nu ne putem crede asiguraţi. Nu odată rase superioare pe un pământ binecuvântat, al lor de mii de ani şi locuit în mare majoritate de dânsele, au ajuns gunoiul

despreţuit pentru o civilizaţie al cării secret era în buna alcătuire şi în disciplina de fier.

Intre însuşirile noastre e însă una care azi ne ţine în faţa atâtor primejdii pe care le vedem sau ni le ascundem şi constitue garanţia de căpetenie a vieţii şi independenţei acestui popor aşa de mult încercat.

Avem, mai presus de aproape toate celelalte naţii, un admirabil *echilibru sufletesc*, produs al unei culturi de mai multe zeci de veacuri, care şi-a putut pierde strălucitoarea suprafaţă, dar a rămas în adâncul sufletelor, în misterioasa lume a sentimentelor, în rezervoriul nesfârşit al instinctelor.

Insuşirile şi defectele nu se bat necontenit între ele, ceea ce aduce tulburările nimicitoare, cum le vedem astăzi în atât de nenorocita Spanie. Nu se caută între ele, orbecăind şi rătăcind, elemente care să nu ajungă a da o armonie sufletească. Nu e de o parte ideea care fanatizează şi de alta o realitate care-şi cere dreptul ei. Iluziile care înnebunesc speţa umană nu-şi găsesc lesne prada în mijlocul poporului nostru. Uitaţi-vă la numele preveniţilor din procesele comploturilor care se descopăr: ce rareori se găseşte între ei Românul de sânge! Incercările de a scoate lumea în stradă nu reuşesc. Răscoalele agrare de acum treizeci de ani au ieşit, mai mult decât din suferinţa economică, dintr'un trecător acces de misticism, şi o altă administraţie n'ar fi trebuit să recurgă la puşca şi tunul cerut de panica marilor proprietari pentru a le potoli. Oameni *cu socoteală*, osebind imediat *ce se cuvine, ce se şade, ce se cade, ce e frumos*, am rezistat şi în marile ispite ale Războiului oricăror catastrofale înrâuriri străine.

Şcoala singură, aşa cum e, atacă acest fond strămoşesc. Ea e la originea pretenţioşilor şi secăturilor, gurilor sparte şi curentelor de manifestaţii bolnăvicioase. Ea nu dă înţelepciunea nouă şi face să se despreţuiască vechea cumineenie.

A o preface total în esenţa ei e a păstra cel mai puternic sprijin moral pe care-l aveam.

2 Septembre 1936.

LVIII

CE AM VĂZUT PE DRUM

In timpul din urmă, un drum în străinătate m'a făcut să văd o sumedenie de lucruri pe care cred că e bine să le împărtăşesc şi altora de oare ce noi, oamenii, suntem făcuţi pentru a ne informa şi a ne îndemna unii pe alţii, aceasta fiind şi întâia datorie şi cea mai mare plăcere.

In sine, aceste lucruri din ţară şi din afară pot să aibă adesea o foarte mică însemnătate. Dar nu numai din lucrurile mari se simte ce este o societate, ci şi din multele lucruri mici de toate zilele atunci când, observate de aproape, ele închid un adevăr adânc înţeles, fiind *semnificative.*

Şi, iarăşi, aceste lucruri privite deosebit pot părea mai puţin interesante. Apropiate însă de ce a fost în aceleaşi locuri şi, mai ales, puse în faţa lucrurilor corespunzătoare de aiurea, ele pot fi materie de foarte înalt învăţământ.

Vă aşteptaţi, de sigur, să încep cu ce am văzut într'o străinătate, cea italiană, al cării strălucit experiment poate servi oricui altora ca un îndemn spre munca înfăptuitoare. Prefer să înfăţişez unele din aspectele acestei lumi cu totul transformate în conferinţile viitoare. Şi grija

pe care, ca toţi oamenii de bine, o port pentru această iubită ţară a noastră, mă face să vorbesc întâiu de dânsa.

De dânsa aşa cum am văzut-o, cu amintirile, nu totdeauna plăcute, ale zilei de ieri şi cu alăturarea la cele de care-mi era plin sufletul după călătoria peste hotare.

Intâiu, o observaţie, care e o critică, dar, mai mult decât o critică, rostirea unei dorinţi, prezintarea frăţească a unei rugăciuni.

E vorba de atmosfera pe care o creăm noi, zi de zi, ţării noastre, batjocurind-o, cum nu mai face vreun popor din lume pentru patria sa şi rostul său.

Ne batjocurim printr'o presă, a cării influenţă e astăzi mai mare decât odinioară, nu numai pentru că ziarul e mai răspândit, dar şi, mai cu samă, pentru că e scris de oameni culţi şi cu un deosebit talent.

Culegem tot ce e mai rău în Bucureşti, unde se fac atâtea lucruri bune, şi adăugim pe lângă această informaţie ponegritoare tot ce se spune în cuvântările pătimaşe pe care le ţin, mai mult decât oricând, dela un capăt al ţării la altul, oamenii de partid şi pe cari buna lume cealaltă le crede că sunt o dureroasă mărturisire de adevăr. Ca şi cum atâta ar fi în această lume a noastră: furturi, uciderі, călcări de datorie ale funcţionarilor, necazuri şi mizerii — un mare ziar de dimineaţă le înfăţişează pe acestea şi în amare satire prin desemn, în fiecare zi, iar, pe alături, păcatele care se atribue pe rând oricării guvernări, — şi desigur că nu toate sunt rele şi chiar că niciuna nu poate să fie cu desăvârşire şi totdeauna rea.

Dar afară de Bucureşti, cu locuitori cari, astăzi, s'au adunat din toate colţurile văzduhului, este ceea ce Bucureşteanul, şi cel de ieri, ba poate mai mult cel de ieri, numeşte, cu despreţ şi milă, *provincia*. Acolo, în afară de discursul politic îndemnând la luptă şi la ură, se duce o vieaţă paşnică, plină, în cele mai multe cazuri, de o muncă spornică, a cării cunoştinţă nu ne-o transmite ziarul.

Şi mai e satul: acel sat, de care vă voiu vorbi, cu deosebire, astăzi, în care, după expropriere şi iertarea, făcută cum s'a făcut, a datoriilor, se petrece o adevărată mare şi tăcută revoluţie, de ale cării urmări putem fi în adevăr bucuroşi.

Tot lucruri ascunse, pe care nu le poţi cunoaşte decât la faţa locului sau cu ochii deschişi asupra tuturor priveliştilor ce trec. Şi, ca să judeci bine şi să nu faci păcatul, marele păcat al clevetirii, să nu întrebi acolo chiar, pe cine e gata să scoată la iveală, întrecând şi condamnarea gazetelor, ce e mai urît din ce se petrece zi de zi.

Deci ce arată să se fi petrecut în satele noastre, aşa cum le putem vedea în comparaţie cu ce este şi s'a putut face aiurea?

Satul francez este şi astăzi ceea ce a fost. Intr'o minunată ţară, un colţ de trecut, cu tot ce trecutul a putut cuprinde ca întunerec şi tristeţă, ca sarbădă vieaţă întemniţată; tradiţiile au murit, şi Statul, care le-a ucis, n'a pus nimic în locul lor. In jurul superbului oraş, triumf al inteligenţii şi muncii omeneşti, ele, alături de fermele răsleţe, sunt un element de nemişcare, în care nu tresaltă decât grija preţurilor. Pentru intelectuali ele s'au relevat

doar dăunăzi prin nobilul gest de iniţiativă naţională al celor cari, din cercurile cele mai înalte ale oraşelor, au venit, şi cu mijloacele lor tehnice, să culeagă sămănături bogate pe care o grevă oarbă pentru interesele ţării voiau să le lase a putrezi pe cânp.

Satul italian? Intr'o ţară unde, la oraşe, totul e pe cale de înoire, el a putut folosi, mai ales în unele părţi, foarte mult prin marile lucrări tehnice şi prin măsurile de asanare şi de ajutor, care pun la îndemâna ţăranului toată puterea unui Stat pururea veghetor. Intregi ţinuturi, după o stăruitoare, eroică luptă, în fruntea căreia stă ctitorul Italiei de astăzi, nu mai sunt astăzi un pustiu bântuit de malarie. *Dar prin voia însăşi a oamenilor din aceste mici aglomeraţii rurale nu se vede a se fi făcut ceva, în ciuda îndemnurilor*, de care vom vorbi altă dată, care se văd pe toate zidurile.

La noi, trebue s'o spunem: s'o spunem cu o mare bucurie, e altceva. *Iniţiativa omului mic din satul lui*, şi, adaug, din târguşorul lui, creează, îmbunătăţeşte şi adesea face din nou.

Nu mă gândesc atâta la Ardeal şi părţile desfăcute din vechiul regat unguresc, deşi pretutindeni se vede acolo schimbarea fericită adusă de unirea românească şi, din colţul de adâncă umilinţă, unde Românul era închis şi păzit ca Indianul cu pielea roşie în « rezervele » din Statele-Unite, ca să putrezească şi să moară acolo, neamul nostru răsare în faţă şi înfige conştient de sine biserica sa, simbol naţional căruia nu i se va putea opune un altul. Dar mă gândesc la aceste părţi de dincoace de munte trăite tot în primejdie şi asupra cărora s'au abătut —

lucru pe care nu trebue să-l uităm, ci să-l amintim şi străinului ignorant, prea uşor dispus să critice, — s'au abătut toate furtunile distrugătoare.

Loc de loc, ţăranul îşi înnoeşte ori îşi face din temelie, cu altă bază şi din alt material, casa.

O ştiam de mult prin drumurile mele prahovene. Nu, vă rog, lângă Ploeşti, cu satul de Ţigani a cărui prefacere şi înlăturare mi s'a făgăduit de atâtea ori fără nicio urmare. Ci aiurea, departe de şosea, unde o casă de cărămidă se înşiră lângă alta, cu solidele gospodării cuprinse, în care s'ar găsi bine şi un orăşean pretenţios. Iarăşi pe linia care duce la Vălenii-de-Munte, unde de ani de zile sporesc casele de cărămidă, păstrând une ori toată graţia vechilor locuinţe care sunt o parte din frumuseţa de folclor a ţării.

Am văzut-o acum în partea de Apus a României — n'aş şti să spun dacă şi în Moldova este aceeaşi pornire; mă tem că nu, şi aceasta mă îngrijorează. Casa cea nouă nu e, ca la unii împroprietăriţi, o înjghebare de lut şi stuh la marginea şoselii moderne — când se va face legea, promisă şi aceea, a aşezărilor din raza marilor drumuri? Ci *o afirmare de vitalitate.* Coperişurile de ţiglă, ca în Banat, unde imensa fabrică Böhm e o binefacere naţională şi cine o conduce merită o înaltă decoraţie, răsar până adânc spre Olt, ca macul înflorit din verdeaţa încunjurătoare.

Şi apoi, adesea, grija de biserici. Felicit pe oamenii vrednici din Filiaş cari au boltit aşa de puternic zidurile lăcaşului închinărilor viitoare. Oriunde preotul nu e un agent politic, care n'a fost de sigur hirotonisit pentru

aceea cu harul lui Dumnezeu, e tot aşa, şi un spirit nou se simte într'o Biserică prea materializată în ortodoxia ei.

Lipseşte, trebue s'o spun încheind, mâna Statului. El pare a fi, în cele mai multe locuri, iremediabil paralizat. Iată două exemple de acasă dela mine a căror rostire ar trebui să trezească urechile vinovate. Cu toată dorinţa arătată de Suveran, când mi-a făcut cinstea de a mai călca odată pragul casei mele, se trece Teleajenul pe o înjghebare de lemn ca după războiu şi scândurile furate sunt înlocuite cu mărăcini, iar la Văleni cele două părţi ale orăşelului sunt legate printr'un pod al Căii Ferate pe care peste puţin nu va mai putea trece niciun vehicul.

Mi s'a făgăduit şi aici ceva, dar aştept îndeplinirea.

Treziţi-vă, morţilor din birouri, căci ţara trăieşte!

8 Octombre 1936.

LIX

TEHNICA ITALIANĂ CONTEMPORANĂ

O înnoire a poporului italian sau, mai bine, o întoarcere la vieaţă a unei energii numai trecător aţipite, e de toată evidenţa îndată ce trece cineva din nou hotarul acestei minunate ţări pentru un popor el însuşi minunat prin inteligenţă, simţ pentru orice frumuseţă şi voinţă de a crea, care e Italia.

Această putere moştenită din generaţie în generaţie şi ţinută, un timp, în loc numai prin îndoita apăsare a stăpânirii străine, de multe feluri, dar cu acelaşi sistem moleşitor, şi a unei vieţi de sbucium politic fără rod între grupările care aveau în vedere câştigarea puterii şi satisfacţii personale, nu se arată, din cauza caracterului pe care-l are regimul de astăzi, de strictă disciplină şi de absolută unitate, în domeniul gândirii şi al scrisului, cărora însă, de sigur, le va veni ziua, ci în acela al tehnicei.

Indemânarea în tehnică, preferinţa pentru operele utile, căutarea marilor lucruri solide, făgăduind eternitatea, a fost semnul osebitor al vechiului popor roman, şi nu e mai bună dovada pentru păstrarea rasei, cu toate

amestecurile, multe şi variate, decât nebiruita pornire către realizări asămănătoare a Italienilor din zilele noastre.

Grecia clasică a dat lumii armonia artei, pe lângă acea logică raţională pe care în zădar caută s'o înlăture, prin opere de gândire caricaturală, nebunia de astăzi. Dar lucrul de folos tuturora, ceea ce poate ajuta vieaţa să fie mai sănătoasă şi mai plăcută, n'a preocupat, nu numai pe asprii Spartani, pe Tebanii rămaşi rurali şi pe alte elemente locale ale elenismului, dar nici rafinata şi delicata Atenă. Pe când Romanii, cari n'au avut de unde să împrumute calculul rezistenţei materialelor şi condiţiile înjghebării trainice, s'au gândit dela început să dea cetăţii lor apa bună prin apeducte, drumul sigur pentru oşti prin şosele, marile locuri de întâlnire pentru spectacole prin circurile lor devenite nişte « colossee ». Oriunde au pătruns ei, au dus aceeaşi hotărîtoare însuşire. Pietrele de pe Via Appia, care astăzi apar numai ici şi colo sub acoperişul de prund artificial potrivit pentru neapărata circulaţie a automobilelor, se întâlnesc şi pe străzile călcate numai de picioarele rarilor vizitatori ale monumentului de biruinţă dela Adam-Clisì. Săpături bine chibzuite ar descoperi pretutindeni însăşi lespedea vechii căi romane şi stâlpul de pod dela Severin nu vrea să cedeze vremii care a luat cu dânsa tot restul operei admirabile a lui Apolodor din Damasc. Aş zice mai mult: cu cât avem ca romanitate în sângele nostru, cu cât e adaus la cei neromani, cu spiritul militar al graiului nostru, pornirea oricărui ţăran de a-şi dura o locuinţă a lui, pentru ai lui şi după gustul lui, are totuşi ceva roman într'însa.

Acum vreo patru sute de ani Leonardo da Vinci, poate cea mai completă întrupare a geniului italian, pe care numai asprimea vremii l-a împiedecat de a se desvolta şi mai măreţ, a fost artist în toate domeniile unde a adus o originalitate fără păreche, dar operele lui nu erau pentru dânsul decât încercări, schiţe, dovezi de putere, dincolo de care el înţelegea să meargă mai departe, tot mai departe. Insemnările lui arată la ce construcţii extraordinare, capabile să schimbe înfăţişarea lumii, se gândea el, cel veşnic torturat de ideia lucrurilor care n'au mai fost şi par imposibile. S'a vorbit acum în urmă, şi prin ziare, de planul de a face oraşele în două rânduri, pedeştrii circulând de-asupra străzii învălmăşite de strecurarea vehiculelor, şi poate la această soluţie se va ajunge în marile oraşe, unde mersul pe jos a ajuns una din cele mai chinuitoare probleme.

Liberat de hărţuiala discursurilor politice şi de ameninţarea anarhiei care împiedecă munca de azi şi distruge rezultatele muncii din alte timpuri, mai fericite, poporul italian a început a săvârşi una din cele mai mari creaţiuni de tehnică pe care o pomeneşte omenirea.

Ea se vede pretutindeni.

Intâiu fireşte în regiunile pe care şi le-a câştigat: în cele de mai veche cucerire şi în cele care s'au adaus şi se adaugă sub ochii noştri.

Cine străbate partea pietroasă care a fost luată de Italieni prin marele războiu, acel pustiu al Karstului, bun numai pentru a da material de clădire oraşelor din toate epocile, rămâne uimit, nu numai de lucrurile frumoase care răsar ici şi colo, arătând că s'a înstăpânit poporul

căruia frumuseţa îi e o neapărată necesitate sufletească, dar şi de migala populară cu care pietrele răspândite ca într'o dărâmare de lume sunt seriate, rânduite, aşezate, prefăcute în element de sprijin şi în mijloc de împrejmuire pentru ca bietul pământ frământat cu calcar, care a rămas, să fie îngrijit cu cea mai mare grijă, cu o nesfârşită iubire ca o fiinţă vie căreia i se cere hrana, dar trebue să i se dea în schimb toată iubirea recunoscătoare după ce s'a răspândit asupră-i pătura trebuitoare pentru a-l face fertil. Toată puterea voinţii italiene, fanatice şi înduioşate în acelaşi timp, tremura în glasul d-lui Mussolini când, înaintea oamenilor din multe ţări, veniţi pentru congresul de studii bizantine, vorbea de huma hrănitoare pe care o caută în adânc, cu nespusă trudă, degetele însângerate ale plugarilor Italiei.

Se creează astfel pretutindeni ogoare noi, şi mă feresc a pune alături batjocura care se face aiurea cu cel mai bun pământ din lume. Oriunde am mers, am văzut această prefacere a colţurilor pietroase şi sterpe, cazmaua mergând până în măruntaiele acestui sacru sol care, istovindu-se, a trebuit să nutrească atâtea civilizaţii. Lucrând metodic, liniştit, frumos, cu gesturi care aveau în ele ceva sacerdotal, ţăranii Laţiului, însănătoşat de miasme, împodobit cu oraşe noi, împărţit cu dreptate unei munci căreia nu-i lipseşte privigherea de orice clipă — pentrucă nu se poate arunca ori cărui leneş, vagabond sau prost ţărâna din care mâncăm cu toţii —, se străduiau, cu bucuria în ochi că îndeplinesc un lucru de care se vor folosi neam de neam ai lor de-a lungul secolelor.

Am revăzut la Veneţia splendidul pod de cărămidă în care s'a reluat, în lipsa pietrei, vechea tehnică romană, capabilă de construcţii pe care niciun cutremur şi nicio devastare nu le-a putut clinti din temelie. Legătura cu continentul, făcută aşa încât nu sufere aspectul natural, aşa de rar, nici cel istoric, atât de strălucit, se simte şi 'n vieaţa de toate zilele în cetatea apelor, despre care, pentru a forma un fond de susţinere palatului românesc de acolo, care s'a dovedit de un aşa de mare folos, îmi propun să vă vorbesc, în mai multe oraşe, peste puţină vreme, cu admiraţia şi iubirea care de atâţia ani mă leagă de Veneţia.

Dar acolo mă aştepta o surprindere. Vechea gară strâmtă şi banală nu mai corespundea de mult puternicii desvoltări a Italiei înviate, rechemată la misiunea ei în lume. Ea nu va mai fi în curând decât o urîtă amintire. Cea nouă, împărţită pe mai multe peroane, e largă şi luminoasă, uşoară de înţeles dela prima vedere, ceea ce e condiţia esenţială a unei bune arhitecturi. După cerinţile de astăzi, pe care nu aici o să le discut, ea e de o simplicitate desăvârşită, dar şi de o discretă rafinare în această simplicitate aparentă: fiecare din multele încăperi care se înşiră pe cele două fronturi are în interior, în locul unei văruiri banale, o îmbrăcare cu mosaice care nu are nicăiri desemnul încăperii de alături. De altfel, trimeşii tehnicei veneţiene cari au lucrat la Arcul de Triumf al nostru, de apropiată inaugurare, lucrători siguri şi aleşi, cărora Statul lor le-a purtat, ca şi familiilor lor, cea mai apropiată grijă, au putut să arăte şi aici ce înseamnă lucrul precis şi onest.

Roma am găsit-o în armătura ei de granit ca una din cele mai mari fapte omeneşti în domeniul cetăţilor-metropole. Cu toată puterea Statului italian, ea pare chiar strivitoare pentru orice vieaţă politică, oricât de mândră, şi în umbra acestor zidiri măreţe, în care modernul, ca în Cetatea Universitară, aşa de american clară, e aşezat de-o parte, rămăşiţile, în ele înseşi aşa de impunătoare, ale vechii Rome par urmele unor silinţi încă nedibace în manevrarea imenselor blocuri de marmură.

Neapole e complet curăţat de crasa dominaţiilor-străine şi readus, în proporţii mai mari, la ceea ce a fost în vremea Imperiului celui vechiu. Unde dormeau la soare acei oameni fără ocupaţie, al căror nume de *lazzaroni* a ajuns să fie universal, acolo unde pândeau prin colţuri negre cerşetorii, pescarul care-şi caută hrana în cea mai frumoasă mare se sprijină pe cheiuri de granit, şi tot ţărmul nu e decât una din cele mai mândre plimbări din Europa. Voiu arăta în altă conferinţă ce mângâiere capătă şi mizeria umană atunci când e încunjurată de un cadru care chiamă la vieaţă şi dă speranţe.

Doresc ca şi în aceste cuvinte să fie un nou îndemn pentru aceia ce fără îndoială putem face şi, adaug, suntem şi pe drumul cel bun.

23 Octombre 1936.

LX

O CIVILIZAŢIE DE ZĂDĂRNICIE ŞI RISIPĂ

O civilizaţie sănătoasă trebue să aibă o îndoită bază: *cruţarea naturii şi cruţarea omului însuşi.* Pe lângă aceea, fireşte, că ea trebue să fie potrivită în elementele ei, aşa încât unul să nu fie favorizat în dauna celorlalte, din tot ce face o vreme trebuind să se desfacă o impresie de unitate şi una de frumuseţă, iar nu tot felul de scrâşniri şi de ciocniri cari urâţesc viaţa însăşi. Dar lucrul de căpetenie, din punctul de vedere al dăinuirii omului pe pământ, cu scopuri mai înalte, văzute de departe, iar nu când stă să se producă ultima nenorocire, de neînlăturat, e această *economie a mijloacelor* şi această *economie a puterilor.*

Civilizaţia n'are dreptul de a prăda şi ea nu poate să se întoarcă împotriva ei înseşi, lucrând la împuţinarea acelei energii omeneşti dela care, în ultima instanţă, pleacă orice.

Acesta e însă caracterul civilizaţiei de care suntem aşa de mândri şi pe care am fi ispitiţi s'o aşezăm mai sus decât orice au mai făcut oamenii în alte vremuri: necontenit *ea face natura mai săracă* şi *lasă pe om mai slab.*

Niciodată nu s'a lucrat astfel împotriva condiţiilor neapărate ale vieţii.

Vechile civilizaţii răsăritene au putut distruge ici şi colo, în luptele ce se purtau, nu pentru mândria sau lăcomia oamenilor, ci pentru cinstea zeilor, cărora invinsul, cel omorît erau înfăţişaţi ca o jertfă. Erau pe atunci oştiri mici, fără mijloace tehnice, luptele se mântuiau în jurul unei cetăţi; ceea ce se afla dincolo de drumul mare rămânea neatins. Naturii i se cerea foarte puţin într'o vieaţă foarte cumpătată. Nu se storcea pământul şi nu se scotoceau până în fund bogăţiile minerale. Sforţarea la care putea fi supusă mintea omenească şi acest biet trup al nostru, din care, în chip trainic, ea se desface, era scurtă şi slabă. Rase zdravene au ieşit astfel din aceste încercări de patru mii de ani şi de jur împrejurul lor pentru alte rânduri de oameni era bielşugul.

Răsăritenii aceştia până astăzi — şi aceasta-i deosebeşte de chinuitul nostru Apus european, dat cu capul de toţi păreţii pe cari se pare că-i ridică şi până la şaizeci de rânduri anume ca să aibă de ce să se izbească, — Răsăritenii, zic, n'au avut, ca noi, patima plăcerii şi nevoia zbuciumului, a plăcerii pentru plăcere şi a zbuciumului pentru singurul zbucium. In conştiinţa lor, luminată de un înalt ideal religios, oricât de naivă ca forme, ei aflau mângâieri care înlocuiau pe deplin satisfacerea grosolană a simţurilor, iar liniştea sufletească netulburată era pentru dânşii supremul scop al existenţei, o linişte care li se părea că-i pune alături cu zeii, socotiţi ca stăpânitori ai tuturor rosturilor lumii.

Să ne închipuim acuma vieaţa, mult mai înaintată ca *omenie*, a unei cetăţi greceşti.

Intr'o climă blândă, nevoile de bani sunt puţine, şi tot aşa şi acelea ale îmbrăcăminţii, aşa de uşoară şi aşa de elegantă, dând prin liniile singure ceea ce noi încercăm a realiza prin podoabe de preţ sau prin tot felul de adausuri fără gust. E o oarecare uniformitate în veşmânt, şi numai un simţ mai înalt al armoniei, o preţuire mai delicată a mijloacelor pot deosebi pe unii de alţii, în loc de pretenţia şi îmbulzirea sfidătoare de astăzi. Nimeni nu caută să acopere prin zgomot — şi aşa de puţine sunt zgomotele celeilalte! — glasul altuia: elocvenţa e de o notă senină şi calmă, cuvântul potrivit, care se rosteşte cu o deosebită cuviinţă, acoperind ţesătura sigură şi tare a ideilor; de jur împrejur, o lume tăcută ascultă şi chibzuieşte. O întreagă arhitectură de albă linişte, o artă de atitudini armonioase formează cadrul acestei scene de înaltă învăţătură. Alături, în gimnaziu, în palestră un tineret deprins încă dela început cu măsura îşi încearcă puteri dela care nu cere ceea ce în chip sănătos n'ar fi în stare să dea, şi privitorii ei însişi nu sunt acolo decât ca să observe, să judece, să hotărască, cu o adevărată bucurie şi pentru sufletele lor, iar nu ca să aţâţe, prin gesturi, prin strigăte, prin nervositatea molipsitoare ce se desface dintr'înşii, pe luptători cari şi fără aceasta ar putea, cu altă pregătire, să-şi piardă firea. La spectacolele de forţă atletul nu e socotit aşa cum la cursele de tauri se urmăreşte bestia care spintecă dintr'o izbitură de coarne calul şi dă peste cap dintr'o încordare pe acela care-l sfidează.

Precum în cuvântările politice se urmăreşte cu inteligenţă ritmul, tot aşa la serbările cetăţeneşti tineretul înfloritor desfăşoară teoriile cu cântece de glorificare şi mişcări ce însenineazǎ. La teatrul unde nu se întră cu plată şi nu se ispiteşte lumea cu prezintarea a ceea ce e mai strident şi mai josnic în vieaţă, pe băncile de marmură iau loc, după o înţeleaptă rânduială, spectatori cari vin ca să înveţe şi ca să-şi curăţe sufletul. Iar prin grădinile de stăruitoare verdeaţă trec gânditorii, profesori fără catedră, fără plată, fără curs şi fără manual, sămănând ori cui aleargă să-i asculte cuvintele înţelepciunii celei noi.

Această moştenire admirabilă a trecut apoi asupra Romanilor, cari, cu simţ ţărănesc, aşezat, socotit şi chibzuit, au ştiut, să o întrebuinteze, şi în unele privinţi s'o şi ducă mai departe. După marile prefaceri dela sfârşitul antichităţii ceva din această neîntreruptă transmisiune s'a păstrat, ca să ni lase nouă, oamenilor unei epoce contemporane, care a pornit cu poezie şi cumin-ţenie, ceva din sănătoasele-i însuşiri.

Şi de odată, de pe urma unor descoperiri care, exploatate cu măsură, ar fi putut să ajute la adevărata fericire a rasei noastre, un spirit demonic, o îndrăcită pripă de a lua totul pentru o singură generaţie a cuprins popoarele şi le-a dat, cu posibilităţi cum n'au mai fost vreodată, o frenezie de a avea, de a gusta, de a strica şi de a nimici cât mai mult.

Smulgem rezervelor naturii tot ce putem, şi încă ni se pare că nu e de-ajuns. Răpim prosteşte mijloacele de traiu ale celor ce vor veni după noi, căci facem lucruri

de care cu adevărat n'avem nevoie. La ce servesc în adevăr nimicurile de falsă artă, pe care nu le văd alţii decât cei primiţi în odăile noastre, toate fleacurile pe care dela o vreme le ignorăm cu totul, dar fără de care ni s'ar părea că locuinţa noastră este deşartă? In locul muzeelor pentru toţi, în care să fie înfăţişată o frumuseţă adevărată, o ispravă tehnică demnă de atenţie, facem colecţiile noastre particulare în care zădărnicia cea mai evidentă se luptă cu cel mai strigător rău gust. Ascundem de ochii altora lucruri care, dacă au o valoare, ar trebui să fie la îndemâna oricui. Cel din urmă funcţionar, cel mai mic sărac burghez are între cei patru păreţi ai lui mai mult decât un Goethe în cămăruţa lui dela Weimar şi chiar decât atâţia dintre prinţii cârmuitori ai timpurilor noastre. Păduri se distrug, mine sărăcesc pentru a se face necontenit, zi de zi, clipă de clipă, obiecte pe care fabricantul, înebunit de zgomotul faptei sale, nu ştie nici cui, nici unde, nici cu ce preţ le va vinde. Cu maşini care răscolesc până în adâncul pământului se pregătesc în America de Nord recolte, care, dacă nu se pot vinde bine, se aruncă în fundul mării. Brazda siluită şi părăsită va ajunge cu vremea un pustiu.

Pentru a linişti pe cei cu dreptate îngrijoraţi, pe cei indignaţi de această sălbatecă risipă se pune înainte speranţa înşelătoare a unor minuni ale ştiinţii prin care se va înlocui ceea ce cu atâta orbire nimicim. Dar ce om cuminte se poate încrede în asemenea făgăduieli fără nicio garanţie?

Aruncat încă din cei dintâiu ani în haosul fără nume al unei vieţi de urlete şi vuiete, de lumini care orbesc,

în aierul viciat de fumurile maşinilor şi înegrit de ploaia pulberii de cărbuni, bietul om modern, al cărui sălaş e într'un colţ de blockhouse, expus la toate sgomotele unei împrejurimi neorânduite şi veşnic schimbătoare, e mânat către o muncă de stoarcere, dela care caută un refugiu în plăcerea care muşcă mai mult din nervii lui bolnavi.

De fapt, cu toate legăturile aparente, acest mucenic al unei civilizaţii absurde e singur: familia e o amintire, când nu e o povară, prietenia a dispărut de mult cu scrisorile şi convorbirile de odinioară, vieaţa de societate cu schimbarea ideilor e imposibilă, distracţiile se caută în confuzia din dancing cu jocul barbar de ţupăială şi strângerea în braţe la dispoziţia oricărui necunoscut, pe când muzica de negri flueră a pustiu şi calcă pe loc. Intre bolnavii acestui fel de a trăi se plămădesc apoi copiii cari vor fi mai nenorociţi decât chiar părinţii lor.

Ori e scris ca, înainte de a avea această mică planetă sfârşitul ei, fiinţa cea mai înaltă pe care a produs-o să piară prin istovirea nesocotinţii sale desfrânate?

1936

LXI

FUNDAMENTELE DREPTĂŢII NAŢIONALE

Formula « dreptate pentru Ungaria » a mai fost aruncată odată într'un discurs răsunător.

Lăsând la o parte orice consideraţii s'ar mai putea face în jurul momentului politic şi a motivelor unei astfel de manifestaţii pe care o putem privi cu siguranţa conştiinţii şi a pregătirii noastre, e potrivit să se cerceteze liniştit, ca o problemă de ştiinţă, bazele, fundamentele înseşi a ceea ce se numeşte la Budapesta « dreptate naţională ».

Un popor poate s'o reclame, — chiar dacă, precum s'a întâmplat cu Ungurii, a provocat imprudent un războiu în care a fost învins, trebuind să sufere, în chip firesc, urmările înfrângerii sale —, numai în anumite cazuri pe care încerc aici să le fixez.

Intâiu, dacă e vorba de leagănul însuşi al său, de locul unde s'a format şi de unde şi-a luat avântul.

In acest caz, el e produsul natural, organic al acelor locuri pe care nu le poate uita şi de care sufletul său nu se poate despărţi, tânjind de moarte după dânsul. Să ne amintim de frumoasa plângere a Evreilor în

«robia babilonică», aşa precum au fost redate aceste versuri în vechea tălmăcire a mitropolitului Moldovei, Dosoftei:

La apa Vavilonului,
Jălind de ţara Domnului,
Acolo şezum şi plânsem,
La voroavă că ne strânsem.
De te-aş mai putea uita-te,
Ierusalime cetate...

Intre poporul însuşi şi toate aspectele naturii de acolo, toate puterile şi îndreptările tainice din el, e o legătură aşa-zicând sacră. E mare păcat să o rupă cineva, aceasta fiind, cu adevărat, o crimă faţă de umanitate.

Aşa a fost când hotărîrile Austro-Ungaro-Germanilor ni răpeau nouă, prin odiosul tratat din Bucureşti, aceşti munţi în văile cărora s'a plămădit mai ales neamul acesta românesc, legat de fiecare stâncă a lanţului Carpaţilor.

Dar Ungurii, amestec de Finezi supuşi şi de Turci conducători, au venit, prin multe popasuri, din larga stepă eurasiatică şi, dacă, în cale, li-a convenit Bugeacul cu lacurile şi mlaştinile dunărene, bune pentru pescuitul îndătinat, ei s'au simţit multă vreme străini în orice locuri ale aşezării lor definitive, afară de acea pustă în care puteau alerga în voie caii hordei şi în apele căreia se putea căpăta altă hrană decât aceea pe care şi-o pregăteşte, printr'o muncă necontenită şi migăloasă, plugarul. Iar Ardealul şi părţile vecine nu puteau să atragă pe războinicii strămoşi, porniţi pe pradă, ai naţiei prin

caracterul neobişnuit pentru dânşii şi răspingător al masivului carpatic.

In al doilea rând, poate vorbi de dreptatea sa un popor deposedat atunci când nu e vorba de o simplă întreprindere fericită a oştilor sale de odinioară, ci de o pătrundere dela sine făcută, printr'un avânt ce nu se poate opri, al unui popor numeros ce nu mai poate încăpea în sălaşurile sale.

Aşa s'a întâmplat cu Germanii în lenta lor întindere peste Elba şi în ţinuturile cândva locuite de Prusienii păgâni, nu şi în provinciile smulse, târziu, de la Poloni. Cum noi am trecut prin forţele populare înseşi şi peste Dunăre şi peste Nistru, dacă statul ar fi urmat pe aceste sentimente ale neamului, el s'ar fi putut răzima pe aceea că n'a pornit el dintr'o lăcomie brutală sau pentru o zădarnică ambiţie, ci a fost târât de mişcarea a lor săi.

Dar nu Ungurii au luat Ardealul şi toate părţile de dincoace de Tisa, ci Coroana Sfântului Ştefan, având din partea Papei misiunea de a aduce la botez pe păgâni şi ortodocşii «schismatici», şi-a întins un drept de cruciată perpetuă asupra acestor părţi locuite de creştini cari nu se întâmplaseră să fie catolici. Abia ici şi colo, la Alba-Iulia, lângă episcop, la Cluj, la Dej, pentru paza defileurilor sau pentru exploatarea minelor, s'au aşezat, oficial, mici grupe de populaţie maghiară, restul fiind în timpuri mai noi o colonizare de agenţi ai puterii militare sau civile. Regii Ungariei au alergat necontenit după elemente străine, pe care să le colonizeze în mijlocul unor indigeni de străveche origine, prea puţini şi

prea săraci ca să îndestuleze Vistieria. De aici chemarea Saşilor, aducerea Cavalerilor Teutoni, orânduirea de ţărani liberi a Secuilor, iar, mai târziu, sub dominaţia austriacă, chemarea în Banat, dar, şi în Ardeal, ca şi în Bucovina, adăugirea altor elemente germane după sistemul Mariei-Teresei şi a lui Iosif al II-lea. Totul e nenatural, meşteşugit, superficial, nimic din esenţa însăşi a Ardealului nefiind legat de populaţia ungurească venită din deosebite izvoare şi care, de altfel, mai apoi s'a împărţit în trei religii: catolică, reformată, calvină, unitariană, fără a mai socoti şi pe Ungurii dintre Saşii ispitiţi către luteranism.

Nu e deci Ardealul, Banatul, Crişurile, Maramureşul, toată partea pierdută la care râvneşte megalomania răzbunătoare a Budapestei, un patrimoniu popular al Maghiarilor, cum nu este nici leagănul ancestral pentru cei cari au venit în triburi şi au trăit mult timp sub corturi, fără sate, neavând măcar sensul a ce este un pământ, un ogor, o moşie.

Al treilea, poate vorbi de dreptate pe pământul de care soarta sa însăşi, vrednicia sa l-a ajutat să şi-l însuşească, cine a desvoltat o civilizaţie a sa.

Pot vorbi de aşa ceva acei Germani de dincolo de Elba. Pot vorbi Italienii în toate colţurile de lume unde au venit cu un comerţ inteligent şi fecund.

Dar în Ardeal nimic nu e specific unguresc decât doar unele clădiri mai oficiale în stil aşa-zis naţional prin anii din urmă ai stăpânirii regimului înlăturat. Nu există nici măcar tipul satului unguresc. In Secuimea de Est se vede foarte bine asămănarea cu vechia aşezare rurală

a Românilor; în cele mai multe părţi e tendinţa de a imita sălaşul german, de caracter renan, al Saşilor, dar mai ales forma impusă administrativ de regimul imperial austriac. Iar în cetăţile libere de odinioară totul, zid, fortăreaţă, stradă îngustă, casă cu liniile colţurate, biserici gotice, aparţine civilizaţiei reale, pe care au adus-o Germanii veniţi cu gherebii lor în locuri deprinse până atunci cu alte forme de vieaţă împreună. Nu e, afară de catedrala din Alba-Iulia, operă a unui maestru apusean, niciun zid venerabil la care să poată plânge aceia cari se socot cei mai nenorociţi oameni din lume pentrucă un steag de cucerire, ocrotind o operă de apăsare, a căzut sub blăstăme, ca o meritată pedeapsă a istoriei.

In sfârşit, dacă nu o « dreptate », măcar o toleranţă se poate căpăta de cine reclamă ceva în spiritul vremii.

Spiritul secolelor dela al XIII-lea la al XV-lea a permis regalităţii şi nobilimii maghiare să stăpânească dincoace de Tisa. Misiunea apostolică, de cruciată, era acceptată de conştiinţa vremii. Supunerea, ca element inferior, a Românilor se putea îngădui între 1526, când Ardealul şi-a căpătat, sub prinţi deosebiţi, libertatea întreagă, şi 1699, când l-au luat cu armele Habsburgii, într'o epocă în care regimul « statelor privilegiate », a « naţiilor » « recunoscute » domina. S'a putut menţinea această inferioritate şi lipsă de libertate a Românilor cât timp lumea admitea un imperialism sprijinit pe un fel de « civilizaţie » administrativă. Indată ce principiul s'a impus la toţi, creând România, precum a creat şi Germania şi Italia, şi pregătind întregirile neapărate, orice

temeiu ideologic pentru dominaţia maghiară înfiptă naţional abia în 1867 a căzut.

Iar resturi de populaţie medievală, cu caracter special, ca Secuii, grupe de coborîtori ai funcţionarilor şi Evrei maghiarizaţi din oraşe, formând la un loc o patentă minoritate, nu pot fi temeiuri de « dreptate » reanexionistă.

6 Noembrie 1936.

CUPRINSUL

	Pag.
Noua direcţie în învăţământul românesc	5
Semnificaţia zilei de 24 Ianuarie	44
10 Mai	48
Optimism moral	52
Discurs de ziua eroilor	62
Intangibilitatea tratatelor	66
Un nou răspuns contelui Bethlen	71
Catalonia şi revoluţia catalană	76
Condiţiunile morale ale păcii	81
Liga Culturală, ce a fost, ce este, la ce foloseşte	86
Câteva sfaturi pentru muncitori	92
La fraţii din Apus. Creatori şi creaţiuni	98
Valoarea naţională a lui Vodă Brâncoveanu	106
Datoria noastră faţă de Dinastie	112
Domnia lui Alexandru Ion Cuza-Vodă	120
Valoarea de artă a Bisericilor noastre	127
Căminuri pentru studenţi	135
Tragedia studentului român	142
Iniţiativa privată şi statul	149
Ce e o hârtie veche	157
Ce s'a făcut pentru arhivele noastre	164
Ce sunt azi museele noastre	171
Museele. Ce sunt şi ce trebue să fie. Exemplul Americei	178
Indreptări literare	183
Solidaritatea naţională	190
Mihail Kogălniceanu	198

Pag.
Noi, risipitorii de cele sfinte 205
Ideile abstracte şi statul organic 213
Ce este o Capitală 221
Cruciaţi români 230
Bucureştii ca viaţă culturală şi intelectuală 237
Eroi şi eroism 246
Amintirea lui Dimitrie Cantemir 252
Vacanţa şi şcolarii 260
Teatre de vară 267
Ce trebue să tipărim 273
Cariere: Odată şi acum 279
Apărarea noastră în străinătate 286
Cartea de şcoală 293
Cartea de înţelepciune 299
Ce e o colonie 305
Renaşterea latină 311
Când se va face ziuă? 317
Ignorarea omului în societate 323
Cum să călătorim 329
O lume care vine 335
Nancy 341
Ce se vede în Italia 346
Datini şi sărbători — azi 351
«Academia Mihăileană» 357
Ce este Academia Română 364
Despre organizarea muncii ştiinţifice 371
Drumuri prin Secuime 376
O nouă literatură, — de ce ? 383
Impărţirea istoriei Românilor 388
Ce datorim civilizaţiei 395
Pe ce ne sprijinim 401
Ce am văzut pe drum 407
Tehnica italiană contemporană 413
O civilizaţie de zădărnicie şi risipă 419
Fundamentele dreptăţii naţionale 425

MONITORUL OFICIAL ŞI
IMPRIMERIILE STATULUI
IMPRIMERIA NAŢIONALĂ
BUCUREŞTI. — 1936

SCRIITORII ROMÂNI CONTEMPORANI

Au apărut	Romane	
JOACHIM BOTEZ	*Insemnările unui belfer*	Lei 60
C. GANE	*Trecute vieţi de doamne şi domniţe, II* cu numeroase ilustraţii în text	Lei 160
ADRIAN MANIU	*Focurile primăverei şi flăcări de toamnă*	Lei 60
SĂRMANUL KLOPSTOCK	*Feciorul lui Nenea Tache Vameşul, II*	Lei 70
N. M. CONDIESCU	*Insemnările lui Safirim, I*	Lei 60
N. M. CONDIESCU	*Peste mări şi ţări,* cu 20 de reproduceri în culori, după acuarelele originale de S. MÜTZNER	Lei 800
LUCIA DEMETRIUS	*Tinereţe*	
Au apărut	**Eseuri. Critică**	
PAUL ZARIFOPOL	*Pentru arta literară*	Lei 60
PERPESSICIUS	*Menţiuni critice, II*	Lei 80
G.-M. CANTACUZINO	*Izvoare şi popasuri*	Lei 60
N. IORGA	*Oameni cari au fost, I*	Lei 80
EM. CIOMAC	*Viaţa şi opera lui Richard Wagner*	Lei 60
M. D. RALEA	*Valori*	Lei 50
N. IORGA	*Oameni cari au fost, II*	Lei 90
ŞERBAN CIOCULESCU	*Corespondenţa dintre I. L. Caragiale şi Paul Zarifopol (1905—1912)*	Lei 40
G. CĂLINESCU	*Opera lui Mihai Eminescu, II şi III*	2 vol. Lei 140
C. ANTONIADE	*Renaşterea italiană. Trei figuri din Cinquecento*	Lei 70
N. IORGA	*Oameni cari au fost, III*	Lei 90
ALICE VOINESCU	*Montaigne*	Lei 70
EM. CIOMAC	*Poeţii armoniei, I*	Lei 60
G. CĂLINESCU	*Opera lui Mihai Eminescu, IV şi V*	Lei 150
PERPESSICIUS	*Menţiuni critice, III*	Lei 90
DRAGOŞ PROTOPOPESCU	*Fenomenul englez*	Lei 100
N. IORGA	*Sfaturi pe întunerec*	Lei 90
Au apărut	**Versuri**	
DEMOSTENE BOTEZ	*Cuvinte de dincolo*	Lei 60
ZAHARIA STANCU	*Antologia poeţilor tineri,* cu portrete de Margareta STERIAN	Lei 60
G. BACOVIA	*Poesii,* cu o prefaţă de Adrian MANIU	Lei 40
G. GREGORIAN	*La poarta din urmă*	Lei 60
ADRIAN MANIU	*Cartea Ţării*	Lei 40
G. LESNEA	*Cântec deplin*	Lei 40
GEORGE SILVIU	*Paisie psaltul spune...*	Lei 40
V. CIOCÂLTEU	*Poesii*	Lei 60
N. DAVIDESCU	*Helada*	Lei 60
ION POGAN	*Zogar*	Lei 40
N. DAVIDESCU	*Roma*	Lei 60
RADU BOUREANU	*Golful Sângelui*	Lei 50
ION MINULESCU	*Nu sunt ce par a fi...*	Lei 50
VIRGIL CARIANOPOL	*Scrisori către plante*	Lei 40
ADRIAN MANIU	*Poezii din Carmen Sylva*	Lei 100
MIHAI MOŞANDREI	*Singurătăţi*	Lei 40
CICERONE THEODORESCU	*Cleştar*	Lei 50

Traducerea *Sfintei scripturi* de PR. V. RADU şi GALA GALACTION

Au apărut		
	Cântarea Cântărilor	gratuit
	Cartea lui Iov	gratuit
	Elemente	gratuit
	Eclesiastul	gratuit
	Cântecul Deborei	gratuit

Au apărut

SCRIITORII STREINI MODERNI ŞI CONTEMPORANI

E. MADÁCH	*Tragedia omului* traducere în versuri din limba maghiară de Oct. GOGA	Lei 40
LUIGI PIRANDELLO	*Răposatul Matei Pascal* traducere din limba italiană de A. MARCU	Lei 40
M. CHOROMANSKI	*Gelozie şi medicină* traducere din limba polonă de Gr. NANDRIŞ	Lei 50
R.-L. STEVENSON	*Comoara din insulă* traducere din limba engleză de Radu GEORGESCU	Lei 50

Au apărut

BIBLIOTECA DE FILOSOFIE ROMÂNEASCĂ

D. D. ROŞCA	*Existenţa tragică*	Lei 60
T. VIANU	*Estetică, I*	Lei 100
PETRE PANDREA	*Filosofia politico-juridică a lui Simion Bărnuţiu*	Lei 60
LUCIAN BLAGA	*Orizont şi stil*	Lei 60
MIRCEA ELIADE	*Yoga. Essai sur les origines de la mystique indienne*	Lei 200
C. RĂDULESCU-MOTRU	*Românismul. Catehismul unei noui spiritualităţi*	Lei 60
ALEXANDRU CLAUDIAN	*Originea socială a filosofiei lui Auguste Comte*	Lei 70

A apărut

BIBLIOTHÈQUE D'HISTOIRE CONTEMPORAINE

G. I. BRĂTIANU	*Napoléon III et les nationalités*	Lei 60

OPERELE PREMIATE ALE SCRIITORILOR TINERI

Au apărut

1934

VLADIMIR CAVARNALI	*Poesii*	Lei 20
EUGEN JEBELEANU	*Inimi sub săbii* poeme	Lei 40
HORIA STAMATU	*Memnon* versuri	Lei 40
DRAGOŞ VRÂNCEANU	*Cloşca cu puii de aur* versuri	Lei 40
EMIL CIORAN	*Pe culmile disperării*	Lei 50
CONSTANTIN NOICA	*Mathesis*	Lei 40

1935

ŞTEFAN BACIU	*Poemele poetului tânăr*	Lei 20
VIRGIL GHEORGHIU	*Marea vânătoare*	Lei 20
SIMION STOLNICU	*Pod eleat*	Lei 20

1936

I. BIBERI	*Thanatos*	Lei 60
AL. DIMA	*Zăcăminte folklorice în poezia noastră contemporană*	Lei 40
VASILE V. GEORGESCU	*Drept şi viaţă*	Lei 40

COMPOZITORII ROMÂNI CONTEMPORANI

P. CONSTANTINESCU	*Sonatină pentru pian şi violină*	Lei 100

REVISTA FUNDAŢIILOR REGALE

Apare lunar în 240 de pagini. Numărul lei 25. Abonamentul pe un an lei 300.

Cărţile noastre se găsesc de vânzare în principalele librării din ţară. Ele se pot trimite franco la domiciliu în toată ţara.

FUNDAŢIA PENTRU LITERATURĂ ŞI ARTĂ „REGELE CAROL II"

39, Bulevardul Lascar Catargi, 39 — Bucureşti, III — Telefon 240-70 şi 206-40

Lei 90.— C. 41602